

Nueva Planta Filipa V –

konstytucja
absolutyzmu

Studium

ustrojowo-administracyjne
z dziejów Hiszpanii
w początkach XVIII wieku

Michał
Zbigniew
Dankowski

Monografie
Akademii
Jagiellońskiej

JAGIELLOŃSKI
INSTYTUT WYDAWNICZY

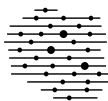
Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Program:

**DOSKONAŁA
NAUKA**

**Doskonała
Nauka**

Publikacja wydana dzięki wsparciu uzyskanemu
w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki
„Doskonała Nauka” 2022.

Nueva Planta Filipa V – konstytucja absolutyzmu

Studium
ustrojowo-administracyjne
z dziejów Hiszpanii
w początkach XVIII wieku

Monografie
Akademii
Jagiellońskiej

Rada programowa serii:

przewodniczący: prof. AJ dr hab. Grzegorz Górski (Akademia Jagiellońska, Toruń, Polska)

prof. Ivana Butoracova Sindleryova Ph.D. (University of St. Cyril and Methodius, Trnava, Slovakia)

prof. dr hab. Krzysztof Górski (Jet Propulsion Laboratory NASA, Pasadena, CA)

prof. RNDr Josef Navrátil Ph.D. (University of South Bohemia, České Budějovice, Czech Republic)

ks. prof. dr hab. Ireneusz Werbiński (Akademia Jagiellońska, Toruń, Polska)

prof. AJ dr hab. Krystyna Żuchelkowska (Akademia Jagiellońska, Toruń, Polska)

Nueva Planta Filipa V –

konstytucja absolutyzmu

Studium
ustrojowo-administracyjne
z dziejów Hiszpanii
w początkach XVIII wieku

Michał
Zbigniew
Dankowski

Monografie
Akademii
Jagiellońskiej

Toruń 2023

JAGIELLOŃSKI
INSTYTUT WYDAWNICZY

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Doskonała nauka”, nr projektu DNM/SN/550735/2022.
Kwota dofinansowania 19 800,00 zł; całkowita wartość projektu 22 000,00 zł.

Recenzenci:

dr hab. Małgorzata Durbas, prof. UJD

dr hab. Grzegorz Górski, prof. Akademii Jagiellońskiej w Toruniu

Redaktor prowadzący: Beata Króliczak-Zajko

Korekta: Anna Filipiska

Opracowanie graficzne serii: Beata Króliczak-Zajko

Projekt okładki i skład: Karol Cyranowicz

Copyright by © Jagielloński Instytut Wydawniczy & Michał Zbigniew Dankowski

Toruń 2023

Jagielloński Instytut Wydawniczy

ul. Szosa Bydgoska 50

87-100 Toruń

www.jiw.edu.pl

ISBN 978-83-65824-97-4

Druk: Machina Druku, www.machinadruku.pl

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I	
Wczesnonowożytna hiszpańska monarchia zespolona	15
Rozdział II	
Kontekst historyczny intronizacji Burbonów w Hiszpanii i reform ustrojowych zwanych <i>Nueva Planta</i>	31
2.1. Testament Karola II	31
2.2. „Sfrancuzienie” Półwyspu Iberyjskiego	35
2.3. W stronę absolutyzmu burbońskiego	40
2.4. <i>Nueva Planta</i> dla Aragonii i Walencji	50
2.5. Filip V na drodze do zwycięstwa – <i>Nueva Planta</i> w Katalonii	58
2.6. Ostateczne zjednoczenie prawnoustrojowe – <i>Nueva Planta</i> na Majorce	68
2.7. Konsekwencje reform <i>Nueva Planta</i> dla Korony Aragonii	71
2.8. Plany ogólnopństwowej reorganizacji ustrojowo-administracyjnej – <i>Nueva Planta</i> w Kastylii	77
2.9. <i>Nueva Planta</i> na morzu i w koloniach	85
Rozdział III	
Instytucje administracji publicznej	91
3.1. Król (Rey)	91
3.2. Rada Gabinetu lub Królewska (<i>Consejo de Gabinete lub Real</i>)	96
3.3. Tradycyjne rady (<i>Consejos</i>)	99
3.3.1. Rada Państwa (<i>Consejo de Estado</i>)	99
3.3.2. Rada Kastylii (<i>Consejo de Castilla</i>)	100
3.3.3. Rada Izby Kastylii (<i>Consejo de Cámara de Castilla</i>)	108
3.3.4. Rada Indii (<i>Consejo de Indias</i>)	110
3.3.5. Rada Skarbu (<i>Consejo de Hacienda</i>)	113
3.3.6. Rada Wojny (<i>Consejo de Guerra</i>)	115
3.3.7. Pozostałe rady	117

3.4. Wicekrólowie (<i>Virreyes</i>)	117
3.5. Audiencje (<i>Audiencias</i>)	120
3.5.1. Aragonia	121
3.5.2. Katalonia	123
3.5.3. Majorka	125
3.5.4. Asturia	127
3.6. Korektorowie (<i>Corregidores</i>)	129
3.6.1. Alkaldowie (<i>Alcaldes</i>) i baliwowie (<i>Bailes</i>)	135
3.7. Urzędy wojskowe	137
3.7.1. Kapitan generalny (<i>Capitán General</i>)	140
3.7.2. Dyrektor generalny (<i>Director General</i>)	145
3.7.3. Intendent generalny marynarki (<i>Intendente General de la Marina</i>) i komendant generalny (<i>Comandante General</i>)	146
3.7.4. Organizacja Gwardii Królewskiej (<i>Guardia Real</i>)	147
3.8. Urzędy skarbowe	150
3.8.1. Intendenci (<i>Intendentes</i>)	155
3.8.2. Skarbiec Generalny (<i>Tesorería General</i>)	167
3.9. Urzędnicy lokalni	171
3.9.1. Rady (<i>Concejos</i>)	172
3.9.2. Najważniejsi urzędnicy municypalni	175
3.9.3. Pozostali urzędnicy lokalni	176

Rozdział IV

Administracyjny podział Hiszpanii

i instytucje administracji terytorialnej	179
4.1. Wicekrólestwa (<i>Virreinos</i>)	182
4.1.1. Nawarra	182
4.2. Audiencje (<i>Audiencias</i>)	184
4.2.1. Korektury (<i>Corregimientos</i>)	188
4.2.2. Baliwaty (<i>Bailías</i>)	198
4.3. Kapitanie generalne (<i>Capitanías Generales</i>)	199
4.4. Prowincje (<i>Provincias</i>)	201
4.4.1. Prowincje baskijskie	203

4.5. Intendencje (<i>Intendencias</i>)	204
4.6. Lokalna administracja terytorialna	208
4.7. Senioraty oraz dobra zakonów rycerskich	212
4.8. Podział administracyjny Kościoła katolickiego	214
Rozdział V	
Znaczenie ustrojowo-administracyjne reform Nueva Planta	219
Bibliografia	227

Wstęp

Pomimo faktu, że ustrój państwowy wprowadzony przez dekrety *Nueva Planta* doczekał się wielu opracowań monograficznych dotyczących poszczególnych zagadnień, brak jest dotychczas syntezy dotyczącej całości reform przeprowadzonych przez dwór Filipa V. Zauważył ten fakt dopiero niedawno francuski badacz Jean-Pierre Dedieu¹. Jest to o tyle dziwne, że reformy konkretnych instytucji, pojawianie się nowych czy działalność reformatorów posiadają liczne wyczerpujące prace dotyczące tematu. Brak monograficznego opracowania w tym zakresie razi tym bardziej, że ogół reform dokonanych w Hiszpanii w pierwszych dwóch dekadach XVIII w. stanowi podstawę ustrojową absolutyzmu burbońskiego w wersji iberyjskiej, zaś akty normatywne zbiorczo nazwane *Nueva Planta*, stają się swoistą prekonstytucją monarchii hiszpańskiej. Właśnie takie spojrzenie na dzieło dworu Filipa V, do tej pory niedostrzeżone w literaturze poświęconej tym zagadnieniom, jest głównym celem badawczym niniejszego opracowania.

Polska literatura przedmiotu właściwie nie istnieje. Pomijając napomnienia dotyczące hiszpańskich reform ustrojowych z początku XVIII w. występujące w niektórych podręcznikach akademickich dotyczących historii ustroju lub administracji², a także ogólne opracowania zajmujące się dziejami Hiszpanii³, temat jest w Polsce nieobecny z wielką szkodą dla

---

¹ J.P. Dedieu, *La Nueva Planta en su contexto. Las reformas del aparato del Estado en el reinado de Felipe V*, "Manuscripts" 2000, núm. 18, s. 113–139.

² Znamienne, że ustrój dawnej Hiszpanii zaczęto zauważać w podręcznikach dopiero w XXI w., wcześniej koncentrując się jedynie na wybranych państwach zachodnich, przede wszystkim Francji, Anglii (Wielkiej Brytanii), państwach Rzeszy Niemieckiej czy Rosji. Patrz m.in.: J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 2002, s. 177 i nn.; G. Górski, *Historia ustrojów państw*, Toruń 2010, s. 175–176; G. Górski, *Historia administracji*, Toruń 2011, s. 115; T. Maciejewski, *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2001, s. 409 i nn.

³ T. Miłkowski, P. Machcewicz, *Historia Hiszpanii*, Wrocław 2009, s. 183–186; M. Tuñón de Lara, J. Valdeón Baruque, A. Domínguez Ortiz, *Historia Hiszpanii*, przet. S. Jędrusiak, Kraków 2007, s. 330–332. Por. także T. Gilas, *Hiszpania i jej amerykańskie posiadłości w XVIII wieku*, w: *Europa i świat w epoce oświeconego absolutyzmu*, J. Staszewski (red.), Warszawa 1991, s. 227–269.

polskiej nauki, gdyż wbrew pozorom – wynikającym z odległości geograficznej i odrębności kulturowej – historia Hiszpanii posiada wiele cech wspólnych z dziejami Polski, co zauważył już w pierwszej połowie XIX w. Joachim Lelewel⁴. Szczególnie zaś uwaga ta dotyczy dziedziny prawnoustrojowej. Znajomość, choćby pobieżna, urządzeń wprowadzonych dekretami *Nueva Planta* wydaje się niezbędną dla historyków zajmujących się ustrojem Rzeczypospolitej, przy okazji rozważań nad ewentualnymi szansami wdrożenia absolutyzmu w Polsce końca XVII i w XVIII w.

Także w przypadku komparatystycznych badań ustrojowych na temat absolutyzmu niniejsza praca postara się wypełnić lukę, jaka istnieje w polskiej literaturze przedmiotu w tym zakresie. O ile modelowy ustrój absolutyzmu francuskiego ukształtowanego w XVII w. doczekał się w Polsce solidnych opracowań⁵, o tyle zwykle pomijano inne dzieło polityki burbońskiej, które rozwinęło się na południe od Pirenejów w oparciu o pierwowzór, ale z uwzględnieniem lokalnych urządzeń o genezie epoki habsburskiej lub nawet wcześniejszej – średniowiecznej. Oczywiście, zwykle podkreśla się niekwestionowany wpływ francuskich wzorów prawnoustrojowych na instytucje hiszpańskie⁶. Istniał on nie tylko w samych mechanizmach i organizacji ustroju państwa, i to w szerokim zakresie, uwzględniając także administrację skarbową czy militarną, ale widoczny jest choćby w samej nomenklaturze implementowanych urzędów czy sposobie wprowadzania reform. Niemniej jednak absolutny ustrój polityczno-administracyjny ewoluował przez cały XVIII w. w Hiszpanii w nieco innym kierunku niż miało to miejsce we Francji. Na taki stan rzeczy złożyło się wiele czynników zewnętrznych i wewnętrznych różnie kształtujących politykę obu państw. W tym miejscu należy jed-

---

⁴ Wydanie krytyczne: J. Lelewel, *Historyczna paralela Hiszpanii z Polską w XVI, XVII, XVIII wieku*, przygot. J. Kieniewicz, przeł. M. Kudła, Warszawa 2006. Do tej ciekawej koncepcji nawiązał także: J. Kieniewicz, *Hiszpania w zwierciadle polskim*, Gdańsk 2001.

⁵ Wśród najnowszych publikacji wyróżniają się monografie: P. Burke, *Fabrykacja Ludwika XIV*, przeł. M. Szczubińska, R. Pucek, Warszawa 2011; W.S. Magdziarz, *Uwodziciele władzy. Geneza i organizacja dworu Ludwika XIV*, Warszawa 2013; a także liczne biografie Ludwika XIV, kardynała Armanda-Jeana de Richelieu, Jeana-Baptiste'a Colbert'a oraz wiele artykułów naukowych i popularnonaukowych w cenionych czasopismach naukowych. Szersza bibliografia prac na temat absolutyzmu francuskiego patrz: P. Grobelna, *Monarchia absolutna Ludwika XIV. Nowe ścieżki badawcze*, „Studia Europea Gnesnensia” 2014, nr 10, s. 53–73.

⁶ Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 138.

nak podkreślić, że absolutyzm hiszpański nie stał się wcale bezrefleksyjnym naśladowcą pierwowzoru francuskiego, o czym świadczą wydarzenia schyłku XVIII w., kiedy wybuch Wielkiej Rewolucji Francuskiej całkowicie obalił istniejący ład ustrojowo-społeczny na północy, zaś na południu rozkwitała być może najdoskonalsza w Europie postać absolutyzmu oświeconego z końca panowania króla Karola III, kiedy przed państwem iberyjskim, choć na krótko, pojawiła się realna możliwość powrotu do szeregu światowych potęg. A przecież oba te skrajne wydarzenia zbiegają się w czasie.

W tym miejscu należy dodać kilka wyjaśnień odnośnie metodyki przyjętej przy okazji tłumaczeń nazw urzędów, stanowisk, jednostek terytorialnych czy terminów dotyczących ustroju i administracji, charakterystycznych wyłącznie dla obszaru hiszpańskojęzycznego. Problem był już w polskiej literaturze poruszany, w szczególności przy okazji tłumaczeń dzieł z dziedziny wojskowości⁷. Zagadnienie to narzuciło wiele problemów, gdyż duża część instytucji hiszpańskich jest w polskim przekładzie nieznana, częściowo była dotychczas tłumaczona nieprawidłowo (np. *Cortes*⁸), a zdarzały się także niezrozumiałe przypadki przypisywania niewłaściwych polskich odpowiedników nazwom hiszpańskim (np. nie zawsze termin *alcalde* odpowiada burmistrzowi, szczególnie w odniesieniu do dawnych czasów). Pojawiają się w niniejszej pracy również nowe tłumaczenia niektórych instytucji, które dotychczas nie funkcjonowały w literaturze polskiej, ale są one naturalnymi równoznacznikami terminów hiszpańskojęzycznych (tak choćby w przypadku *corregidor* –

---

⁷ J. Maroń, *O stopniach i stanowiskach wojskowych doby wczesnonowoczesnej* kilka, w: *Między Lwowem a Wrocławiem: Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, B. Rok, J. Maroń (red.), Toruń 2006, s. 1101–1109. Ostatnio temat poruszał także P. Szadkowski, *Sancho de Londoño i jego Discurso sobre la forma de reducir la Disciplina Militar a mejor y antiguo estado w badaniach nad XVI-wieczną wojskowością w kontekście teorii „rewolucji militarnej”*, w: S. de Londoño, *Rozważania o sposobie przywrócenia dyscypliny wojskowej do jej klasycznej i doskonalszej postaci*, przeł. i red. P. Szadkowski, Oświęcim 2016, s. 23–25.

⁸ W polskiej historiografii tradycyjnie dla hiszpańskiego parlamentu przyjmuje się nazwę „Kortezy”, co jednak jest błędem językowym (jest to anachronizm z błędem fleksyjnym polegającym na pomnożeniu liczby mnogiej), wynikającym prawdopodobnie z niezajomości języka hiszpańskiego przez opisującego hiszpańskie instytucje Joachima Lelewela, stąd w niniejszej pracy pozostaniemy przy oryginalnym nazewnictwie hiszpańskim *Cortes*. Patrz szerzej: M.Z. Dankowski, *Kazus „korteżów”. O tłumaczeniu niektórych nazw instytucji prawnych na język polski*, w: *Międzynarodowy dyskurs filologiczny*, J. Wasiluk, M. Gierczyńska-Kolas, G. Lisowska (red.), Słupsk 2019, s. 123–131.

korektor)⁹. Aby uniknąć nieporozumień, starano się każdą hiszpańską nazwę instytucji umieszczać w oryginale po tłumaczeniu polskim lub dodać przypis wyjaśniający poszczególne kwestie (np. w przypadku różnicy między *consejos* i *concejos*). Tam, gdzie nie było możliwe tłumaczenie lub wydawało się ono zbyt daleko idące, pozostawiono oryginalny termin hiszpańskojęzyczny, choć starano się unikać takich sytuacji.

---

⁹ W tym miejscu autor pragnie podziękować za konsultację naukową wybitnej specjalistce w dziedzinie filologii hiszpańskiej, dr Norze Ortowskiej.

Rozdział I.

Wczesnonowożytna hiszpańska monarchia zespółona

Organizacja prawnopolityczna w zakresie terytorialnym Imperium Hiszpańskiego¹⁰ w czasach nowożytnych była nad wyraz skomplikowana. Król rezydował na stałe w Kastylii, która była częścią najbardziej scentralizowaną i rządzoną według modelu absolutnego. W skład Korony Kastylii wchodziły: Królestwo Kastylii, Królestwo Leonu, Księstwo Asturii, Królestwo Galisji, Królestwo Toledo, Królestwo Murcji oraz cztery królestwa andaluzyjskie: Sewilli, Kordoby, Jaénu i Granady, a także Wyspy Kanaryjskie. Wszystkie powyższe jednak były raczej zwyczajowymi relikami przeszłości niż rzeczywistymi jednostkami podziału terytorialnego. Pod względem administracyjnym zasadniczo nie różniły się od siebie, choć występowały pewne wyjątki w zakresie niektórych instytucji, w szczególności w Galisji, Granadzie (do czasu) oraz na Wyspach Kanaryjskich. Do Korony Kastylii należały także trzy prowincje baskijskie (Senioraty Baskijski i Guipúzcoa oraz Alava), jednakże charakteryzowały się one odrębnością ustrojowo-administracyjną względem pozostałej części terytorium kastylijskiego. Korona Aragonii, w której skład wchodziły trzy terytoria iberyjskie: Królestwo Aragonii, Królestwo Walencji, Księstwo Katalonii (wraz z hrabstwem Barcelony), wyspiarskie Królestwo Majorki i Królestwo Sardynii, a także apenińskie Królestwo Neapolu wraz z tokańskim Państwem Garnizonów (*Stato dei Presidi*) i Królestwo Sycylii, opierała ustrój każdego z nich o zasadę paktyzmu (*pactismo*), czyli zwyczajowych umów zawieranych drogą negocjacji pomiędzy Królem i Królestwem (*Rey y Reino*)¹¹, a więc instytucją monarchy oraz jego pod-

¹⁰ Należy mieć na uwadze, że ówczesni Hiszpanie nie posługiwali się terminem „imperium” w odniesieniu do hiszpańskich posiadłości iberyjskich i zamorskich. Dla określenia całości państwowej zwykle używano sformułowania „monarchia” (*monarquía*). Współczesna historiografia z powodzeniem jednak wykazała imperialne cechy państwa, porównywalne do największych potęg państwowych w dziejach świata. Por. H. Kamen, *Felipe V. El rey que reinó dos veces*, przeł. E. Vilà Palomas, Madryd 2000, s. 29.

¹¹ Odnoszono się do znanej od starożytności doktrynalno-politycznej konfrontacji na linii *princeps – res publica*, czyli władcy z państwem reprezentowanym przez jego obywateli. O rozwoju i różnym zastosowaniu tego uniwersalnego pojęcia patrz: C. Moatti, *Princeps et res publica: Des multiples façons de se référer au passé*, w: *Imagines Antiquitatis. Representations, Concepts, Receptions of the Past in Roman Antiquity and the Early Italian Renaissance*, S. Rocchi, C. Mussini (eds.), Berlin–Boston 2017, s. 111–130.

danymi, umożliwiając zachowanie równowagi pomiędzy tymi dwoma teoretycznie równorzędnymi filarami władzy. Na podobnych warunkach prawnoustrojowych funkcjonowało Królestwo Nawarry. Tereny pozaiberyjskie Imperium Hiszpańskiego charakteryzowały się często innymi, ewoluującymi samodzielnie systemami prawa w stosunku do metropolii. Tak choćby działo się w przypadku bogatej tradycji prawnoustrojowej Hispanoameryki, pomimo że *de iure* podlegała bezpośrednio Koronie Kastylii.

W rzeczywistości Hiszpania XVI–XVII w. pod względem administracyjnym nie różniła się znacząco od wielu innych państw europejskich. Podobne cechy federacyjne można uświadczyc w ówczesnej Europie w Rzeczypospolitej Polskiej, zwanej także Rzecząpospolitą Obojga Narodów, państwach pod berłem Habsburgów austriackich, Koronie Angielskiej skupiającej oprócz Anglii właściwej także Walię i Irlandię, połączonej unią personalną z Królestwem Szkocji. W historiografii XX w. przyjęto się nazywać takie państwa „monarchiami zespolonymi” (ang. *composite monarchy*)¹². Niemniej jednak Hiszpania wyróżniała się wśród wyżej wymienionych państw pewnymi partykularyzmami, które swoje źródło posiadały w epoce rekonkwisty, czyli w dobie średniowiecznej.

Z pewnością taka sytuacja dla nastolatka wychowanego w Wersalu, na dworze największego władcy tamtych czasów, swego dziadka króla Ludwika XIV, otoczonego zespołem kreatywnych i zaradnych ministrów, w państwie skonsolidowanym politycznie i administracyjnie¹³, musiała wydawać się obca i dalece niezadowalająca. Filip Andegaweński miał zasiąść na tronie królestwa powstałego w wyniku unii różnych organizmów państwowych zawartych na przestrzeni poprzednich stuleci. Najważniejszą z nich, ostatecznie konsolidującą Królestwo Hiszpanii w jedno państwo, pozostawała unia najpierw personalna, a później realna Królestw Kastylii i Aragonii na przełomie XV i XVI w., ale nie można przy tym zapomnieć, że i te dwa organizmy państwowe także nie były jednolite administracyjnie i same powstały w wyniku podboju lub unifikacji mniejszych królestw w dobie średniowiecza. Korona Kastylii wyłoniła się z dawnych

---

¹² Termin został wprowadzony przez Helmuta G. Koenigsbergera, zaś spopularyzowany przez Johna H. Elliotta, wielkiego znawcę m.in. historii nowożytnej Hiszpanii: J.H. Elliott, *A Europe of Composite Monarchies*, "Past & Present" 1992, vol. 137, issue 1, s. 48–71.

¹³ Szerzej na temat ustroju administracji francuskiej monarchii absolutnej patrz: G. Górski, *Historia administracji...*, s. 123–128.

państw: Księstwa Asturii oraz Królestwa Leónu, a także Galisji, by wymienić tylko najważniejsze, mające wpływ na rozwój pierwotnie niewielkiego hrabstwa Kastylii, które na mapie Półwyspu Iberyjskiego jako faktycznie niepodległy obszar pojawiło się dopiero w X w. Korona Aragonii zaś inkorporowała przede wszystkim hrabstwo Barcelony, dzięki czemu przejęła wysoko rozwiniętą kulturę katalońską i otworzyła sobie możliwość ekspansji na basen Morza Śródziemnego, a także odbiła z rąk arabskich Królestwa Walencji oraz Majorki, by poprzestać na największych i najważniejszych jednostkach terytorialnych.

W pierwszej połowie XVI w. doszło także do inkorporacji Królestwa Nawarry do zjednoczonego już Królestwa Hiszpanii. Ponadto na Imperium Hiszpańskie składały się także liczne kolonie położone na całym świecie, głównie w Ameryce, ale też i np. Azji (pod zwierzchnictwem Kastylii), a także posiadłości europejskie, które dołączyły do Imperium Hiszpańskiego już po dokonaniu unii przez Królów Katolickich (Izabeli Kastylijskiej i Ferdynanda II Aragońskiego). W chwili intronizacji Filipa V składały się na nie Niderlandy Hiszpańskie (czyli południowe)¹⁴ i Księstwo Mediolanu, gdyż w XVII w. utraciono północną część Niderlandów, Królestwo Portugalii oraz Hrabstwo Burgundii (Franche-Comté) i Hrabstwo Charolais.

Wszystkie te tereny posiadały swoje odrębności w zakresie prawnym, administracyjnym i skarbowym, zachowując utrwalone przez wieki przywileje i immunitety ziemskie (*privilegios y fueros*). Władza regionalna miała w swoich prerogatywach bardzo szerokie kompetencje, które Korona wprowadziła za pośrednictwem czterech osobnych rad terytorialnych. W gestii rad terytorialnych poszczególnych królestw leżały przede wszystkim sprawy legislacyjne, organizacja sądownictwa niższego szczebla, działania fiskalno-skarbowe czy zapewnienie porządku publicznego.

---

¹⁴ Henry Kamen wysunął ostatnio dość kontrowersyjną tezę, jakoby Niderlandy nigdy nie stały się częścią hiszpańskiego imperium, argumentując, że nie posiadały względem Hiszpanii żadnych zobowiązań natury państwowej lub podatkowej. Jedyne co miałyby je łączyć z państwem iberyjskim to wspólna osoba władcy. Patrz: H. Kamen, *Imperium Hiszpańskie. Dzieje rozkwitu i upadku*, przeł. T. Prochenka, Warszawa 2008, s. 199. Wydaje się to jednak zbyt daleko idącą interpretacją faktów, gdyż w rzeczywistości Niderlandy charakteryzowały się odrębnym urządzeniem prawnoustrojowym, ale jednak były zależne od Hiszpanii choćby pod względem militarnym czy gospodaczym, zaś ich ustroj administracyjny znajdował się pod zwierzchnictwem specjalnie utworzonej do tych celów Rady Flandrii.

Władza w imperium była zorganizowana dwutorowo. Z jednej strony występował król, reprezentowany poza Kastylią przez wicekróla działającego z nadania monarchy i wspomaganego przez podległe mu instytucje regionalne, z drugiej zaś rady terytorialne. Taki duopol władzy często powodował konflikty pomiędzy instytucjami, gdyż ich kompetencje nie były dokładnie wyznaczone. Rady oraz wicekrólowie stanowili władzę wykonawczo-sądowniczą Hiszpanii, zdecydowanie dominującą nad innymi ośrodkami władzy. Nie oznacza to jednak, że Filip Andegaweński nie znalazł w swoim nowym królestwie zorganizowanych zgromadzeń reprezentacyjnych, dobrze osadzonych w wielowiekowej tradycji. Każde z królestw posiadało własne *Cortes* lub parlament (*Parlamento*). Niemniej jednak u progu XVIII w. zgromadzenia reprezentacyjne nie spełniały już dawnej roli, kiedy aktywnie uczestniczyły w życiu politycznym państwa. Od epoki habsburskiej zaczęły one być zwoływane jedynie w celu przyjęcia przysięgi od nowego króla i jego następców. O zaniku znaczenia tych instytucji świadczy działalność kastylijskich *Cortes*, które na mocy reform *Nueva Planta* przejęły rolę zgromadzeń parlamentarnych Korony Aragonii i stały się miejscem reprezentacji dla całego państwa. Przez stulecie były zwoływane jedynie kilkukrotnie (1701, 1709, 1712, 1724, 1760 i 1789), jednak nie zawsze udało się im zebrać. Do skutku *Cortes* doszły zaledwie trzykrotnie, w 1713, 1760 i 1789 r., za każdym razem w Madrycie¹⁵.

Kiedy Filip Andegaweński pojawił się po raz pierwszy na ziemi hiszpańskiej, zastał państwo o ustroju skostniałym, nieprzystającym do wyzwania, jakie niosła ze sobą nadchodząca epoka oświecenia. Administracja hiszpańska funkcjonowała w ustroju polisynodialnym, opartym o organy kolegialne – rady (*Consejos*), które posiadały szerokie uprawnienia polityczno-sądownicze. Instytucje te zostały powołane do życia na przełomie XV i XVI w., by przez dwa stulecia nie być niemal wcale modernizowane. Jaki był zakres kompetencji nie tylko rad, ale poszczególnych instytucji o charakterze administracyjnym w monarchii hiszpańskich Habsburgów? Odpowiedź na tak sformułowane pytanie nie jest prosta, gdyż system ustrojowopravny był wyjątkowo złożony, zawity i często niezrozumiały nawet dla ówczesnych. Pod koniec XVII w. niedołyżny monarcha wła-

---

¹⁵ Szerzej na temat ustroju hiszpańskiej monarchii wczesnonowozłotnej patrz: M. Artola Gallego, *La Monarquía de España*, Madrid 1999, s. 19–38 oraz 253 i nn. Bogata literatura przedmiotu występuje także w przypadku instytucji *Cortes* starego porządku; w tym miejscu warto wymienić syntezę: J.L. Bermejo Cabrero, *En torno a las Cortes del Antiguo Régimen*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 1993–1994, núm. 63–64, s. 149–234.

ściwie stracił jakąkolwiek inicjatywę polityczną na rzecz rad. Nie zawsze działały one we właściwie pojętym interesie państwa, kierując się często nadrzędnością spraw prywatnych jej członków, stawianymi ponad dobrem publicznym. Chaos, brak jasno wyznaczonych sektorów działania poszczególnych instytucji, wzajemne przenikanie się ich kompetencji tylko wzmagaly poczucie anarchii w państwie. Pojawiły się nawet poważne zarzuty wobec sparaliżowanego aparatu państwa postulujące, by każda instytucja zajęła się tym, co leży w zakresie jej zadań¹⁶. Wydaje się, że rację miał jeden z klasyków hiszpańskiej historiografii ustrojowej, Francisco Tomás y Valiente, kiedy pisał, że „Rady posiadają władzę, jaką monarcha na nie nakłada lub im deleguje”¹⁷. A ponieważ król Karol II był uległy wobec elit arystokratycznych zasiadających w najwyższych organach administracji publicznej, to one faktycznie przejęły władzę w państwie, choć zwykle bez sprecyzowanych granic kompetencyjnych. Oznaczało to, że rady mogły z jednej strony sprawować funkcje sędownicze i rozstrzygać w postępowaniach sądowych, z drugiej podejmować decyzje w stosunku do podległych sobie organów w zakresie politycznym i administracyjnym, ale także wydawać akty normatywne o charakterze powszechnie wiążącym. Brak jednoznacznego podziału władz nadawał poszczególnym instytucjom charakter organów wielozadaniowych. Przewodziły w tym zakresie rady.

Pierwsza powstała Rada Królewska (*Consejo Real*), ukształtowana jeszcze u schyłku średniowiecza i zwana z czasem także **Radą Królewską Kastylii** (*Consejo Real de Castilla*). Następnie w czasach króla Karola I (będącego równocześnie cesarzem rzymskim narodu niemieckiego jako Karol V) wyodrębniono z pierwotnego ciała sprawy zagraniczne i instytucję im poświęconą zaczęto nazywać **Radą Państwa** lub **Radą Stanu** (*Consejo de Estado*). W tym samym czasie pojawiły się także: **Rada Wojny** (*Consejo de Guerra*) oraz **Rada Najwyższej Inkwizycji** (*Consejo de la Suprema Inquisición*)¹⁸. **Radę Skarbu** (*Consejo de Hacienda*) ustano-

¹⁶ Por. J. Beneyto Pérez, *Historia de la administración española e hispanoamericana*, Madrid 1958, s. 458.

¹⁷ F. Tomás y Valiente, *El gobierno de la Monarquía y la administración de los reinos de España del siglo XVII*, w: *La España de Felipe IV: el gobierno de la monarquía, la crisis de 1640 y el fracaso de la hegemonía europea*, coord. F. Tomás y Valiente, Madrid 1982, s. 128.

¹⁸ Szerzej na temat prawnego charakteru Rady Najwyższej Inkwizycji patrz doskonała monografia: J.R. Rodríguez Besné, *El Consejo de la Suprema Inquisición. Perfil jurídico de una Institución*, Madrid 2000.

wił Filip II. Mniej znaczące były **Rady Izby** (*Consejos de Cámara*), osobne dla Kastylii i Nowego Świata, odpowiedzialne za mianowanie urzędników oraz królewskie nadania (tzw. prawo łaski, *derecho de gracia*, wyjaśnione szerzej w dalszej części niniejszej pracy), a także **Rada Krucjaty** (*Consejo de Cruzada*) i **Rada Zakonów** (*Consejo de Órdenes*).

Innymi organizmami władzy państwowej były terytorialne rady, które miały za zadanie regulowanie polityki Korony w poszczególnych królestwach (*Reinos*), z którego składało się imperium. Paradoks administracyjny Hiszpanii wczesnonowożytnej polegał na fakcie, że była ona konglomeratem autonomicznych terytoriów: królestw, państw i senioratów, czyli dóbr o charakterze prywatnym (*Reinos, Estados y Señoríos*), które w rzeczywistości łączyły: osoba wspólnego monarchy, sprawy polityki zagranicznej, utrzymywanie wspólnej armii, katolicka jedność religijna powiązana z polityką państwa wobec Kościoła oraz sądownictwo najwyższe. W powyższych kwestiach monopol królewski był bezsprzeczny i skuteczny wobec wszystkich prowincji i poddanych króla Hiszpanii. Najważniejszymi instytucjami, które stanowiły rzeczywisty korpus administracji państwowej, pozostawały Rada Kastylii (Państwa), Rada Indii, Rada Wojny oraz Rada Skarbu, zawiązując pozostałe do zadań specjalnych lub ograniczonych terytorialnie¹⁹.

Dokonując klasyfikacji rad ze względu na ich kompetencje, można wymienić trzy kategorie²⁰: rady materialne, rady terytorialne, rady o charakterze mieszanym. Do pierwszej grupy należały: Rada Państwa, Rada Wojny oraz Rada Inkwizycji. Ich kompetencje rozciągały się, co do zasady²¹, na całe terytorium Imperium Hiszpańskiego. Miały charakter doradczy wobec króla. Ponadto Rada Wojny i Rada Inkwizycji posiadały kompetencje sądownicze.

---

¹⁹ Por. F. Cos-Gayón, *Historia de la administración pública de España*, Madrid 1851, s. 214.

²⁰ Pierwotnie klasyfikowano rady, dzieląc je wyłącznie na materialne i terytorialne, jednak powyżej zaproponowany podział na trzy kategorie wydaje się bardziej przejrzysty, gdyż unika wprowadzenia w błąd. Felicio Barrios Pintado zaproponował podział na trzy kategorie, ale ze względów *stricte* zasięgu miejscowego, czyli dla całego państwa, dla poszczególnych terytoriów i dla Korony Kastylii. Taka klasyfikacja nie wydaje się do końca przekonująca, gdyż poza samym zasięgiem obszarowym, najistotniejsze były materialne kompetencje poszczególnych rad. Por. F. Barrios Pintado, *El Consejo de Estado de la Monarquía Española (1521–1812). Estudio histórico-jurídico*, Madrid 1984, s. 38.

²¹ Wyjątkiem od tej zasady będzie obowiązkowa współpraca Rady Wojny z Radą Indii w sprawach z zakresu militarnego w Nowym Świecie.

Rady terytorialne ograniczały swoje kompetencje tylko do wyznaczonego obszaru. Oprócz funkcji doradczej wobec monarchy, posiadały funkcje administracyjne na swoim terenie oraz spełniały rolę najwyższej instancji sądowej na podległym terytorium. Wśród rad terytorialnych, które działały w czasach intronizacji króla Filipa V²², należy wymienić przede wszystkim wspomnianą wyżej Radę Królewską Kastylii, a także **Radę Królewską Aragonii** (*Consejo Real de Aragón*), ukonstytuowaną w 1484 r. Obie powyższe instytucje powstały jeszcze przed realnym połączeniem dwóch największych królestw Półwyspu Iberyjskiego, stąd w ich nazwach przymiotnik „królewska”. Z tych dwóch organizmów zaczęto w późniejszym czasie wyodrębniać rady dla terytoriów pozaiberyjskich. W ten sposób z kastylijskiej powstała za panowania króla Karola I (V) **Rada Indii** (*Consejo de Indias*), obejmującej swym zasięgiem Amerykę i pozostałe kolonie pozaeuropejskie, zaś z aragońskiej **Rada Italii** (*Consejo de Italia*), za rządów króla Filipa II, dla terenów kontrolowanych przez Koronę Aragonii na Półwyspie Apenińskim (Królestwo Neapolu, Państwo Garnizonów, Królestwo Sycylii oraz Księstwo Mediolanu)²³. W czasie panowania tego samego monarchy powstała też **Rada Flandrii** (*Consejo de Flandres*), której właściwość terytorialna ograniczała się do posiadłości hiszpańskich w Niderlandach, pierwotnie całych, zaś po uznaniu niepodległości Holandii, jej południowej części, zwanej z czasem Niderlandami Habsburskimi²⁴. Odrębnym bytem prawnym była **Rada Nawarry** (*Consejo de Navarra*), która jednak nie funkcjonowała przy dworze królewskim i rządziła się innymi prawami niż pozostałe.

²² Oprócz niżej wymienionych, należy dodać, że przejściowo istniała także Rada Portugalii (*Consejo de Portugal*), działająca w dobie obowiązywania unii obu państw w latach 1582–1668, kiedy Hiszpania ostatecznie uznała niepodległość Królestwa Portugalii, którą w rzeczywistości to ostatnie odzyskało już w 1640 r.

²³ Patrz szerzej: M. Rivero Rodríguez, *El Consejo de Aragón y la fundación del Consejo de Italia*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 1989, núm. 9, s. 57–90.

²⁴ Istniała w latach 1588–1598 oraz 1627–1702 (wcześniej także od 1555 r. jako Rada Flandrii i Burgundii, *Consejo de Flandres y Borgoña*), jednak prowadziła działalność nieregularną i w rzeczywistości w drugiej połowie XVII w. zbierała się sporadycznie, a jej rola była bardziej prestiżowa niż realnie decydująca o polityce hiszpańskiej w Niderlandach. Rozwiązaniu uległa na skutek wtargnięcia wojsk francuskich i okupacji Niderlandów Habsburskich, zatem wówczas, kiedy dwór w Madrycie został praktycznie pozbawiony kontroli nad tymi terenami. Rada Flandrii nie doczekała się jeszcze publikacji kompleksowej monografii, choć istnieje na ten temat niewydana rozprawa doktorska autorstwa J.M. Rabasco Valdés, *El Real y Supremo Consejo de Flandres y de Borgoña (1419–1702)*, obroniona na Uniwersytecie w Granadzie w 1981.

Radami o charakterze mieszanym można nazwać te, których istota jest pochodzenia materialnego, ale działały na ograniczonym terytorium, którym zawsze pozostawało wyłącznie Królestwo Kastylii. Były to instytucje o charakterze specjalistycznym: Rada Zakonów, Rada Krucjaty oraz Rada Skarbu. Pomimo przynależności „de iure” do Korony Kastylii, rady o charakterze mieszanym często wykraczały swoimi działaniami poza granice kastylijskie, obejmując kompetencjami także inne regiony imperium. W szczególności dotyczyło to Rady Skarbu, która pierwotnie miała zarządzać polityką fiskalną Kastylii, jednak z czasem stała się odpowiedzialna za finanse całej monarchii, ze względu na obowiązek ponoszenia zdecydowanej większości kosztów utrzymania armii przez Kastylię. W związku z powyższym postuluje się niekiedy wydzielenie Rady Skarbu do odrębnej kategorii²⁵.

Praktyka administracji państwowej w dobie panowania dynastii Habsburgów przejawiała się w niemal absolutnej władzy króla. Rady, w szczególności Rada Państwa i Rada Wojny, ograniczały się jedynie do udzielania opinii w konkretnych sprawach, zwykle najbardziej zbliżonych do poglądów królewskich, pozostawiając decyzję w danej sytuacji zawsze monarsze. W pozostałych przypadkach inicjatywa polityczna leżała po stronie poszczególnych rad, które jednak potrzebowały zgody monarchy na podjęcie działań w celach prawodawczych. Tak zwane konsultacje (*consultas*) rad z królem każdorazowo nadawały umocowanie tym pierwszym do redagowania aktów prawnych wydawanych w imieniu króla, spełniając tym samym faktyczną władzę legislacyjną.

Rady posiadały także funkcje wykonawcze obejmujące nadzór nad przestrzeganiem obowiązującego prawa. Po otrzymaniu wytycznych od króla i zredagowaniu aktu normatywnego rada terytorialna była zobowiązana do jego przekazania urzędnikom lokalnym, którzy nosili miano korektorów (*corregidores*), ci zaś odpowiedzialni byli za dalsze wdrażanie postanowień aktu na podległym im terenie, zwanym korekturą (*corregimiento*), przez urzędników niższego szczebla – alkaldów (*alcaldes*) lub kolegiałnych justycjariuszy (*justicias*).

Ponadto kolejną domeną rad terytorialnych było sprawowanie władzy sądowniczej na podlegającym im terenie przy pomocy lokalnych kancelarii (*Chancillerías*) oraz audiencji (*Audiencias*), podległych jednak Radzie Kastylii, która sprawowała funkcję sądu najwyższego (*tribunal supremo*).

---

²⁵ F. Barrios Pintado, dz. cyt., s. 23.

Przewodniczący (*presidentes*) i pełniący ich obowiązki regenci (*regentes*) kancelarii i audiencji terytorialnych, poza działaniami *stricte* jurysdykcyjnymi, byli delegowani ponadto do sprawowania pewnych funkcji z zakresu władzy wykonawczej.

W drugiej połowie XVI w. zaczęła się także kształtować Rada Skarbu, która z czasem przejęła zarząd nad finansowaniem monarchii. Na jej czele stał gubernator (*Gobernador del Consejo de Hacienda*) odpowiedzialny za pobór i redystrybucję dochodów publicznych. Także i w tym przypadku przekazywał on wytyczne ustalone z królem tym samym urzędnikom terytorialnym, tj. korektorom, a następnie alkaldom lub justycjariuszom.

Kompetencje Rad Inkwizycji, Krucjaty i Zakonów sprowadzały się do własnych dziedzin. Należy przy tym dodać, że każdej z nich przysługiwała władza sądownicza z zakresu charakteru podlegających im spraw. Rada Inkwizycji była najwyższym organem władzy Trybunału Świętej Inkwizycji, a na jej czele stał Wielki Inkwizytor (*Gran Inquisidor*). Działała jako instancja apelacyjna od wyroków wydanych przez trybunały prowincjonalne w sprawach odstępstwa od wiary katolickiej. Ponadto redagowała instrukcje w przedmiocie prowadzenia postępowań przez sądy inkwizycyjne, w szczególności w sprawach zawitych, jak np. oskarżenia o czary. W XVIII w. jej znaczenie było już marginalne względem wcześniejszych stuleci, tym bardziej że wraz z nadejściem centralizmu burbońskiego upatrywano w Kościele kolejnego narzędzia maszyny biurokratycznej państwa²⁶.

Rada Krucjaty po XVI w. również straciła na znaczeniu. Jej głównym zadaniem było zarządzanie środkami finansowymi otrzymanymi od papieża na walkę z niewiernymi, a także zarządzanie innymi kościelnymi dobrami majątkowymi, jak np. przedmioty materialne pozostawione po śmierci najwyższych hierarchów Kościoła. Rada Zakonów w czasach wczesnonowożytnych zajmowała się przede wszystkim dostępem do stanu szlacheckiego, jego hierarchizacją i weryfikacją szlachectwa. Powyższe rady mogły działać w podległych im sprawach samodzielnie. Rady terytorialne natomiast zawsze czekały na aprobatę królewską dla swoich

---

²⁶ Por. F. Puy Muñoz, *Las ideas jurídicas en la España del siglo XVIII (1700–1760)*, Granada 1962, s. 90.

poczynań. Niemniej nie we wszystkich częściach Imperium Hiszpańskiego król posiadał jednakową władzę²⁷.

Z czasem najważniejsze znaczenie zaczęła posiadać Rada Kastylii (*Consejo de Castilla*) wywodząca się z dawnej Rady Królewskiej (*Consejo Real*) i zachowująca tę nazwę do końca okresu *ancien regime*. Zakres terytorialny jej władzy rozciągał się na obszar dawnego Królestwa Kastylii i Leónu, ziem stanowiących kolebkę imperium, gdzie rezydował dwór królewski²⁸. Było to o tyle znaczące, że w Kastylii nie był obecny urząd wicekróla, a co za tym idzie, rada nie potrzebowała z nim konkurować w zakresie wykonywania władzy, jak miało to miejsce w pozostałych regionach imperium. Także w sprawach sądownictwa trybunały kastylijskie, czyli audiencje, zyskały autonomię względem dworu, gdyż posiadały własne sądy wyższej instancji²⁹. Stąd właśnie w Kastylii król mógł cieszyć się najszerszą władzą, gdyż w innych częściach imperium był ograniczony regionalnymi prawami i instytucjami. Z drugiej strony, to na Kastylii spoczywał niemal w całości ciężar finansowania dworu. W zamian elity kastylijskie były niemal wyłącznymi beneficjentami wysokich urzędów w imperium, w szczególności, że to właśnie Królestwo Kastylii sprawowało zwierzchność nad kolonialnym terytorium Nowego Świata.

Członkami rad byli magistraci (*magistrados*), niezależni w teorii urzędnicy, których głównym zadaniem było sprawowanie sądownictwa, a także egzekucja wyroków. Ponadto do rady można było awansować za przysługi wyświadczone Koronie, jako osoba tzw. „*plaszca i szpady*” (*capa y espada*). Nie dotyczyło to jednak Rady Kastylii, w której członkostwo stanowiło ukoronowanie długiej kariery w strukturach sądowych, wiodące przez audiencje, kancelarie i inne rady. Wewnętrzna struktura każdej z rad przewidywała działalność sekretariatów (*Secretarías*), jednego lub kilku, zajmujących się sprawami administracyjnymi w wyznaczo-

---

²⁷ Na temat rozwoju instytucji monarchii hiszpańskiej w dobie habsburskiej patrz: M. Artola Gallego, dz. cyt., s. 253 i nn.

²⁸ W czasach habsburskich dwór pierwotnie rezydował w Toledo, a od czasu zakończenia budowy pałacu Escorial w 1561 r. przeniósł się za sprawą króla Filipa II do Madrytu, z przerwą na lata 1601–1606, kiedy czasowo przebywał w Valladolid, zawsze jednak w obrębie Królestwa Kastylii. Stołeczność Madrytu nie została jednak formalnie usankcjonowana aż do czasów II Republiki (1931 r.). O historii stołeczności Hiszpanii patrz szerzej: M.Z. Dankowski, *Zagadnienie stołeczności w regionach autonomicznych Hiszpanii*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 1 (35).

²⁹ C. de Castro Monsalve, *El Estado español en el siglo XVIII: su configuración durante los primeros años del reinado de Felipe V*, „Historia y Política” 2000, núm. 4, s. 138.

nym zakresie, spośród kompetencji spraw przysługujących danej radzie. Na czele każdego sekretariatu stał sekretarz (*Secretario*), a wśród podległych mu urzędników wyróżniano m.in. archiwistę i tłumacza. Jedynie Rada Kastylji nie posiadała sekretarzy. Ich funkcję spełniali kolegialnie pisarze (*escribanos*). Praca w sekretariatach rady wiązała się ze znaczną renomą, gdyż dostępna była przeważnie dla osób pochodzenia szlacheckiego, często przynależnych do któregoś z zakonów rycerskich (*Órden Militar*), które były bardzo poważanymi instytucjami na Półwyspie Iberyjskim, choć oczywiście w XVIII w. raczej prestiżowymi, pozbawionymi już charakteru średniowiecznych organizacji militarnych uczestniczących w kolejnych krucjatach. Kariera urzędnicza zwykle odbywała się od najniższych szczebli, tzw. ostatnich stołów (*últimas mesas*), prowadząc z biegiem czasu do pozycji sekretarza. Najważniejsze sekretariaty znajdowały się w Radzie Państwa, z których najwyższe rangą były *Negociación de Italia*, odpowiadające za sprawy zagraniczne związane z Półwyspem Apenińskim oraz *Negociación del Norte*, odpowiedzialne za politykę zewnętrzną związaną z kierunkiem północnym³⁰. Zatem można łatwo zauważyć, że dla każdego młodego adepta administracji w ówczesnej Hiszpanii marzeniem było dojście do stanowiska sekretarza w Radzie Państwa, bezwzględnie najwyższej pozycji w aparacie urzędniczym politycznej monarchii.

Sekretarzy rad nie należy mylić z sekretarzami króla. Ten oficjalny urząd nazwany sekretarzem uniwersalnym gabinetu (*Secretario del Despacho Universal*) pod koniec XVII w. był indywidualny i zwykle był piastowany przez najbliższego powiernika monarchy, uczestniczącego w każdej sprawie jego dotyczącej i przekazującego światu wolę króla. Chodziło zatem w głównej mierze o stanowisko prywatnego asystenta wspomagającego monarchę w codziennej biurokracji, przede wszystkim w rozstrzyganiu owych konsultacji z radami oraz sprawnym obrocie dokumentami³¹. Od 1698 r. urząd ten piastował Antonio Cristóbal de Uvilla y Medina, który po intronizacji króla Filipa V pozostał na stanowisku do 1705 r. Co charakterystyczne, oprócz wyżej wymienionego urzędu,

³⁰ C. de Castro Monsalve, *Las Secretarías de los Consejos, las de Estado y del Despacho y sus oficiales durante la primera mitad del siglo XVIII*, "Hispania" 1999, vol. 59, núm. 201, s. 194–195.

³¹ M. Artola Gallego, dz. cyt., s. 293–299; M.V. López-Cordón Cortezo, *Secretarios y Secretarías en la Edad Moderna: de las manos del Príncipe a relojeros de la Monarquía*, "Studia Historica. Historia Moderna" 1996, núm. 15, s. 113.

zajmował także posadę najwyższego notariusza królestwa (*Notario Mayor del Reino*) i był członkiem Rady Indii³². Jasno z powyższego wynika, że najważniejsze osoby w aparacie urzędniczym Hiszpanii łączyły w swoim ręku różne urzędy i godności, pomimo że funkcjonowała na Półwyspie Iberyjskim zasada inkompatybilności urzędów³³, znana także choćby w tym czasie w Rzeczypospolitej.

W tej sytuacji wydawać się mogło, że władza królewska w Hiszpanii XVI i XVII w. była nieskrępowana praktycznie żadnymi ograniczeniami. W teorii prerogatywy królewskie były rzeczywiście nieograniczone, szczególnie w Kastylii, jednak w praktyce pojedyncza osoba nie była w stanie ogarnąć całego aparatu polityczno-administracyjnego światowego imperium. O ile jeszcze pierwsi monarchowie z rodu Habsburgów, Karol I (V) i Filip II, byli pracoholikami i poświęcili swoje życie sprawom państwowym, to im także nie udało się w pełni zarządzać państwem jednoosobowo, choć dzięki ciężkiej pracy i talentom politycznym zdołali utrzymać w większości państwo w ryzach. Jednak ich następcy w XVII w., w historiografii hiszpańskiej zwani „Habsburgami młodszymi”, nie odziedziczyli po swoich przodkach zapału ani umiejętności wystarczających do stawienia czoła trudnościom związanym z byciem władcą mocarstwa, nad którym nigdy nie zachodziło słońce. Król Filip III (zupełnie pozbawiony ambicji rządzenia), król Filip IV (utalentowany politycznie, ale przedkładający uciechy doczesne nad sprawy państwowe), a zwłaszcza król Karol II (niepełnosprawny fizycznie i psychicznie, zdominowany we wszystkich aspektach życia przez najbliższe otoczenie) nie chcieli lub nie mogli udźwignąć ciężaru korony hiszpańskiej, więc tym chętniej ulegali swoim doradcom i oddawali się swoim ulubionym zajęciom niezwiązanym zupełnie z administracją państwową. Królewscy faworyci, zwani *válidos*, prowadzili politykę państwową w zastępstwie monarchy i zwykle czynili to przede wszystkim w trosce o pomnażanie własnej fortuny, nie zawsze zgodnie z racją stanu, co w nieodległej perspektywie musiało doprowadzić do degrengolady potęgi hiszpańskiej.

---

³² Por. M.V. López-Cordón Cortezo, *Instauración dinástica y reformismo administrativo: la implantación del sistema ministerial*, "Manuscrits" 2000, núm. 18, s. 96–98.

³³ Petición 91 de 1523 y petición 125 de 1528, *Prohibición a los Ministros del Consejo y Audiencias, y Oficiales de la Corte de tener dos oficios incompatibles, y diversos salarios por ellos*, w: *Novísima Recopilación de las leyes de España*, Madrid 1805 (dalej: NR), libro IV, título 2, ley 13; t. II, s. 212.

Oczywiście, nie wszyscy *válidos* dbali wyłącznie o prywatne interesy. Z inicjatywy jednego z najważniejszych polityków hiszpańskich XVII w. wyszedł nawet projekt wzmocnienia władzy centralnej. Gaspar de Guzmán, książę de Olivares, faworyt króla Filipa IV, przygotował traktat polityczny zatytułowany *Wielki memoriał (Gran Memorial)*³⁴, w którym postulował wprowadzenie w życie maksymy *Multa regna, sed una lex* („Wiele królestw, lecz jedno prawo”). W domyśle, to prawo kastylijskie miało być narzucone innym regionom imperium. W ten sposób król, w tym zaś konkretnym przypadku rządzący rękoma swojego faworyta Olivaresa, zyskiwałby w całej swojej domenie jednakowo szerokie uprawnienia. Głównym celem planowanej reformy miało być zwiększenie efektywności poboru podatków, a tym samym wzrost dochodów państwowego skarbu, tak niezbędnych do prowadzenia nieustannych działań wojennych. Opór, jaki wywołał projekt Olivaresa w poszczególnych regionach imperium, oczywiście musiał zniweczyć jego plany. Niemniej jednak ambitny *válido* nie poddał się po pierwszym niepowodzeniu i przeforsował tzw. unię broni (*Unión de Armas*), która zakładała stworzenie wojskowych oddziałów rezerwy w liczbie 140 000 żołnierzy, którzy mieli pochodzić z całego imperium i być dostarczani proporcjonalnie do możliwości ludnościowych i finansowych poszczególnych regionów. Projekt został zaakceptowany, choć bez entuzjazmu i ograniczony ilościowo przez Cortes Aragonii i Walencji. Nie doszło do jego zatwierdzenia przez Cortes Katalonii oraz Portugalii, co doprowadziło do wybuchu zbrojnych powstań w tych regionach i ostatecznie do odzyskania niepodległości przez Królestwo Portugalii. W konsekwencji Olivares wkrótce został wydalony z dworu. O słabości dworu może świadczyć fakt, że opanowanie powstania w Katalonii trwało aż 12 lat, zaś po ustaniu działań wojennych regionu nie dotknęła żadna sankcja w zakresie prawnoustrojowym. Od tej pory do końca panowania Habsburgów nie zdobyto się na próbę reorganizacji administracyjnej imperium w duchu centralistycznym.

---

³⁴ Nadal dyskutowane jest w historiografii zarówno autorstwo, data wydania, jak i rzeczywiste cele dzieła. Por. M. Rivero Rodríguez, *El "Gran Memorial" de 1624, dudas, problemas textuales y contextuales de un documento atribuido al Conde Duque de Olivares*, "Libros de la corte.es" 2012, núm. 4.

Rozdział II.

**Kontekst historyczny
intronizacji Burbonów
w Hiszpanii
i reform ustrojowych
zwanych
*Nueva Planta***

Kontekst historyczny intronizacji Burbonów w Hiszpanii i reform ustrojowych zwanych *Nueva Planta*

2.1. Testament Karola II

Bezpomorna śmierć króla Karola II w 1700 r. zamknęła epokę rodu Habsburgów na tronie hiszpańskim, nie stając się „przyczyną, lecz pretekstem”³⁵ wybuchu konfliktu zbrojnego, który później został nazwany Wojną o Sukcesję Hiszpańską. W zmaganiach uczestniczyły prawie wszystkie liczące się państwa ówczesnej Europy, zaś wojna przybrała rozmiar europejski i wraz z równoległe toczoną Wielką Wojną Północną objęła praktycznie cały kontynent.

Oczywiście, zgon niepełnosprawnego króla Hiszpanii był jedynie pretekstem do wybuchu wojny pomiędzy dwoma rodami panującymi, które pretendowały do hegemonii europejskiej, a ich rywalizacja w XVII w. wyszła daleko poza granice ich domen, skupiając w konflikcie po jednej lub drugiej stronie inne państwa europejskie. Habsburgowie z jednej strony dzierżyli tytuł cesarzy rzymskich narodu niemieckiego, kontrolowali strategiczne tereny Europy Środkowej (Austrię, Czechy, Węgry), południowych Niderlandów i części Włoch. Z drugiej strony zaś dążyli do utrzymania kontroli nad tronem hiszpańskim. Ich wielcy konkurenci – Burbonowie – wynieśli w przeciagu poprzedniego stulecia Francję do miana najważniejszego państwa na kontynencie, zaś zasiadający na przełomie XVII i XVIII w. na francuskim tronie król Ludwik XIV jest uważany za jednego z największych władców w dziejach nie tylko Francji, ale i całego świata.

---

³⁵ J. Beneyto Pérez, dz. cyt., s. 456.

Sama Hiszpania, w tym samym czasie, kiedy rosta potęga francuska, znajdowała się na równi pochytej i w dobie panowania trzech ostatnich Habsburgów traciła bezpowrotnie pozycję imperialną. Z iberyjskiego punktu widzenia wojna zatem nie toczyła się wyłącznie o tron hiszpański, terytorium i zasoby oraz rozległe kolonie na całym świecie, ale o pozostanie w obozie habsburskim lub zwrocie w stronę burbońską. Pierwsza opcja zapewne zachowywałaby *status quo* w urzędzeniu wewnętrznym państwa, co z pewnością byłoby niekorzystne w dalszej perspektywie dla Hiszpanii, gdyż skostniałe instytucje powstałe w czasach wczesnonowożytnych lub nawet odziedziczone po dawnych średnio-wiecznych królestwach iberyjskich były przestarzałe. Nie przystawały one do potrzeb, jakie stawiało przed aparatem państwowym nowe stulecie, które z czasem zaczęto nazywać wiekiem światła. Intronizacja nowej dynastii w Madrycie mogła stać się impulsem do przeprowadzenia niezbędnych zmian we wszystkich aspektach działalności państwowej, od administracji i prawa, przez skarb, na wojsku kończąc. Tym bardziej, że burbońska Francja wyrosła na wzorec najchętniej naśladowany w dziedzinie organizacji państwa przez inne państwa europejskie w XVIII w., zaś „wzory absolutyzmu francuskiego importowano w innych państwach podobnie, jak importowano wersalski obyczaj dworski i etykietę lub kanony francuskiego klasycyzmu”³⁶.

Kiedy stało się jasne, że król Karol II nie doczeka się potomstwa, umysły najważniejszych dostojników hiszpańskich latami krążyły wokół sprawy sukcesji tronu. Monarcha hiszpański był zmuszony wyznaczyć następcę tronu. Nie decydował on jednak osobiście o losie swojego państwa, lecz ulegał presji ścierających się opcji politycznych. Rywalizacja habsbursko-burbońska odcisnęła swoje piętno także na Hiszpanii. Wydawało się, że naturalnym następcą tronu winien zostać Habsburg z linii austriackiej, jednakże potęga króla Ludwika XIV nakazała jego rywalom negocjować. Obie strony zgodziły się pierwotnie na Józefa Ferdynanda Wittelsbacha, najmłodszego syna elektora bawarskiego Maksymiliana II Emanuela, po kądzieli prawnuka króla hiszpańskiego Filipa IV, ojca króla Karola II. W ten sposób tron hiszpański przypadłby ciotecznemu wnukowi ostatniego hiszpańskiego Habsburga. W 1698 r. zawarto traktat o sukcesji tronu hiszpańskiego i podziale włoskich terytoriów po-

---

³⁶ J. Baszkiewicz, F. Ryszka, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Warszawa 1970, s. 240.

między Francją i Austrią. Niekorzystny tekst traktatu postawił możnych hiszpańskich przed faktem dokonanym. W związku z tym, najbliżsi doradcy króla Karola II wywarli na nim sporządzenie testamentu, w którym przekazywał całe swoje dziedzictwo księciu Józefowi Ferdynandowi. Nie spodziewana śmierć młodego Wittelsbacha, w wieku zaledwie 7 lat, zniweczyła plany intronizacji Bawarczyka w Hiszpanii. Król Ludwik XIV zaproponował Habsburgom nowy układ dzielący dominia hiszpańskie pomiędzy Burbonów i Habsburgów, w ten sposób, że jego wnuk Filip Andegaweński (po kądzieli prawnuk króla Filipa IV) miał otrzymać włoskie posiadłości Korony Hiszpańskiej (tj. Królestwo Neapolu, Królestwo Sycylii i Księstwo Mediolanu), zaś pozostałe ziemie hiszpańskie miały przyspaść Karolowi, synowi cesarza austriackiego Leopolda I, jednocześnie prawnukowi króla Hiszpanii Filipa III. O ile takie rozwiązanie było dla Austriaków do zaakceptowania, w celu uniknięcia otwartego konfliktu zbrojnego z Francją, to w Hiszpanii nie chciano jednak godzić się na rozbiory imperium. Stąd zwrócenie się przez część najbardziej wpływowych Kastyljczyków do króla Ludwika XIV o przekazanie tronu hiszpańskiego Filipowi Andegaweńskiemu i zachowanie jedności terytorium państwa. Naciski Rady Królewskiej na Karola II poskutkowały sporządzeniem przez tego ostatniego nowego testamentu, w którym na swojego jedynego następcę wyznaczał wnuka panującego króla Francji³⁷.

Zatem bezpośrednią przyczyną sporu burbońsko-habsburskiego był testament Karola II sporządzony 2 października 1700 r., na niecały miesiąc przed jego śmiercią. Tekst ostatniej woli nieszczęśliwego monarchy zawierał dwa bardzo istotne punkty. Pierwszym był zapis nakazujący następcy pozostawienie formy rządu, sądów i przede wszystkim praw i przywilejów wszystkich królestw imperium w formie niezmienniej. Umierający król (lub najpewniej najbliżsi mu dworzanie, obawiający się reform, a co za tym idzie, utraty swoich wpływów i majątku) nakazał także troskę o jego wasali oraz uszanowanie odrębności prawnych i kulturowych poszczególnych terytoriów przynależnych do Hiszpanii. Drugim istotnym zapisem był obowiązek zrzeczenia się przez Filipa praw

---

³⁷ A. Domínguez Ortiz, *Introducción*, w: *Testamento de Carlos II*, Madrid 1982, s. XXXVI–XLVII. Prawa do tronu posiadał jeszcze praprawnuk króla Filipa II, książę Sabaudii Wiktor Amadeusz II, jednak były one słabsze niż pozostałych kandydatów.

do tronu francuskiego w obawie przed ewentualną przyszłą inkorporacją Hiszpanii przez jej północnego sąsiada³⁸.

Początkowo wszystko szło po myśli burbońskiej, jednak szereg błędnych decyzji politycznych zaważył na wybuchu ogólnoeuropejskiego konfliktu zbrojnego³⁹. Filip Andegaweński został proklamowany królem przez kastylijskie *Cortes* w maju 1701 r. We wrześniu tego samego roku zaprzysiągł immunitety ziemskie (*fueros*)⁴⁰ Aragonii, zaś miesiąc później katalońskie konstytucje (*Constituciones*). Niedługo później zainaugurował obrady katalońskich *Cortes*, pomyślnie zakończone pierwszy raz od 1599 r.⁴¹, podczas których dokonał ważnych nadań, m.in. ustanowił Trybunał Kontrafakcji (*Tribunal de Contrafacciones*), który miał gwarantować stosowanie konstytucji katalońskich i zobowiązywał króla oraz jego urzędników do działań zgodnie z obowiązującym w Katalonii prawem⁴².

³⁸ Por. J. Albareda Salvadó, *La Guerra de Sucesión de España (1700–1714)*, Barcelona 2010, s. 50–51.

³⁹ W kontekście międzynarodowym już w lutym 1701 r. wojska francuskie zajęły Księstwo Mediolanu, co cesarz uznał za akt wrogi Habsburgom austriackim. Niedługo później Francuzi usunęli Holendrów z twierdz belgijskich przyznanych im traktatem w Rijswijk w 1697 r. Ponadto król Ludwik XIV poparł pretendenta do tronu angielskiego Jakuba III, syna obalonego w 1688 r. króla Jakuba II, czym naraził się Anglii. Tym samym Anglia i Holandia wypowiedziały wojnę Francji, zaś niedługo później do koalicji przystąpiła również Austria. Po stronie francuskiej do wojny została wplątana burbońska już Hiszpania. Por. J.A. Lynn, *Wojny Ludwika XIV 1667–1714*, przeł. W. Brillowski, Oświęcim 2017, s. 253–255, tam też odesłanie do szerokiej literatury tematu.

⁴⁰ Wobec problemu z tłumaczeniem instytucji *fueros* na język polski można przyjąć, że najbliższej jej do definicji polskiego „immunitetu” (patrz klasyczna pozycja na ten temat: R. Grodecki, *Początki immunitetu w Polsce*, Lwów 1930, s. 6–7), dokumentu nadanego najczęściej przez monarchę (lub seniora) dla określonego terytorium, zawierającego miejscowe zwyczaje i wyłączającego dany obszar spod norm powszechnie obowiązujących w danym państwie. Taką nomenklaturę przyjęto w dalszej części niniejszej pracy. Wprawdzie w polskiej historiografii często tłumaczy się *fueros* jako „przywileje”, ale w tym przypadku odpowiedniejsze będzie hiszpańskie słowo *privilegios*, często występujące w dokumentach z epoki obok *fueros*. Tym bardziej zastosowanie powyższego tłumaczenia wydaje się zasadne, zważywszy, że znane językowi hiszpańskiemu wyrażenie *inmunidad*, co dosłownie oznacza „immunitet”, jest używane często zamiennie właśnie z *fueros* w pracach współczesnych konstytucjonalistów hiszpańskojęzycznych, choć niekiedy z pewnym rozróżnieniem, znanym także w polskim piśmiennictwie: *fuero* odpowiada polskiemu immunitetowi materialnemu, zaś *inmunidad* immunitetowi formalnemu (patrz np.: M.C. Gamboa Montejano, C.M. Gutiérrez Sánchez, *Inmunidad parlamentaria y/o fuero constitucional de los legisladores*, México DF 2011).

⁴¹ Wprawdzie obradowano także w latach 1626 i 1632, ale nie zdołano zwieńczyć katalońskich *Cortes* uchwałami. Zwołano także katalońskie *Cortes* w 1640 r., ale nie doszły one do skutku ze względu na wybuch Wojny Żniwiarzy, por. *Colección de Cortes de los antiguos reinos de España*, Madrid 1835, s. 160.

⁴² J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 83.

Ponadto wydano rekompilację wszystkich obowiązujących konstytucji, co mogło świadczyć o chęci kontynuowania dotychczas obowiązującej polityki wobec królestw Korony Aragonii⁴³.

W kwietniu następnego roku król Filip V popłynął do włoskich posiadłości swojego imperium, by z polecenia króla Ludwika XIV zorganizować tam armię zdolną do walki z formującą się koalicją antyburbońską. Pomimo że aragońskie Cortes nie zdołały się zamknąć ze względu na wyjazd króla, zaś walenckie nigdy nie zdołały się zebrać, pierwsze miesiące panowania nowego monarchy były oceniane przez społeczeństwo hiszpańskie dość pozytywnie⁴⁴. W czasie nieobecności monarchy na Półwyspie Iberyjskim zastępowała go jako regentka małżonka, królowa Maria Ludwika Sabaudzka. Jednak burza miała nadejść niedługo przez nieszczęśliwy zbieg okoliczności w działaniach zarówno międzynarodowych, jak i polityce wewnętrznej młodego Burbona.

2.2. „Sfrancuzienie” Półwysepu Iberyjskiego

Jak wspomniano wyżej, Filip Andegaweński po wstąpieniu na tron hiszpański początkowo przestrzegał zapisów z testamentu króla Karola II. Nie trwało to jednak długo, gdyż król Ludwik XIV miał plany uczynić z Hiszpanii swojego wasala⁴⁵. Z polecenia dziadka król Filip V już w kilka miesięcy po intronizacji energicznie przystąpił do implementacji administracyjnych wzorców francuskich na grunt iberyjski. Zadanie miał ułatwione, gdyż w ostatnich dekadach XVII w. polityka króla Ludwika XIV polegała nie tyle na ekspansji terytorialnej Francji, co na rozprzestrzenianiu jej zdobyczy kulturowych. Siłą rzeczy wartości francuskie musiały dotrzeć także za Pireneje, do borykającej się z nieustannymi problemami wewnętrznymi Hiszpanii. „Sfrancuzienie” (*afrancesamiento*) zwyczajów i kultury zaczęło wypierać rodzime tradycje na Półwyspie Iberyjskim długo wcześniej, zanim do Escorialu dotarł pierwszy król z dynastii Bur-

---

⁴³ Por. R. Fernández, *Cataluña en las Españas de los Setecientos*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 2008, núm. 28, s. 393–394.

⁴⁴ Por. S.M. Coronas González, *Los juramentos forales y constitucionales de Felipe V en los Reinos de España (1700–1702)*, Madrid 2017, s. 56.

⁴⁵ Por. J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 65.

bonów⁴⁶. Król Ludwik XIV uznawał system ustrojowy hiszpański za nieudolny oraz niezdolny do stworzenia i utrzymania armii nadającej się do obrony posiadłości chwiejącego się imperium w Europie⁴⁷. Utwierdzali go w tym przekonaniu czołowi arystokraci kastylijscy epoki, porównując państwo iberyjskie do zwłok bez duszy ani sił potrzebnych, by przekonać się o swej własnej słabości⁴⁸. Król Francji przestrzegał jednak wnuka przed całkowitą likwidacją systemu polisynodialnego, gdyż wiedział, że instytucji zakorzenionych w tradycji danego państwa nie należy unicestwiać w sposób nagły, więc zalecał jedynie możliwie maksymalnie pozbawić je władzy i wpływów w zakresie administracji. Jednocześnie troskliwy dziadek ostrzegał Andegawęńczyka przed otaczaniem się ministrami, którzy mogliby mieć zgubny wpływ na losy państwa i młodego króla, w szczególności zaś, by unikał on wywyższania jednej postaci – faworyta, pierwszego ministra czy posiadającego w Hiszpanii bogatą tradycję *válido*⁴⁹. Król Ludwik XIV w tym wypadku opierał się o własne doświadczenia, kiedy po śmierci wszechwładnego kardynała Julesa Mazarina postanowił rządzić samodzielnie, wstrzymując się od powoływania pierwszego ministra⁵⁰. Jak się miało wkrótce okazać, wnuk pozbawiony był talentu politycznego Ludwika XIV, był niezdecydowany i szybko popadł w zależność od swoich ministrów, którzy wykonywali rozkazy płynące z Wersalu, a także od Marii Anny de La Tremoille, księżnej de Ursinis włączonej do fraucymeru jego żony królowej Marii Ludwiki Sabaudzkiej z polecenia króla Francji. W rzeczywistości księżna stała się szybko szarą eminencją

---

⁴⁶ Por. J.H. Elliott, *España, Europa y el mundo de ultramar (1500–1800)*, trad. M. Balcells, J.C. Bayo, Madrid 2009, s. 48–49.

⁴⁷ W chwili objęcia tronu przez króla Filipa V całość armii hiszpańskiej w Europie składała się z 65 *tercios*, co teoretycznie powinno stanowić siłę ok. 200 000 żołnierzy. W rzeczywistości jednak liczebność żołnierzy hiszpańskich nie przekraczała łącznie 30 000 ludzi, z czego zaledwie połowa pochodziła z Półwyspu Iberyjskiego, resztę zaś stanowili najemnicy. Także uzbrojenie znacznie odbiegało od standardów najlepszych ówczesnych armii europejskich. Por. I. i I. Notario López, *Hiszpańskie Tercios 1536–1704*, przeł. P. Szadkowski, Oświęcim 2016, s. 14. Szacuje się, że na samym Półwyspie Iberyjskim w tym czasie stacjonowało zaledwie 15 000 żołnierzy o znikomej wartości bojowej. Dwór francuski był przekonany już o całkowitej niewydolności ustroju hiszpańskiego, zanim jeszcze król Filip V zasiadł na tronie. Por. H. Kamen, *Imperium...*, s. 456–457.

⁴⁸ H. Kamen, *Felipe V...*, s. 30.

⁴⁹ W. Coxe, *Memoirs of the Kings of Spain of the House of Bourbon from the accession of Philip V to the death of Charles III. 1700 to 1788*, wyd. 2, vol. I, London 1815, s. 104.

⁵⁰ Na temat organizacji administracji po śmierci Mazarina patrz: W.S. Magdziarz, *Ludwik XIV*, Wrocław 1991, s. 60–61. Tam też odesłanie do bogatej literatury tematu.

dworu królewskiego, w praktyce odpowiedzialną za politykę zagraniczną Hiszpanii w pierwszych latach panowania burbońskiego⁵¹. Jednakże młody Andegawerczyk skorzystał z rady dziadka i nie wyróżnił żadnego faworyta, otaczając się kilkoma najbardziej zaufanymi doradcami i szybko instytucjonalizując najważniejsze kolegiálne ciało doradcze. Nie przeszkodziło to jednak królowi wciąż posiadać nieoficjalnych doradców.

Pierwszą nowością, na razie dość dyskretną, ale jak się miało niebawem okazać, bardzo istotną, w dobie rządów króla Filipa V w dziedzinie administracji państwowej było sformowanie Rady Gabinetu (*Consejo de Despacho*) jako najwyższego organu władzy państwowej, stojącego nadrzędnie w stosunku do wszystkich dotychczas funkcjonujących rad utworzonych w czasach habsburskich. Wyrobita dotąd praktyka kazała szukać królom dynastii habsburskiej odpowiedzi odnośnie zarządzania państwem w pojedynczych osobach (częście, jak w przypadku wyżej, wskazanych *válidos*) lub większych grupach (rzadziej)⁵², jednak zawsze o charakterze nieformalnym. Doradcy monarchy bardzo często rozbudowywali własne kancelarie, zatrudniając wielu urzędników prywatnych, którzy pracowali w ich sprawach, a pośrednio siłą rzeczy także i w sprawach publicznych⁵³. Nigdy jednak nie doszło do oficjalnego upaństwowienia działań królewskich zauszników, a ich liczba i prerogatywy zależne były jedynie od woli monarchy, który w ostateczności posiadał jedyny głos decydujący i wiążący. Instytucjonalizacja Rady Gabinetu stanowiła zatem zupełne *novum* w ustroju hiszpańskim.

Pierwotnie składała się ona z nominowanych przez króla Filipa V najważniejszych zwolenników partii burbońskiej, w której skład wchodził prymas Hiszpanii i arcybiskup Toledo Luis Manuel Fernández Portocarrero, przewodniczący Rady Kastylii kardynał Manuel Arrias y Porres, będący od 1702 r. także arcybiskupem Sewilli. Król Ludwik XIV wymógł na wnuku włączenie do Rady Gabinetu ambasadora francuskiego. Pierwszym przedstawicielem króla Francji, oficjalnie wchodzącym do Rady Gabinetu, został Henri Harcourt. Po utracie Gibraltaru zreformowano

---

⁵¹ Patrz szerzej: M.L. González Mezquita, *La princesa de los Ursinos: Poder y privanza en la corte española a comienzos del siglo XVIII*, "La Aljaba" 2009, vol. 13, núm. 13.

⁵² Taką nieformalną radą było np. Zgromadzenie Nocne (*Junta de Noche*) w ostatnich latach panowania Filipa II. Por. J.F. Baltar Rodríguez, *Las juntas de gobierno en la Monarquía Hispánica (siglos XVI–XVII)*, Madrid 1998, s. 42–56.

⁵³ Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 114–115.

Radę Gabinetu. Tym samym do najbliższego otoczenia Filipa V dołączyli kolejni prominenci: nowy przewodniczący Rady Kastylii José de Solís y Valderrábano, księżę Montellano, ostatni przewodniczący Rady Flandrii Juan Domingo Méndez de Haro y Sotomayor, hrabia Monterrey, przewodniczący Rady Italii Antonio Sebastián de Toledo Molina y Salazar, markiz Mancera, a także nowy ambasador francuski Michel Amelot, markiz Gournay⁵⁴.

Rada Gabinetu nie była wyłącznym ciałem doradczym króla w pierwszych latach panowania Filipa V, choć jedynym oficjalnym. Nieformalnie doradzali monarsze, a przez to posiadali przemożny wpływ na podejmowane przez niego decyzje, m.in. Jean Orry, uczeń Jeana Colberta, odpowiedzialny za działalność skarbu państwa⁵⁵, księżna de Ursinis w sprawach międzynarodowych, Melchior de Macanaz, którego sylwetka będzie przybliżona w dalszej części niniejszej pracy oraz Amelot, ambasador francuski w latach 1705–1709, działający w zakresie odbudowy i reorganizacji armii hiszpańskiej⁵⁶. Otoczenie się nowego monarchy swoimi krajaniem⁵⁷, a następnie stworzenie instytucji stojącej w hierarchii państwowej ponad tradycyjnymi hiszpańskimi, a w konsekwencji obsadzenie Francuzami lub politykami „sfrancuziatymi” najważniejszych stanowisk decyzyjnych w sprawach publicznych, a także deklaracja króla Ludwika XIV o uznaniu praw sukcesyjnych swojego wnuka do korony francuskiej, czyli jawne pogwałcenie zapisów testamentu króla Karola II, stały się przyczyną niechęci części możnych w Hiszpanii. Królestwa Korony Aragonii (Katalonia, Aragonia, Walencja i Majorka) otwarcie wystąpiły przeciwko nowemu władcy i wsparły starania arcyksięcia Karola w walce o tron hiszpański. Stało się to tym bardziej, że Habsburg przedstawił argument, który zjednał mu większość mieszkańców wschodnich królestw. Dwór

---

⁵⁴ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 154.

⁵⁵ Niezwykle interesującą postacią francuskiego statysty, a także jego przemożny wpływ na młodego króla Filipa V przybliżają: A. Dubet, *Un estadista francés en la España de los Borbones. Jean Orry y las primeras reformas de Felipe V (1701–1706)*, Madrid 2008 oraz G. Hanotin, *Jean Orry. Un homme des finances royales entre France et Espagne*, Córdoba 2009.

⁵⁶ J.L. Castellano, *Gobierno y poder en la España del siglo XVIII*, Granada 2006, s. 59. Udanie porównuje analogię sytuacji dworu króla Filipa V z pierwszym Habsburgiem na tronie hiszpańskim królem Karolem I (V): H. Kamen, *Imperium...*, s. 455.

⁵⁷ Także najwyższe dowództwo armii hiszpańskiej zdominowane zostało przez cudzoziemców, głównie Francuzów. Patrz: H. Kamen, *Imperium...*, s. 459.

wiedeński opowiedział się za zachowaniem dotychczasowych *fueros* i przywilejów we wszystkich prowincjach i królestwach imperium, zarówno zbiorowych jak i partykularnych⁵⁸. Działania wojenne na Półwyspie Iberyjskim rozpoczęły się latem 1702 r. nieudanym atakiem floty angielsko-holenderskiej na Kadyks.

Na innych frontach europejskich jednak wojska burbońskie były w odwrocie. Wobec zwycięstw koalicji habsbursko-angielskiej nad wojskami francuskimi katalońskie *Cortes* w Barcelonie powołały pod koniec 1705 r. na tron hiszpański arcyksięcia Karola Habsburga, syna cesarza Leopolda I, jako króla Karola III. Wojna domowa na Półwyspie Iberyjskim, jako kolejnym lądowym froncie wojny o sukcesję hiszpańską, stała się faktem. Tym samym król Filip V niechcący wpisał się u progu swego panowania w typowe awanturnictwo wojenne, tak charakterystyczne dla władców absolutnych⁵⁹.

Wprawdzie wojskom sprzymierzonym z arcyksięciem Karolem nie udało się jeszcze w 1704 r. zająć Kastylii od zachodu, więc rok później wylądowano w buntującym się Królestwie Walencji, zajmując następnie Katalonię, by w Barcelonie urządzić przyczółek pod przyszłą ekspedycję w głąb Półwyspu Iberyjskiego. W tym czasie flota angielsko-holenderska zajęła także Gibraltar⁶⁰. Król hiszpański przestał faktycznie sprawować kontrolę nad całym wschodnim wybrzeżem Półwyspu Iberyjskiego. Kampania w kolejnym roku postawiła króla Filipa V w sytuacji krytycznej. Nieudane oblężenie Barcelony, zajęcie przez wojska koalicyjne Madrytu, z którego król musiał uciekać, oraz Saragossy pozwoliły marzyć Habsburgom o ostatecznym zwycięstwie na froncie iberyjskim. Jednak ludność Kastylii w większości wciąż wspierała Burbona, co pozwoliło armii francusko-hiszpańskiej odzyskać utracone wcześniej twierdze, które zostały opuszczone przez pozbawione zaopatrzenia wojska koalicyjne. Pomimo chęci do negocjacji pokojowych wykazywanych przez króla Ludwika XIV, Habsburgowie poczuli, że posiadają znaczącą przewagę militarną i nie chcieli zakończyć wojny bez ustąpienia króla Filipa V ze wszystkich posiadłości hiszpańskich, co oczywiście nie było dla Burbonów do przyjęcia⁶¹.

---

⁵⁸ Por. J.A. López Nevot, *Manual de historia del derecho*, Granada 2018, s. 184.

⁵⁹ Por. J. Baszkiewicz, *Powszechna...*, s. 178.

⁶⁰ J.A. Lynn, dz. cyt., s. 282–283.

⁶¹ Tamże, s. 290–291.

2.3. W stronę absolutyzmu burbońskiego

W tym czasie w najbliższym otoczeniu króla Filipa V zaczął kiełkować zamysł rewanzu w postaci odebrania zbuntowanym terytoriom autonomii i przywilejów ziemskich, określanych przez popleczników burbońskich „ekstrawaganckimi”. Pomysł ukarania powstańców był także zbieżny z oczekiwaniami króla Ludwika XIV, który widział w nim szansę wyniesienia swojego wnuka do rangi „władcy absolutnego swoich prowincji”, jednocześnie dostrzegając w dotychczasowych odrębnościach prawnych ujęcie dla władzy królewskiej i pretekst do niezaspokajania potrzeb państwa w decydujących chwilach⁶². W ten sposób Król Słońce jasno podkreślił własną doktrynę polityczną przedkładającą ideę państwa zarządzanego jednoosobowo i w sposób absolutny nad prawami obywateli, tak jednostkowymi, jak i kolektywnymi.

Rada Aragonii zalecała wstrzymanie się z przeprowadzaniem jakichkolwiek zmian ustrojowych do zakończenia wojny, zaznaczając przy tym, że wszelkie immunitety, wolności i prawa pochodzą od suwerena, czyli monarchy⁶³. Dwór nie chciał jednak czekać na zakończenie działań zbrojnych i kiedy tylko nadarzyła się okazja, postanowił działać szybko i skutecznie. Wdrożenie decyzji o abolicji dawnych odrębności prawnoustrojowych królestw Korony Aragonii stało się możliwe po świetnym zwycięstwie Burbonów w bitwie pod Almansą w kwietniu 1707 r. W kolejnym miesiącu zdobyto Walencję, a następnie odzyskano Saragossę. Tym samym Królestwa Walencji i Aragonii wróciły pod kontrolę burbońską. Historycy wojskowości uważają, że bitwa pod Almansą stała się najważniejszym starciem wojny na froncie iberyjskim, gdyż pozwoliła umocnić władzę królowi Filipowi V w Hiszpanii⁶⁴. Przede wszystkim pozwoliła także na wdrożenie planu reorganizującego ustrój polityczno-administracyjny imperium. O tym, jak reforma będzie wyglądać w praktyce, przekonali się wkrótce mieszkańcy Walencji, którym dowódca armii burbońskiej James FitzJames, książę Berwick oznajmił, że w związku ze zdradą prawowitego monarchy, wszelkie przywileje i immunitety zostaną

---

⁶² J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 227–228.

⁶³ Tamże, s. 226–227.

⁶⁴ J.A. Lynn, dz. cyt., s. 295–296.

zniesione, oprócz tych, które król uzna za stosowne zachować⁶⁵. Była to niechybna zapowiedź nowych absolutystycznych porządków, które Burbonowie zamierzali wprowadzić w Hiszpanii. Król Filip V za stosowne uznał zatem nie wyznaczać nowego wicekróla, pomimo nalegań ze strony przysięgłych (*jurats*), tj. dostojników miejskich zasiadających w najwyższym organie władzy wykonawczej miasta Walencji. W miejsce wicekróla, który był *alter ego* monarchy od czasów króla Karola I (V), król Filip V wskazał księcia Berwick jako głównego dowódcę (*Comandante General*) Królestwa Walencji. Utworzenie nowego urzędu było sprytnym wybiegiem dworu, który w ten sposób unikał tradycyjnej procedury zaprzysiężenia miejscowych praw (*Furs de València*) przez każdorazowego wicekróla. Książę mógł więc sprawować władzę, nie będąc skrzepowanym postanowieniami lokalnych przywilejów.

Książę Berwick, którego władza została rozciągnięta także na Królestwo Aragonii, szybko przystąpił do energicznego działania w celu realizacji polityki dworskiej. Bezpośrednim zarządcą Królestwa Walencji wyznaczył Francuza Claude'a D'Asfelda⁶⁶, zaś najważniejsze funkcje w królestwie przypadły Kastylijczykom. W stolicy wprowadzono rządy wojskowe, najwyższą władzę przejął marszałek polny Antonio del Valle. Kastylijczycy stali się odpowiedzialni za kwestie fiskalne, nakładając natychmiast wysokie kontrybucje bez zwyczajowego postępowania przewidzianego przez *Furs* oraz dokonując konfiskat majątków zwolenników habsburskich. Działalność księcia Berwick i jego ludzi jawnie naruszała dotychczas obowiązujące miejscowe prawa i przywileje. Zupełnie przestano liczyć się z miejscowymi urzędami związanymi z polityką skarbową jak *battle general* (odpowiedzialny w królestwach Korony Aragonii za dobra monarsze) czy *mestre racional* (stojący na straży skarbu królewskiego). W związku z działaniem metodą faktów dokonanych przez księcia Berwick, pomimo braku formalnego zniesienia, *Furs* w praktyce przestały obowiązywać⁶⁷.

Nie był to jednak koniec represji wobec ziem sprzyjających Habsburgom. Na początku czerwca król Filip V rozwiązał Zgromadzenie Prze-

⁶⁵ C. Pérez Aparicio, *De l'alçament maulet al triomf botifler*, Valencia 1981, s. 92.

⁶⁶ J. FitzJames, Duke of Berwick, *Memoirs*, vol. I, London 1779, s. 364.

⁶⁷ C. Pérez Aparicio, dz. cyt., s. 92–93.

ciwforalne⁶⁸ lub Zgromadzenie Elektów Stanowych (*Junta de Contrafurs* lub *Junta d'Electes dels Estaments*), które stanowiło organ reprezentujący trzy stany (duchowny, wojskowy lub szlachecki oraz królewski), a dosłownie ramiona (*Braços*) walenckich *Corts*. Następnie król osobiście mianował sześciu nowych przysięgłych miasta (*jurats*), nie uwzględniając postępowania przewidzianego w *Furs*. Pozostawali oni jednak nadal pod zwierzchnictwem marszałka del Valle, a jednocześnie wyraźnie ograniczono im prerogatywy, choćby zakazując zwoływania Rady Generalnej (*Consell General*), czyli miejskiego organu prawodawczego. Przedstawiciele króla zostali także włączeni do Generalnej Deputacji Królestwa Walencji (*Diputación General del Reino de Valencia*), ale i ten organ spotkał się z drastycznym uszczupleniem kompetencji, pozostawiając w jego gestii w zasadzie jedynie zarząd nad lokalnym podatkiem od handlu i konsumpcji, zwanym *Generalitats*⁶⁹.

Mieszkańcy Królestwa Walencji i samego miasta mocno odczuli represje zaaplikowane przez dwór królewski. Nawet zwolennicy Burbonów obawiali się pozbawienia ich regionu resztek autonomii, stąd nieustannie zanosili do tronu supliki o przebaczenie i wyznaczenie wicekróla, jednak z wyraźnym nastawieniem wiernopoddańczym wobec prawowitego władcy. Podkreśla się przy tym dominującą wśród walenckich elit zdumiewającą postawę powszechnej akceptacji dla narzuconych przez Kastylijczyków nowych porządków⁷⁰. Może właśnie ze względu na okazaną skruchę, król zdobył się na ogólne wybaczenie win Walencjanom. Nie zamierzał jednak odstępować od wymierzania kary (uwięzienia, konfiskaty majątkowe, wygnanie, a w praktyce także i liczne kary śmierci dla zwolenników habsburskich, choć monarcha pierwotnie obiecywał wstrzymać się od najsurowszej kary), ani tym bardziej ustępować w kwestiach ustrojowych, dążąc nieugięcie do likwidacji miejscowych *fueros*. Przy represjach wobec pokonanych często positkowano się także działaniami inkwizycji.

---

⁶⁸ Nazwa instytucji nawiązywała do jej głównego zadania, tj. kontroli nad przestrzeganiem miejscowych *fueros* przez administrację królewską i wprowadzania ewentualnych drobnych korekt miejscowego prawa bez konieczności zwoływania *Cortes*. O genezie zgromadzenia i jego działalności patrz: L.J. Guía Marín, *La Junta de Contrafurs: uns inicis conflictius*, "Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història" 1992, núm. 42, s. 33–46.

⁶⁹ C. Pérez Aparicio, dz. cyt., s. 94–97.

⁷⁰ S. Villamarín Gómez, *La Generalitat valenciana en el XVIII. Una pervivencia foral tras la Nueva Planta*, Valencia 2005, s. 45 i nn.

Pracom nad reformą ustrojową państwa przewodniczył Melchor Rafael de Macanaz, wybitny myśliciel polityczny i autor monumentalnych prac z dziedziny prawa ustrojowego⁷¹. Posiłkowano się zwłaszcza pierwszym projektem prawnej unifikacji imperium, autorstwa księcia de Olivares sprzed ponad ośmiu dekad⁷². Macanaz był zwolennikiem twardego rozwiązania spraw rebeliantów, jak określał zwolenników habsburskich. Proponował, by ich rozbroić, jednocześnie nakładając na zbuntowane terytoria odpowiednie prawa, które uniemożliwiłyby w przyszłości wystąpienia zbrojne przeciw królowi Hiszpanii. Rada Gabinetu jeszcze w połowie maja postanowiła, że na królestwa Korony Aragonii zostaną nałożone nowe prawa, w żaden sposób nieograniczające władzy królewskiej, nie zważając zupełnie na *fueros*, które miały przejść do historii. Aprobata króla Francji Ludwika XIV dla działań podjętych przez dwór swojego wnuka ostatecznie otworzyła drzwi do reformy ustrojowej Imperium Hiszpańskiego i wprowadzenia szeregu dekretów królewskich, nazwanych zbiorczo *Nueva Planta*⁷³.

Istnieje spór w doktrynie, jeśli chodzi o zaliczanie poszczególnych aktów normatywnych do tradycyjnie nazywanych w historiografii reform *Nueva Planta*. Niektórzy badacze ograniczają to zagadnienie wyłącznie do dekretów narzuconych królestwom Korony Aragonii na przestrzeni lat 1707–1716, polegających na zniesieniu dotychczasowej autonomii ustrojowej tych terytoriów i włączeniu ich, choć nie bez wyjątków, w orbitę kastylijskiego systemu prawnego. Inni badacze dodają do tego także serię aktów modyfikujących ustrój Korony Kastylii z lat 1713–1715, kiedy triumfujący nad przeciwnikami króla Filip V miał najlepszą sposobność do implementacji burbońskiego absolutyzmu ustrojowego w Hiszpanii.

---

⁷¹ Ostatnio ukazała się bardzo interesująca monografia rodu Macanaz, gdzie najwięcej miejsca poświęca się właśnie redaktorowi dekretów *Nueva Planta*: F. Precioso Izquierdo, *Melchor Macanaz, la derrota de un héroe. Poder político y movilidad familiar en la España moderna*, Madrid 2017. Szerzej na temat reprezentowanej przez niego myśli politycznej patrz także: R.M. Alabrús Iglésias, *El pensamiento político de Macanaz*, "Espacio, Tiempo y Forma. Serie IV. Historia Moderna" 2005–2006, t. 18–19, s. 177–201.

⁷² M. Rivero Rodríguez, dz. cyt., s. 51.

⁷³ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 227–228. *Nueva Planta* można przetłumaczyć jako „nowe urządzenia”, „nowy ład” lub „nowy porządek”. Spotkać można wśród badaczy zajmujących się tematem, pochodzących z terenów dawnych królestw Korony Aragonii, określenie *Decretos de Conquista*, co oznacza Dekrety podboju lub Dekrety konkwisty, co jasno oddaje ich stanowisko w stosunku do istoty reformy króla Filipa V. Por.: J. Morales Arrizabalaga, *La derogación de los fueros de Aragón (1707–1711)*, Huesca 1986, s. 7.

Lata bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych także obfitują w bogaty dorobek legislacyjny w zakresie publicznoprawnym. Nie sposób zatem wskazać konkretnego momentu, w którym nastąpiło przejście Hiszpanii z habsburskiego systemu polisynodialnego na burboński absolutystyczny. Był to proces złożony i długotrwały, a jednocześnie, jak wskazują badacze zagadnienia, ukształtowany w oparciu o konkretne sytuacje polityczne, wśród których wojna sukcesyjna wysuwa się na pierwszy plan⁷⁴. Wszystkie normatywne akty reformatorskie niejako spina klamrą Ordonans o utworzeniu urzędu intendentów. Choć sama instytucja ewoluowała i przejściowo traciła na znaczeniu, to właśnie w 1718 r. został dopełniony system ustrojowo-administracyjny państwa elementem zależnym bezpośrednio od króla w terenie. Taki bowiem był zamysł wprowadzenia intendentów o dużo większych kompetencjach niż zwyczajny nadzór fiskalny w prowincjach. Ostatecznie ten urząd pieczętował fundament położony przez króla Filipa V pod nowy ustrój państwa, ustanawiając bezpośrednich wystanników monarchy w każdej z intendencji-prowincji, na które odtąd miała się dzielić administracyjnie Hiszpania. W związku z powyższym, jeśli wziąć pod uwagę intensywną działalność prawotwórczą dworu w latach 1707–1721, tj. od przełomowego momentu w wojnie domowej, czyli zwycięskiej bitwy pod Almansą, do ostatecznego spacyfikowania terytoriów buntowniczych i wykrystalizowania się podstawowych zrębów nowego ładu prawnoustrojowego, w którym przyszło funkcjonować Hiszpanii przez cały XVIII w., wydaje się zasadne dołączenie do listy dekretów, dotychczas nazywanych przez historiografię *Nueva Planta*, kilku kolejnych aktów o zasadniczym znaczeniu ustrojowym wydanych w tym czasie. Wówczas można będzie uzyskać pełny obraz dorobku prawotwórczego dworu króla Filipa V w zakresie wdrażania nowego ładu prawno-administracyjnego.

Z pewnością w momencie promulgowania pierwszego z dekretów *Nueva Planta* nie było zamysłem monarchy i jego dworu tworzenie uniwersalnego zbioru aktów mających na celu szeroką reformę ustrojową, gdyż nie mogli oni jeszcze wówczas przewidzieć rozstrzygnięcia wojny sukcesyjnej w samej Hiszpanii, a tym bardziej wpłynąć w jakikolwiek sposób na sprawy międzynarodowe. Najbliżsi doradcy króla Filipa V zdawali sobie jednak sprawę z nieuchronności modyfikacji ustroju państwa.

---

⁷⁴ P. Molas Ribalta, *La Monarquía de Felipe V*, w: *Felipe V y su tiempo. Congreso Intenacional*, E. Serrano (ed.), t. I, Zaragoza 2004, s. 865.

Dodatkowo byli podsycani przez agentów króla Francji Ludwika XIV i samego Króla Stońce w celu upodobnienia systemu prawnego państwa do francuskiego. Jednakże zarówno liczba aktów, ich treść, jak i zakres przedmiotowy, przedmiotowy oraz miejscowy ich oddziaływania początkowo pozostawał ich twórcom nieznanym. Dopiero z czasem, po przejęciu inicjatywy na polu militarnym, a co za tym idzie, zdobyciu zdecydowanej przewagi nad przeciwnikami, król Filip V przystąpił do metodycznego wprowadzania zmian w zakresie ustrojowo-administracyjnym, co w efekcie zdefiniowało zupełnie nowy model w zarządzaniu państwem. W związku z powyższym do podstawowych aktów nadających kształt ustrojowi Hiszpanii w XVIII w., jednocześnie zmieniających poprzednie urzędnictwa lub wprowadzających nowe rozwiązania, należy zaliczyć następujące, których cechą wspólną było przeważnie umieszczenie w ich tytule zwrotu *Planta* lub *Nueva Planta*. Można podzielić je według kryteriów zakresu obowiązywania terytorialnego i kategorii przedmiotowej na:

Częściowe (terytorialne), dla poszczególnych królestw Korony Aragonii:

1. Królewski dekret z 29 czerwca 1707 r. – Zniesienie przywilejów Aragonii i Walencji i poddanie ich prawom i rządowi Kastylii⁷⁵;
2. Królewski dekret z 29 lipca 1707 r. – Utrzymanie *fueros* i przywilejów dobrych wasali w Aragonii i Walencji i uniformizacja rządów tych królestw z kastylijskim⁷⁶;
3. Królewski dekret z 3 kwietnia 1711 r. – Ustanowienie nowego rządu w Aragonii i urządzenie tymczasowe Królewskiej Audiencji w Saragossie⁷⁷;

---

⁷⁵ Real Decreto de 29 de junio de 1707, *Derogación de los Fueros de Aragón y Valencia; y su reducción a las leyes y gobierno de Castilla*, w: NR, libro III, título 3, ley 1; t. II, s. 13 (dalej: RD1707a).

⁷⁶ Real Decreto de 29 de julio de 1707, *Subsistencia de los fueros y privilegios de los buenos vasallos de Aragón y Valencia; y gobierno de estos Reynos uniforme al de Castilla*, w: NR, libro III, título 3, ley 2; t. II, s. 13–14 (dalej: RD1707b).

⁷⁷ Real Decreto de 3 de abril de 1711, *Establecimiento de un nuevo gobierno en Aragón y planta interina de su Real Audiencia en Zaragoza*, NR, libro V, título 7, ley 2; t. II, s. 401–402. (dalej: RD1711a). Akt został znowelizowany jeszcze w tym samym roku przez kolejne regulacje: Real Decreto de 14 de septiembre de 1711, *Aumento de una Sala civil en la Audiencia de Zaragoza y formación de esta según la planta de Sevilla*, NR, libro V, título 7, ley 3; t. II, s. 402–403 (dalej: RD1711b) oraz Real Resolución de 15 de septiembre de 1711, *Declaración de dudas acerca de la planta de la Audiencia de Aragón establecida por las leyes precedentes*, NR, libro V, título 7, ley 4; t. II, s. 403–404.

4. Królewski dekret z 28 listopada 1715 r. – Ustanowienie i urządzenie Królewskiej Audiencji Majorki⁷⁸;
5. Królewski dekret z 11 lutego 1716 r. – Ustanowienie i nowe urządzenie Królewskiej Audiencji Katalonii⁷⁹;
6. Królewski dekret z 24 listopada 1717 r. – Nowe urządzenie Królewskiej Audiencji Królestwa Sardynii ustanowione przez Jego Królewską Mość⁸⁰.

Powszechne, przewidujące reformy ustrojowo-administracyjne w Kastylii, co wobec bezwzględnej narzucenia obowiązywania kastylijskich norm publicznoprawnych w wyżej wskazanych dekretych terytorialnych w efekcie czyniło z nich akty normatywne powszechnie obowiązujące na terenie całej monarchii:

1. Królewski dekret z 10 listopada 1713 r. – Nowa reforma Rad Kastylii, Skarbu i Indii⁸¹;

---

⁷⁸ Real Decreto de 28 de noviembre de 1715, *Establecimiento y planta de la Real Audiencia de Mallorca*, NR libro V, título 10, ley 1; t. II, s. 411–413 (dalej: RD1715M). Pełny ostateczny tekst aktu wykonawczego w postaci królewskiego nadania (Real Cédula de 16 de marzo de 1716, *Nueva Planta de la Real Audiencia del Reino de Mallorca*) w: A. Planas Roselló, *Legislación Histórica Mallorquina: Época medieval y moderna*, Madrid 2018, s. 220–222. Dekret był pięciokrotnie nowelizowany w kolejnych latach: 1716–1718.

⁷⁹ *Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Cataluña*, Barcelona 1716 (dalej: RD1716). Tekst w wersji skompilowanej znajduje się także w NR, libro V, título 9, ley 1; t. II, s. 405–409.

⁸⁰ Real Decreto de 24 de noviembre de 1717, *Nueva Planta de la Real Audiencia del Reyno de Zerdeña establecida por su Magestad*, AHN, Osuna, leg. 3117, núm. 4., przedruk: J.L. Bermejo Cabrero, *Un decreto mas de Nueva Planta*, "Revista del Departamento de Derecho Público" 1979–1980, núm. 5, s. 137–144. Pomimo przyznania traktatem w Utrechcie Sardynii Austrii faktycznego wyrugowania administracji hiszpańskiej z wyspy, król Filip V nie zrezygnował z pretensji do tej posiadłości, co znalazło odzwierciedlenie w odbiciu wyspy w 1717 r. i w konsekwencji w wydawanych przez hiszpańskiego monarchę aktach normatywnych jej dotyczących. Miało to miejsce aż do zakończeniu wojny czwórprzymierza (*Guerra de la Cuádruple Alianza*) w 1720 r. Dopiero zgodnie z postanowieniami traktatu z Hagi podpisanym w tym roku król Filip V ostatecznie zrezygnował z roszczeń do terytoriów włoskich, zaś Sardynia przeszła pod władzę dynastii sabaudzkiej, na mocy wymiany z Habsburgami za Sycylię. W związku z tym postanowienia *Nueva Planta* dla Sardynii nigdy faktycznie nie weszły w życie. Sam akt składający się z 32 punktów powtarzał, zwykle dosłownie, najistotniejsze postanowienia zawarte w dekretych wydanych dla Katalonii, najobszerniejszym z dekrétów terytorialnych dla dawnych królestw Korony Aragonii. O awanturycznej i rewizjonistycznej polityce króla Filipa V w drugiej połowie lat 10. patrz: N. Sallés Vilaseca, *La política exterior de Felipe V entre 1713 y 1719: un desafío al sistema de Utrecht*, w: *El declive de la monarquía y del imperio español. Los tratados de Utrecht (1713–1714)*, J. Albareda Salvadó (ed.), Barcelona 2015, s. 277–317.

⁸¹ Real Decreto de 10 de noviembre de 1713 *para la nueva reforma de los Consejos de Castilla, Hacienda e Indias* (dalej: RD1713). Akt zaopatrzono od razu w rodzaj rozporządzenia

2. Królewski dekret z 30 listopada 1714 r. – Nowe urządzenie sekretariatów Gabinetu i powołanie Rady Gabinetu oraz Uniwersalnego Intendenta Skarbu⁸²;
3. Królewski dekret z 9 czerwca 1715 r. – Ograniczenie Rady [Kastylii – przyp. aut.] do jej dawnych urzędzeń z kilkoma oświadczeniami o liczbie ministrów i formą ich urzędów⁸³;
4. Królewski dekret z 9 czerwca 1715 r. – Przywrócenie [Rady – przyp. aut.] Izby Kastylii do jej pierwotnego stanu: liczba, miejsce i wynagrodzenie ministrów i sekretarzy oraz przeznaczenie jej dochodów Królewskiemu Skarbowi⁸⁴;
5. Królewski dekret z 22 czerwca 1715 r. – Nowe urządzenie Izby Dworu i jej ministrów⁸⁵;
6. Królewski ordonans z 4 lipca 1718 r. – Utworzenie i instrukcja dla intendentów i dla skarbnika generalnego, płatników i księgowych wojsk i prowincji⁸⁶.

---

wykonawczego: Regula i praktyka w Radzie Królewskiej i Izbie Alkaldów (*Regla y práctica sobre el Consejo Real y Sala de Alcaldes*). Teksty obu dostępne w rękopisie w Hiszpańskiej Bibliotece Narodowej (Biblioteca Nacional Española, *Noticia y copia de los decretos y órdenes expedidas desde 10 de noviembre de 1713 sobre Nueva Planta y formación de tribunales*, Mss/905, f. 5–13), a także w Narodowym Archiwum Historycznym (Archivo Histórico Nacional, Estado, leg. 3148), przedruk i transkrypcja w: S. de Díos, *Fuentes para el estudio del Consejo Real de Castilla*, Salamanca 1986, dokumenty XXIV i XXV, s. 128–140. Akty zostały zastąpione nowymi dekretami w 1715 r.

⁸² Real Decreto de 30 de noviembre de 1714, *Nueva planta de las Secretarías del Despacho y establecimiento de un Consejo de Gabinete y un Intendente universal de la Hacienda*, NR, libro III, título 6, ley 4; t. II, s. 32–33 (dalej: RD1714).

⁸³ Real Decreto de 9 de junio de 1715, *Reducción del Consejo á su antigua planta, con varias declaraciones sobre el número de Ministros y forma de se despacho*, NR, libro IV, título 3, ley 4; t. II, s. 217–219. Akt odnosił się, w dużej części znosząc jego postanowienia, do wydanego uprzednio przez Karola II (1691 r.) i potwierdzonego na początku panowania Filipa V (1701 r.) dokumentu: *Nueva planta del Consejo con el número de veinte Ministros y su Presidente ó Gobernador*, NR, libro IV, título 3, ley 3, t. II, s. 327, a także do dekretu z listopada 1713 r.

⁸⁴ Real Decreto de 9 de junio de 1715, *Restitución de la Cámara de Castilla á su primer estado: número, asiento y salarios de sus Ministros y Secretarios y destino de sus efectos a la Real Hacienda*, NR, libro IV, título 4, ley 4; t. II, s. 229 (dalej: RD1715CC).

⁸⁵ Real Decreto de 22 de junio de 1715, *Nueva planta de la Sala de Corte y sus Ministros*, NR, libro IV, título 27, ley 3; t. II, s. 310–311.

⁸⁶ Akt został wydany drukiem: *Ordenanza de 4 de julio de 1718 para elestablecimiento e instrucción de intendentes y para Tesoro General, Pagadores y Contadores de los Exercitos y Provincias*, Madrid 1720 (dalej: RO1718Int.).

Powyższy zbiór aktów normatywnych z pewnością nie wyczerpywał wszystkich pól publicznoprawnych, skupiając się głównie na ujednoczeniu prawnoustrojowym państwa, które było potrzebą chwili, wobec toczącej się wojny domowej i planów politycznych Burbonów po obu stronach Pirenejów. Reorientację Hiszpanii na absolutyzm w stylu francuskim zaczęto urzeczywistniać przede wszystkim za sprawą inkorporacji⁸⁷ dawnych królestw Korony Aragonii do systemu legislatywnego i organizacji administracji na wzór kastylijski. Przejawiało się to m.in. w: rozwiązaniu Rady Aragonii poprzez włączenie jej do Rady Kastylii, likwidacji instytucji właściwych wyłącznie dla królestw Korony Aragonii, zniesieniu norm ograniczających króla w obsadzaniu regionalnych urzędów, w tym usunięciu nakazu mianowania urzędników lokalnych wyłącznie spośród poddanych z danej prowincji, zniesieniu części obowiązujących praw foralnych (np. w zakresie apelacji w prawie karnym, zastąpionej procedurą kastylijską), reformie systemu podatkowego, nakazującego pobór podatków bezpośrednio do skarbu państwa, pomijając instytucje lokalne. W ten sposób rozciągnięto prawa i obowiązki kastylijskie na całe iberyjskie terytorium Hiszpanii, a co za tym idzie, pojawiły się także korzyści dla poddanych Korony Aragonii, choćby w postaci dostępu do urzędów kastylijskich (w tym kolonialnych) czy reprezentacji w Cortes kastylijskich.

Bogata literatura tematu w historiografii hiszpańskiej i zagranicznej skupia się przede wszystkim na reformach Korony Aragonii⁸⁸, zоста-

---

⁸⁷ Z terminem „inkorporacji” Aragonii polemizuje J. Morales Arrizabalaga, twierdząc że jest niewłaściwy, gdyż wskazywałby na automatyczne narzucenie inkorporowanym terytoriom prawa kastylijskiego. Patrz: J. Morales Arrizabalaga, *La Nueva Planta de Aragón. Proyecto e instrumentos, "Ius Fugit" 2004–2006*, núm. 13–14, s. 366. Jak wykażemy w dalszej części niniejszej pracy, inkorporacja w rzeczywistości miała miejsce, przynajmniej wraz z wydaniem pierwszych dekretów *Nueva Planta*. Dopiero z czasem stanowisko dworu zaczęło przyjmować formę mniej radykalną wobec królestw Korony Aragonii i tym samym dopuszczono wprowadzanie pewnych odstępstw regionalnych wobec powszechnie obowiązującego systemu prawnoustrojowego Kastylii. Niemniej jednak, jak wskazano wyżej, działo się to po czasie. Poza tym, podobne odstępstwa miały miejsce też w innych częściach państwa Burbonów, choćby w koloniach, co jasno wskazuje, że pierwotnie w czasie wojny sukcesyjnej w 1707 r. doszło do pełnej inkorporacji Korony Aragonii do kastylijskiego systemu prawnoustrojowego i narzucenia jej kastylijskich rozwiązań administracyjnych.

⁸⁸ Zainteresowanie głównie Koroną Aragonii i zmianami w niej następującymi miało zwykle wyraźny wymiar polityczny kolejnych pokoleń hiszpańskich historyków ustroju, szczególnie publikujących w języku katalońskim. Upatrywano w nich genezę działań na rzecz autonomii i separatyzmu Katalonii. Patrz szczególnie: E. Ucelay-Da Cal, *Breve historia del separatismo catalán*, Barcelona 2018, s. 121.

wiając nieco na marginesie przynajmniej równie istotne przeobrażenia, które dotknęły cały hiszpański system ustrojowoprawny, stanowiące reformę ustrojową administracji Kastylii ukierunkowaną na instytucjonalizację absolutyzmu. Z pewnością wstrząs wywołany likwidacją odrębności państw Korony Aragonii był bardziej spektakularny z perspektywy ówczesnego mieszkańca Półwyspu Iberyjskiego, ale to reformy kastylijskie miały donioślejsze znaczenia w perspektywie długofalowej. Należy bowiem pamiętać, że w cieniu abolicji *fueros* aragońskich czy katalońskich, także i instytucje Kastylii uległy radykalnym przemianom, gdyż zrezygnowano z dotychczasowego systemu polisynodialnego, dywersyfikującego władzę na liczne rady, oddając niemal cały zarząd nawą państwową nowej Radzie Gabinetu i wzmacniając pozycję Rady Kastylii, skupiając niemal wszystkie prerogatywy w ich gestii i jednocześnie wynosząc je ponad inne rady. Część z tych instytucji zlikwidowano, czy to przymusowo, jak w przypadku terytorialnych, czy też z woli dworu, zaś pozycja pozostałych została sprowadzona do mniej istotnych spraw wyłącznie dotyczących ich istoty. Można zatem śmiało postawić tezę, że zbiór królewskich dekretów nazywanych *Nueva Planta* posiadał znaczną ilość cech konstytucyjnych, w znaczeniu nowoczesnych ustaw zasadniczych regulujących ustrój państwowy. Trudno oczywiście w dobie przyniatającej przewagi władzy wykonawczej w osobie króla mówić o nowoczesnej konstytucji demokratycznej. Niemniej jednak zaliczenie *Nueva Planta* do prekonstytucji⁸⁹, tj. zbioru aktów normatywnych stanowiących pewną jasno wyodrębnioną całość (choć w tym przypadku pewnie bez intencji ich twórców, przynajmniej w początkowej fazie redagowania kolejnych dokumentów), powszechnie obowiązujących na całym terenie danego państwa oraz regulujących w sposób zwyczajowy i prawnopozytywny jego ustrój polityczny, wydaje się w pełni uzasadnione.

---

⁸⁹ O cechach wspólnych prekonstytucji, ze szczególnym uwzględnieniem monarchicznej konstytucyjności, wspomina A. Ławniczak, wskazując, że nawet absolutystyczna Francja króla Ludwika XIV posiadała silny rys konstytucyjny, pomimo braku spisania konstytucji w jednym dokumencie, opierając się na tzw. prawach fundamentalnych królestwa, które były „starodawną konstytucją naturalną i zwyczajową Francji”. Por. A. Ławniczak, *Geneza konstytucji*, Wrocław 2015, s. 196–198. Król Filip V wychowany na dworze króla Francji Ludwika XIV czerpał zatem garściami z tradycji publicznoprawnych urzędów francuskich, implementując na podłożu ustroju hiszpańskiego swoje prawa fundamentalne w postaci *Nueva Planta*. Oczywiście nie przekreślając całkowicie dorobku legislacyjnego panowania Habsburgów, jednak w wyraźny sposób spychając go do roli wyłącznie subsydiarnej.

2.4. *Nueva Planta* dla Aragonii i Walencji

Pierwszy z serii dekretów *Nueva Planta* wydany w 1707 r. był skierowany do Królestw Aragonii i Walencji. Akt stanowił bardziej dyktat dla ziem podbitych niż normy mające na celu dobro własnych poddanych. Wskazuje się, że właściwe cele, jakie stawiał sobie król Filip V i jego otoczenie, zostały zawoalowane przez lakoniczność i pozorne umiarkowanie przebijające z treści aktu⁹⁰. Rzeczywiście jednak młody Burbon wykazał się bezwzględnością wobec pokonanych buntowników, kierując się do nich następującymi słowami:

„Zważywszy na utratę Królestw Aragonii i Walencji i wszystkich ich mieszkańców, ze względu na rebelię, której się podjęli, łamiąc zupełnie przysięgę wierności, którą mi złożyli, jako swojemu prawowitemu Królowi i Panu, wszystkie immunitety ziemskie, przywileje, ulgi i wolności, którymi cieszyli się i które tak liberalną ręką zostały im przyznane, tak przeze mnie, jak i przez królów mnie poprzedzających, wyróżniając ich w tym z pozostałych królestw mojej Korony. I posiadając władzę absolutną nad wspomnianymi Królestwami Aragonii i Walencji, zatem na okoliczność bycia zrozumiałym przez pozostałe, które tak słusznie posiadam w tej monarchii, dodaje się obecnie tę o sprawiedliwym prawie podboju, którego dokonały ostatnio moje wojska ze względu na ich bunt. I biorąc pod uwagę także, że jednym z podstawowych atrybutów suwerenności jest nadawanie i uchylanie praw, które wraz z biegiem czasu i zmianami obyczajów mógłbym przeistoczyć, nawet bez poważnych i obciążających powodów i okoliczności, które dziś pozwalają na to w Aragonii i Walencji. Uznałem za należne (tak przez to, jak przez me życzenie zredukowania wszystkich Królestw Hiszpanii do jedności w tych samych prawych, ich używaniu, zwyczajach i sądach, rządząc się wszędzie jednakowo prawami Kastylii tak godnych pochwały i przyjętych w całym uniwersum) znieść i uchylić na wieczność, jako też oczywiście znoszę i uchylam wszystkie odnośne immunitety, przywileje, praktyki i zwyczaje dotąd występujące w Królestwach Aragonii i Walencji. Jest moją wolą, by po-

---

⁹⁰ G. Vicente y Guerrero, *Fundamentación jurídica de los decretos de conquista de 1707. La reacción de los juristas aragoneses: Diego Franco de Villalba y su crisis legal*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 2016, t. LXXXVI, 357.

wyższe zostały zredukowane do praw Kastylii, w użyciu, praktyce i formie urzędzenia, które posiada i którymi rządzą się jej sądy bez różnicy jakiegokolwiek w niczym. Mogąc otrzymać w ten sposób z mojej łaski wasale kastylijscy godności i urzędy w Aragonii i Walencji, w taki sam sposób aragońscy i walency będą mogli się cieszyć nimi w Kastylii bez żadnego rozróżnienia”⁹¹.

Następowała sytuacja bez precedensu w nowożytnej historii Półwyspu Iberyjskiego, która stała się preludium do całkowitego zniesienia obecnego ustroju i uniformizacji prawno-administracyjnej państwa. Podkreśla się wolę króla Filipa V w celu utworzenia swoistego „kontynentu Hiszpanii”⁹². Zastąpienie dotychczasowych historycznych praw, instytucji i wolności uzyskanych na przestrzeni stuleci przez poddanych aragońskich od kolejnych monarchów przez ich odpowiedniki dużo mocniej scentralizowanej Kastylii było niespodziewanym ciosem dla Aragończyków. Symboliczna okazała się likwidacja autonomicznej Audiencji Królewskiej Aragonii (*Audiencia Real de Aragón*) i utworzenie w jej miejsce

---

⁹¹ RD1707a. "Considerando haber perdido los reinos de Aragón y de Valencia, y todos sus habitadores, por la rebelión que cometieron, faltando enteramente al juramento de fidelidad que me hicieron como a su legítimo Rey y Señor, todos los fueros, privilegios, exenciones y libertades que gozaban, y que con tal liberal mano se les había concedido, así por mí como por los reyes mis predecesores, particularizándose en esto de los demás reinos de mi corona; y tocándose el dominio absoluto de los referido reinos de Aragón y Valencia, pues a la circunstancia de ser comprendidos en los demás, que tan legítimamente poseo en esta monarquía, se añade ahora la del justo derecho de la conquista que de ellos han hecho últimamente mis armas con el motivo de su rebelión; y considerando también que uno de los principales atributos de la soberanía es la imposición y derogación de leyes, las cuales con la variedad de los tiempos y mudanza de costumbre podrá yo alterar, aún sin los graves y fundados motivos y circunstancias que hoy concurren para ello en lo tocante a los de Aragón y Valencia; he juzgado por conveniente (casi por esto como por mi deseo de reducir todos mis Reinos de España a la uniformidad de unas mismas leyes, usos, costumbres y tribunales gobernándose todos igualmente por las leyes de Castilla tan loables y plausibles en todo el universo) abolir y derogar eternamente, como desde luego doy por abolidos y derogados, todos los referidos fueros, privilegios, prácticas y costumbres hasta aquí observados en los referidos Reinos de Aragón y Valencia; siendo mi voluntad que estos se reduzcan a las leyes de Castilla, y al uso, práctica y forma de gobierno que se tiene y se ha tenido en ella y sus tribunales sin diferencia alguna en nada; pudiendo obtener por esa razón mis fidelismos vasallos castellanos, oficios y empleos en Aragón y Valencia, de la misma manera que los aragoneses y valencianos han de poder en adelante gozarlos en Castilla sin ninguna distinción" (przet. aut.).

⁹² P. Molas Ribalta, dz. cyt., s. 866.

Królewskiej Kancelarii na wzór instytucji kastylijskich występujących w Valladolid i Granadzie⁹³.

Podobnie jak w przypadku mieszkańców Walencji, tak samo i obywatele stolicy Aragonii – Saragossy prosili króla o odstąpienie od egzekwowania surowego dekretu. Już na początku lipca władze miejskie, które przecież w tamtym momencie składały się wyłącznie ze zwolenników burbońskich, wystąpiły na dwór memoriał, w którym apelowały, by ze względu na miłość ojcowską, jaką król żywić powinien do swoich obywateli, uwzględnił aragoński *genius loci* i nie aplikował praw kastylijskich na wschodzie Hiszpanii jako zbyt surowych dla jego mieszkańców. Odnoszono się także do dawnej nienawiści (*odio antiguo*) Kastylijczyków do Aragończyków i wskazywano, że dekret pozbawi ten region własnej tożsamości⁹⁴. W podobnym tonie wypowiadali się Walencjanie, nawet ci, którzy popierali Burbona, a poczuli się skrzywdzeni przez nieuszanowanie miejscowych tradycyjnych praw i narzucenie kastylijskich. Nawet w otoczeniu króla pojawiły się głosy nawołujące do nieco mniej restrykcyjnych ruchów. Macanaz proponował pozostawić te spośród *fueros*, które były korzystne dla króla (w szczególności w sprawach kościelnych), zaś książe Berwick całkowicie odradzał abolicję w obawie o wzrost niezadowolenia i oporu mieszkańców zbuntowanych terytoriów. Zdecydował jednak prawdopodobnie głos ambasadora francuskiego Michela-Jeana Amelota⁹⁵. Król Filip V pozostał nieczuły na argumenty przeciwników zniesienia *fueros* i nie cofnął raz powziętej decyzji. Co więcej, nakazał uwięzić najaktywniejszych z protestujących, którzy przecież pozostawali wciąż jego zwolennikami⁹⁶. Prawa kastylijskie miały zacząć obowiązywać bezwarunkowo we wszystkich dawnych królestwach Korony Aragonii.

---

⁹³ Real Decreto de 29 de Junio y Real Cédula de 7 de Septiembre de 1707, *Gobierno de las Audiencias de Aragón y Valencia conforme al de las Chancillerías de Valladolid y Granada y conservación de las Jurisdicciones eclesiástica y secular en los dos Reynos*, w: NR libro V, título 7, ley 1; t. II, s. 400–401 (dalej: RDyRC1707). Por. P. Molas Ribalta, *Las audiencias borbónicas en la Corona de Aragón. Aportación a su estudio*, "Estudis: Revista de historia moderna" 1976, núm. 5, s. 74.

⁹⁴ Memoriał władz Saragossy nie doczekał się publikacji: *Memorial de la Ciudad de Zaragoza de 4 de Julio de 1707*, AHN, Consejos, leg. 18190. Patrz szerzej: J. Alabareda Salvadió, *La Guerra...*, s. 235–236.

⁹⁵ Por. J.M. Gay Escoda, *El corregidor a Catalunya*, Madrid 1997, s. 38–49.

⁹⁶ C. Pérez Aparicio, dz. cyt., s. 107–109.

Analiza językowa tekstu dekretu wskazuje jednak, że obwinieni zostali nie sami poddani królewscy, a poszczególne królestwa jako organizmy politycznie równe królowi, co znajdowało odzwierciedlenie w aragońskiej doktrynie paktyzmu (*pactismo*) zapoczątkowanej przez średniowieczne mityczne *Fueros* z Sobrarbe⁹⁷. Według tej zasady królestwo (*Reino*) było równorzędnym podmiotem prawnoustrojowym wobec instytucji króla, co pozwalało jego reprezentantom skutecznie przeciwstawić się zakusom absolutystycznym monarchy. Twórcy dekretu *Nueva Planta* szybko zreflektowali się, że winę za niesubordynację wobec króla Filipa V ponoszą rebelianci popierający Habsburgów, jednakże przecież nie wszyscy mieszkańcy królestw Korony Aragonii byli wrogo nastawieni wobec Burbona. Ogół natomiast został pociągnięty do odpowiedzialności zbiorowej⁹⁸. Ten fakt, jako wyraz nadzwyczajnej niesprawiedliwości wobec swoich zwolenników, podnosiły liczne znaczące postaci sceny politycznej, jak choćby arcybiskup Saragossy Antonio Ibáñez de la Riva Herrera⁹⁹.

W związku z falą oburzenia wobec surowego dekretu i nacisków na króla, Andegaweńczyk postanowił szybko dokonać pewnych ustępstw na rzecz swoich, wcale licznych, aragońskich i walenckich zwolenników¹⁰⁰. Równy miesiąc po abolicji regionalnych praw, 29 lipca, dwór w kolejnym dekrete zgodził się zachować przywileje, ulgi i wolności osobiste, które posiadały najwyższe warstwy społeczne, a także przywileje nadane niektórym miejscowościom obu regionów¹⁰¹. W ten sposób pozostawały w mocy ogólne restrykcje wobec całości zbuntowanych ziem, z wyłączeniem przywilejów osobistych i municypalnych, ale tylko wobec tych, którzy byli w stanie udowodnić swoją wierność wobec króla Filipa V. Nie trzeba dodawać, że faworyzowało to głównie arystokrację oraz bogatą szlachtę i mieszczaństwo, głównych beneficjentów partykularnych

⁹⁷ Redakcję tekstu zawierającego *Fueros* z Sobrarbe, na które powoływały się późniejsze akty *fueros*, poczynawszy od XII w., sporządził w 1588 r. kronikarz aragoński Jerónimo Blancas w swoim dziele *Aragonensium rerum commentarii*. Wersja hiszpańska patrz: J. Blancas, *Comentarios de las cosas de Aragón*, trad. M. Hernández, Zaragoza 1878, s. 37–41.

⁹⁸ Por. G. Vicente y Guerrero, dz. cyt., s. 358–359.

⁹⁹ Patrz bogata korespondencja arcybiskupa Saragossy z tego okresu zachowana w hiszpańskim Narodowym Archiwum Historycznym: AHN, Estado, leg. 320–1.

¹⁰⁰ Zostało udowodnione, że wiele municypiów aragońskich pozostało wiernych królowi Filipowi V i nie przyłączyło się do rebelii prohabsburskiej. Patrz szerzej: M.B. Pérez Álvarez, *Aragón durante la Guerra de Sucesión*, Zaragoza 2010, s. 247–271.

¹⁰¹ RD1707b. Por. R.M. Capel Martínez, J. Cepeda Gómez, *El siglo de las luces. Política y sociedad*, Madrid 2006, s. 195.

immunitetów. Wyraźny ukłon wobec możnych miał na celu polaryzację społeczeństwa Aragonii i Walencji poprzez pozyskanie, a raczej zapobieżenie utraty dotychczasowych popleczników, a także sprytny wybieg dla pozyskania dotychczasowych oponentów. Nie trzeba było bowiem długo czekać, żeby dwór został zalany przez „deszcz memoriałów” zapewniających o oddaniu i wierności Burbonowi, co spotykało się przeważnie z pozytywną reakcją dworu, o czym świadczą liczne nadania, łaski i przywileje rozdawane poszczególnym municypiom i pojedynczym osobom¹⁰². Jednocześnie król nie pozostawiał złudzeń odnośnie raz zapoczątkowanego procesu ujednoczenia prawnoustrojowego państwa, gdyż „nie powinno być różnic w prawach i stylach [administrowania – przyp. aut.], które powinny być jednakowe dla wszystkich w celu zachowania pokoju”¹⁰³, jak argumentował dwór raz powzięte działania unifikacyjne systemu prawno-administracyjnego terytoriów podległych królowi Filipowi V, upatrując właśnie w różnicach ustrojowych poszczególnych królestw prawdziwej przyczyny wojny domowej.

Proces znoszenia autonomii Królestwa Aragonii zakończył się jednak wcześniej, nieco ponad dwa tygodnie po wydaniu pierwszego dekretu. Już bowiem 15 lipca król Filip V wydał kolejny dekret likwidujący aragońskie *Cortes*. Dla możnowładców aragońskich był to niespodziewany cios i zamach na ich odwieczne prawa i tradycje, swoisty *coup de grace*¹⁰⁴, jak obrazowo określiła to Carme Pérez Aparicio, specjalistka w temacie wojny sukcesyjnej na terenie królestw Korony Aragonii. Dla dworu zaś stanowiło osiągnięcie uniformizacji prawnej wszystkich ziem iberyjskich podległych młodemu Burbonowi. Pomysł jednak nie był nowy i nie zrodził się w otoczeniu króla Filipa V. Jak zostało już wcześniej powiedziane, twórcy *Nueva Planta* wdrażali reformy, które pojawiły się jeszcze w poprzednim stuleciu. Wówczas doprowadziły one do wojny domowej, która zaczęła się w 1640 r. i trwała aż do upadku Barcelony w 1652 r., przechodząc do historii jako Wojna Żniwiarzy (*Guerra de los Segadores*, kat. *Guerra dels Segadors*). W późniejszych czasach zryw ten został wykorzystany przez nacjonalistów katalońskich do budowy mitu uciemionego regionu, zaś pieśń powstańców *Els Segadors* stała się nieoficjalnym hymnem Katalo-

---

¹⁰² M.B. Pérez Álvarez, dz. cyt., s. 284.

¹⁰³ RD1707b.

¹⁰⁴ C. Pérez Aparicio, dz. cyt., s. 106.

nii¹⁰⁵. Sytuacja została opanowana na zaledwie pół wieku, ale wyłącznie ze względu na pojedynczą politykę prowadzoną przez dwory królewskie Filipa IV i Karola II wobec królestw Korony Aragonii, a także innych niekastyljskich regionów zrzeszonych pod berłem habsburskim na Półwyspie Iberyjskim. Respektowano lokalne odmienności, w szczególności w dziedzinie prawa, czyli *fueros*. Tym samym drugą połowę XVII w. historiografia hiszpańska zwykła nazwać okresem neoforalizmu (*neoforalismo*), podkreślając sprzyjający klimat do różnorodności prawnej, ale także i kulturowej¹⁰⁶. Dwaj ostatni Habsburgowie mieli kierować się wówczas maksymą: „Rządzić w Kastylii po kastyljsku, w Aragonii po aragońsku, a w Katalonii po katalońsku”¹⁰⁷.

W tym momencie nasuwa się istotne pytanie: czy abolicja autonomii ustrojowej królestw Korony Aragonii była umocowana prawnie, czy też był to bezpodstawny akt agresji wobec wymienionych terytoriów. Historiografia hiszpańska wymienia przynajmniej trzy powody, które usprawiedliwiają działania dworu królewskiego¹⁰⁸. Przede wszystkim zerwanie przysięgi wierności królowi, którą zgromadzeni w *Cortes* złożyli przy pierwszej wizycie króla Filipa V na ziemiach Korony Aragonii. Z tego przypadku można wyłączyć z pewnością Królestwo Walencji, gdzie król nigdy nie dotarł żeby odebrać przysięgę wierności od poddanych, zaś kwestia Królestwa Aragonii może być dyskutowana, gdyż *Cortes*, na których król Filip V odebrał hołd, wprawdzie się odbyły, ale nie zostały proceduralnie doprowadzone do końca ze względu na rychły wyjazd monarchy na Półwysep Apeniński.

Drugim argumentem legalizującym politykę króla Filipa V wobec królestw aragońskich jest prawo podboju. Obecnie zawojowanie jest oczywiście powszechnie zakazane, jednak w epoce wczesnonowożytnej stanowiło istotne zagadnienie ówczesnego prototypu prawa między-

¹⁰⁵ Więcej na temat przyswojenia tradycji powstania i jego mitologizacji jako narodowowyzwoleńczego w doktrynie nacjonalistów katalońskich patrz: A. Balcells, *Breve historia del nacionalismo catalán*, Madrid 2004, s. 25.

¹⁰⁶ Patrz: F. Sánchez Marcos, *Cataluña y el Gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652–1679). El papel de Don Juan de Austria en las relaciones entre Cataluña y el Gobierno central*, Barcelona 1983, s. 188–203. Zjawisko w Nawarze opisuje: A. Floristán Imízcoz, *Neoforalismo, nuevos fueros y conquistas. Navarra en la Monarquía de Carlos II*, w: *Visperas de sucesión: Europa y la Monarquía de Carlos II*, B.J. García García, A. Álvarez-Ossorio Alvaríño (eds.), Madrid 2015, s. 81–107.

¹⁰⁷ A. Ruiz Robledo, *El Estado autónomico*, Granada 1989, s. 19–20.

¹⁰⁸ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 230.

narodowego. Zgodnie z doktryną obowiązującą ówczesnie w stosunkach międzynarodowych prezentowaną przez niderlandzkiego prawnika i filozofa Hugona Grotiusa uważano, że istnieje możliwość ukarania nieprzyjaciela, jeśli ten łamie zasady prawa naturalnego. Tak więc zwycięzca mógł narzucić własne prawa na terytoriach podbitych. Jednakże ten sam autor w swoim epokowym dziele *O prawie wojny i pokoju* zastrzegł, „że nie należy uważać za prawo natury zwyczajów narodowych, chociażby posiadały uzasadnienie i przyjęły się wśród wielu narodów”¹⁰⁹. Otwartą kwestią pozostaje, czy królestwa Korony Aragonii można uznać za odrębne narody posiadające własne zwyczaje w zakresie prawnoustrojowym, czy też jedynie za część, wprawdzie autonomiczną, ale jednak podporządkowaną Imperium Hiszpańskiemu i jego władcy. Od rozstrzygnięcia powyższego dylematu będzie zależała odpowiedź na wynikające z niego pytanie, czy Aragończycy, Katalończycy i inni skupieni pod berłem Korony Aragonii rzeczywiście złamali prawa naturalne. Buntowano się bowiem wobec władcy, który nie dotrzymał zapisów testamentu poprzednika oraz zlekceważył obowiązujące prawa i zwyczaje, które ewoluowały wiekami, na podstawie negocjacji zawieranych między każdym królem i jego poddanymi. Tym bardziej, że ostatnia wola króla Karola II jasno stanowiła, że jego następca w szczególności ma zachować prawa i *fueros* poszczególnych królestw¹¹⁰. Można zatem łatwo odwrócić sprawę i postawić tezę, że to król Filip V pogwałcił naturalne prawa przysługujące obywatelom królestw Korony Aragonii.

Wreszcie trzecim, najbardziej dyskusyjnym argumentem, na którym opierał się dwór burboński, to władza absolutna króla i wynikająca stąd suwerenność, która leżała wyłącznie w gestii władcy. W świetle powyższego, król mógł dowolnie kształtować, nadając i uchylając prawa wedle własnego uznania, czego nie omieszkał wspomnieć w omawianym dekrete. Kontrowersje wywołuje w tym przypadku stwierdzenie, że władza absolutna króla jest nadrzędna wobec wcześniej ukształtowanych unor-

¹⁰⁹ H. Grotius, *O prawie wojny i pokoju*, przeł. R. Bierzanek, t. II, Warszawa 1957, s. 95–96.

¹¹⁰ Szersze uzasadnienie pogwałcenia istniejącego porządku prawnego przez króla Filipa V patrz: G. Vicente y Guerrero, dz. cyt., s. 361–362. Polemiczne wydaje się jednak stanowisko tego autora podważające legalność sukcesji Burbona w Koronie Aragonii, gdyż przyjęcie zaprzysiężenia nowego monarchy przez Cortes aragońskie wydaje się wystarczającym jego umocowaniem do panowania. Nie byłby zatem potrzebny osobny akt akceptujący uprzednio postanowienia sukcesyjne testamentu króla Karola II i zatwierdzenie jego następcy przed faktycznym zaprzysiężeniem przed reprezentacją stanową, aby wykazać legalność rządów króla Filipa V.

mowań ustrojowych, które Korona Aragonii osiągnęła na przestrzeni wieków poprzez wspomniany już paktyzm pomiędzy Królem i Królestwem, czyli instytucją monarchy oraz jego poddanymi, oczywiście reprezentowanymi przez zgromadzenie przedstawicielskie, jakim były *Cortes*. Prawo wszystkich królestw Korony Aragonii (tj. Aragonii, Katalonii, Majorki i Walencji) osadzone było na fundamencie doktryny paktyzmu, która w znaczny sposób ograniczała absolutną władzę monarchy, zwaną na Półwyspie Iberyjskim suwerennością królewską (*soberanía real*)¹¹¹. Umowy zawarte pomiędzy królem i poddanymi nie były cechą wyłączną Korony Aragonii, gdyż występowały we wszystkich chrześcijańskich iberyjskich królestwach w epoce średniowiecza oraz we wszystkich terytoriach hiszpańskich doby nowożytnej. Niemniej jednak ograniczenia władzy królewskiej, a przez to wzmocnienie autonomii regionalnej, jakie zdołali wynegocjować dla siebie obywatele aragońscy, były daleko większe od choćby kastylijskich, co budziło w Kastylijczykach zrozumiałą zazdrość i niechęć wobec mieszkańców wschodnich królestw.

Jednocześnie wśród naukowców zajmujących się problemem pojawia się pogląd, że kara zastosowana wobec ogółu i zniesienie autonomii Korony Aragonii była działaniem niesprawiedliwym. Podkreśla się przy tym naruszenie podstawowych zasad moralnych i pogwałcenie istniejących praw łączących osobę króla z królestwami¹¹². Już ówczesni myśliciele wskazywali na istniejące w prawie aragońskim regulacje dotyczące ewentualnych konsekwencji buntu wasali wobec władcy. Bynajmniej nie zawierały one kary w postaci zniesienia obowiązujących praw, bo to właśnie one regulowały wzajemne stosunki pomiędzy poddanymi i królem, wskazując jednocześnie na złamanie przez króla Filipa V przyrzeczeń złożonych podczas jego zaprzysiężenia przed aragońskimi *Cortes*¹¹³.

Jak wynika z powyższej analizy, bezpośrednią konsekwencją ukazania się dekretu dla Królestw Aragonii oraz Walencji było narzucenie tym

---

¹¹¹ Por. J.M. Gay Escoda, dz. cyt., s. 44 i nn. Silny wpływ na ukształtowanie się definicji suwerena i suwerenności miała w Hiszpanii myśl Jeana Bodina, który definiował suwerenność jako władzę absolutną i nieustającą, czyli nieograniczoną co do zakresu i czasu, niepodzielną, w całości odstępowalną, której głównym objawem jest prawodawstwo. Patrz: J. Bodin, *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, przeł. R. Bierzanek, Z. Izdebski, J. Wróblewski, Warszawa 1958, s. 88 i nn.

¹¹² Por. G. Vicente y Guerrero, dz. cyt., s. 360.

¹¹³ A. López de Mendoza y Pons, conde de Robres, *Historia de las guerras civiles de España*, Zaragoza 1882, s. 370.

terytoriom nowego systemu polityczno-administracyjnego. Miał być jednolity z obowiązującym od niedawna w Kastylii, dla którego oparciem stał się model centralistyczny francuskiej monarchii absolutnej. Wprowadzono liczne nowe urzędy i instytucje, które celowo zostały zdominowane przez Kastylijczyków. Oprócz wzmocnienia władzy monarszej celem króla Filipa V była zemsta i upokorzenie mieszkańców Korony Aragonii.

2.5. Filip V na drodze do zwycięstwa – *Nueva Planta* w Katalonii

Po odzyskaniu przez wojska francusko-hiszpańskie Walencji i Aragonii zmagania zbrojne wojny sukcesyjnej ograniczyły się niemal wyłącznie do terenów Katalonii. Zgodnie z przewidywaniami niektórych doradców króla Filipa V, po dokonaniu abolicji *fueros* dla Królestw Aragonii i Walencji, pozostałe dwa terytoria składające się na Koronę Aragonii (Katalonia i Majorka) zradykalizowały postawę antagonizmu wobec polityki burbońskiej¹¹⁴. W obu regionach prohabsburskich zdawano sobie sprawę z ewentualnych konsekwencji w przypadku przegranej. Gra nie toczyła się już o osobę królewską, ale o regionalne prawa i przywileje wywalczone na przestrzeni wieków. W kręgach Barcelony i Balearów postanowiono zatem walczyć konsekwentnie do ostateczności. Sprawy habsburskiej broniła, często w działaniach partyzanckich, milicja oraz najemnicy, zwani powszechnie *migueletes* (kat. *miquelets*). Formacja swoją tradycję wywodziła z powstania katalońskiego z połowy XVII w. Zwolenników opcji burbońskiej natomiast nazywano *botiflers*¹¹⁵. W 1708 r. wojska brytyjskie (rok wcześniej Anglia weszła w skład Wielkiej Brytanii) zajęły Minorkę, wcześniej zaś Sycylię. Porażki na niemal wszystkich frontach wojny oraz epidemia głodu we Francji zmusiła Burbonów do negocjacji w sprawie pokoju. Warunki przedstawione przez koalicję habsbursko-brytyjską okazały się jednak po raz kolejny nie do zaakceptowania, gdyż wymagały zrzeczenia się wszystkich ziem hiszpańskich przez króla Filipa V na rzecz arcyksięcia Karola, co miał zagwarantować król Francji Ludwik XIV, usuwając wnuka siłą z tronu

¹¹⁴ Por. R.M. Capel Martínez, J. Cepeda Gómez, dz. cyt., s. 192.

¹¹⁵ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 176.

hiszpańskiego, gdyby ten nie chciał uczynić tego samodzielnie. Burbonowie oczywiście odrzucili żądania koalicjantów, ale większość wojsk francuskich została wycofana w 1709 r. z Półwyspu Iberyjskiego¹¹⁶. Oznaczało to pozostawienie Filipa V bez wsparcia militarnego ze strony potężniejszego sąsiada i skazanie na samodzielne rozprawienie się ze zwolennikami Habsburgów.

W wyniku dramatycznych wydarzeń 1710 r. siły wierne Habsburgom najpierw odzyskały kontrolę nad Aragonią, a nawet zajęły Madryt. Jednakże po fiasku rokowań pokojowych i ponownym dołączeniu posiłków francuskich do wojsk hiszpańskich Burbonowie odbili utracone niedawno terytoria i przesunęli ciężar bojów na obszary katalońskie¹¹⁷. Pomyślne wieści dla króla Filipa V nadeszły wiosną 1711 r., kiedy niespodziewanie zmarł cesarz Józef I, co otworzyło drogę do tronu cesarskiego jego bratu arcyksięciu Karolowi, konkurentowi młodego Burbona do tronu hiszpańskiego. W tej sytuacji koalicjanci Habsburgów zrezygnowali z zamiaru koronowania Karola w Hiszpanii, co automatycznie wzmocniło pozycję króla Filipa V jako pełnoprawnego monarchy.

W tym samym roku, po ostatecznym przepędzeniu wojsk prohabsburskich z Aragonii, został wydany kolejny dekret z serii *Nueva Planta* skierowany jedynie do tego regionu¹¹⁸, wyłączający spod jego oddziaływania dawne Królestwo Walencji. Tym razem dwór łagodził nieco represje zapoczątkowane przed czterema laty, wprowadzając tymczasowy ustrój administracyjny dla Aragonii, który stał się punktem wyjścia do ostatecznego ukształtowania systemu administracyjnego nie tylko królestw Korony Aragonii, ale całego państwa. Wiele z rozwiązań narzuconych Aragonii było powielanych i w nieco zmodyfikowanym kształcie implementowanych w późniejszych latach w całej monarchii króla Filipa V.

Najwyższą władzę sądowo-administracyjną w regionie powierzono Audiencji z siedzibą w Saragossie. Wyrazem łagodzenia polityki wobec poddanych aragońskich było przywrócenie obowiązywania tradycyjnego miejscowego prawa cywilnego, a także stworzenie Trybunału Królewskiego Skarbcza (*Tribunal del Real Erario*), działającego w ramach Audiencji, który miał odtąd odpowiadać za sprawy podatkowe w regionie. Co

---

¹¹⁶ Dwór Filipa V, uciekając, przeniósł się czasowo do Valladolid. Por. J.A. Lynn, dz. cyt., s. 303–304.

¹¹⁷ Tamże, s. 316–317.

¹¹⁸ RD1711a.

istotne, w nowej instytucji miało zasiadać osiem osób wywodzących się z czterech dawnych tzw. ramion (*brazos*), które przed abolicją wchodziły w skład aragońskich *Cortes*, w tym po dwie osoby ze stanu duchownego, arystokracji, szlachty i mieszczaństwa Saragossy. Niemniej jednak Trybunał Skarbcza miał obradować pod przewodnictwem komendanta generalnego¹¹⁹. Dwór w ten sposób oddawał częściowo władzę w ręce lokalne, ale już wedle własnego modelu i na własnych zasadach, gdyż dekret z 1711 r. potwierdził zniesienie aragońskiego prawa publicznego i prawa karnego, a także autonomicznych instytucji regionu: Rady Aragonii (*Consejo de Aragón*), *Cortes*, Deputacji Generalnej Aragonii (*Diputación General de Aragón*), Audiencji Saragossy (*Audiencia de Zaragoza*) oraz Justycjariusza Aragonii (*El Justicia de Aragón*), które faktycznie przestały istnieć już cztery lata wcześniej¹²⁰. W ich miejsce wprowadzono urzędy nowe o charakterze polityczno-wojskowym. Przede wszystkim powstała instytucja komendanta generalnego (*Comandante General*) jako najwyższa godność wojskowa regionu, w którego kompetencji leżało zwierzchnictwo nad sprawami wojskowymi, politycznymi i gospodarczymi Aragonii, a także przewodnictwo w Audiencji. Podobnie jak w innych regionach, także i tu wprowadzono język kastylijski jako urzędowy.

Zmęczenie wojną spowodowane stratami w ludziach i finansach dało się odczuć we wszystkich państwach walczących na całym kontynencie. Pomimo wyraźnie zarysowującej się przewagi koalicji antyburbońskiej, Francja i Hiszpania nie zamierzały kapitulować, tym bardziej wobec sukcesów odniesionych w ostatnich latach na Półwyspie Iberyjskim. Oba obozy parły do zakończenia działań zbrojnych. Na początku 1712 r. do Utrechtu w Niderlandach przybyły delegacje brytyjska i francuska w celu omówienia warunków pokojowych. Znamienne, że rozmowy toczyły się bez obecności oficjalnego przedstawiciela hiszpańskiego. Przyszłość państwa, o którego tron walczono w całej Europie, miała się rozstrzygnąć bez udziału jego reprezentantów. Rokowania trwały długo, m.in. ze względu na niechęć króla Filipa V do rezygnacji z praw do korony francuskiej. Zbieg okoliczności spowodował, że z kandydata numer cztery stał się kandydatem numer dwa, ustępując jedynie innemu wnukowi króla Francji Ludwika XIV, też Ludwikowi, który miał zaledwie dwa lata i był chory na odrę, co zwiastowało jego szybką śmierć. Podstawowym wa-

¹¹⁹ Por. J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 237.

¹²⁰ R.M. Capel Martínez, J. Cepeda Gómez, dz. cyt., s. 191–192.

runkiem do rozmów o pokoju dla Brytyjczyków było trwałe rozdzielenie tronów francuskiego i hiszpańskiego, a groźba ta stała się bardzo realna wobec zaawansowanego wieku króla Ludwika XIV i ciężkiej choroby jego następcy. Król Filip V czuł się już na tyle pewnie na tronie hiszpańskim, że długo opierał się wobec brytyjskich nalegań. Ponadto Brytyjczycy mieli przejąć kontrolę nad okupowanymi terytoriami hiszpańskimi: Gibraltarem i Minorką, zaś brytyjska Kompania Mórz Południowych (*South Sea Company*) miała otrzymać prawo do handlowania z koloniami hiszpańskimi w Ameryce (*navío de permiso*), które przetamywało dotychczasowy monopol Sewilli oraz dostać trzydziestoletnią licencję na dostarczanie afrykańskich niewolników do hiszpańskich kolonii (*asiento de negros*)¹²¹. Sabaudia otrzymała aragońską Sycylię. W końcu król Hiszpanii uległ wobec króla Francji i w lipcu 1712 r. zrzekł się praw do tronu wersalskiego, co wprawdzie pozbawiało go na zawsze starań o koronę dziadka, ale wzmacniało jego pozycję na arenie międzynarodowej, gdyż wszyscy sygnatariusze traktatu z Utrechtu uznali go za prawowitego władcę Hiszpanii. Brytyjczycy wycofali się z wojny. Jesienią tego samego roku także Portugalczycy odstąpili od działań wojennych, co pozwoliło królowi Filipowi V skupić wszystkie swoje siły na Katalonii, ostatnim bastionie wspierającym Habsburgów¹²². Henry Kamen, wybitny znawca epoki, uważa dzień 11 kwietnia 1713 r., kiedy oficjalnie podpisano ostateczną wersję traktatu, za najważniejsze wydarzenie w dziejach Imperium Hiszpańskiego¹²³. Rzeczywiście, od momentu zjednoczenia Królestw Kastylii i Aragonii nie doszło do tak drastycznej zmiany kształtu państwa, szczególnie w zakresie terytorialnym. Pokłosiem rozstrzygnięć na niwie międzynarodowej i ograniczenia europejskich obszarów pod władzę króla Filipa V zaledwie do Półwyspu Iberyjskiego stała się perspektywa również wewnętrznej reorganizacji państwa.

W ostatecznej wersji utrechckiego traktatu pokojowego hiszpańsko-brytyjskiego znalazł się punkt, w którym król Filip V zobowiązywał się do poszanowania prawa do życia i dóbr materialnych Katalończyków, jednak nie wspominał już na temat zachowania dawnego ustroju prawno-

¹²¹ Traktat przewidywał, że do kolonialnego portu hiszpańskiego w Portobelo będzie mógł zawijać jeden statek rocznie o ładowności do 500 ton, w 1716 r. powiększonej do 1000 ton. Suma przewiezionych niewolników przez okres trwania licencji miała wynieść 144 000. Por. J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 336–339.

¹²² J.A. Lynn, dz. cyt., s. 325–326 oraz 330–331.

¹²³ H. Kamen, *Imperium...*, s. 462.

-administracyjnego regionu, ograniczając się jedynie do zagwarantowania Katalończykom wszystkich przywilejów, jakie posiadają Kastylijczycy¹²⁴. Zdrada sprawy katalońskiej przez Brytyjczyków stawiała sojuszników habsburskich w dramatycznej, choć jeszcze nie beznadziejnej sytuacji.

Zmagania zbrojne w Europie zostały zasadniczo skończone. Z wojny o sukcesję hiszpańską niemal wszystkie strony konfliktu wyszły zadowolone. Wyjątek dotyczył Habsburgów. Cesarz Karol VI Habsburg tytułował się królem Hiszpanii aż do 1725 r. Na Półwyspie Iberyjskim nierozstrzygnięta wciąż pozostawała „sprawa Katalończyków”, jak powszechnie zaczęto nazywać na europejskich dworach problem secesji północno-wschodniego regionu Hiszpanii¹²⁵. Pozostałe kwestie sporne w Europie miały się rozstrzygnąć podczas rokowań pokojowych francusko-austriackich w nadreńskim Rastatt. Osłabieni wojną Francuzi przystali na warunki zaproponowane przez Habsburgów i przyznali im m.in.: Księstwo Mediolanu, Królestwo Sardynii, Królestwo Neapolu, Państwo Garnizonów w Toskanii (z wyłączeniem Porto Longone i dwóch fortów na Elbie), a także zwierzchnictwo nad Niderlandami Hiszpańskimi, w komplecie terytoria pozostające przed wojną pod władaniem królów hiszpańskich¹²⁶. W zamian za korzyści terytorialne wojska habsburskie opuściły Katalonię. Opuszczeni przez Habsburgów, ostatnich sojuszników, i pozostawieni sami sobie Katalończycy odmówili poddania się królowi Filipowi V. Wojska królewskie, z pomocą Francuzów, oblegały Barcelonę do 11 września 1714 r., kiedy wycieńczeni obrońcy w końcu skapitulowali. Nieugięta postawa Katalończyków miała ogromne konsekwencje w postaci surowych represji wobec całego regionu, wprowadzonych niebawem przez zwycięskiego króla Filipa V. Wówczas właśnie umocnił się mit,

---

¹²⁴ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 387–396.

¹²⁵ Szerzej na temat sprawy katalońskiej w kontekście międzynarodowym, patrz: J. Albareda Salvadó, *El "Cas dels Catalans" la conducta dels aliats arm la guerra de successió (1705–1742)*, Barcelona 2005.

¹²⁶ Niderlandy Hiszpańskie pozostawały pod faktyczną okupacją francuską od 1690 r., administrację tam sprawowali ich sojusznicy z Bawarii. Hiszpania podpisała układy pokojowe z Holandią, Wielką Brytanią i Sabaudią latem 1713 r., zaś z Portugalią w lutym 1715 r. Por. H. Kamen, *Imperium...*, s. 462.

który narodził się po Wojnie Żniwiarzy, na temat odwiecznych, permanentnych represji Kastylii wobec Katalonii¹²⁷.

Po poddaniu miasta wprawdzie nie doszło do rzezi wszystkich buntowników, jak miał w prywatnej korespondencji pragnąć król Filip V¹²⁸, ale represje narzucone przez księcia Berwick były bardzo surowe. Dowódca wojsk królewskich zignorował reprezentację Trzech Komun Katalonii (*Tres Comunes de Catalonia*), najwyższej władzy autonomicznej w regionie. W miejsce tej instytucji Berwick powołał tymczasowe Królewskie Zgromadzenie Najwyższe Sprawiedliwości i Rządu (*Real Junta Superior de Justicia y Gobierno*). Zaledwie cztery dni po zajęciu miasta dowódca królewski zakomunikował reprezentantom dotychczasowej władzy, że król rozwiązuje katalońskie *Cortes* oraz wszystkie trzy instytucje wchodzące w skład *Tres Comunes*, tj. Ramię Zbrojne Katalonii (*Brazo Militar de Cataluña*), będące permanentnym zgromadzeniem szlachty katalońskiej, legislacyjną Generalną Deputacją Katalonii (*Diputación General de Cataluña*) oraz Radę Stu (*Consejo de Ciento*), miejski samorządowy organ doradczy władz Barcelony. Jednocześnie usunięto wszystkie inne urzędy właściwie wyłącznie dla Katalonii, w tym przede wszystkim: urząd Wicekróla Katalonii (*Virrey de Cataluña*), urząd gubernatora, Audiencję Barcelony (*Audiencia de Barcelona*). Zniesiono także wikariaty, jednostki administracyjne charakterystyczne dla Katalonii, mające swoje korzenie w średniowieczu. W municypiach (*municipios*) wszystkie dotychczasowe urzędy (*consellers, jurats, paers*) zostały przekazane w ręce ludzi oddanych Burbonom, by pod koniec 1715 r. zastąpić je organizacją na wzór kastylijski¹²⁹. Wówczas też ostatecznie potwierdzono zniesienie zakazu cudzoziemskości (*prohibición de extranjería*), który wyłączał poddanych z innych ziem hiszpańskich ze sprawowania funkcji publicznych w Katalonii. Odtąd król miał się kierować wyłącznie zasługami, a nie miejscem urodzenia, w przypadku obsadzania urzędów¹³⁰. W praktyce wszystkie

¹²⁷ A. Balcells, dz. cyt., s. 28. Obecnie podkreśla się próby nadinterpretacji faktów historycznych związanych z wojną sukcesyjną i kształtowanie alternatywnej wizji historii politycznej na potrzeby propagandy nacjonalistów katalońskich. Patrz szerzej: R. Arenas García, *El procés, un intento de secesión de hecho*, w: *Anatomía del procés. Claves de la mayor crisis de la democracia española*, J. Coll, I. Molina, M.A. Maldonado (eds.), Barcelona 2018, s. 69–70.

¹²⁸ J. FitzJames, Duke of Berwick, dz. cyt., vol. II, s. 177–178.

¹²⁹ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 425–427.

¹³⁰ Art. 54, RD1716.

nowo utworzone urzędy katalońskie, analogicznie do innych królestw Korony Aragonii, przypadły Kastylijczykom. Podobnie jak w przypadku walencko-aragońskim, także i w Księstwie Katalonii król Filip V rękami księcia Berwick zastosował politykę faktów dokonanych, poprzez konsekwentne znoszenie poszczególnych tradycyjnych instytucji regionalnych, nie stosując się do miejscowych procedur prawnych, by w efekcie skutecznie unicestwić kolejny autonomiczny byt administracyjny.

Wszelki opór wobec wprowadzanych reform zamierzano zdusić za pomocą wojska. Wzmocniono garnizony wojskowe, zaś najwyższa władza w regionie pozostawała w gestii wyznaczonego przez króla kapitana generalnego, co w efekcie doprowadziło do militaryzacji Katalonii. By unaoczyć mieszkańcom Barcelony podległość wobec króla Hiszpanii, wzniesiono w mieście cytadelę, która miała stanowić „hamulec dla Katalonii”¹³¹. Rozwiązano przy tym oddziały tradycyjnej paramilitarnej milicji *somatén* jako wspierającej arcyksięcia Karola, zakazując mieszkańcom Katalonii łączenia się w jakiejkolwiek grupy zbrojne. Wszelkie odstępstwa od powyższej normy miały być karane jako próba rebelii¹³².

Aby dopełnić restrukturyzacji ustrojowo-administracyjnej Katalonii, dwór przystąpił do prac nad implementacją nowych aktów normatywnych zespalających region z resztą Hiszpanii. Wprawdzie dwór odrzucił najbardziej radykalne propozycje reform, wśród których wyróżniał się pomysł Macanaza, wówczas już piastującego urząd prokuratora generalnego (*Fiscal General*), który proponował zastąpić wszystkich urzędników w Koronie Aragonii Kastylijczykami. Nie zastosowano się również do jeszcze dalej idącej idei autorstwa Diego Muñozy, biskupa Segorbe, który postulował wymazanie jakichkolwiek dawnych praw, jakie posiadała Korona Aragonii, gdyż w nadmiernej wolności jej mieszkańców upatrywał przyczyny buntu i późniejszą zgubę dla tych regionów¹³³. Niemniej jednak represje dla Katalonii były dotkliwe, nie tylko w znaczeniu krótkotrwałym, ale przede wszystkim ze względu na reformę ustrojowo-administracyjną, podobną, choć nieco mniej radykalną od przeprowadzonej kilka lat wcześniej w Walencji i Aragonii.

---

¹³¹ O militaryzacji Katalonii po wojnie sukcesyjnej patrz szerzej: F. Andújar Castillo, *La "confianza" real: extranjeros y guardias en el gobierno político-militar de Cataluña (s. XVIII)*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 1998, núm. 18, vol. 2, s. 509–519.

¹³² Art. 53, RD1716.

¹³³ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 430–432.

Dekret *Nueva Planta* dla Księstwa Katalonii nosił datę 9 października 1715 r. i został ogłoszony jako królewskie nadanie (*Real Cédula*) 16 stycznia 1716 r. Akt był najbardziej rozbudowanym z dotychczasowych dekretów; zawierał 60 artykułów, w znacznej większości regulując ustroj wymiaru sprawiedliwości oraz administracji publicznej, także lokalnej. Ostateczną redakcją dokumentu zajęli się wybitny prawnik, wprowadzicie zwolennik Filipa, ale jednak Katalończyk, Francesc Ametller oraz pierwszy superintendent generalny prowincji dla Katalonii José Patiño y Rosales, pochodzący z hiszpańskiej rodziny urzędników królewskich w Mediolanie, który za swoją działalność w Katalonii otrzymał awans na nowo utworzone stanowisko ministerialne generalnego intendenta marynarki (*Intendente General de la Marina*), jednocześnie pełniące funkcję intendenta Kadyksu. Przez nieprzychylną mu współczesną katalońską publicystykę historyczną jest nazywany „eksterminatorem Katalonii”¹³⁴. Zamierzaniem twórców aktu miało być jasne określenie statusu króla, którego władza miała być nadrzędna w stosunku do prawa miejscowego. Król miał według własnego uznania dysponować łaskami i urzędami, a także nakładać podatki, które uzna za słuszne¹³⁵. Tym samym odwrócono w Katalonii sytuację prawnoustrojową sprzed wybuchu wojny, kiedy to król musiał podporządkowywać się prawom wynegocjowanym na zasadzie paktyzmu z przedstawicielami miejscowych elit.

Postanowiono dokonać abolicji wszystkich urzędów i instytucji, z nielicznymi wyjątkami, wskazanymi niżej. W ich miejsce zostały utworzone nowe ośrodki władzy publicznej, z zastrzeżeniem, że wszystkie dotychczasowe sprawy dotyczące sądownictwa oraz władzy wykonawczej przejąć miała Audiencia (*Audiencia*), zaś kwestie skarbowe i fiskalne od tej pory przynależne miały być intendentowi (*Intendente*)¹³⁶. Najważniejszą postacią sceny ustrojowo-administracyjnej w Katalonii stawał się komendant generalny (*Comandante General*), urząd analogiczny do kapitana generalnego. Przeszczepiono także nieznanne wcześniej na katalońskim gruncie inne instytucje kastylijskie, jak korektorowie (*corregidores*) lub

¹³⁴ M. Coll, À. Casals, *José Patiño, l'exterminador de Catalunya*, "Sàpiens" 2014, núm. 148, 10. Podkreśla się jednak, że Patiño nie był radykałem w sprawie katalońskiej i nie podzielał niechęci, jaką żywił do Katalończyków choćby Macanaz. Por. R.M. Alabrús Iglesias, *Cataluña y la monarquía después de 1714*, w: *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*, A. Morales Moya (ed.), Madrid 2014, s. 96.

¹³⁵ Por. J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 432.

¹³⁶ Art. 51, RD1716.

rządcy municypalni (*regidores municipales*). Wprowadzono także, podobnie jak w pozostałych królestwach Korony Aragonii, język kastylijski jako urzędowy, także w postępowaniach sądowych¹³⁷. Król zastrzegł sobie również wyłączność dysponowania prawem bicia monety¹³⁸. Niedługo potem dwór postanowił zamknąć wszystkie działające uniwersytety katalońskie, których dotychczas było siedem, i w ich miejsce utworzyć tylko jeden w miejscowości Cervera z językiem wykładowym kastylijskim¹³⁹.

Wśród odstępstw od zasady likwidacji całego dotychczasowego ładu polityczno-administracyjnego Katalonii należy wymienić ostateczne powstrzymanie się przez dwór od zniesienia odrębnego katalońskiego prawa cywilnego materialnego, tak jak miało to miejsce w Walencji i Aragonii. W tej ostatniej jednak zostało ono niedługo później przywrócone i odtąd stosowano konsekwentnie podobną tendencję polityki dworskiej w stosunku do lokalnych unormowań cywilnoprawnych. Polegała ona na pozostawieniu miejscowych regulacji prywatnoprawnych jako subsydialnych wobec prawa kastylijskiego. Zachowano także katalońską procedurę cywilną. Ponadto pozostawiono dotychczasowe regionalne uregulowania w zakresie prawa karnego, zarówno materialnego, jak i procesowego, a także prawa handlowego. Według Patiño specyfika lokalnego prawa prywatnego nie szkodziła w żaden sposób państwu i nie podważała autorytetu króla¹⁴⁰. Podobnie postąpiono z lokalnymi urzędami niższej rangi, w sprawach nieuregulowanych w dekrete, nie usuwając ich, lecz pozostawiając ich administrację w gestii Audiencji¹⁴¹.

Podobnie jak w innych królestwach Korony Aragonii, zważywszy na wiążący Hiszpanię konkordat ze Stolicą Apostolską, nie modyfikowano także postępowania w sprawach jurysdykcji kościelnej¹⁴². Zachowując przy tym urząd kanclerza kompetencji (*Canciller de comptencias*), odpo-

---

¹³⁷ Art 5, RD1716.

¹³⁸ Art. 55, RD1716.

¹³⁹ Reales Cédulas de 17 de agosto de 1717 y 19 de julio de 1718, *Erección y fundación de la Universidad de Cervera*, NR libro VIII, título 6, nota 2; t. IV, s. 36. Pełen tekst aktów królewskich zachował się w komarchialnym archiwum w Cerverze – Arxiu Comarcal de la Segarra, Cervera. Patrz szerzej: J. Prats i Cuevas, *La Universidad de Cervera en el siglo XVIII*, Lleida 1987.

¹⁴⁰ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 432–433.

¹⁴¹ Art. 52, RD1716.

¹⁴² Art. 50, RD1716.

wiedzialnego za rozstrzygnięcie o przedmiotowej kompetencji sądów kościelnych i świeckich¹⁴³ oraz sędziego *del Breve* (*Juez del Breve*). Pozostawiono również istniejące Kolegium Notariuszy (*Colegio de Notarios*), ale pod nadzorem Audiencji¹⁴⁴.

Tymczasem zachowano także Konsulat Morski (*Consuldao del Mar*) w Barcelonie¹⁴⁵, instytucję sądowiczo-handlową, mającą na celu mediację i rozstrzygnięcie spraw handlowych, choć – jak się miało wkrótce okazać – nie była ona zdolna do wznowienia zwyczajnej działalności ze względu na ograniczenia wynikające z wprowadzonych dekretów *Nueva Planta*¹⁴⁶. Najważniejsze jednak, że przywrócono obowiązujące dawnych katalońskich konstytucji zniesionych dekretem z czerwca 1707 r., choć jedynie w charakterze subsydialnym w stosunku do norm ustanowionych dekretami *Nueva Planta*. Postanowienia miejscowych aktów miały być stosowane wyłącznie w sprawach nieuregulowanych w nowych dekretach¹⁴⁷. Podobnie jak w przypadku innych postanowień *Nueva Planta* dla Korony Aragonii, także i zdegradowanie katalońskich konstytucji w hierarchii źródeł prawa było aktem niezgodnym z wcześniej obowiązującymi normami zawartymi w samych konstytucjach¹⁴⁸.

¹⁴³ Patrz szerzej: R. Franch Benavent, *El Tribunal del Canciller de Competencias y los conflictos entre la jurisdicción real y la eclesiástica en la Corona de Aragón a finales del Antiguo Régimen (1707–1835)*, "Obradoiro de Historia Moderna" 2020, núm. 29, s. 135–164.

¹⁴⁴ Art. 49, RD1716.

¹⁴⁵ Art. 57, RD1716.

¹⁴⁶ Szerzej na temat instytucji Konsulatu Morskiego w bogatej literaturze przedmiotu patrz w szczególności: M.T. Ferrer i Mallo, *El Consolat de Mar i els Consolats d'Ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç Català*, w: *L'Expansió Catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana*, M.T. Ferrer i Mallo, D. Coulon (coord.), Madrid 1999, s. 53–80; J. Miralles de Imperial Pujol, *El Consolat de Mar, una institució iusprivatista en el Mediterráneo Medieval*, "Revista Electrónica del Instituto de Investigaciones Ambrosio L. Gioja" 2017, núm. 18, s. 54–70. Tam też szeroka bibliografia. W literaturze polskiej temat był podejmowany przez P.K. Gąsiorczyka, *Marynarski socjal – prawa marynarzy w późnym średniowieczu*, w: *Miłosierdzie. Teoria i praktyka życiowa*, oprac. P. Nowakowski, W. Szymborski, Kraków 2009, s. 131–150. W powyższym artykule autor jednak myli instytucje aragońskich Konsulatów Morskich z „Księgą Konsulatu Morskiego” (*Libro del Consulado del Mar*), zbiorem norm i zwyczajów w średniowiecznym i wczesnonowożytnym handlu morskim. Błąd ten występuje u autorów powszechnie, w Polsce może wynikać dodatkowo z nieprecyzyjnego tłumaczenia tytułu polskiego przekładu „Księgi Konsulatu Morskiego” jako „Konsulat Morski” (*Konsulat Morski według wydania barcelońskiego z roku 1494*, przetł. i oprac. K. Libera, Warszawa 1957).

¹⁴⁷ Art. 56, RD1716.

¹⁴⁸ Tak stanowiła konstytucja nadana przez króla Filipa II w 1589 r.: „Jeśli chodzi o Konstytucje Katalonii, Kapitołe (rodzaje zarządzeń – przyp. aut.) i Akty Dworu, mogą

Nie zmienia to faktu, że Katalonia uniknęła całkowitej abolicji swoich dotychczasowych praw i bezwzględnego wchłonięcia w kastylijski system ustrojowo-administracyjny, choć oczywiście została pozbawiona szerokiej autonomii, jaką cieszyła się przed poparciem opcji habsburskiej w wojnie sukcesyjnej. Zwraca uwagę względnie umiarkowana forma represji w porównaniu z radykalną, jakiej doznało Królestwo Walencji. Obliczenia dworu zachowującego dotychczasowe przywileje, choćby w ograniczonej formie, mogły być ukierunkowanie na chęć pozyskania części Katalończyków, by w przyszłości uniknąć otwartych buntów wschodnich terytoriów, tak niezbędnych z punktu widzenia gospodarczego, a także w celu budowy jedności Hiszpanii i próby odzyskania pozycji międzynarodowej, tym bardziej wobec druzgocących strat terytorialnych europejskich posiadłości pozaiberyjskich, które w tym czasie były już zatwierdzone i nieodwracalne.

Nueva Planta dla Katalonii obowiązywała aż do 1833 r., kiedy została zniesiona na skutek reform ostatecznie uniformizujących administrację w całym państwie po śmierci króla Ferdynanda VII.

2.6. Ostateczne zjednoczenie prawnoustrojowe – *Nueva Planta* na Majorce

Ostatnim akcentem ujednocającym system administracyjno-ustrojowy w nowej Hiszpanii był dekret *Nueva Planta* dla Królestwa Majorcki datowany na 28 listopada 1715 r. Baleary były ostatnim bastionem oporu wobec centralizacji króla Filipa V. Po upadku Barcelony i wcześniejszym zajęciu Minorcki przez Brytyjczyków, zatwierdzonym ostatecznie w traktacie z Utrechtu i wycofaniu się wojsk brytyjskich z wojny przeciw Burbonom, opór Majorcki

---

być ustanawiane tylko w Cortes Generalnych i jest sprawiedliwym, aby te akty znosiły się z taką samą powagą, z jaką są stanowione. Ustanawiamy i zarządzamy, aby Konstytucje Katalonii, Kapitoły i Akty Dworu nie mogły być odwoływane, zmieniane lub zawieszane, tylko w Kortezach Generalnych, a jeśli jest inaczej, nie ma to mocy ani wartości". (*Per quant les Constitutions de Cathalunya, Capitols, y Actes de Cort, nos poden ser sino en les Cortes Generals y sia de justitia que les coses se desfacen ab la matexa solemnitat ques son fetes. Per tan statuhim y ordenam que les Constitutions de Cathalunya, Capitols, y Actes de Cort no pugan esser revocades, alterades, ni suspeses, sino en Cortes Generals, y que si lo contrari sera fet que no tinga ninguna forsa, ni valor* – przeł. aut.). *Constitutions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del Capitol de Cort LXXXII*, Barcelona 1704, libro I, titulo 17, constitución 18, s. 52.

i Ibizy nie miał żadnych szans na sukces. Wszelkie negocjacje dyplomatów balearskich, czy to w sprawie oddania się pod zwierzchnictwo brytyjskie czy w sprawie warunkowego poddania się królowi Filipowi V, z zastrzeżeniem zachowania dotychczas obowiązujących praw, z góry były skazane na niepowodzenie¹⁴⁹. Na początku lipca 1715 r. Majorka skapitulowała.

Zaledwie kilka miesięcy później zredagowano dekret *Nueva Planta* dla Królestwa Majorki, który pozbawiał archipelag wszystkich miejscowych praw publicznych i wielu tradycyjnych instytucji posiadających wielowiekową tradycję. Taka polityka kontrastowała z prowadzoną przez arcyksięcia Karola Habsburga, który deklarował pełne poszanowanie dla istniejącego ładu prawnego i instytucji. Także Brytyjczycy na zajętej Minorce nie derogowali norm prawnych obowiązujących od stuleci. Pozostawili również jako urzędowy miejscowy dialekt języka katalońskiego¹⁵⁰. Król Filip V nie zбочzył jednak z raz obranej drogi rewanżystowskiej i, podobnie jak w przypadku Walencji, autonomiczne dotychczas Królestwo Majorki instytucjonalnie przestało istnieć, stając się jedynie honorową tytułaturą kolejnych królów Hiszpanii.

Abolicja dotychczasowego systemu prawnego Balearów wiązała się ze skasowaniem najważniejszej instytucji reprezentacyjnej regionu – Wielkiej i Generalnej Rady (*Gran i General Consell*), zastąpionej przez komendanta generalnego, a także miejscowej Audiencji, w której prawa i obowiązki weszła nowo utworzona Królewska Audiencja. Rozwiązano także Radę Związkową (*Consell de Sindicat*) stanowiącą organ reprezentacyjny ludności wiejskiej. W obu przypadkach nie wspomina się o tym bezpośrednio w dekrete ustrojowym dla Majorki, a ostatnia sesja Wielkiej i Generalnej Rady odbyła się jeszcze w październiku 1717 r.¹⁵¹ Podobnie jak w innych królestwach Korony Aragonii, dotychczasowy system wyłaniania urzędników metodą losowania (hiszp. *insaculación*, kat. *de sac*

¹⁴⁹ J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 384–385.

¹⁵⁰ Wyjątkiem pozostaje zniesienie Trybunału Świętej Inkwizycji, tak charakterystycznego dla Hiszpanii, a całkowicie obcego Brytyjczykom, których religią państwową pozostawał protestancki anglikanizm. Na temat objęcia władzy na wyspie przez gubernatorów brytyjskich patrz: B. Laurie, *El buen gobierno de Richard Kane: ¿mito o realidad?*, "Revista de Menorca" 2001, vol. 85, núm. 2, s. 71–81.

¹⁵¹ A. Planas Roselló, *La pervivencia del derecho mallorquín tras los Decretos de Nueva Planta*, "Ius Fugit" 2004–2006, núm. 13–14, s. 411.

i sort)¹⁵² został zastąpiony przez mianowanie pozostające w gestii króla lub miejscowej Audiencji¹⁵³. Tłumacząc się wzmożonym zagrożeniem ze strony afrykańskich najeźdźców i potrzebą zbierania funduszy na obronę wyspy, król Filip V tymczasowo znosił urząd Generalnego Pełnomocnika Procesowego (*Procurador General*) oraz Baliwa Fortyfikacji (*Baile de la Fortificación*), cedując wszystkie sprawy polityczno-sądownicze na Audiencję, zaś sprawy skarbowe na intendenta¹⁵⁴. Należy przyznać, że w tym przypadku posunięcie dworu w rzeczywistości ułatwiało administrację, jasno dzieląc kompetencje pomiędzy poszczególne instytucje, czyniąc transparentnymi ich działanie i ścieżkę proceduralną.

Najważniejszym urzędnikiem Majorki został komendant generalny (*Comandante General*), pełniący funkcję podobną do kapitanów generalnych w innych prowincjach, co jasno wskazywało na militaryzację archipelagu, podobnie jak działo się z pozostałymi zbuntowanymi terytoriami. Sprawował on najwyższą władzę w imieniu króla. Wszelkie odrębne instytucje prawa publicznego zostały zniesione, co skutkowało m.in. zanikiem reprezentacji stanu chłopskiego oraz utratą przywileju bicia własnej monety¹⁵⁵. Abolicja prawa publicznego Królestwa Majorki była nieunikniona, inkorporując wyspy do systemu ustrojowo-administracyjnego pozostałej części państwa. Spodziewano się także, analogicznie do Aragonii i Katalonii, zachowania odrębności lokalnego prawa cywilnego. Niespodziewanie jednak król wspaniałomyślnie zgodził się pozostawić w mocy także dotychczas obowiązujące miejscowe prawo karne, procesowe i handlowe. Podobnie jak w Barcelonie, utrzymano także działanie Konsulatu Morskiego, który odtąd miał być reprezentowany przez Audiencję i intendenta, dla pomyślnego rozwoju handlowego wyspy¹⁵⁶. Wskazuje się również, że o ile w Katalonii prawo miejscowe przywrócono, czyli ustanowiono je na nowo i mogło być w każdej chwili zawieszane lub zniesione jednostronną decyzją królewską, o tyle w dekreście dla Majorki wskazano, że do „spraw w nim nieujętych stosuje się odpo-

---

¹⁵² Metoda losowania urzędników miejskich w miastach Korony Aragonii korzeniami sięga XV w. i okresu przed unią z Kastylią. Por. J.A. Barrio Barrio, *La introducción de la insaculación en la Corona de Aragón: Xàtiva, 1427. Transcripción documental*, "Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval" 1990–1991, núm. 8, s. 99–114.

¹⁵³ Art. 5, RD1715M.

¹⁵⁴ Art. 9, RD1715M.

¹⁵⁵ Art. 10, RD1715M.

¹⁵⁶ Art. 8, RD1715M.

wiednio królewskie pragmatyki i przywileje, którymi dawniej rządziło się to królestwo¹⁵⁷. Jasno stąd wynika, że w kwestiach nieuregulowanych w *Nueva Planta*, dotychczasowe prawo majorkańskie nie przestawało obowiązywać. Niemniej jednak z biegiem czasu kolejne akty legislacyjne pochodzące z Madrytu systematycznie wypierały dawne normy lokalnego prawa, coraz mocniej ujednociając je w każdej dziedzinie. Podobna praktyka miała miejsce w pozostałych częściach dawnej Korony Aragonii, pozbawionych dekretami *Nueva Planta* jakichkolwiek własnych organów prawodawczych.

Wskazuje się także na fakt, że *Nueva Planta* uderzyła w działalność inkwizycji na Majorce zdecydowanie mocniej niż w innych regionach, powodując rozpoczęcie powolnej agonii potężnej wcześniej maszyny inkwizycyjnej, w szczególności w drugiej połowie stulecia¹⁵⁸.

2.7. Konsekwencje reform *Nueva Planta* dla Korony Aragonii

Należy podkreślić, że przy okazji wojny o sukcesję hiszpańską nie było w żadnym momencie jakichkolwiek prób secesji ze strony którejkolwiek z królestw Korony Aragonii, w tym także Katalonii, jak nieraz próbuje się dziś kształtować politykę historyczną ze strony współczesnych separatystów katalońskich. Wojna domowa była wojną pomiędzy dwoma doktrynami politycznymi: absolutyzmem burbońskim i pluralizmem habsburskim¹⁵⁹. W obu jednak przypadkach wojujące strony były nastawione na zachowanie jedności państwa nie tylko na terenie właściwej Hiszpanii, ale także i obszarów pozaiberyjskich imperium. Od wyniku zmagañ wojennych zależała przyszłość prawnoustrojowa Hiszpanii, aczkolwiek znów wybór oscyłował jedynie pomiędzy absolutyzmem klasycznym na wzór francuski a jego delikatniejszą odmianą,

---

¹⁵⁷ Art. 13, RD1715M. Por. A. Planas Roselló, dz. cyt., s. 413 i nn.

¹⁵⁸ Patrz szerzej: R. Piña Homs, *Mallorca 1715. Del desguace de las instituciones a la agonía de la Inquisición*, "Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics" 2016, núm. 26, s. 91–106.

¹⁵⁹ Por. R. Fernández, dz. cyt., s. 397–398. Polemiczne wydaje się nazywanie strony habsburskiej „konstytucjonalistami”, zaś forsowany przez nich model ustrojowy „konstytucjonalizmem”, jak sugeruje autor.

z zachowaniem dotychczasowej konstrukcji konfederacyjnej i politycznej państwa. Nie można zatem wojny sukcesyjnej w odniesieniu do Hiszpanii traktować jako walki przeciwstawnych poglądowo stron, w której jedna prezentowałaby postawę rewolucyjną, a druga konserwatywną.

Dla elit dawnych królestw Korony Aragonii szczególnie bolesne było zniesienie przywileju cudzoziemskości (*privilegio de extranjería*), który wyłączał z urzędów aragońskich wszelkich obcokrajowców, a do takich zaliczano w tym wypadku także i Kastylijczyków¹⁶⁰. Abolicja przywileju cudzoziemskości dotyczyła wyłącznie urzędów świeckich, wyłączając spod niej godności duchowne¹⁶¹. Wprawdzie król Filip V, znosząc przywilej, zobowiązał się także do nadawania godności kastylijskich Aragończykom, ale w rzeczywistości polecenie zawarte w *Nueva Planta* dotyczące obsadzania urzędów działało na początku niemal wyłącznie w jedną stronę. Choć jak podkreśla wybitny znawca ustroju dawnej Hiszpanii Pere Molas Ribalta, początkowo stosunkowo znacząca liczba Aragończyków występowała w różnego rodzaju radach i trybunałach najwyższego szczebla na dawnych zbuntowanych terytoriach. Pierwotnie działało się tak ze względu na konieczność znalezienia miejsca tym urzędnikom aragońskim, którzy zadeklarowali lojalność wobec Burbonów, z tym że dla niektórych niemożliwy stał się powrót na ich dawne stanowiska po zakończeniu działań wojennych, więc szukano im zastępczych. Następnie, po 1707 r., należało zagospodarować gdzieś dawnych urzędników wchodzących w skład rozwiązanej Rady Aragonii. Wreszcie byli i tacy urzędnicy, którzy nie mieli już dokąd wracać, gdyż po wojnie sukcesyjnej utraczone zostały posiadłości apenińskie, a co za tym idzie, rozwiązano Radę Italii¹⁶². Z czasem jednak Kastylijczycy zaczęli okupować najważniejsze urzędy w dawnych terytoriach należących do Korony Aragonii, natomiast obywatele ze wschodniej części Półwyspu Iberyjskiego długo nie dostępowali podobnego zaszczytu w Kastylii¹⁶³. Faworyzowanie Kastylijczyków kosztem poddanych z dawnych królestw Korony Aragonii można tłuma-

¹⁶⁰ Art. 7, RD1715M; Art. 54, RD1716.

¹⁶¹ Real Resolución de 11 de diciembre de 1717 *sobre diez y seis dudas propuestas por la Real Audiencia de Mallorca de resultas de su establecimiento*, NR, libro V, título 10, ley 1; t. II, s. 412–413 (dalej RR1717).

¹⁶² P. Molas Ribalta, *La Monarquía...*, s. 870.

¹⁶³ J. Günzberg Moll, *Origen desarrollo y extinción de un derecho histórico en Cataluña: El Derecho de Extranjería*, "Ius Fugit" 2007–2008, núm. 15, s. 195–197.

czyć niezbędną potrzebą dworu, by pozyskać tych pierwszych i przeciwstawić ich rebeliantom. Tym samym król rekompensował Kastylijczykom wcześniejsze wprowadzenie licznych Francuzów w swoje najbliższe otoczenie i oddanie im zarządu nad wieloma dziedzinami administracji państwowej.

W obrębie pozostawienia miejscowego ustawodawstwa z zakresu prawa prywatnego najbardziej uszkodzone po wojnie zostało Królestwo Walencji, gdzie wszelkie lokalne osobliwości prawne skasowano i wprowadzono normy kastylijskie, w praktyce pozbawiając Walencję jakiegokolwiek odrębności względem Kastylii. Miejscowe elity próbowały kilkakrotnie uprosić króla Filipa V, by na wzór aragoński przywrócił choćby tradycyjne walenckie prawo cywilne. Przy okazji wizyty monarchy w Walencji w 1719 r., Burbon obiecał restytuować dawne ustawodawstwo w zakresie prawa prywatnego, ale słowa władcy nigdy nie zostały zinstytucjonalizowane. Sytuacja powtórzyła się dwa lata później – znów król wydał zgodę na powrót cywilnych *fueros*, ale ponownie na deklaracjach się skończyło. Kilkakrotnie jeszcze proszono króla o przywrócenie zabranego ustawodawstwa regionalnego, choćby w zakresie prawa cywilnego, podając za wzór inne dawne królestwa Korony Aragonii, lecz w przypadku Walencji nigdy to nie nastąpiło¹⁶⁴.

Przy okazji należy zauważyć pewną charakterystyczną cechę polityki króla Filipa V względem pokonanych królestw Korony Aragonii. O ile na początku rozpierała go chęć zemsty za intronizację Habsburga i dążył do zniesienia jakichkolwiek różnic pomiędzy poszczególnymi dzielnicami państwa, o tyle po pewnym czasie stonował swoje stanowisko wobec pokonanych, okazując im cień łaski, choćby właśnie w postaci zachowania osobliwości cywilnoprawnych czy też pewnych charakterystycznych lokalnych, jednocześnie niegroźnych dla jedności państwa instytucji. Przyczyn takiej metamorfozy działań dworu mogło być kilka. Przede wszystkim podkreśla się anarchię i paraliż prawno-administracyjny, jakiego dokonał pierwszy dekret *Nueva Planta* o abolicji praw dla Aragonii i Walencji. Zanim udało się wprowadzić w tych regionach kastylijskie procedury, importować urzędników ze znajomością kastylijskich norm i postępowania, administracja i sądy w regionie przez wiele miesięcy właściwie

¹⁶⁴ F. Martínez Roda, *El derecho común y la supresión de los fueros de Valencia*, "Revista de Estudios Políticos (nueva época)" 2014, núm. 163, s. 109.

nie działały¹⁶⁵. Wpływ na zmianę w polityce Filipa V mogła mieć także przymusowa ucieczka z Madrytu przed wojskami prohabsburskimi w trakcie kampanii 1710 r., która być może uzmysłowiła monarsze, że nie uspokoi nastrojów społecznych w Koronie Aragonii jedynie sankcjami. Mógł przecież także pozyskać, choćby jedynie część z nich, okazaną łaską i zachowaniem pewnych przywilejów. Modelowym przykładem na zilustrowanie powyższej tezy jest postawa dworu wobec Aragonii, którą należało ponownie odbić z rąk zwolenników arcyksięcia Karola, co też miało miejsce i w wyniku czego poluzowano nieco pierwotne restrykcje, oraz Walencji, która przez ten czas pozostawała pod okupacją kastylijską i nie trzeba było w żaden sposób na nowo pozyskiwać jej społeczeństwa. Stąd Aragonia odzyskała prawo cywilne oraz cięć dawnych instytucji w postaci tradycyjnych *brazos*, natomiast Walencja została z niczym, stając się tylko kolejną prowincją w składzie odświeżonego Królestwa Hiszpanii. Obok przyczyny natury *stricte* politycznej wskazuje się także na aspekt socjologiczny sprawy, polegający na obsadzeniu stanowisk administracyjnych w Walencji Kastylijczykami niezainteresowanymi powrotem dawnych *fueros* i biernością lokalnych elit zadowolonych z przywróconych im immunitetów osobistych¹⁶⁶. Wreszcie można spotkać pogląd, że na zmianę strategii dworu wielki wpływ posiadało powtórne małżeństwo króla z księżniczką Parmy Elżbietą (Izabela) Farnese i jej oddziaływanie na męża, a także odsunięcie od polityki największego zwolennika całkowitej unifromizacji państwa i ukarania nieposłusznych terytoriów – Macanaza i zastąpienie go nieco bardziej umiarkowanym Patiño¹⁶⁷. Jakakolwiek by nie była przyczyna zmiany kursu polityki dworu wobec zbuntowanych regionów, faktem pozostaje, że na tych później ponownie włączonych pod swoją władzę, król Filip V kontynuował politykę częściowo tolerującą dawne odrębności ustrojowo-administracyjne, analogicznie do praw przywróconych Aragonii w dekrete z 1711 r.

Jasno z powyższego wynika, że postanowienia zawarte w pierwszym dekrete, w którym król Filip V nakazywał „zredukować wszystkie królestwa do jednakowych praw”, zostały zastosowane wyłącznie wobec Królestwa Walencji. Pozostałe części Korony Aragonii zachowały dotychczasowe

---

¹⁶⁵ Por. S. Villamarín Gómez, dz. cyt., s. 55.

¹⁶⁶ J. Beneyto Pérez, *Una explicación sociológica de la no-devolución del derecho civil valenciano*, "Revista de Estudios Políticos (nueva época)" 1985, núm. 43, s. 159–163.

¹⁶⁷ R.M. Alabrús Iglesias, *Cataluña...*, s. 96–97.

lokalne uregulowania w zakresie prawa prywatnego. W samej Aragonii zostały przywrócone po czterech latach, choć jedynie częściowo – wyłącznie w dziedzinie cywilnego porządku prawnego, zaś w Katalonii i na Majorce nie zniesiono ich w ogóle. Co więcej, wyłomem z postanowienia mającego na celu unifikację prawnoustrojową państwa zawartą w dekreście z 29 czerwca 1707 r. było pozostawienie odrębności dotychczasowych unormowań dla Nawary i prowincji baskijskich (Álava, Guipúzcoa, Bizkaia). Można zatem powiedzieć, że reforma mająca na celu zespolenie poszczególnych części państwa króla Filipa V była niepełna, gdyż nie dotyczyła całego terytorium, które znalazło się pod władaniem Andegaweńczyka. Na dodatek, Korona Aragonii integrowała się z Koroną Kastylii wyłącznie na płaszczyźnie ustrojowo-administracyjnej, pozostawiając zdywersyfikowane systemy prawa prywatnego na różnych obszarach państwa. Stąd należy wysunąć wniosek, że *Nueva Planta* była transformacją w zakresie publicznoprawnym, nie zaś kompleksową zmianą ustroju państwowego we wszystkich jego aspektach. Nie wprowadzono bowiem, zgodnie z pierwotnym zamierzeniem, porządku kastylijskiego w całym państwie, lecz dla wschodniej części Półwyspu Iberyjskiego stworzono nowy model ustrojowy, kastylijski w zakresie publicznoprawnym, ale foralny w kwestiach prywatnoprawnych, oczywiście z wyłączeniem Walencji, zaś w zakresie przedmiotowym ograniczony również do możliwości zachowania odrębnego prawa cywilnego dla Aragonii. Pozytywną konsekwencją początku unifikacji wszystkich terytoriów iberyjskich pod panowaniem burbońskim było zniesienie dotychczasowych wewnętrznych granic celnych pomiędzy poszczególnymi częściami państwa. Dało to silny impuls do rozwoju handlowego pomiędzy regionami¹⁶⁸. Poza rozwiązaniami ustrojowymi, które zostały przeszczepione wprost z Kastylii i wyżej wskazanymi zachowaniami *fueros* prywatnoprawnych, dodano jeszcze pewne nowości, dotychczas niespotykane w Hiszpanii, z których najważ-

---

¹⁶⁸ Szerzej na temat znoszenia wewnętrznych granic celnych patrz: M.Á. Melón Jiménez, *Las fronteras de España en el siglo XVIII. Algunas consideraciones*, "Obradoiro de Historia Moderna" 2010, núm. 19, s. 168–169. Powołuje się tam m.in. na Królewskie dekrety z sierpnia i grudnia 1717 r. (Reales Decretos de 31 de agosto y 21 de diciembre de 1717, *Aduanas de puertos marítimos y fronteras de Portugal y Francia. Comisión al Señor Marqués de Campoflorido para que dichas fronteras se extablezcan y execute lo que se expresa*, Archivo General Simancas (dalej: AGS), Dirección General del Tesoro, Inv. 24, leg. 648, expte. 21), stanowiące o przeniesieniu wewnętrznych granic celnych do portów morskich Hiszpanii oraz na granice z Francją i Portugalią. Dotyczyło to nie tylko granicy celnej między Kastylią i Aragonią, ale także np. Galisji z Kastylią czy Alawy z Kastylią.

niejsze pozostały zmiany w zakresie fiskalnym oraz militaryzacja dawnych królestw Korony Aragonii.

Homogenizacja normatywna w zakresie prawa publicznego oraz częściowo prawa prywatnego naturalnie łączyła się z narzuceniem używania w oficjalnych sprawach urzędowych i sądowych języka kastylijskiego. Podkreśla się, że postępująca kastylizacja miała zmienić strukturę prawnopolityczną państwa Królów Katolickich i Habsburgów, spajaną przede wszystkim osobą króla, łączącego różne społeczeństwa o własnych tradycjach, zwyczajach i porządkach prawnych, w unitarną monarchię scentralizowaną¹⁶⁹. Pierwszym krokiem uczynionym w celu wdrożenia klasycznego absolutyzmu w Hiszpanii była likwidacja zdecydowanej większości aragońskich instytucji o charakterze politycznym (przede wszystkim oddzielne *Cortes* w każdym królestwie, a także autonomiczne lokalne rządy – *Generalitat*), administracyjnym (Rada Aragonii, organy municypalne), sądowym i skarbowym, które zostały zastąpione instytucjami kastylijskimi lub nowo utworzonymi. W konsekwencji unicestwiono wszystkie aragońskie ośrodki zdolne do stanowienia prawa, co miało doprowadzić do całkowitego zaprzestania wydawania nowych norm prawa lokalnego, zaś w konsekwencji do poniechania stosowania tych norm w przyszłości, nawet w charakterze subsydialnym, dozwolonym przez dekrety *Nueva Planta*, jak miało to miejsce np. w przypadku Katalonii. Ostatecznie plan dworu udał się jedynie częściowo, gdyż w rzeczywistości partykularne prawa królestw Korony Aragonii nie tylko nie wyszły z użycia, ale nasiliło się ich stosowanie, jako że Katalończycy oraz Majorkańczycy uznali, że skoro prawa nie zostały *expressis verbis* zniesione, pozostają powszechnie obowiązujące. Skutkiem tego, chętnie powoływano się w katalońskiej praktyce stosowania prawa na Konstytucję uchwaloną przez barcelońskiej *Cortes* w 1599 r., regulującą hierarchię ważności źródeł prawa, która wskazywała na prawo rzymskie i prawo kanoniczne jako pomocnicze¹⁷⁰.

---

¹⁶⁹ Ostatnio pojawiła się bardzo kompleksowa analiza wpływu absolutyzmu burbońskiego i jego dążenia do centralizacji Hiszpanii na przestrzeni XVIII w. na tworzenie poczucia przynależności do narodu hiszpańskiego: A. Morales Moya, *La nación española preconstitucional*, w: 1714. *Cataluña...*, s. 209–232.

¹⁷⁰ Cap. 40, *Constitució de 1599: Del derecho que ha de seguirse en la declaración de las causas*, libro I, título 30, w: P.N. Vives y Cebriá, *Traducción al Castellano de los usages y demás derechos de Cataluña, que no están derogados o no son notoriamente inútiles*, ed. II, t. I, Madrid–Barcelona 1861, s. 106–110.

2.8. Plany ogólnopaństwowej reorganizacji ustrojowo-administracyjnej – *Nueva Planta* w Kastylii

Szacuje się, że Hiszpanię na początku XVIII w. zamieszkiwało niecałe 7,5 miliona ludzi. Zdecydowana większość przypadła na Koronę Kastylii (bez prowincji baskijskich), w granicach której osiadło niemal trzy czwarte całości populacji iberyjskiej części państwa hiszpańskiego. W Koronie Aragonii mieszkało przeszło 1,6 miliona poddanych Filipa V, zaś wspólne szacunki dla Nawarry i prowincji baskijskich wynoszą nieco ponad 300 tysięcy osób osiadłych w tych regionach¹⁷¹. Jasno z powyższego zestawienia wynika, że większość mieszkająca w Koronie Kastylii mogła zazdrościć szerszych przywilejów i praw publicznych mniejszości skupionej na terenach z odrębnymi systemami legislacyjnymi.

Dekrety *Nueva Planta* były wprowadzane dla zbuntowanych terytoriów Korony Aragonii wraz z ich podbojem przez wojska króla Filipa V przede wszystkim ze względów rewanżystowskich. Jednak istnieje duże prawdopodobieństwo, że zemsta nie była głównym, a z pewnością nie była jedynym motywem działań dworu. Jak zostało powiedziane wcześniej, od wstąpienia młodego Burbona na tron jego najbliższym przyświecała idea reorganizacji ustrojowo-administracyjnej państwa w celu wzmocnienia władzy królewskiej. Dodatkowo pomysł był podsycany, a może nawet inspirowany przez wszechwładnego dziadka króla Filipa V, króla Francji Ludwika XIV. Wojna o sukcesję hiszpańską stała się zatem idealnym pretekstem szybkiego wdrożenia reform państwowych w duchu absolutyzmu oświeconego. Reorganizacja objęła jednak nie tylko dawne królestwa Korony Aragonii, ale także Królestwo Kastylii, którego instytucje należało dostosować do planowanych zmian. O ile na wschodzie reformy przebiegały w sposób dramatyczny dopiero po upadku przeciwników króla Filipa V, o tyle w Kastylii przyjęto je ze względnym zrozumieniem, choć także z pewną rezerwą tak charakterystyczną dla implementacji nowości w konserwatywnym przecież społeczeństwie. Aczkolwiek z pewnością łatwiej było zaakceptować rewolucyjne zmiany administracyjne Ka-

---

¹⁷¹ J.M. Pérez García, *La demografía española en la primera mitad del siglo XVIII: un estado de la cuestión*, w: *Felipe V y su tiempo. Congreso Intenacional*, E. Serrano (ed.), t. I, Zaragoza 2004, s. 15–48.

stylizykom, bo to oni stawali się w głównej mierze ich beneficjentami, gdyż otwierały się wobec nich możliwości przejęcia urzędów i godności w całym państwie, łącznie z dawnymi terenami Korony Aragonii, wcześniej zarezerwowanymi wyłącznie dla miejscowych elit. Nowe nadania wiązały się oczywiście z gratyfikacjami ekonomicznymi¹⁷² oraz spodziewanym wzrostem prestiżu społecznego. Szczególnie kwestia finansowa musiała odgrywać istotną rolę w nastawieniu Kastylijczyków do reformy, gdyż wojna sukcesyjna finansowana była w dużej mierze z ich podatków i danin publicznych¹⁷³. Do tego należy dodać mnogość ośrodków władzy, wzajemnie ze sobą konkurujących, a jednocześnie niezdolnych do udźwignięcia ciężaru polityki państwowej. W pierwszych latach XVIII w. bowiem ani Rada Państwa, ani nieformalna jeszcze Rada Gabinetu, która zaczęła przypominać nieco tę pierwszą, ani Rada Kastylii nie były na tyle potężne, by samodzielnie przejąć stery państwa w trudnych czasach wojny domowej¹⁷⁴. Nie sprostął temu wyzwaniu również i sam król, jeszcze przecież młody, niedoświadczony, wychowany w innym systemie ustrojowym i różnej kulturze, a przede wszystkim chwiejny i niezdecydowany. Powyższe czynniki ukazały zwolennikom absolutyzmu i dynastii burbońskiej na tronie hiszpańskim, jak ważne jest wprowadzenie ogólnopaństwowej reformy, która miała wraz z rozszerzeniem dotychczasowych praw Królestwa Kastylii na inne regiony państwa oraz wprowadzeniem kastylijskiego jako jedyne języka urzędowego doprowadzić do wyniesienia Kastylijczyków ponad inne narodowości w ówczesnej Hiszpanii.

---

¹⁷² Przykładowo, radcowie Rady Kastylii po reformie otrzymali podwyżkę rocznego wynagrodzenia o ok. 80%, pierwszy przewodniczący Rady Kastylii zarabiał 100 000 reali (moneta srebrna) rocznie, zaś prokurator generalny 60 000, tyle co pozostałych czterech przewodniczących rady, zaś niewiele mniej adwokaci generalni i sekretarze rady. (*Goce de los ministros, gobernador y subalternos con la Nueva Planta*, AHN, Estado, leg. 3148). Dla porównania w latach 50. XVIII w. kastylijscy pracownicy rzeźni zarabiali średnio od 192 do 819 reali rocznie (E. Pérez Romero, *Precios, salarios y carga laboral durante el siglo XVIII. El caso de la villa de El Burgo de Osma (Soria)*, "Investigaciones de Historia Económica" 2019, núm. 15, s. 86.), zaś cena fanegi (ok. 54,5 l) zboża w tym samym czasie rzadko przekraczała 20 reali. (C.J. Salazar Anuncibay, *El precio histórico de la vida: evolución de los precios del trigo y la cebada en la comarca de Valles alaveses (Rivabellosa, 1591–1849)*, "Sancho el Sabio" 2005, núm. 22, s. 224).

¹⁷³ Por. C. de Castro Monsalve, *La Nueva Planta del Consejo de Castilla y los pedimientos de Macanaz*, "Cuadernos de Historia Moderna" 2012, núm. 37, s. 24.

¹⁷⁴ Por. J.L. Castellano, dz. cyt., s. 42.

Dekrety *Nueva Planta* dla Kastylii, a w efekcie mające zastosowanie w całym państwie, wprowadzono na przestrzeni lat 1713–1715. Politycznym celem burbońskiej rewolucji administracyjnej było przede wszystkim skupienie władzy w rękach monarchy i jego sekretarzy gabinetu (*Secretarios de Despacho*), co wiązało się ze zniesieniem systemu polisyndialnego poprzez reorganizację królewskich audiencji (*Real Audiencia*) oraz kancelarii (*Chancillerías*) tam, gdzie występowały, co z kolei łączyło się z reformą systemu sądowniczego, gdyż wyżej wspomniane instytucje miały charakter administracyjno-jurysdykcyjny. Nieodzowna przy tym wszystkim stała się także reforma terytorialna państwa. Zastąpiono prowincjami i intendencjami dotychczasowe niemal autonomiczne królestwa, posiadające średniowieczną genezę. Bardziej przyziemnym pragnieniem dworu była naprawa finansów państwa, wydrenowanych długotrwałą wojną, choć w rzeczywistości skarb hiszpański był permanentnie pusty od przynajmniej stulecia. Stąd reforma miała przebiegać dwutorowo, zarówno w zakresie organizacji terytorialnej, również sądowej, ale także i skarbowej, w celu poprawy dramatycznej ekonomicznej sytuacji państwa. Za przeprowadzenie gruntownych zmian odpowiedzialny został ponownie wezwany zza Pirenejów Jean Orry, najbliższy doradca królewski z okresu jego początków na tronie hiszpańskim (w latach 1701–1706). Drugim protagonistą reformy został także już znany Melchor Rafael de Macanaz.

Pierwszym z serii dekretów *Nueva Planta* dla Kastylii był wydany 10 listopada 1713 r. Królewski dekret o urządzeniu Rady i jej Trybunałów (*Real Decreto sobre la planta del Consejo y sus Tribunales*)¹⁷⁵, restrukturyzując tym samym Rady Państwa, Kastylii, Skarbu i Indii. Podobny dekret w następnym roku dotknie Radę Wojny. Zgodnie z normami zawartymi w dekrecie z 1713 r. Rada Państwa została pozbawiona wszystkich dotychczasowych funkcji, które przeszły na Radę Kastylii. Ta ostatnia przejęła także zadania zlikwidowanej Królewskim dekretem *Nueva Planta* dla Aragonii z 1707 r. Rady Aragonii¹⁷⁶. W ten sposób Rada Kastylii została wyniesiona do rangi najwyższego organu w administracji państwowej, stając się organem rządowym przy królu, wychodząc tym samym poza dotych-

---

¹⁷⁵ RD1713.

¹⁷⁶ Ley de 15 de julio de 1707, *Agregación al Consejo y Cámara de Castilla de todos los negocios correspondientes al Consejo extinguido de Aragón*, NR, libro IV, título 5, ley 9; t. II, s. 236.

czasowe ramy lokalne. Degradacji uległ także wszechwładny urząd przewodniczącego lub gubernatora (*presidente* lub *gobernador*) Rady Kastylii, którego dotychczasowa władza czyniła *de facto* drugą osobą w państwie po królu, do którego miał bezpośredni dostęp w celach konsultacyjnych. Wraz z kolejnymi stratami terytorialnymi siłą rzeczy zanikały kolejne rady terytorialne, z wyjątkiem Indii. Pozostałe Rady przedmiotowo materialne, tj. Wojny, Skarbu, Inkwizycji, Zakonów i Krucjaty zostały zachowane. Jednak ich kompetencje zostały znacząco zredukowane, choć w sposób bliżej niedookreślony i nigdy legalnie nieustalony, do spraw bezpośrednio związanych z ich istotą, sprowadzając je do pasywnych instytucji podporządkowanych woli monarchy. Bynajmniej w zamyśle dworu nie chodziło o likwidację tradycyjnych rad czy nadmierne uszczuplanie ich praw, ale przede wszystkim o całkowite uzależnienie tych ciał od władzy królewskiej.

Na marginesie warto dodać, że przewodniczący rad pozostali na dotychczasowych stanowiskach, z wyjątkiem jednej – Rady Kastylii. Francisco Ronquillo został usunięty z zajmowanego stanowiska na skutek osobistego konfliktu z Macanazem. Wprawdzie dotychczasowy przewodniczący Rady Kastylii był oddanym zwolennikiem króla Filipa V, ale jako reprezentant starej szkoły stał na straży zachowania tradycyjnego znaczenia rad i sprzeciwiał się rewolucyjnej reorganizacji ustrojowo-administracyjnej. Macanaz tym samym, likwidując jego stanowisko, zepchnął na margines swojego politycznego przeciwnika. Podobny los spotkał Luisa Francisco Curiel y Tejedę, który dotychczas sprawował urząd prokuratora Rady Kastylii (*fiscal del Consejo de Castilla*) i także był antagonistą Macanaza. Również w tym przypadku wszechwładny redaktor dekretów *Nueva Planta* postanowił zlikwidować urząd Curiela, zaś jego kompetencje (mocno rozszerzone) powierzyć nowo utworzonemu urzędowi prokuratora generalnego (*Fiscal General*), obejmując go we własnej osobie¹⁷⁷.

Ofiarą dekretu z 30 listopada 1714 r. wprowadzającego ministerialny system na wzór francuski stał się urząd sekretarza uniwersalnego gabinetu, który *de facto* od 1703 r. był podzielony pomiędzy dwóch sekretarzy Rady Gabientu. Pierwotnie wspomniany już Ubilla podzielił się swoimi kompetencjami z Manuelem de Coloma y Escolano, odpowiedzialnym w latach 1703–1704 za sprawy wojenne. Na krótko ponownie zjednoczono oba stanowiska w ręku Ubilla, ale taki stan rzeczy okazał się nietrwały. Po

¹⁷⁷ C. de Castro Monsalve, *La Nueva Planta...*, s. 28–29.

odwołaniu ostatniego sekretarza uniwersalnego gabinetu w lipcu 1705 r. ostatecznie podzielono urząd na dwa równorzędne, rozdzielając sprawy wojenne i skarbowe od pozostałych. Tym samym sekretarzem gabinetu dla skarbu i wojny (*Secretario de Despacho para Hacienda y Guerra*) został José de Grimaldo y Gutiérrez de Solórzano, zaś Pedro Cayetano Fernández del Campo sekretarzem gabinetu dla wszystkich pozostałych spraw (*Secretario de Despacho para todo lo demás*). W efekcie zakres obowiązków tego ostatniego był w praktyce powszechny i pokrywał się z dawnym sekretarzem uniwersalnym gabinetu, z wyłączeniem spraw wojskowych i skarbowych, jakże istotnych dla działalności państwa i powiązanych ze sobą, gdyż formowanie armii wymagało ogromnych nakładów finansowych, szczególnie w dobie działań militarnych toczonych na Półwyspie Iberyjskim¹⁷⁸. Taki stan swoistego duopolu sekretarzy trwał do reformy Rady Gabinetu, kiedy ostatecznie wprowadzono sekretariaty dla każdego gabinetu ministerialnego i tym samym urząd bezpośrednich sekretarzy królewskich zniknął.

O tym, jak wyglądałaby monarchia hiszpańska, gdyby arcyksiążę Karol Habsburg pokonał króla Filipa V, świadczyć może podejście tego pierwszego do sprawy reform administracyjnych w aparacie urzędniczym na przykładzie sekretarza uniwersalnego gabinetu. Na terytoriach kontrolowanych przez koalicję antyburbońską arcyksiążę Karol powołał alternatywną strukturę urzędniczą, pozostawiając pierwotnie wszystkie urzędy bez zmian w stosunku do okresu sprzed wojny, w tym także sekretarza uniwersalnego gabinetu, którym został Ramón de Vilana Perlas. Dopiero zmagania wojenne uświadomiły dwór arcyksięcia Karola, że pewne reformy ustroju administracyjnego państwa są niezbędne. Tym samym w 1710 r. postanowił dodać jeszcze jednego sekretarza do pomocy, jednak nie wyznaczył żadnemu z nich konkretnego obszaru działań, jak w przypadku Burbonów¹⁷⁹. Wobec nieuchronnego upadku wojsk prohabsburskich w Hiszpanii, pod koniec grudnia 1713 r., arcyksiążę Karol, już jako cesarz austriacki (Karol VI), zredukował ponownie do jednego liczbę sekretarzy królewskich, powołując na wzór wiedeński, Sekretariat Stanu

¹⁷⁸ Personalne rozgrywki polityczne, a co za tym idzie, dynamicznie zmieniające się jeszcze słabo zakorzenione nowe urzędy i ich kompetencje, opisuje W. Coxe, dz. cyt., vol. I, s. 302–312; Por. J.A. Escudero López, *Los orígenes del Consejo de Ministros en España. La Junta Suprema de Estado*, vol. I, Madrid 1979, s. 37–38.

¹⁷⁹ Por. V. León Sanz, *El reinado del archiduque Carlos en España: la continuidad de un programa dinástico de gobierno*, "Manuscrits" 2000, núm. 18, s. 50.

i Gabinet Uniwersalny Rady Hiszpanii, które to instytucje działały na emigracji przy dworze wiedeńskim aż do 1736 r., kiedy uległy przekształceniu w Radę Italii¹⁸⁰. Z powyższego widać, że opcja habsburska była nastawiona na ewolucję ustrojowo-administracyjną, podczas gdy król Filip V zafundował Hiszpanii szok kulturowy w postaci rewolucji absolutystycznej, co z pewnością nie było zgodne z duchem społeczeństwa hiszpańskiego, tradycyjnego z jednej strony, natomiast z drugiej ceniącego sobie wolność, różnorodność regionalną i poszanowanie wypracowanych przez wieki praw.

Nueva Planta dla Kastylii uderzała przede wszystkim w potężną grupę *colegiales*, na którą składali się członkowie wyższych kolegiów (*Colegios Mayores*), katedr najważniejszych uniwersytetów, magistratur (*magistraduras*) oraz rad. Była to wszechmogąca kasta studentów i absolwentów kształcących się na uniwersytetach, przeważnie w dziedzinie nauk prawnych. Wyróżniała ich możliwość zamieszkiwania w kolegiach (*Colegios*) znajdujących się przy uniwersytetach. Odróżniali się od *manteístas*, czyli studentów żyjących poza murami uniwersyteckimi, którzy musieli dodatkowo pracować, by móc się utrzymać. *Colegiales* z czasem stali się elitarną siłą polityczną i społeczną w Hiszpanii, gdyż nie tylko zajmowali najważniejsze stanowiska na uczelniach, ale także zaczęli przenikać do administracji publicznej, zdobywając miejsca przede wszystkim w poszczególnych audiencjach i innych urzędach związanych z wymiarem sprawiedliwości¹⁸¹.

Reformy wprowadziły ogromny chaos w administracji kastylijskiej, spętany wciąż trwającą wojną domową na wschodzie półwyspu i utratą terytoriów pozaiberyjskich. Macanaz, jako prokurator generalny, dokonywał rewolucji nie tylko ustrojowo-administracyjnej, ale także społecznej i skarbowej. Jego innowatorskie skądinąd pomysły zwykle były oderwane od rzeczywistości i możliwości państwa zrujnowanego wojną. Przykładowo, w grudniu 1713 r. próbował narzucić władzom lokalnym obowiązek

---

¹⁸⁰ Patrz szerzej: V. León Sanz, *La Secretaría de Estado y del Despacho Universal del Consejo de España (1713–1734)*, "Cuadernos de Historia Moderna" 1995, núm. 16. O stronictwie hiszpańskim na dworze wiedeńskim patrz też: V. León Sanz, *Al servicio de Carlos VI. El partido español en la corte imperial*, w: *El declive...*, s. 225–275.

¹⁸¹ Na temat życia uniwersyteckiego i jego wpływu na ustrój polityczno-społeczny Hiszpanii nowożytnej patrz: M. Torremocha Hernández, *Nuevos enfoques en la historia de las universidades: la vida cotidiana de los universitarios en la Península Ibérica durante la Edad Moderna*, "Chronica Nova" 2009, núm. 35, s. 193–219. Tam też odesłanie do szerszej bibliografii tematu.

utworzenia swoistych „domów-fabryk” na wzór brytyjski i poddać aktywizacji zawodowej wszelkiego rodzaju włóczęgów i tzw. ludzi luźnych¹⁸². Podobne postulaty miały dotyczyć tzw. zagubionych kobiet oraz sierot. Pomysły z góry skazane były na porażkę wobec braku publicznych noclegowni, niedoborów kadrowych i braku kompetencji lokalnych urzędników, a przede wszystkim pustek w skarbach municypalnych. Także plany budowy dróg, utrzymania wzgórz czy uporządkowania ulic stolicy były w swoim zamyśle piękne, ale nierealne do wykonania w danej chwili. Bardzo istotna wydawała się próba zmian na uczelniach w zakresie nauczania prawa, gdzie do dotychczasowego obowiązku wykładania prawa rzymskiego dołączono także prawo kastyljskie. Reforma czekała również wykłady z prawa kanonicznego, jednak naraziła ona jej twórcę na konfrontację z wyższym klerem. Rozmach, a przede wszystkim gruntowna rewolta w niemal każdym aspekcie życia proponowana przez prokuratora generalnego, musiały w końcu przynieść mu powszechną niepopularność i nadwyrężyć jego pozycję. Od wprowadzenia *Nueva Planta* z 10 listopada 1713 r. do końca tego roku Macanaz zdążył w swoich projektach zaatakować największych posiadaczy ziemskich, a także najwyższych hierarchów kościelnych, tworząc sobie tym samym potężnych wrogów.

Wkrótce jednak energiczność reformatorska prokuratora generalnego wyraźnie wyhamowała. Wpływ na to miało prawdopodobnie z jednej strony zderzenie z rzeczywistością i oporem terenowych ośrodków władzy wobec projektowanych zmian jako zbyt daleko idących i nadmiernie kosztownych. Z drugiej strony na apatyczność przebojowego statysty mogło wpłynąć pojawienie się jeszcze jednego ośrodka mu nieprzychylnego. Najpotężniejszym przeciwnikiem Macanaza okazał się Rzym, któremu zaufany króla Filipa V zarzucał nadużywanie władzy wykraczającej poza sprawy kościelne, immunitet jurysdykcyjny kleru, a przede wszystkim uszczuplanie skarbu hiszpańskiego. W memoriale stworzonym na życzenie monarchy Macanaz zawarł bardzo mocne zarzuty wytoczone przeciw kurii rzymskiej, ośmielając się nawet zaproponować reformę Kościoła hiszpańskiego¹⁸³. Choć dokument był tajny, jak wszystkie proce-

¹⁸² C. de Castro Monsalve, *La Nueva Planta...*, s. 37.

¹⁸³ AHN, Inquisición, leg. 3697, wydane drukiem: *Pedimiento del Fiscal General Don Melchor de Macanaz sobre Abusos de la Dataría; provisión de beneficios; pensiones; coadjutorías; dispensas matrimoniales; espólios y vacantes; sobre el Nuncio; derechos de los Tribunales eclesiásticos; juicios posesorios y otros asuntos gravísimos*, Córdoba 1841. Por. C. de Castro Monsalve, *La Nueva Planta...*, s. 37.

dowane w Radzie, jego treść wyciekła i wkrótce stała się znana w całej Europie. Za tą sprawą stał Francesco del Guidice, wielki inkwizytor Hiszpanii, kolejny potężny adwersarz Macanaza. Sytuacja wywołała następne napięcie na linii Rzym–Madryt, za co stanowiskiem zapłacił wkrótce odważny prokurator generalny, który musiał schronić się we Francji.

Przybycie w 1714 r. na dwór w Madrycie drugiej żony króla Filipa V – księżnej Parmy Elżbiety (Izabeli) Farnese – spowodowało przetasowania wśród najbliższych osób w otoczeniu króla i zwrot w polityce. Reformatorzy pokroju Macanaza i Orry’ego, którzy byli protegowanymi pierwszej żony królewskiej – Marii Ludwiki Sabaudzkiej, zostali odsunięci od wpływu na politykę państwa. Obrano kurs zdecydowanie bardziej konserwatywny, co znacznie wpłynęło również na kształt krystalizującego się nowego ustroju administracyjnego. Nieprzygotowanie aparatu państwowego do nowych funkcji spowodowało wykonanie przez dwór kroku wstecz. Już po niespełna półtora roku, 9 czerwca 1715 r., król przywrócił dawne urządzenie Królewskiej i Najwyższej Rady Kastylii, która jednak w dalszym ciągu miała spełniać rolę wiodącego organu administracji państwowej.

Efektom nowych porządków w Hiszpanii było także ujednoczenie zgromadzeń przedstawicielskich *Cortes*. Wszystkie dotychczasowe regionalne (Aragonii, Walencji, Katalonii, Majorki) zostały rozwiązane, pozostawiając jedynie kastylijskie jako reprezentację dla całej Hiszpanii. Wyjątkiem stały się *Cortes Nawarry*, które król Filip V postanowił oszczędzić w nagrodę za lojalność okazaną mu przez ten region podczas wojny domowej. *Cortes Kastylii*, występując odtąd jako *Cortes Generalne Królestwa* (*Cortes Generales del Reino*), zbierały się wyłącznie, by wniesić do monarchy prośby, które on sam sobie życzył, a także by potwierdzić dziedzica korony. W związku z zepchnięciem ich na margines polityczny, *Cortes* stały się w praktyce instytucją politycznie nieistotną i zbędną dla prawidłowego funkcjonowania państwa, co przełożyło się na ich śladowe zwotywanie. Rolę legislacyjną przyjął król, sprawując ją za pomocą wydawanych jednoosobowo królewskich rozkazów (*Reales Órdenes*) i królewskich dekretów (*Reales Decretos*). Zanikać zaczęły za to w praktyce królewskiej pragmatyki (*prágmaticas*).

Dla królestw wchodzących w skład dawnej Korony Kastylii (przede wszystkim dotyczyło to Królestwa Galisji, Księstwa Asturii czy Królestwa Granady) dekrety Nueva Planta miały oznaczać także zniesienie wszelkich odrębności regionalnych, choć jak się później miało okazać, nastąpiły wy-

jątki od reguły ujednolicania statusu prawnoustrojowego państwa. Wśród istotnych zmian warto zauważyć, że w Galisji urzędowym językiem, podobnie jak w całym państwie, stał się kastylijski, zastępując miejscowy galisyjski. Zlikwidowano większość przywilejów i immunitetów ziemskich (municipalnych), zaś prawo kastylijskie stało się co do zasady powszechnie obowiązujące na terenie całej Hiszpanii, jednak z pewnymi wyjątkami, o których będzie mowa w dalszej części. Oczywiście, poza kastylijskim systemem prawnoustrojowym pozostała Nawarra, a także w części prywatnoprawnej, dawne tereny Korony Aragonii, gdzie zostały zachowane ustawodawstwa lokalne (tj. w Aragonii, Katalonii i na Balearach).

2.9. *Nueva Planta* na morzu i w koloniach

Nowy Świat także doświadczył reform *Nueva Planta*, choć w stopniu ograniczonym w stosunku do europejskiej metropolii. Wielkie rewolucyjne zmiany w kolonialnym systemie ustrojowo-administracyjnym miały dopiero mieć miejsce w czasach króla Karola III. Jednakże już początek XVIII w. stanowił preludium późniejszych działań reorganizacyjnych imperium. Dotychczas wielki obszar amerykańskich kolonii hiszpańskich był podzielony na zaledwie dwa wicekrólestwa (*virreinos*). Już w 1717 r. wydzielono z północnej części Wicekrólestwa Peru nową jednostkę administracyjną nazwaną Wicekrólestwem Nowej Granady¹⁸⁴. Było to posunięcie logiczne, podyktowane względami logistycznymi i ekonomicznymi, gdyż dotychczasowe Peru obejmowało wszystkie hiszpańskie posiadłości w Ameryce Południowej, a więc było bardzo rozległe terytorialnie, co powodowało ogromne trudności z właściwym administrowaniem i stwarzało problemy komunikacyjne pomiędzy terytoriami położonymi w dalszej odległości od głównych skupisk kolonistów a metropolią europejską¹⁸⁵.

Ważnym wydarzeniem była likwidacja przywileju *encomiendy*, który przysługiwał pierwotnie konkwistadorom, a później stał się uprawnie-

---

¹⁸⁴ Real Cédula de 27 de mayo de 1717, *Creación del Virreinato del Nuevo Reino de Granada*. Reprodukowana w: J. Becker, J.M. Rivas Groot, *El Nuevo Reino de Granada en el siglo XVIII*, Madrid 1921, s. 200.

¹⁸⁵ Szerzej na temat utworzenia nowego wicekrólestwa patrz: F.A. Eissa-Barroso, *The Spanish Monarchy and the Creation of the Viceroyalty of New Granada (1717–1739)*, Leiden 2017.

niem dziedzicznym i polegał na przypisaniu pewnej określonej liczby Indian do obowiązkowej pracy w kopalniach i rolnictwie, jednocześnie oddając tubylców pod kontrolę kolonizatorów, którzy sprawowali nad nimi nadzór i władzę sądowniczą. Obowiązkiem uprawnionego do *encomiendy* było nawrócenie Indian na wiarę katolicką oraz zapłata za ich pracę. W rzeczywistości jednak uprawnienie stało się formą wprowadzenia kryptoniewolnictwa rdzennej ludności amerykańskiej. Wobec niskiej wydajności produkcyjnej Indian, szybko zaczęto zastępować ich niewolnikami przywiezionymi z Afryki. Tym samym *encomienda* w wielu częściach Hiszpanoameryki traciła na znaczeniu. Wraz z intronizacją Burbonów w Hiszpanii zaczęto ją znosić w sposób stopniowy. Najpierw w 1701 r. dokonano abolicji tego prawa dla wszystkich, którzy rezydowali w Europie. Sześć lat później zlikwidowano *encomiendy* liczące poniżej pięćdziesięciu Indian, by wreszcie w 1720 r. znieść prawo całkowicie, choć z wyjątkiem półwyspu Jukatan, gdzie *encomienda* przetrwała aż do 1787 r.¹⁸⁶

Ameryka hiszpańska doczekała się także reformy terytorialnej, ale nieco innej niż miała miejsce w europejskiej metropolii i dopiero podczas wspomnianych wyżej kompleksowych reform króla Karola III, kiedy wydano Królewski ordonans dla intendentów w 1782 r., nazwany niedawno „konstytucją dla Hiszpanoameryki”¹⁸⁷.

W 1719 r. reorganizacji uległa Rada Indii, której władza została ograniczona wyłącznie do administracji sądowej w koloniach. Jednocześnie zniesiono niemal w całości Prawa Indii (*Leyes de Indias*), uchwalone jeszcze w czasach panowania króla Karola I (V). Na wszystkich ziemiach podległych królowi hiszpańskiemu miało bezwzględnie obowiązywać odtąd prawo kastylijskie. Efektem tych zmian był zanik przywilejów chroniących tubylców, które zostały ustalone przez pierwszego Habsburga

---

¹⁸⁶ J.A. López Nevot, dz. cyt., s. 174–175.

¹⁸⁷ Świetna monografia Laury San Martino de Dromi dotycząca tematu wyczerpująco udowadnia posiadanie przez ordonans dla intendentów z 1782 r. wszystkich cech zarówno w zakresie technicznym, jak i materialnym, jakie winna posiadać nowoczesna konstytucja, porównując ją choćby do Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki. Patrz: L. San Martino de Dromi, *Constitución Indiana de Carlos III. La Real Ordenanza de Intendentes de 1782*, Buenos Aires 1999. W tym miejscu należy dodać, że akt Karola III oparty był na przywołanej w niniejszym opracowaniu instrukcji dla intendentów z 1718 r., oczywiście w wersji zmodernizowanej i poszerzonej. Niemniej jednak jest to kolejny argument, dla którego całość reform *Nueva Planta* można umieścić wśród najważniejszych zbiorów prekonstytucyjnych ustrojowych praw fundamentalnych.

na tronie hiszpańskim. Aplikacja prawa kastylijskiego w Ameryce przebiegła z ogromną szkodą dla społeczności indiańskich, uciskanych odąd już bezkarnie przez *peninsulares*, jak nazywano przybyłych z Półwyspu Iberyjskiego, oraz Kreolów, czyli potomków Hiszpanów, ale urodzonych już w Nowym Świecie. Abolicja *Leyes de Indias* świadczyła o kompletnym braku znajomości spraw amerykańskich ze strony dworu burbońskiego, co w przyszłości odbiło się negatywnie na panowaniu hiszpańskim w Nowym Świecie, gdyż pozbawieni ochrony prawnej tubylcy zaczęli organizować coraz poważniejsze i liczniejsze bunty i rewolty, w efekcie wnosząc swój wkład w przyszłe wojny wyzwolenicze w koloniach hispanoamerykańskich.

Związane bezpośrednio z reformami *Nueva Planta* było także przeniesienie w 1717 r. *Casa de la Contratación* z Sewilli do Kadyksu, oddając temu ostatniemu monopol na handel z Nowym Światem. O zmianie przesądziło korzystniejsze położenie geograficzne Kadyksu, usytuowanego na wybrzeżu atlantyckim, podczas gdy Sewilla znajdowała się w głębi ładu i wobec pojawienia się statków o większej ładowności ostatni fragment żeglugi w górę rzeki Gwadalkiwir bywał utrudniony lub czasem niemożliwy. Port w Kadyksie już w XVII w. przejmować zaczynał częściowo obowiązki załadunkowo-wyładunkowe portu w Sewilli. Także strategiczne położenie atlantyckiego portu na wąskim półwyspie u wybrzeży szerokiej zatoki, mocno ufortyfikowanego, miało znaczenie dla ustanowienia tam głównej bazy marynarki hiszpańskiej.

Jednakże nie tylko aspekt geograficzny decydował o przeniesieniu urzędu odpowiadającego za handel z koloniami na wybrzeże atlantyczne. Flota hiszpańska była tak samo podzielona strukturalnie, jak podzielone było imperium. Już na początku wojny sukcesyjnej postanowiono scentralizować administrację floty, podzieloną dotychczas pomiędzy admirałów Kastylii, Granady i Indii, każdy o innym zakresie działania i kompetencjach¹⁸⁸. Od 1714 r. przystąpiono natomiast do unifikacji jednostek pływających, co spowodowało powołanie w czerwcu 1717 r. Intendencji Generalnej Marynarki z siedzibą w Kadyksie, odpowiedzialnej od tej pory za wszystkie sprawy floty. W rękach intendenta generalnego marynarki spoczęły kompetencje natury sądowniczej i skarbowej dotyczące spraw morskich. Ponadto odpowiadał on za gromadzenie zapasów żyw-

---

¹⁸⁸ Na temat rozwoju administracji floty hiszpańskiej patrz: A. Ceballos-Escalera y Gila, *El Admirantazgo General de España e Indias en la Edad Moderna*, Madrid 2012.

ności i zaopatrzenia dla żeglarzy, produkcję takielunku, plandek, smoły i artylerii dla wyposażenia i budowy okrętów, a ponadto także za surowiec niezbędny do ich konstrukcji, co wiązało się z nadzorem nad lasami i wycinką drzew. Zadanie reorganizacji spraw floty spoczęło na pierwszym intendencie generalnym marynarki – José Patiño¹⁸⁹.

W zakresie rozwoju gospodarczego należy nadmienić, że zniesienie ograniczeń terytorialnych względem urzędów i handlu miało także pozytywny wpływ dla Katalończyków i innych kupców z dawnych królestw Korony Aragonii, gdyż mogli oni samodzielnie organizować wyprawy handlowe z portu w Kadyksie do Nowego Świata, bez potrzeby uczestniczenia w operacji jakiegokolwiek kastylijskiego pośrednika¹⁹⁰.

---

¹⁸⁹ Szerzej na ten temat: A. Crespo Solana, *La Casa de la Contratación y la Intendencia General de Marina en Cádiz (1717–1730)*, Cádiz 1996. Geneza intendencji w Kadyksie wiąże się z desygnowaniem superintendenta wojskowego do Sewilli w 1711 r. i wyznaczeniem przez niego do wykonywania zadań związanych z flotą intendenta marynarki (*intendente de marina*) delegowanego do Kadyksu. Ten ostatni działał w zakresie sądownictwa w zakresie floty, choć bez wyraźnie sprecyzowanego zakresu kompetencji. Por. A. Crespo Solana, *La Intendencia de Marina y el "gobierno de la contratación": El sueño naval de José Patiño y Rosales (1717–1736)*, "Studia historica. Historia moderna" 2017, núm. 39/2, s. 90.

¹⁹⁰ Por. C. Yañez, *Los negocios ultramarinos de una burguesía cosmopolita. Los Catalanes en las primeras fases de la globalización, 1750–1914*, "Revista de Indias" 2006, vol. LXVI, núm. 238, s. 687.

Rozdział III.

Instytucje administracji publicznej

3. Instytucje administracji publicznej

3.1. Król (*Rey*)

Od czasów powstania Królestwa Hiszpanii ze zjednoczenia kastylijsko-aragońskiego Król Hiszpanii (*Rey de España*) był centralną postacią administracji państwowej. Monarcha był jedynym prawowitym depozytariuszem suwerenności, który posiadał najwyższe umocowanie do stanowienia prawa, wymierzania sprawiedliwości, nakładania podatków i decydowania o wojnie i pokoju¹⁹¹. Królowie Katoliccy działali w każdym obszarze władzy. Byli prawodawcami, wydając prawa powszechnie obowiązujące dla całego królestwa. Działali w ramach władzy wykonawczej poprzez wydawanie bezpośrednich rozkazów funkcjonariuszom publicznym, a także wysyłanie instrukcji postępowania do swoich reprezentantów w poszczególnych prowincjach. Wreszcie stanowili ostatnią, najwyższą instancję sądownictwa. Ich decyzje były ostateczne i niekwestionowalne. Z biegiem lat nastąpił gwałtowny rozwój spraw państwowych związany ze znacznym zwiększeniem terytorialności imperium, a co za tym idzie, wzrostem liczby poddanych, co musiało mieć również wpływ na administrację państwową. Siłą rzeczy król nie mógł zarządzać państwem samodzielnie, być jednocześnie legislatorem, urzędnikiem i sędzią, nawet jeśli stynał z pracoholizmu biurokratycznego jak król Filip II Habsburg¹⁹². W dalszym ciągu więc pozostawał najważniejszą osobą w państwie i stał na czele całego systemu ustrojowo-administracyjnego, ale musiał delegować zadania na poszczególne instytucje dla prawidłowego działania systemu państwowego. Taką konstrukcję państwa

---

¹⁹¹ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen municipal en la Corona de Castilla*, "Studia Historica. Historia moderna" 1996, núm. 15, s. 31.

¹⁹² O maniakalnej wręcz pracowitości króla Filipa II wspominają jego liczni biografowie. W języku polskim ukazała się sylwetka tego monarchy autorstwa G. Parkera, *Filip II*, przeł. I. Szymańska, Warszawa 1985. Warto również sięgnąć po dzieła: M. Fernández Álvarez, *Felipe II y su tiempo*, Madrid 1998; H. Kamen, *Philip of Spain*, Yale 1999; J.A. Escudero López, *Felipe II: el rey en el despacho*, Madrid 2019.

z silnym monarchą wspieranym przez sprawny aparat administracyjny forsowała ówczesna hiszpańska doktryna polityczno-prawna, na czele z Diego Saavedrą Fajardo, jednym z najwybitniejszych myślicieli ustrojowych XVII w.¹⁹³

Oczywiście nie było też tak, że w średniowieczu nie istniała żadna usystematyzowana administracja w królestwach iberyjskich. Już w czasach króla Alfonsa XI, rządzącego Kastylią w pierwszej połowie XIV w., zaczęto porządkować ustrój polityczny, w tym sprawy zarządzania państwem. Przy królu znajdowało się już sformalizowane ciało doradcze – Rada Królewska (*Consejo Real*). Działy *Cortes* jako zgromadzenia reprezentacyjne, przekazujące królowi prośby od poddanych. Istniała Kancelaria Królewska wydająca akty normatywne i dokumenty królewskie. Wreszcie pojawili się wówczas pierwsi korektorowie – reprezentanci monarchy w terenie. Ponadto w służbie króla (a przez to i państwa) pozostawali liczni sędziowie czy żołnierze¹⁹⁴. Wszystkie powyższe instytucje odpowiadały jednak potrzebom niewielkich średniowiecznych królestw iberyjskich. Stąd też u progu ery nowożytnej koniecznością stało się utworzenie nowych instytucji do pomocy królowi w administrowaniu rozległym państwem. Zdecydowano się na ciała kolegialne – rady, złożone z wykwalifikowanych doradców, gotowe służyć swą wiedzą i doświadczeniem królowi i państwu.

W czasach habsburskich w Koronie Aragonii i Królestwie Nawarry władza królewska była ograniczona przez wspomnianą już zasadę paktyzmu. W Koronie Kastylii możliwości króla były szersze. Tu król był niekwestionowanym suwerenem, ograniczając czynnik reprezentacji stanowej w postaci *Cortes* do minimum. Jedynymi instytucjami, z którymi król dzielił się władzą, były rady, a te, w szczególności w XVII w., zaczęły

---

¹⁹³ Należy wymienić tu przede wszystkim wielkie dzieło Saavedry: *Idea chrześcijańskiego księcia politycznego (Idea de un príncipe político cristiano)* z 1640 r. Analiza jego poglądów wyrażonych w tym dziele patrz: F. Ayala, *El pensamiento vivo de Saavedra Fajardo. Estudio y selecciones de las Empresas políticas*, Buenos Aires 1941 (wznowienie: Barcelona 2001). Do znaczących filozofów politycznych epoki habsburskiej, którzy w swoich dziełach traktowali o pozycji króla w monarchii hiszpańskiej, należeli m.in.: Pedro de Rivandeneira (*Tratado de la religión y virtudes que debe tener el príncipe cristiano, contra lo que Nicolás Maquiavelo y políticos de este tiempo enseñan*), Baltasar Álamos de Barrientos (*Suma de preceptos, justos, necesarios y provechosos en Consejo de Estado al rey Felipe III, siendo Príncipe*), Juan Márquez (*El gobernador cristiano*), Lorenzo Ramírez de Prado (*Consejo y consejero de príncipes*), Juan Pablo Mártir Rizo (*Norte de príncipes*), Andrés Mendo (*Príncipe perfecto y ministros ajustados*).

¹⁹⁴ Por. J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 336.

przejmować faktyczne zarządzanie aparatem państwowym. Jak się miało wkrótce okazać, nawet przy rozbudowanej administracji państwo było często jednak niewydolne i nie spełniało swojej roli, w szczególności w zakresie zarządzania finansami publicznymi. Doprowadziło to do kilkukrotnego bankructwa imperium, które przywoziło pełne galeony złota i srebra ze swoich zamorskich kolonii.

Jedną z najważniejszych prerogatyw królewskich była możliwość stanowienia powszechnie obowiązującego prawa, zwanego prawem królewskim (*derecho real*). Wedle ówczesnej doktryny polityczno-prawnej przyjmowano, że władza monarsza zasadza się na dwóch istotach: zachowania sprawiedliwości i utrwalania pokoju. Tego ostatniego król dokonuje poprzez prowadzenie wojen z nieprzyjaciółmi, jako że konflikt zbrojny jest jedynym sposobem utrwalenia pokoju w myśl rzymskiej paremii: *Si vis pacem, para bellum*. Natomiast sprawiedliwość jest egzekwowana przez doglądanie obowiązujących praw i stanowienie nowych¹⁹⁵.

Korzenie uprawnień legislacyjnych monarchy sięgają kastylijskich zbiorów normatywnych: *Fuero Juzgo* (1241 r., ale będącego tłumaczeniem *Liber Iudiciorum*, znanego również jako *Lex gothica*, czyli prawa wizygockiego z VII w.), *Fuero Viejo de Castilla* (1248 r.) i przede wszystkim *Siete Partidas* (1256–1265). Wraz z wydawaniem nowych aktów normatywnych przygotowywanych przez organy administracji centralnej, tj. *Cortes*, rady, kancelarie i audiencje, ale zawsze w imieniu kolejnych monarchów, powstał z czasem system prawnopozytywny, który zmierzał do ujednoczenia prawnego i centralizacji administracyjnej. Podkreśla się, że konsekwencją obecności prawa królewskiego stało się niewprowadzenie rzymskiego prawa kanonicznego jako powszechnie obowiązującego z jednej strony, a także sukcesywne zastępowanie dawnych norm regionalnych działaniami legislacyjnymi na najniższym poziomie administracyjnym, czyli zarządzeniami lokalnych rad (*concejos*)¹⁹⁶. *Nueva Planta* dała impuls do konsolidacji prawa królewskiego, konfrontując je z prawem zwyczajowym (*ius commune*) oraz prawami wydawanymi przez organy władzy lokalnej. W efekcie suwerenność monarchy zaczęła być identyfikowana jako jego niezbywalne prawo do stanowienia norm legal-

¹⁹⁵ J. de Cabrera, *Crisis política. Determina el más florido imperio y la mejor institución de príncipes y ministros*, Madrid 1719, s. 530. Por także: F. Puy Muñoz, dz. cyt., s. 79–80.

¹⁹⁶ J.M. de Bernardo Ares, *Felipe V: la transformación de un sistema de gobierno*, w: *Felipe V y su tiempo. Congreso Intenacional*, E. Serrano (ed.), t. I, Zaragoza 2004, s. 968.

nych, obowiązujących ponad jakimikolwiek innymi. Radykalni ideologowie absołutyzmu twierdzili, że tylko król jako wyłączny suweren miał możliwość stanowienia prawa¹⁹⁷. Natomiast on sam był podporządkowany jedynie prawu boskiemu (*ley divina*)¹⁹⁸, co w praktyce czyniło go bezkarnym. Dla poparcia swoich postępowań posiłkował się opiniami lojalnych ekspertów, przede wszystkim prawników i teologów, którzy każde działanie monarchy byli w stanie uzasadnić w ramach zgodności z prawem boskim. Podkreśla się, że w praktyce jednak „swobodę manewru absołutnych władców ograniczały różne – by użyć nowoczesnej formuły – grupy nacisku: koterie dworskie, rodzina monarchy, klany arystokratyczne, struktury kościelne, organizacje gospodarcze”¹⁹⁹. Za wyjątkiem tych ostatnich, które ze względu na słabość ekonomiczną ówczesnej Hiszpanii nie miały większej siły przebicia, król Filip V rzeczywiście był zdominowany przez swoich doradców krążących wokół dworu, z których znakomita część wywodziła się z szeregów hierarchów kościelnych, a następnie także przez swoją drugą żonę – królową Elżbietę (Izabelę) Farnese, przejawiającą poważne aspiracje polityczne.

Reforma *Nueva Planta* nie wносиła bezpośrednich zasadniczych zmian do pozycji króla w systemie ustrojowo-administracyjnym państwa. Pośrednio jednak poprzez dążenia do osłabienia wpływów rad przyczyniała się do wzmocnienia roli suwerena. Należy bowiem mieć na uwadze, że to nie król posiadał inicjatywę polityczną, lecz rady, które konsultowały swoje zamierzenia z królem w celu uzyskania jego akceptacji. Po zasięgnięciu opinii króla i wyrażeniu przez niego zgody to rady redagowały akt normatywny wydawany w imieniu monarchy²⁰⁰. Stąd pomysł stworzenia Rady Gabinetowej bezpośrednio podległej królowi, który za jej pośrednictwem mógł wprowadzać w życie własną wizję polityczną. Zapewne monarcha bardziej samodzielny, energiczny i zdecydowany niż

---

¹⁹⁷ T.M. Fernández de Mesa, *Arte histórica y legal de conocer la fuerza y usos de los derechos nacional y romano en España*, t. I, Valencia 1747, s. 96–97.

¹⁹⁸ Według utrwalonej w dobie nowożytnej doktryny hiszpańskiej, ponad prawem ludzkim, które dzieliło się na cywilne i kościelne, stało prawo natury i prawo boskie. Por. F. Puy Muñoz, dz. cyt., s. 36–42.

¹⁹⁹ J. Baszkiewicz, *Powszechna...*, s. 186–187.

²⁰⁰ Na temat instytucji konsultacji rad z królem niedawno ukazała się wyczerpująca monografia: R.M. Polo Martín, *Consejos y consultas. La consulta como instrumento de gobierno en la Monarquía hispánica del Antiguo Régimen. Un estudio jurídico-institucional, con especial referencia al Consejo de Castilla*, Bilbao 2018.

król Filip V wykorzystałby nadarzącą się okazję do całkowitego usunięcia jakichkolwiek innych ośrodków władzy. Młody Burbon nie zdołał jednak pozbawić znaczenia potężnych rad, gdyż nie posiadał wystarczająco dużo sił, umiejętności i pieniędzy, by zjednać lub pokonać najmożniejsze rody kastylijskie. Niemniej jednak król Filip V położył ważne fundamenty pod niekwestionowane wyniesienie statusu monarchy ponad tradycyjne instytucje w hiszpańskiej strukturze ustrojowo-administracyjnej, co wykorzystał kolejny z jego synów, król Karol III.

Ważną nowością, która przybyła na Półwysep Iberyjski wraz z Burbonami, a dotyczyła osoby króla, stało się zastosowanie do zagadnienia sukcesji królewskiej prawa wyłączającego kobiety z dziedziczenia, popularnie nieprawidłowo nazywanego prawem salickim (*Ley sálica*)²⁰¹. Dotychczas tron hiszpański był dziedziczony wedle reguł ustalonych w kastylijskim zbiorze prawa kastylijskiego *Siete Partidas*. Dziedzicami korony zostawali synowie władcy według starszeństwa (zasada męskiej primogenitury), a w przypadku braku potomka płci męskiej, córki panującego. Tzw. prawo salickie, według którego ród był głównym podmiotem prawnym, nadrzędnym w stosunku do państwa, a któremu hołdowała dynastia Burbonów, wykluczało płęć żeńską całkowicie z dziedziczenia korony (*Ley de los Varones*). Projekt wprowadzony przez króla Filipa V, a zatwierdzony przez Cortes 10 maja 1713 r., dopuszczał kobiety do dziedziczenia tronu, ale wyłącznie w przypadku braku jakichkolwiek dziedziców męskich we wszystkich liniach²⁰². Jak się miało okazać w przyszłości, wprowadzona zasada miała daleko idące konsekwencje w dziejach Hiszpanii, gdyż w XIX w. jej zniesienie przez prawnuka króla Filipa V – króla Ferdynanda VII – było przyczyną wojen domowych, które zdeterminowały losy państwa na długie dziesięciolecia.

---

²⁰¹ W Polsce tekst prawa salickiego został wydany i opracowany przez: R. Hube, *Prawo salickie według tekstu rękopisu Biblioteki Głównej Warszawskiej*, Warszawa 1867. Na pierwszy zachowany zbiór prawa barbarzyńskiego składają się normy przede wszystkim z zakresu prawa karnego, procesowego oraz rodzinnego i spadkowego w formie kazuistycznej. Nie wspomina w żaden sposób na temat dziedziczenia tronu. Wykluczenie kobiet od sukcesji przyjęto nazywać „prawem salickim” we Francji dopiero w XIV w. Wcześniej monarchowie francuscy obejmowali władanie w różny sposób, np. elekcyjnie, jak w przypadku króla Hugo Kapeta (Capet), który dał początek dynastii Kapetyngów. Szerzej na ten temat patrz: M.Á. Maeda, *La Ley Sálica: la forja de un mito nacional*, "Medievalia" 2020, núm. 52, vol. 1, s. 77–91.

²⁰² *Ley de 10 de Mayo de 1713, Nuevo reglameto sobre la sucesión en estos Reynos*, NR, libro III, título 1, ley 5; t. II, s. 4–6.

3.2. Rada Gabinetu lub Królewska (*Consejo de Gabinete lub Real*)

Rada Gabinetu ukróciła dostęp przypadkowych osób do króla w zakresie instytucjonalnym. Członkowie rady cieszyli się największym zaufaniem monarchy, byli bowiem mianowani bezpośrednio przez króla z jego woli i mogli być z niej odwołani natychmiastowo i bezwarunkowo, także wyłącznie z intencji królewskiej. Od momentu jej powstania wszystkie decyzje podejmowane przez monarchę (wciąż od jego woli zależał byt danej istoty rzeczy i rozpatrywanej sprawy) były dyskutowane wyłącznie przez członków tej rady. Przez nią przechodziły bowiem wszystkie dokumenty adresowane do króla i wystawiane przez niego. Sprawy państwowe miały zapadać wewnątrz rady, gdyż jej członkowie mieli służyć swoją wiedzą i doświadczeniem królowi w podejmowaniu właściwych decyzji. Podczas posiedzeń Rady Gabinetu król podejmował odtąd ostateczne decyzje, a zadaniem rady było przekucie ich w powszechnie obowiązujące prawo.

Znaczenie Rady Gabinetu rosnęło w przeciągu kolejnych lat. Wobec gromadzących się spraw państwowych rozrastały się także potrzeby urzędnicze, by w efekcie oficjalnie powołać Sekretariat Rady, a następnie zreorganizować całą instytucję, wydzielając z niej poszczególne sfery działalności politycznej. Dekret *Nueva Planta* z 1714 r. zakładał zastąpienie dwóch sekretarzy gabinetu występujących od chwili intronizacji króla Filipa V, tj. wojny i skarbu oraz polityki, potocznie zwanych ministrami, pięcioma. Przewidziano utworzenie następujących resortów: Stanu (*Estado*), Kościelnego i Sprawiedliwości (*Eclesiástico y Justicia*), Wojny (*Guerra*), Marynarki i Indii (*Marina e Indias*). Sprawy zaś skarbowe i handlowe miały przypaść generalnemu nadzorczy (*Veedor General*), urzędowi nadrzędnemu wobec sekretarzy, gdyż dodatkowo miał sprawować funkcję nadzorczą wobec wprowadzania nowych procedur w radach²⁰³. W związku z tym utworzono także urząd indendentą uniwersalnego

---

²⁰³ Urząd stworzony z inspiracji i specjalnie dla Orry'ego, na wzór francuskiego kolbertowskiego kontrolera generalnego finansów (*Contrôleur général des finances*), por. P. Molas Ribalta, *La Monarquía...*, s. 874. Sekretarz gabinetu ds. skarbu stał się tym samym najważniejszym ministrem hiszpańskich Burbonów, zwłaszcza po objęciu najważniejszych funkcji państwowych związanych z finansami publicznymi przez José Patiño w drugiej połowie lat 20. XVIII w.

(*Intendente Universal*), odpowiedzialnego przed generalnym nadzorcą w obszarach skarbu i handlu. Po 1715 r. duopol władzy skarbowej w postaci generalnego nadzorca oraz intendenta uniwersalnego znika, a w ich miejsce pojawia się sekretarz gabinetu ds. skarbu (*Secretario de Hacienda*)²⁰⁴. Wszyscy wyżej wymienieni sekretarze stanu mieli tworzyć Radę Królewską (*Consejo Real*), zwaną też Gabinetem (*Gabinete*), który będzie obradował z królem, przy czym każdy minister miał być odpowiedzialny za swoją dziedzinę, relacjonując monarsze jej bieżące sprawy. Minister miał prawo opiniować działania w obszarze, który mu podlegał, a także nadzorować wykonywanie decyzji królewskich. Każdego dnia miano obradować na temat innego resortu, ale wszyscy uczestnicy Rady Królewskiej mieli prawo „głosu doradczego” (*voto deliberativo*), z wyjątkiem intendenta uniwersalnego, który głosował wyłącznie w sprawach związanych z jego urzędem. Ostateczny głos należał do króla, który po wystuchaniu opinii członków rady podejmował odpowiednią decyzję²⁰⁵.

Reforma ministerialna nakładała dużo większą odpowiedzialność na przyszłych ministrów, którzy w swoich obszarach działania otrzymywali bezpośrednio rozkazy od króla, odpowiadali za ich wykonanie i wreszcie brali za nie odpowiedzialność. Wzmocnienie władzy królewskiej poprzez utworzenie silnego gabinetu ministerialnego miało na celu osłabienie pozycji pozostałych rad, od tej chwili w pełni zależnych od tej najważniejszej Rady Gabinetu²⁰⁶. Zdominowanie tradycyjnych rad przez Radę Gabinetu zostało nawet nazwane w historiografii ich „kanibalizacją”²⁰⁷. W ten sposób członkowie rad, jeszcze niedawno najważniejsze osoby po królu, stawali się podlegli sekretarzom (ministrom), pierwotnie powołanym do usystematyzowania działań rad.

Wskazuje się, że Rada Gabinetu, poza służeniem pomocą królowi i doradzaniem mu w zakresie prowadzenia polityki państwowej, miała także za zadanie kontrolować poczynania monarchy. Po doświadczeniach

²⁰⁴ Por. M.V. López-Cordón Cortezo, *La Nueva Planta del Estado: consejos y secretarías*, w: 1714. *Cataluña...*, s. 132.

²⁰⁵ RD1714.

²⁰⁶ Por. C. de Castro Monsalve, *A la sombra de Felipe V. José de Grimaldo, ministro responsable*, Madrid 2004, s. 242 i nn.

²⁰⁷ J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 116. Choć w rzeczywistości król Filip V zlikwidował jedynie dwie Rady, Flandrii w 1702 r. i Italii w 1717 r., obie po utracie faktycznej kontroli nad danymi terytoriami, pozostałe rady (z wyjątkiem Rady Kastylii) zostały zepchnięte na margines decyzyjności politycznej.

okresu wojny sukcesyjnej król Francji Ludwik XIV chciał mieć większy wgląd w działalność dworu swojego wnuka, o czym świadczą liczne relacje statystów przynależących do nieformalnej partii francuskiej, którzy jednak nie byli gotowi poświęcać interesu swojego państwa, a tym bardziej swojego własnego partykularnego, dla politycznych celów protektora z Wersalu. Pomimo zinstytucjonalizowania, Rada Gabinetu wciąż była zależna od woli króla Hiszpanii, który dowolnie dysponował jej stanowiskami i w każdej chwili mógł odwołać ministra wedle własnego przekonania. Stąd permanentna rotacja wśród członków rady, uwikłanych w liczne intrygi dworskie, podsycane jeszcze bardziej przez agentów francuskich, takich jak Orry czy księżna Ursinis²⁰⁸.

Ostatecznie sześć ministerstw, choć z jedynie pięcioma ministrami, gdyż sprawy morskie i kolonialne podlegały jednej osobie, oficjalnie oczekiwały się instytucjonalizacji 18 stycznia 1721 r.²⁰⁹ W tym momencie właściwie dobiegła końca reorganizacja ustrojowa państwa w zakresie administracji publicznej na poziomie ogólnopaństwowym. Nie udało się jednak w zupełności rozgraniczyć kompetencji ministrów i poszczególnych sekretariatów oraz tradycyjnych rad. W praktyce administracyjnej państwa zaistniał swoisty dualizm, który reprezentował dwa odrębne i niekompatybilne systemy rządzenia – polisynodialny tradycjonalizm i centralistyczny absolutyzm. W ciągu całego XVIII w. dochodzić będzie do nieustannych starć kompetencyjnych oraz walk o sposób i zakres sprawowania władzy, z których jednak zwycięsko częściej wychodzić będą ministerialne sekretariaty²¹⁰. W zasadzie, wraz z zakończeniem procesu remodelowania administracji centralnej, hiszpańska monarchia absolutna w stylu burbońskim stała się faktem, stabilizując pozycję ustrojowo-administracyjną ministrów na przeszło sześć dekad.

---

²⁰⁸ Na temat intryg dworskich prowadzonych w pierwszych latach panowania króla Filipa V patrz: W. Coxe, dz. cyt., vol. I, w szczególności s. 151 i nn. Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 116.

²⁰⁹ *Ley de 18 de enero de 1721 de Provisión de Oficiales de las Secretarías del Despacho y su remoción*, NR, libro III, título 6, leyes 6. Dopiero od tego momentu rola ministerstw stała się dominującym czynnikiem w aparacie administracyjnym państwa, por. P. Molas Ribalta, *La Monarquía...*, s. 873.

²¹⁰ Por. J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 466.

3.3. Tradycyjne rady (*Consejos*)

3.3.1. Rada Państwa (*Consejo de Estado*)

Rada Państwa lub Rada Stanu (*Consejo de Estado*), faktycznie najważniejszy organ ostatnich dekad panowania habsburskiego na Półwyspie Iberyjskim, regularnie odbywała posiedzenia w trakcie całej wojny sukcesyjnej, jednak utraciła zupełnie swoje decyzyjne znaczenie, co podkreślali ówcześni politycy i rezydenci innych państw wtajemniczeni w arkania wewnętrznej polityki hiszpańskiej²¹¹. W odróżnieniu od Rady Kastylii, w Radzie Państwa to król był stroną aktywną politycznie i przejawiał inicjatywę decyzyjną, zaś radcy ograniczali się do wygłoszenia własnego zdania w omawianej sprawie. Rada Państwa była jedyną radą, która nie posiadała osobnego przewodniczącego, gdyż z urzędu przewodniczył jej sam król. Skład rady nie był stały. Tworzyli ją reprezentanci elity społecznej – arystokraci i najwyżsi hierarchowie kościelni, specjalizujący się w polityce międzynarodowej. Ponadto Rada Państwa rozpatrywała najważniejsze sprawy wewnętrzne. Jak z powyższego wynika, rola Rady Państwa została zminimalizowana, gdyż kompetencyjnie dublowała się ona z Radą Gabinetową. Subtelna różnicą między tymi dwoma ciałami była obsada stanowisk radców. W Radzie Gabinetowej zasiadali ludzie oddani i wierni monarsze, co nie musiało być regułą w przypadku Rady Państwa. Po reorganizacji wprowadzonej dekretemi *Nueva Planta*, Rada Państwa utraciła zupełnie swoje dawne moce, stając się ciałem zbędnym w nowym porządku burbońskiej Hiszpanii. W 1717 r. dokonano połączenia Sekretariatu Rady Państwa z Radą Wojny, przez co ta pierwsza rada straciła swoje zaplecze administracyjne, a w efekcie zaprzestała się gromadzić. Instytucja, choć formalnie istniała i wybierano w dalszym ciągu jej radców, stała się ciałem honorowym i prestiżowym, aż do wskrzeszenia jej działań politycznych po kolejnej transformacji ustrojowo-administracyjnej pod koniec XVIII w.²¹²

---

²¹¹ J.P. Dedieu, dz. cyt., 116.

²¹² F. Barrios Pintado, dz. cyt., s. 175–182.

3.3.2. Rada Kastylii (*Consejo de Castilla*)

W porównaniu z innymi tradycyjnymi radami, Rada Kastylii nie doznała uszczerbku w swoich wcześniejszych kompetencjach. Dodatkowo na mocy reform *Nueva Planta* rozciągnięto jej zwierzchnictwo na niemal całą Hiszpanię (z wyjątkiem Nawarry i kolonii). Najpierw na dawną Koronę Aragonii po abolicji jej odrębnego prawa publicznego, później zaś także przejmując funkcje wygaszanych Rad Flandrii i Italii. Co więcej, po likwidacji Rady Izby Kastylii (*Consejo de Cámara de Castilla*) poszerzono jej prerogatywy o wcześniej posiadane przez tę chwilowo zniesioną instytucję. Wszyscy dotychczasowi uczestnicy rady pozostali w strukturach zreorganizowanego ciała, a nawet dokooptowano nowych członków oraz dodatkowy personel pomocniczy i administracyjny. Wprawdzie podtrzymano zakaz przyjmowania korzyści majątkowych od osób trzecich, jednak, jak już wcześniej wspomniano, podniesiono wynagrodzenie wszystkich urzędników przynależnych do Rady Kastylii, co wywindowało członków rady do elity ekonomicznej państwa. Pomimo pozornego wzmocnienia pozycji Rady Kastylii, król Filip V i jego najbliższe otoczenie zamierzali przeprowadzić cichą rewolucję, pragnąc pozbawić ją dotychczasowej autonomii i sprowadzić do roli pasywnego narzędzia spełniającego wszystkie życzenia królewskie²¹³. Świadomi zamierzeń dworu członkowie rady przeszli do uprawiania „taktycznej opozycji”, wykorzystując pozycję instytucji i legalne narzędzia do uprzykrzenia życia monarchy. Obstrukcja działań rady przejawiała się w zwlekaniu i pasywności w działaniu, mnożeniu nieistotnych konsultacji z monarchą, a wreszcie także doniesieniu papieżowi o zamachu na bardzo szerokie uprawnienia Kościoła w Hiszpanii, co mogło skutkować niebezpiecznym konfliktem politycznym ze Stolicą Apostolską²¹⁴.

W tej sytuacji Macanaz przekonał króla Filipa V do szybkiego działania w sprawie reformy Rady Kastylii, które stało się możliwe po podpisaniu traktatu w Utrechcie. Reforma Rady Kastylii przeprowadzona Królewskim dekretem z 10 listopada 1713 r. przewidywała zniesienie stojącego na jej czele urzędu przewodniczącego, zwanego też gubernatorem tej instytu-

---

²¹³ Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 119.

²¹⁴ Tamże, s. 119–120.

cji²¹⁵. Dotychczasową drugą osobę w państwie po monarsze, jeśli chodzi o faktyczny zasięg i moc władzy, zastępowało ciało kolegialne w postaci pięciu przewodniczących, mających jednakową władzę i prerogatywy, wzajemnie od siebie zależnych. Jednocześnie nowi przewodniczący nie wchodził w kompetencję nowo powołanych ministrów: sekretarzy gabinetu, generalnego nadzorcy oraz prokuratora generalnego. Zwiększenie liczby przewodniczących automatycznie obniżało prestiż ich urzędu, a co za tym idzie także i deprecjonowało ich władzę. Wprawdzie każdy zdawał relację z powierzonych jego izbie zadań królowi bezpośrednio co piąty piątek (system rotacyjny powodował, że w każdy piątek audiencję u monarchy miał jeden z pięciu przewodniczących), jednak zawsze w obecności prokuratora generalnego, co jasno wskazywało na wyższość tego ostatniego nad radą²¹⁶.

Instytucja **Prokuratora Generalnego**, którą jak już wspomniano Macanaz przewidział dla siebie²¹⁷, miała służyć przede wszystkim obronie interesów króla w radzie. Otrzymał on nadzwyczajne uprawnienia: posiadał bezpośredni dostęp do monarchy, a jednocześnie do niego zwracać się mogli podlegli mu urzędnicy zarówno w radzie, jak i poza nią. Przed podjęciem jakiegokolwiek decyzji przez radę niezbędne było uzyskanie jego opinii na piśmie. W ten sposób prokurator generalny, który w zamierzeniu miał sprawować kontrolę nad poczynaniami autonomicznej do tej pory Rady Kastylii, stał się faktycznie najpotężniejszą instancją w tym ciele²¹⁸. Mianował go król spośród „ministrów i prawników najzdolniejszych w jego królestwach”, co otwierało drogę do tego najwyższego szczytu nie tylko wąskiej grupie arystokratów, ale w teorii każdemu, kto wykaze się wystarczającymi kompetencjami, by go dostąpić. Także rozszerzono zakres doboru kandydatów terytorialnie, gdyż już nie tylko Kastylijczycy mieli możliwość awansu, ale dotyczyło to także poddanych z innych regionów Hiszpanii. Prokurator generalny otrzymał do pomocy

---

²¹⁵ Szerzej na temat urzędu Przewodniczącego Rady Kastylii patrz: S. Granda Lorenzo, *El Presidente del Consejo de Castilla y el Generalato de la Suprema*, "Revista de la Inquisición (Intolerancia y Derechos Humanos)" 2011, vol. 15, s. 27–83, w szczególności fragment dotyczący reform *Nueva Planta*: s. 79 i nn. Oprócz przewodniczenia Radzie Kastylii, jednocześnie przewodniczył Radzie Izby Kastylii.

²¹⁶ RD1713.

²¹⁷ "Gaceta de Madrid" 1713, núm. 46, de 14 de Noviembre, s. 182.

²¹⁸ Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 120.

dwóch adwokatów generalnych (*abogados generales*) oraz dwóch zastępców prokuratora (*substitutos fiscales*)²¹⁹.

W tym miejscu należy przybliżyć genezę powstania urzędu prokuratora generalnego. W czasach habsburskich Rada Kastylii posiadała jednego prokuratora, podobnie jak miało to miejsce w przypadku innych rad, w tym także Rady Aragonii. Po inkorporacji tej ostatniej instytucji przez jej kastylijską imienniczkę w 1707 r., stanowisko prokuratora podwoiło się, rozdzielając pomiędzy dwoma urzędnikami kompetencje w zakresie materialnym. W ten sposób pojawili się prokurator do spraw cywilnych (*fiscal para los negocios civiles*) i prokurator do spraw kryminalnych (*fiscal para los negocios criminales*). Oba urzędy przetrwały zaledwie sześć lat i zniknęły zastąpione przez prokuratora generalnego po reformie Macanaza²²⁰.

W nowej Radzie Kastylii powiększono liczbę radców (*consejeros*) z 20 do 24. Nowością było przenoszenie radców pomiędzy izbami co sześć miesięcy. W ten sposób radcy stali się uzależnieni od woli monarchy, a w rzeczywistości członków jego gabinetu, zaś przede wszystkim od prokuratora generalnego, co przełożyło się na zdecydowane ograniczenie ich władzy i pozwalało Macanazowi dowolnie sterować radą, by uzyskiwać pożądaną większość i osiągnąć zakładane cele. W efekcie permanentnej rotacji wiele osób przechodziło przez radę niemal niezauważenie, gdyż tak szybko jak się pojawiali, tak szybko znikali²²¹. Działanie Macanaza było jednak obliczone na rozmontowanie stronnictwa niechętnego reformom mającym na celu osłabienie Rady Kastylii, stąd rekrutacja nowych członków spośród oddanych stronników burbońskich, którzy mieli stanowić przeciwwagę dla dawnych radców, buntujących się przeciw reformatorskim planom dworu. Trzeba bowiem zaznaczyć, że radcy rady w praktyce pozostawali niemal nieusuwalni ze swojego stanowiska. Sprytny wybieg Macanaza, polegający na ich dowolnym przenoszeniu pomiędzy izbami, był pożądanym z królewskiego punktu widzenia, gdyż zapobiegał stworzeniu długotrwałej partii przeciwnej dworskim zamiarom, jednocześnie nie łamiąc zasady nieusuwalności radców.

---

²¹⁹ Patrz szerzej: S.M. Coronas González, *Ilustración y Derecho. Los fiscales del Consejo de Castilla en el siglo XVIII*, Madrid 1992, s. 45.

²²⁰ Por. P. Molas Ribalta, "Aragón" en el Consejo de Castilla, "Cuadernos Dieciochistas" 2001, núm. 2, s. 18–19.

²²¹ Por. C. De Castro Monsalve, *La Nueva Planta...*, s. 29.

Również sama struktura rady została zreorganizowana. Wprowadzie zachowano podział na izby (*Salas*), ale zmieniono ich liczbę i kompetencje. W poszukiwaniu efektywności postanowiono uprościć przydział spraw dla poszczególnych izb i zredukować ich liczbę do pięciu:

- **Izba Plenarna Rady** (*Sala de Consejo Pleno*) – najważniejsza, pierwsza izba, w której skład wchodziłi wszyscy członkowie rady: pięciu przewodniczących, 24 radców, prokurator generalny oraz dwóch adwokatów generalnych. To tu rozpatrywano najważniejsze sprawy: przestępstwa obrazy majestatu, najważniejsze materie dotyczące Kościoła, w tym sprawy sporne pomiędzy najważniejszymi przedstawicielami Stolicy Apostolskiej a państwem, sprawy *grandów* (*grandes*, najwyższego szczebla szlachty kastylijskiej), tzw. sprawy o tysiąc pięćset (*pleitos de mil y quinientas*)²²², które przejęła od zlikwidowanej Izby Tysiąca Pięciuset (*Sala de Mil y quinientos*), apelacje od wyroków kancelarii, audyencji, komisji, a także redagowano akty normatywne.
- **Izba Rządowa** (*Sala de Gobierno*) – drugą izbę wypełniało sześciu spośród 24 radców, w obecności pięciu przewodniczących, prokuratora generalnego oraz dwóch adwokatów generalnych. Poza sprawami, którymi zajmowała się dotychczas, dotyczącymi porządku publicznego i spokoju wewnętrznego, nadzoru nad jurysdykcją wiejską oraz kontroli urzędników państwowych, przydzielono jej materie związane z łaską, wolą i opieką królewską (*negocios de gracia, merced y patronato real*), a także niemal całą jurysdykcję dotychczas sprawowaną przez właśnie rozwiązana Radę Izby Kastylii (*Consejo de Cámara de Castilla*).
- **Izba Sprawiedliwości** (*Sala de Justicia*) – składająca się odtąd z dwóch przewodniczących, dziewięciu radców i jednego adwokata generalnego. Jej kompetencje przejawiały się w rozstrzyganiu spraw o czynsze dzierżawcze dóbr majoratu (*pleitos de tenuta de mayorazgos*), sprawowaniu nadzoru nad pisarzami, rozstrzyganiu sporów kompetencyjnych pomiędzy różnymi instancjami sądo-

²²² Były to poważne roszczenia majątkowe, w których powód zobowiązany był złożyć w zastaw sumę 1500 dobli (*dublones*, o łącznej równowartości ok. 6,9 kg złota). Jeśli powód wygrywał sprawę, zastaw był mu zwracany w całości, natomiast w przypadku przegranej, tracił go na rzecz króla, sędziów rozstrzygających sprawę oraz pozwanego. Patrz szerzej: A. Martínez Salazar, *Colección de memorias y noticias del gobierno general y político del Consejo*, Madrid 1764, s. 132–157.

wymi, a także informowaniu króla, czy jakakolwiek z rozdawanych przez niego łask nie czyni materialnej szkody osobom trzecim.

- **Izba Prowincji** (*Sala de Provincia*) – jej skład był tożsamy z Izbą Sprawiedliwości. Do zakresu jej działalności należały spory sądowe dla apelacji od spraw cywilnych, które w pierwszej instancji rozstrzygane były przed alkaldami domu i dworu (*Alcaldes de Casa y Corte*),
- **Izba Kryminalna** (*Sala Criminal*) – nowo utworzona izba, w skład której wchodziło trzech przewodniczących, 18 radców z dwóch poprzednich izb, prokurator generalny i dwóch adwokatów generalnych. Nowa izba miała zająć się m.in. nadzorem nad urzędnikami lokalnymi (*corregidores, alcaldes, regidores*), ale przede wszystkim kompletem spraw z zakresu karnego w drugiej instancji, które pojawiały się przed obliczem rady, analogicznie do tych rozpatrywanych przez Izbę Prowincji²²³.

Kolejną nowością było pojawienie się czterech sekretariatów rady (*Secretarías del Consejo*), które weszły na miejsce czterech sekretariatów wygastej Rady Izby Kastylii (*Consejo de Cámara de Castilla*)²²⁴. Do tej pory Rada Kastylii nie posiadała takich stanowisk, w odróżnieniu od pozostałych rad. Funkcje sekretarzy spełniali w Radzie Kastylii pisarze (*escribanos*), nominowani bezpośrednio przez radę i przez nią opłacani, posiadający własne biura poza siedzibą rady, jednocześnie mogący świadczyć usługi dla obywateli, ale bez możliwości uczestniczenia w jej posiedzeniach. W innych radach sekretarze zawsze pochodzili z nadań królewskich i finansowani byli ze skarbu publicznego. Nowo mianowani sekretarze Rady Kastylii mieli już możliwość, według posiadanych specjalizacji, przybywać na posiedzenia poszczególnych izb rady. Poszerzenie ilości

---

²²³ RD1713; Por. M.I. Cabrera Bosch, *El Consejo de Castilla y la ley*, Madrid 1993, s. 4–13.

²²⁴ Wyjaśnienia wymaga zawiła nomenklatura instytucyjna: zarówno *Cámara*, jak i *Sala*, nie posiadają innego tłumaczenia w języku polskim jak „izba”. Nie należy jednak mylić i trzeba wyraźnie odróżnić izby, na które podzielone były rady, czyli *Salas*, od Rady Izby Kastylii (*Consejo de Cámara de Castilla*), wprawdzie podrzędnej wobec Rady Kastylii, ale jednak samodzielnego organu administracji publicznej. Choć przy okazji tego ostatniego zagadnienia zdania w historiografii ustroju są podzielone: starsza włącza Radę Izby bezpośrednio w skład Rady Kastylii, obok „właściwej” Rady i Izby Alkaldów (patrz: J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 465), natomiast współcześni badacze optują raczej za samodzielnością ustrojową Rady Izby Kastylii, organu chyba najstabilniej dotychczas zbadanego z całej kastylijskiej centralnej administracji publicznej doby *Ancien Régime* (patrz: M.I. Cabrera Bosch, dz. cyt., s. 33 i nn.).

osób uczestniczących w posiedzeniach rady pozbawiała w praktyce jej obrady charakteru tajności, a także obniżala jej status.

Co ciekawe, na mocy pierwszej reformy z listopada 1713 r. Orry przewidywał, że dotychczasowych 30 urzędników (*magistrados*) sekretariatów Rady Izby Kastylii oraz pisarzy rady, którzy we własnych biurach zatrudniali własnych pracowników, zastąpi jedynie trzech urzędników w każdym nowym sekretariacie rady. Zarówno Macanaz, jak i nawet sam król, zdawali sobie sprawę z niewystarczających zasobów kadrowych w nowych instytucjach²²⁵. Chaos potęgował brak jasnego podziału zadań pomiędzy poszczególnymi sekretarzami rady. Szybko zatem powiększono liczbę urzędników przypadających na jeden sekretariat do 12, zaś wobec natłoku nierozwiązanych i przeciągających się spraw, przywrócono również pisarzy, stanowiących odtąd alternatywę dla sekretarzy i właściwie dublujących ich kompetencje w podstawowym ich zakresie, czyli jurysdykcyjnym.

Po nagłym upadku rządów Macanaza i niemal jednoczesnym odsunięciu od wpływów na dwór Orry'ego oraz księżnej de Ursinis, przesądzona została sprawa cofnięcia dekretów z listopada 1713 r. jako zbyt daleko idących w reformie ustrojowej. Pomimo że *Nueva Planta* miała usprawnić działalność Rady Kastylii, a jasny podział kompetencji pomiędzy izbami przyspieszyć rozpatrywanie napływających spraw, bunt dotychczasowej elity urzędniczej wobec dokonanych zmian był zbyt silny. Nad efektywnością działań czuwał nieustannie prokurator generalny, który aprobował powagą swojego urzędu wszelkie decyzje podjęte przez poszczególne izby²²⁶. I właśnie tego nie byli w stanie znieść tradycjonałiści zasiadający w radzie. Zbyt wielka ingerencja w działalność, a także w obsadę personalną rady ze strony Macanaza doprowadziła do jego upadku. Choćby niewielka dezaprobatą dla decyzji dworu wykazywana przez urzędników poczytywana była za nielojalność i podważanie autorytetu króla i karana była bezwzględna eliminacją z eksponowanych stanowisk. W radzie było miejsce wyłącznie dla całkowicie postusznych woli monarchy, niewykazujących inicjatywy i biernie godzących się na każdy pomysł dworu²²⁷. Stąd protesty członków rady wobec wprowadzonych zmian, niemal nieograniczonej władzy prokuratora generalnego i spo-

²²⁵ Por. C. de Castro Monsalve, *La Nueva Planta...*, s. 31.

²²⁶ Tamże, s. 32.

²²⁷ Liczne przykłady przywołuje J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 120–121.

wolnienie działalności rady, co w efekcie doprowadziło do paraliżu administracyjnego państwa, które, przypomnijmy, jeszcze nie poradziło sobie ostatecznie z wojną domową. Król musiał ustąpić.

Powrót do tradycyjnego urzędu Rady Kastylii zaledwie półtora roku po jej reformie przywrócił jej dawny układ. Niemniej jednak zachowano pewne nowości wprowadzone reformą Macanaza. Zniesiono kolegialność urzędu przewodniczącego (*Presidente*), redukując go ponownie do jednej osoby, wywodzącej się przeważnie z arystokracji lub z najwyższych godności stanu duchownego²²⁸. Przewodniczący Rady Kastylii stał się tym samym ponownie drugą osobą w państwie, ustępując jedynie królowi, zastępując monarchę w czasie jego nieobecności. Jednocześnie pełnił on funkcję przewodniczącego *Cortes* i Rady Zakonów. Do okresu reform króla Karola III urząd przewodniczącego Rady Kastylii pozostawał dożywotni. Powrócili tradycyjni radcy, a także przywrócono dawny porządek i zakres kompetencyjny poszczególnych izb. Zaś *colegiales* jako grupa odzyskała swoją pozycję. Rada Kastylii wciąż pozostawała szczytem kariery dla urzędników państwowych, a do jej grona przyjmowano wyłącznie osoby doświadczone w administracji publicznej, rekrutujące się spośród intendentów, korektorów, słuchaczy czy najbardziej popularnych jurystów. Pozostało rozdwojenie Sekretariatów Stanu i Gabinetu, zaproponowane przez Orry'ego w 1713 r. i zinstytucjonalizowane 30 listopada następnego roku. Z tego projektu zniknęły natomiast spotkania wszystkich ministrów z królem, pozostawiając każdemu sekretarzowi jeden dzień w tygodniu na sprawozdanie ze spraw jego resortu, co jasno wskazuje na postępującą specjalizację ministrów odpowiedzialnych za konkretny dział spraw publicznych, jednocześnie wzmacniając pozycję monarchy w państwie scentralizowanym z udrożnioną administracją.

Krótką była także kariera urzędu prokuratora generalnego²²⁹. Macanaz wprawdzie nie okazał się jedynym, który piastował ten urząd, gdyż od lutego 1714 r. do końca jego istnienia w lipcu tego samego roku sprawował go Mateo Pérez Galeote²³⁰, jednak nie posiadał on ani cech charakteru, ani

---

²²⁸ W dobie pierwszego panowania króla Filipa V (1701–1724) funkcje sprawowało dwóch markizów, dwóch hrabiów oraz arcybiskup i biskup.

²²⁹ Real Decreto de 9 de junio de 1715, *Establecimiento de dos Fiscales en el Consejo, uno para los negocios civiles, y otro para los criminales*, NR, libro IV, título XVI, ley 2; t. II, s. 283.

²³⁰ J.M. Huet, *Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia*, Madrid 1867, s. 77–78.

możliwości swojego poprzednika. Wraz z jego usunięciem z dworu zlikwidowano także jego pomysł jako dający zbyt dużą moc polityczną jednej osobie. Ponadto z prokuratorem generalnym zniknęli także adwokaci generalni i zastępcy prokuratora. Przywrócono dwa równorzędne urzędy prokuratora, ponownie dzieląc je na cywilnego i kryminalnego.

Urzędnicy, których stanowiska zostały zlikwidowane, stali się nagle bezrobotni. Król starał się ratować swoich popleczników, znajdując im jakiegokolwiek pozycje w administracji państwowej, jednak zwykle dużo mniej prestiżowe niż dotychczas zajmowali²³¹. Tym samym ortodoksyjnych członków partii burbońskiej czekała kolejna wspinaczka po szczeblach hierarchii aparatu państwowego.

Zakres kompetencji Rady Kastylii wzrósł w stosunku do stanu sprzed reform 1713 r. Nie dotyczy to wyłącznie rozciągnięcia zwierzchnictwa obszarowego instytucji w konsekwencji likwidacji pozostałych rad terytorialnych (z wyjątkiem Nawarry i Indii), ale przede wszystkim jej nadrzędnego miejsca w systemie ustrojowo-administracyjnym zreformowanego państwa, stając się tym samym „esencjonalnym organem hiszpańskiego życia politycznego”. Występowała jako organ administracji wewnętrznej oraz sprawowała funkcje w charakterze wyższego sądownictwa. Do tego posiadała uprawnienia w zakresie legislacyjnym, sprawowane w imieniu króla. To w niej przygotowywane i redagowane były ordonanse (*ordenanzas*), dekrety (*decretos*) i regulaminy (*reglamentos*). Własne akty normatywne wydawane przez Radę Kastylii, czyli tzw. akty zgodne (*autos acordados*), nazwane tak ze względu na wydanie ich dzięki zgodzie członków rady, podobnie jak porady (*consultas*), nadania (*cédulas*) czy rozporządzenia (*provisiones*) posiadały jednakową moc prawną jak ustawy (*leyes*) wydawane przez króla. Ponadto Radzie Kastylii przysługiwało prawo wglądu do rejestrów i dyspozycji królewskich, co stanowiło pewnego rodzaju kontrolę tej instytucji nad działaniami monarchy²³². Z powyższego wynika jednoznacznie, że rola Rady Kastylii po wdrożeniu *Nueva Planta* jeszcze wzrosła w stosunku do stanu wcześniejszego. Jako jedyna była bowiem w stanie skutecznie przeciwstawić się polityce narzucanej przez Radę Gabinetową i jej sekretariaty.

Rewolucyjna próba reformy Rady Kastylii została niemal w całości unicestwiona. Opór elity urzędniczej Kastylii wyhamował despotyczne

²³¹ J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 121–122.

²³² Por. J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 465–467.

zapędy króla Filipa V. Tym bardziej wobec zmian na dworze i odsunięcia od spraw państwowych głównych architektów implementacji nowego systemu politycznego – Macanaza i Orry’ego. Silna pozycja ustrojowa Rady Kastylii, a także Rady Indii, stała się gwarantem względnej równowagi władzy, a przynajmniej stanowiła swoisty wentyl bezpieczeństwa w zakusach zagarnięcia całkowitej władzy przez monarchę.

Jednostką podporządkowaną Radzie Kastylii była **Izba Alkaldów Domu i Dworu** (*Sala de los Alcaldes de Casa y Corte*). Działała od XIII w. przy dworze królów kastylijskich, pełniąc rolę ostatniej instancji sądowej w mieście stołecznym i funkcję zarządu tegoż miasta jako siedziby dworu i króla. Jej jurysdykcja ograniczała się do obszaru dworu i promienia pięciu lig lądowych (nieco ponad 24 km) wokół niego. W jej skład wchodziło czterech alkaldów dworskich (*Alcaldes de Corte*), którzy pełnili rolę sędziów i dbali o zachowanie porządku w stolicy (tj. w każdorazowym miejscu przebywania króla) oraz nadzorowali pochodzenie i ceny produktów żywnościowych w niej sprzedawanych²³³.

3.3.3. Rada Izby Kastylii (*Consejo de Cámara de Castilla*)

Po przywróceniu działalności Rady Izby Kastylii w 1715 r. jej zasięg terytorialny rozciągnięto także na dawne królestwa Korony Aragonii. Specjalnie dla tych terytoriów stworzono osobny sekretariat.

Dekret z czerwca 1715 r. definiuje skład Rady Izby Kastylii, w którym znaleźli się przewodniczący (*Presidente*), pięciu ministrów (*ministros*), czterech sekretarzy (*secretarios*) oraz jeden prokurator (*fiscal*). Każdy z sekretarzy odpowiadał za jeden z Sekretariatów Rady (*Secretarías*): Sprawiedliwości (*de Justicia*), Królewskiej Opieki (*de Real Patronato*), Łaski (*de Gracia*) oraz, wspomniany już, do spraw Aragonii, Katalonii i Walencji (*de las negociaciones de Aragón, Cataluña y Valencia*). Dwa lata później połączono Sekretariaty Sprawiedliwości i Łaski w jeden. Sekretarz sprawiedliwości miał uczestniczyć w posiedzeniach Rady Kastylii, zastępu-

---

²³³ Patrz szerzej: C. de la Guardia Herrero, *La Sala de los Alcaldes de Casa y Corte. Un estudio social*, "Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea" 1994, núm. 14, s. 35–64.

jąc pisarza jej Izby Rządowej²³⁴. Taka konstrukcja organu jasno świadczy o jego podległości Radzie Kastylii.

Jak wskazuje zajmująca się zagadnieniem María Isabel Cabrera Bosch, często dochodzić mogło do konfuzji kompetencyjnej pomiędzy Radą Kastylii a Radą Izby, gdyż obie zwykle zajmowały się podobnymi sprawami²³⁵. Wydaje się jednak, że Rada Izby pełniła funkcje proceduralno-wykonawcze wobec działalności Rady Kastylii, która skupiała się głównie na sprawach *stricto materialnych*. Można zatem założyć pewną rolę służebną Rady Izby w odniesieniu do Rady Kastylii.

Do głównych zadań Rady Izby należały przede wszystkim sprawy związane z obsadą personalną najwyższych urzędów administracji państwowej. W ten sposób Rada Izby proponowała królowi kandydatów do zasiadania w radach, kancelariach i audiencjach oraz innych organach i urzędach związanych z wymiarem sprawiedliwości. Proponowała także kandydatów na stanowiska arcybiskupów, biskupów i innych najważniejszych godności kościelnych. Dysponowała prawem obdarowywania łaskami (*gracia*)²³⁶ wobec grandów Hiszpanii (*grandes de España*), czyli najwyższej warstwy arystokracji, a także wobec wysokich urzędników administracji. W ten sposób w dyspozycji rady leżała możliwość regulowania pozycji elit państwowych i wiązania ich z dworem. Umiejętne prowadzenie polityki zarządzania zasobami ludzkimi w administracji państwowej jest bowiem podstawą poparcia dla działań władzy niezależnie od czasów i położenia geograficznego. Najłatwiej zaś przekonać wpływowe jednostki do projektów wdrażanych przez władzę poprzez ofiarowanie im dóbr materialnych oraz zaszczytów.

Rada Izby Kastylii zwoływała ponadto *Cortes* z powodu zaprzysiężenia króla i następcy tronu, a także innych spraw publicznych naj-

---

²³⁴ RD1715CC.

²³⁵ M.I. Cabrera Bosch, dz. cyt., s. 33–34.

²³⁶ Pojęcie łaski (*gracia*) zostało zinstytucjonalizowane już w słynnej średniowiecznej kodyfikacji *Siete Partidas*, wydanej w Kastylii za panowania króla Alfonsa X Mądrego w drugiej połowie XIII w. Ustanowiono w niej, że łaska królewska nie będzie dotyczyła wyłącznie przebaczenia win, ale będzie związana z przekazaniem ulaskawionemu nieodpłatnie pewnej korzyści, która mogła mieć charakter majątkowy (np. w postaci nadania ziemskiego), ale też niemajątkowy i dotyczyć nadania tytułu, przywileju, immunitetu lub wiązać się z pewną przysługą ze strony suwerena. Król w każdej chwili mógł się z okazanej łaski wycofać wedle własnego uznania i bez jakichkolwiek konsekwencji. Takie unormowanie powodowało uzależnienie się beneficjentów od króla i kupowało ich lojalność dla władcy. Patrz: Ley 3, Título 32, Partida VII, *Las Siete Partidas*, glos. G. López, t. III, Salamanca 1555.

wyższej wagi, choć te ostatnie po wojnie sukcesyjnej nie występowały wobec ograniczenia politycznej roli Cortes i zwoływania ich wyłącznie w celu odebrania przysięgi od nowego króla i jego następcy. Także wykonawstwo pomniejszych działań administracyjnych w zakresie regaliów i przywilejów królewskich, jak: ułaskawienia (*perdones*), wydawanie pozwoleń na utworzenie majoratów, czyli rodowych dziedzicznych majątków ziemskich, a także nadzór nad sprawami związanymi z majoratami, wydawanie przywilejów lokacyjnych (*privilegio de villazgo*), wydawanie tzw. kart naturalizujących (*carta de naturalización*) dla cudzoziemców, a także licencji na działy gospodarki zmonopolizowane przez Koronę, jak kopalnie lub budowa młynów. W kompetencjach Rady Izby znajdowały się także takie sprawy, jak np. rozstrzyganie o opiece i kuratela nad nieletnimi. Ponadto Rada Izby Kastylii brała udział w procesach legislacyjnych Królestwa Nawarry w zakresie przekazywania wicekrólowi i Radzie Nawarry dyspozycji królewskich²³⁷.

3.3.4. Rada Indii (*Consejo de Indias*)

Po utracie europejskich posiadłości pozaiberyjskich, a co za tym idzie definitywnym rozwiązaniu Rady Flandrii, a następnie Rady Italii²³⁸, a także inkorporacji Rady Aragonii do jej odpowiedniczki kastylijskiej, jedynymi radami terytorialnymi w Hiszpanii pozostały Rada Kastylii i Rada Indii. Ta pierwsza, jak zostało wyżej wspomniane, spełniała rolę nadrzędnej Rady w państwie, zatem jedyną faktyczną radą terytorialną w kształcie sprzed wojny sukcesyjnej pozostała Rada Indii, obejmująca swoim zasięgiem wszystkie hiszpańskie kolonie.

Początkowo została wydzielona jako sekcja wewnętrzna Rady Kastylii, by samodzielnie zaistnieć w 1524 r. Już w trakcie panowania króla Karola II Rada Indii kilkakrotnie była reformowana. Sytuacja nie zmieniła się po wstąpieniu na tron króla Filipa V, który wydawał kolejne dekryty restruk-

---

²³⁷ Na temat procedury przekazywania dyspozycji królewskich wicekrólowi i Radzie Nawarry patrz: M.I. Cabrera Bosch, dz. cyt., s. 41.

²³⁸ Pod zwierzchnictwo Rady Italii przeszła Majorka i Sardynia. Pomimo rzeczywistej utraty Sardynii na rzecz Austrii na mocy traktatu z Utrechtu, jeszcze do 1718 r. dokumentacja wydawana przez króla Filipa V dla tej wyspy trafiała do archiwum Rady Italii, kiedy ostatecznie zanika. Por. C. Maqueda Abreu, *En torno al Decreto de Nueva Planta de Cerdeña. 1717–1720*, "Ius Fugit" 2004–2006, núm. 13–14, s. 467.

turyzujące instytucję w 1701 r., 1702 r. i 1706 r. Zmiany dotyczyły głównie liczby członków zasiadających w radzie. Król zgodnie z przyjętą taktyką na początku panowania, dążącą do zmarginalizowania roli tradycyjnych rad, także w przypadku Rady Indii postanowił ją odchudzić personalnie. Najważniejsze zmiany miały miejsce jednak w listopadzie 1713 r., kiedy reformatorska fala autorstwa Orry'ego i Macanza nie ominęła również Rady Indii. Zmieniono po raz kolejny strukturę organizacyjną rady, wprowadzając m.in. kolegialny urząd przewodniczącego. Jednak nie ta modyfikacja była najistotniejsza, albowiem według projektów francusko-hispańskich wizjonerów absolutyzmu nad sprawami finansów kolonialnych miało zacząć czuwać Zgromadzenie Skarbu Indii (*Junta de Hacienda de Indias*), w którego skład wchodziło trzech radców Rady Indii i trzech radców Rady Skarbu²³⁹. Była to kolejna próba zagarnięcia przez dwór pełnej kontroli nad finansami państwowymi. Pomysł szybko upadł, podobnie jak inne próby całkowitej rewolty ustrojowej państwa i już w sierpniu 1715 r. Rada Indii powróciła do stanu z początku wojny sukcesyjnej²⁴⁰.

Ostateczna reforma instytucji nastąpiła na mocy dekretu ze stycznia 1717 r.²⁴¹, kiedy definitywnie ustalono liczbę członków rady, w której skład mieli wchodzić przewodniczący lub gubernator (*presidente* lub *gobernador*), sześciu ministrów posiadających dyplom ukończenia studiów prawniczych (*ministros togados*), dwóch ministrów z nadania, tj. „płaszczka i szpada” (*ministros de capa y espada*), dwóch prokuratorów (*fiscales*) i dwóch sekretarzy (*secretarios*) stojących na czele Sekretariatów Peru (*Secretaría del Perú*) i Nowej Hiszpanii (*Secretaría de la Nueva España*). Dbano o to, by ministrowie, czyli radcy, byli obeznani z prawem amerykańskim lub posiadali doświadczenie w sprawowaniu urzędów w koloniach. Prokuratorami byli ministrowie najmłodszy stażem i odpowiadali za obronę interesów Korony w sprawach cywilnych oraz za oskarżenie w imieniu króla w sprawach karnych. Ponadto wśród funkcjonariuszy rady należy wymienić jeszcze: pisarza (*escribano*), wielkiego kanclerza

²³⁹ Real Decreto de 10 de noviembre de 1713, *Nueva Planta del Consejo de Indias*. Dokument znajduje się w licznych odpisach w archiwach hiszpańskich, oprócz wymienionych wyżej przy okazji reform Rady Kastylii, także np. Archivo General de Indias, Indiferente General, 829, ff. 58v–62v.

²⁴⁰ M.P. Pérez Cantó, *El Consejo de Indias ante los decretos de Nueva Planta, 1714*, "Boletín americanista" 1988, núm. 38, s. 241–244.

²⁴¹ Real Decreto de 20 de enero de 1717, *Nueva Planta del Consejo de Indias*, Archivo General de Indias, Indiferente General, 542, L. 2, f. 10 r.

(*gran canceller*) i jego zastępcę (*teniente*), odpowiedzialnych za pieczęć królewską, sprawozdawców (*relatores*), depozytariusza (*depositario*), który zastąpił w 1717 r. poborcę (*receptor*) i skarbnika (*tesorero*) na stanowisku zarządzającego funduszami rady. Oprócz powyższych w Radzie Indii spotykamy również rachmistrza wielkiego (*contador mayor*), strażnika wielkiego (*alguacil mayor*), kosmografa (*Cosmógrafo*), który zbierał wszelkie nowe wiadomości na temat odkryć dokonanych w Nowym Świecie, kronikarza (*Cronista* lub *Guionista Mayor de las Indias*) oraz adwokata ubogich i pełnomocnika ubogich (*Abogado de pobres* i *Procurador de pobres*). Nie zabrakło także woźnych (*porteros*), kapelana (*capellán*) i agenta rezydującego w Rzymie (*agente para las Indias con sede en Roma*), który miał zdawać relację Stolicy Apostolskiej z przebiegu ewangelizacji rdzennej ludności amerykańskiej²⁴².

Rada Indii była najważniejszym organem administracji kolonialnej. Jej głównym zadaniem było dostarczanie królowi wiadomości i wiedzy na temat spraw Nowego Świata, a także pomoc w podejmowaniu przez monarchę decyzji odnoszących się do kwestii związanych z hiszpańskimi posiadłościami zaoceanicznymi. Zadaniem rady było zarządzanie terytoriami zamorskimi, organizacja kolonialnej administracji, proponowanie królowi kandydatów na urzędników w Nowym Świecie, a następnie ich kontrola. W zakresie legislacyjnym redagowano nowe normy dla tych terenów narzucane przez króla, nadzorowano wdrażanie kastylijskiego prawa na terenach zamorskich, a także sporządzano kompilacje obowiązujących norm prawnych w Ameryce i jednocześnie kontrolowano powstałe tam akty. Rada Indii posiadała także pewne kompetencje w zakresie wymiaru sprawiedliwości, będąc ostateczną instancją w niektórych sprawach karnych i cywilnych o szczególnym znaczeniu. Ponadto Rada Indii miała obradować wspólnie z Radą Wojny w sprawach wojny i pokoju za oceanem.

Pozostałymi kompetencjami Rady Indii było: dbanie o właściwe stosunki z ludnością tubylczą, przyjmowanie wszelkiej korespondencji z kolonii, czuwanie nad treścią wysyłanych książek, regulowanie ruchu podróżujących za ocean. Dodatkowo Rada Indii proponowała kandydatów na najwyższe stanowiska kościelne, wykonując tym samym prawo patro-

---

²⁴² Bardzo wyczerpująco strukturę organizacyjno-ustrojową Rady Indii opisała w swojej rozprawie doktorskiej, która wciąż czeka na publikację, M. Moranchel Pocatterra, *El Consejo de Indias y su relación con la vía reservada en el reinado de Felipe V*, Madrid 2012.

natu (*derecho de presentación*) i nadzór nad dyspozycjami Stolicy Apostolskiej dla hierarchów kościelnych w Ameryce.

Członkowie Rady Indii, podobnie jak innych tradycyjnych rad, podchodzili do reform bardzo nieufnie i słusznie traktowali je jako zamach na ich autonomiczną pozycję²⁴³. Jak się miało jednak okazać, Rada Indii zdołała obronić swoją rolę jako instytucji dominującej w zarządzaniu materiami Nowego Świata, pomimo zakusów nad przejęciem kontroli nad administracją kolonialną przez sekretarzy stanu. Dwór, chcąc bezpośrednio kontrolować sprawy Nowego Świata, postanowił wdrożyć tzw. drogę zarezerwowaną (*vía reservada*), którą wiadomości dotyczące spraw kolonialnych miały trafiać z Ameryki bezpośrednio w ręce króla i jego sekretarzy, z pominięciem Rady Indii²⁴⁴. Zastosowanie przez króla politycznego wybiegu nie spełniło do końca swojej roli. Posiadająca wielowiekową tradycję oraz oparcie w rozwijającej się administracji terytorialnej kolonii Rada Indii pozostała najważniejszą instytucją administracyjną w kwestiach Nowego Świata, służąc monarsze radą i doświadczeniem w sprawach amerykańskich. Instytucja pozostawała w dalszym ciągu najwyższą instancją sądownictwa dla spraw zaoceanicznych, a jej członkowie byli najlepiej zorientowani w kwestiach handlowych, skarbowych czy wojskowych Nowego Świata, wykazując wyraźną przewagę w zakresie tej wiedzy nad urzędnikami w sekretariatach stanu. Stąd do końca epoki kolonialnej także i na tym polu istniał swoisty dualizm władzy i podobnie jak w przypadku Rady Kastylii, także i tutaj dochodziło do częstych sporów kompetencyjnych pomiędzy zainteresowanymi instytucjami.

3.3.5. Rada Skarbu (*Consejo de Hacienda*)

Po intronizacji króla Filipa V wydawało się, że Rada Skarbu pozostanie jedną z najważniejszych instytucji w ustrojowej konstrukcji Hiszpanii. Początkowo rzeczywistość jej działalność wydawała się nie odbiegać od przedwojennej, choć zmiany w ustroju zarządzania finansami publicznymi

²⁴³ M.P. Pérez Cantó, dz. cyt., s. 243.

²⁴⁴ Szerzej na ten temat patrz: M. Gómez Gómez, *La nueva tramitación de los negocios de Indias en el siglo XVIII: de la "Vía del Consejo" a la "Vía reservada"*, w: *El gobierno de un mundo: virreinos y audencias en la América hispánica*, coord. F. Barrios Pintado, Ciudad Real 2004, s. 203–252.

rozpoczęły się jeszcze w dobie panowania ostatniego hiszpańskiego Habsburga. Z czasem jednak, szczególnie zaś po ostatecznym ukonstytuowaniu się Rady Gabinetu, sprawy, jakie sphywały do Rady Skarbu, posiadały coraz mniejsze znaczenie polityczne. Główne kompetencje w zakresie fiskalnym i skarbowym przejęli sekretarz gabinetu ds. skarbu oraz superintendent generalny skarbu (*Superintendente General de Hacienda*). Król zdegradował tym samym radę do umarzania zaległości podatkowych wobec poszczególnych osób, wyznaczania urzędników do podległego jej Wielkiego Urzędu Obrachunkowego (*Contaduría Mayor de Cuentas*), organu zajmującego się rejestrowaniem przychodów i kosztów państwowego skarbu, czy formalnego zatwierdzania umów dzierżawy dóbr państwowych. O pozostałych sprawach skarbowych rada była jedynie informowana i stawiana przed faktem dokonanym, bez uczestnictwa w ich istocie²⁴⁵.

Pomimo że Rada Skarbu była najczęściej reformowaną radą w poprzednim stuleciu, Królewski dekret z 15 czerwca 1718 r. całkowicie zmienił jej dotychczasowy kształt i zakres działań, pozbawiając ją dotychczasowych wpływów na kształtowanie polityki skarbowej państwa. Z dwóch izb, z których składała się dotychczas Rada Skarbu, pozostała jedna. Podobnej redukcji uległa liczba sekretariatów. Zamiast 14 ministrów, od tej pory miało być zaledwie sześciu. Było to jednak preludium zmian, jakie miały nastąpić w następnym miesiącu. Wówczas to akt popularnie zwany Instrukcją dla intendentów²⁴⁶, o którym będzie jeszcze mowa przy okazji poruszania zagadnień związanych z tą ostatnią instytucją, przekazywał niemal wszystkie kompetencje związane z zarządzaniem finansami publicznymi superintendentowi generalnemu skarbu oraz intendentom prowincji. Ponadto, w tym samym czasie, powołano urząd rachmistrza generalnego rachunków (*Contador Geneal de Cuentas*), który stanął na czele Wielkiego Urzędu Obrachunkowego²⁴⁷. W ten sposób zakres prerogatyw Rady Skarbu został zredukowany niemal wyłącznie do sądownictwa

---

²⁴⁵ Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 117. Autor wskazuje, że np. przez jedynie niespełną pierwszą połowę 1713 r. król wydał ponad 500 rozkazów (*Órdenes reales*) bezpośrednio do starszego skarbnika (*Tesorero Mayor*) odpowiedzialnego za przepływ gotówki do skarbcza (*Libro primero de ordenes de la presidencia de la real hacienda para este año de 1713*, AHN, Consejos, lib. 7990, 272 f). Wszystkie tego typu polecenia monarchy, zgodnie z obowiązującą procedurą, musiały jednak odbywać się za pośrednictwem przewodniczącego rady skarbu, który formalnie pozostawał zwierzchnikiem Wielkiego Urzędu Skarbowego (*Tesorería Mayor*).

²⁴⁶ RO1718Int.

²⁴⁷ Real Cédula de 3 de julio de 1718, *Incorporando a la Sala de Gobierno del Consejo de Hacienda la de Justicia, Millones y Tribunal de Cuentas*, AHN, Consejos, lib. 11113.

w instancji odwoławczej dla spraw skarbowych. O degrengoladzie Rady Skarbu świadczy fakt, że jej konsultacje z królem zanikają ostatecznie w 1720 r.²⁴⁸ Dopiero reforma José Patiño z 1726 r., który skupił w swoim ręku całą władzę w zakresie zagadnień skarbowych państwa, piastując jednocześnie wszystkie najwyższe funkcje administracyjne z nimi związane, przywracała kontrolę przewodniczącego Rady Skarbu w przedmiocie wpływów i dystrybucji publicznych środków finansowych²⁴⁹.

3.3.6. Rada Wojny (*Consejo de Guerra*)

Zadaniami Rady Wojny było rozstrzyganie wszelkich spraw związanych ze sferą militarną. Jednocześnie rada posiadała kompetencje natury sądowej i administracyjnej. Jurysdykcji Rady Wojny podlegały wszystkie sprawy sądowe, zarówno karne, jak i cywilne, w których stroną był wojskowy. Rada Wojny sprawowała administrację nad armią w zakresie zaciągów i rekrutacji wojska, mianowania dowódców wojskowych, zaopatrzenia armii, budowy statków i wszystkich kwestii związanych z przygotowaniem marynarki wojennej, produkcją broni, budową i utrzymaniem systemów obronnych, a także szpitali dla wojskowych, zarówno stałych, jak i polowych.

W czasach habsburskich rada ta posiadała dwa Sekretariaty, Morski (*Secretaría de Mar*) i Lądowy (*Secretaría de Tierra*), odpowiedzialne odpowiednio za dane formacje w armii królewskiej. Dodatkowo występował Kapitan Generalny Artylerii (*Capitán General de Artillería*) oraz Komisarz Generalny Piechoty i Kawalerii (*Comisario General de Infantería y Caballería*). Pierwotnie nie została określona precyzyjnie liczba radców zasiadających w radzie, gdyż przeważnie było to uzależnione od potrzeby chwili i doświadczenia militarnego jej członków. Niemniej jednak, po 1715 r. liczbę radców wojskowych (kapitanów generalnych i elity oficerskiej marynarki wojennej) ustalono na sześciu i zaczęli oni przewyższać cywili w radzie, których zredukowano do czterech, jednocześnie dzieląc radę na dwie Izby – Rządową (*Sala de Gobierno*) i Sprawiedliwości (*Sala de Justicia*)²⁵⁰.

²⁴⁸ J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 118. Na 1720 r. kończą się archiwa dotyczące oficjalnych konsultacji radców z monarchą.

²⁴⁹ Por. M.V. López-Cordón Cortezo, *La Nueva Planta...*, s. 132–133.

²⁵⁰ F. Andújar Castillo, *Consejo y consejeros de Guerra en el siglo XVIII*, Granada 1996, s. 47–49.

Podobnie jak inne tradycyjne rady, także i Rada Wojny w wyniku reform *Nueva Planta* doznała znaczącego uszczuplenia swoich prerogatyw. Reformy armii rzutko wprowadzane przez króla Filipa V od początku jego panowania negatywnie odbiły się na kompetencjach Rady Wojny. Po 1704 r. bezpowrotnie został utracony jakikolwiek wpływ tej instytucji na mianowanie i awansowanie kadry wojskowej, za co bezpośrednio odpowiedzialny stał się król²⁵¹. Jesienią 1706 r. nastąpiła reorganizacja działalności rady polegająca na połączeniu obu sekretariatów w jeden, co oczywiście wiązało się z redukcją stanowisk urzędniczych, których od tej pory miało być zaledwie 11. Świadczy to niewątpliwie o utracie znaczenia politycznego instytucji²⁵². Wzrost znaczenia kapitanów generalnych, podlegających bezpośrednio królowi, spowodował znaczne uszczuplenie prerogatyw Rady Wojny, na korzyść tych pierwszych, w szczególności w zakresie aprowizacji armii i decyzji podejmowanych w warunkach polowych. Ponadto utworzenie Sekretariatu Wojny w Radzie Gabinetowej ograniczyło władztwo Rady Wojny w niemal wszystkich pozostałych sprawach dotyczących problematyki militarnej, gdyż przewodniczącym Rady Wojny został sekretarz gabinetu ds. wojny.

Po wojnie sukcesyjnej w maju 1717 r. nastąpiło połączenie Sekretariatu Rady Wojny z Sekretariatem – pozbawionej już jakiegokolwiek znaczenia politycznego – Rady Państwa. Wpłynęło to jeszcze bardziej na obniżenie niewielkiej już rangi obu instytucji. Tym bardziej, że jednocześnie Rada Wojny utraciła wszystkie swoje uprawnienia administracyjne względem armii, za wyjątkiem sądownictwa apelacyjnego w sprawach militarnych, spraw protokolarnych i interpretacyjnych względem ordonansów i regulaminów wojskowych²⁵³. Znaczenie Rady Wojny powróciło dopiero w czasach króla Karola III, kiedy ostatecznie ustalono jej organizację i zakres działalności²⁵⁴.

---

²⁵¹ F. Andújar Castillo, *Los militares en la España del siglo XVIII. Un estudio social*, Granada 1991, s. 43.

²⁵² Real Decreto de 2 de octubre de 1706, *Reduciendo a una las dos Secretarias del Consejo de Guerra*, w: J.A. Portugues, *Colección General de las Ordenanzas Militares*, Madrid 1764, t. I, s. 518–519.

²⁵³ Por. F. Andújar Castillo, *Consejo...*, s. 105.

²⁵⁴ Por. R.L. Blanco Valdés, *Ejército y administración militar en el siglo XVIII español*, w: 1714. *Cataluña...*, s. 250–253.

3.3.7. Pozostałe rady

Pozostałe tradycyjne rady działające przy boku króla zasadniczo nie zmieniły swoich struktur ani zakresu obowiązków w stosunku do czasów habsburskich. Nie oznacza to, że król Filip V pozostawał wobec nich bierny. Próbował ingerować np. w sprawy aparatu biurokratycznego trybunałów inkwizycyjnych za pośrednictwem Rady Inkwizycji, jednak bez większego skutku²⁵⁵. Należy zwrócić jednak uwagę, że pozostałe tradycyjne rady zaczęły tracić na znaczeniu już wcześniej, nie ze względu na celowe działanie reformatorów absolutystycznych, ale z powodu innych czynników. Przykładowo, marginalizacja polityczna Rady Inkwizycji następowała ze względu na znaczący spadek spraw o herezję w XVIII w. i sporadyczne działanie Trybunału Inkwizycji w ogóle²⁵⁶. Oprócz braku innowierców na miejscu, problemem stał się także zanik wypraw przeciw niewiernym, co wpływało negatywnie na działalność Rady Krucjaty, która ograniczyła się wyłącznie do zarządzania przysługującą jej częścią majątku kościelnego, a także Rady Zakonów, która zajmowała się sprawami wcale niemających dóbr zakonów rycerskich, jednocześnie stając się kuźnią elit szlacheckich dbającą o hermetyczność i czystość najwyższego stanu społeczeństwa hiszpańskiego. Ponadto wszystkie rady w dalszym ciągu pełniły rolę najwyższych sądów w sprawach im podległych, z wyłączeniem Rady Zakonów, która przekazała w tym zakresie swoje kompetencje Kancelarii Królewskiej.

3.4. Wicekrólowie (*Virreyes*)

Wraz z likwidacją poszczególnych królestw Korony Aragonii zniknęły urzędy wicekrólów tych ziem. Straty terytorialne w Europie unicestwiły także hiszpańskich wicekrólów Neapolu (1707 r.), Sycylii (1713 r.) i Sardynii (1720 r.). W ten sposób w europejskich posiadłościach hiszpańskich ostatek się wyłącznie wicerkól Nawarry²⁵⁷.

²⁵⁵ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 491.

²⁵⁶ Por. H. Kamen, *Inkwizycja hiszpańska*, przeł. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, Warszawa 2005, s. 135.

²⁵⁷ Szerzej: J.M. F. M.D. Martínez Arce, *Algunas precisiones sobre la provisión del Virreinato de Navarra en los siglos XVII y XVIII. Papel desempeñado por los miembros del*

Wicekrólowie pochodzili z nadania króla i wyłącznie od jego woli zależała długość ich urzędowania. Zdarzały się kadencje kilku- czy nawet kilkunastoletnie, ale też i bardzo krótkie, ograniczające się do kilku miesięcy. Zwykle wicekrólowie wywodzili się spoza danego wicekrólestwa, nierzadko też byli to obcokrajowcy²⁵⁸.

Zwyczajowo przyjmuje się, że kompetencje wicekróla były identyczne z królewskimi na terenie podległego mu wicekrólestwa. Zawsze jednak trzeba przy tym pamiętać, że władza wicekróla była ograniczona instrukcjami i rozkazami o charakterze publicznym, prywatnym lub tajnym, przekazywanymi przez monarchę. Również, kiedy król wstępował w granice wicekrólestwa, wicekról miał obowiązek ustąpienia mu w każdej kwestii i wykonywania jego rozkazów. Przy każdym objęciu władzy wicekról był zobowiązany do zaprzysiężenia miejscowych praw, analogicznie jak czynił to sam król po intronizacji. Tak działo się w przypadkach dawnych królestw Korony Aragonii, a także w przypadku Nawarry²⁵⁹. Władza wicekróla była ponadto ograniczona przez inne instytucje właściwe dla danego wicekrólestwa, w zależności od posiadanych przez nie kompetencji w swojej dziedzinie. W praktyce zatem wicekról był zmuszony do współpracy z istniejącymi instytucjami administracyjnymi.

Nieco inne kompetencje posiadali wicekrólowie w Ameryce. Tradycja tego urzędu sięgała wyprawy Krzysztofa Kolumba, któremu pierwszemu przypadł tytuł „wicekróla i gubernatora wszystkich ziem stałych i wysp, które odkryje lub zdobędzie na Morzach Oceanicznych”²⁶⁰. Otrzymał go zanim jeszcze wyruszył w podróż do Nowego Świata. W dobie panowania króla Karola I (V) podzielono wicekrólestwo Indii na dwie części i od tej pory wicekróli w Ameryce było dwóch: na północy w Nowej Hiszpanii i na południu w Peru. Za panowania króla Filipa V dołączył trzeci w Nowej Granadzie. Podobnie jak w innych przypadkach wyższych urzędników,

---

Consejo Real, "Príncipe de Viana" 1994, Año 55, núm. 203, s. 55–578.

²⁵⁸ Warto przy tej okazji wspomnieć o datowanych na koniec lat 30. XVII w. planach obsadzenia polskiego królewicza Jana Kazimierza Wazy jako wicekróla Portugalii, pozostającej wówczas jeszcze w unii personalnej z Hiszpanią. Patrz szerzej: W. Tomkiewicz, *Więźień kardynała*, Warszawa 1939; R. Skowron, *Pax i Mars. Polsko-hiszpańskie relacje polityczne w latach 1632–1648*, Kraków 2013, s. 195–223.

²⁵⁹ Por. F. de Arvizu, *Navarra: un reino en la Monarquía Española (1512–1829)*, "Anuario de Historia de Derecho Español" 2012, núm. 82, s. 442.

²⁶⁰ *Las Capitulaciones de Santa Fe*, introd. M. Molina Martínez, Granada 1989, s. 10.

wicekról był mianowany przez króla, często jednak zgodnie z propozycjami Rady Indii.

Stanowiąc najwyższą władzę w podległym mu wicekrólestwie Nowego Świata, wicekról korzystał praktycznie z niczym nieograniczonych prerogatyw, zarówno w zakresie cywilnym, jak i militarnym. Stawał się tym samym najwyższym dowódcą wojskowym, sprawował także pełnię władzy nad kwestiami skarbowo-fiskalnymi oraz przewodniczył miejscowej audyencji²⁶¹. Dodatkowo wicekról odpowiadał za postępy ewangelizacji ludności tubylczej. Jednym z niewielu ograniczeń władzy wicekróli w Ameryce był brak możliwości wyznaczania sobie najważniejszych współpracowników. Wyżsi urzędnicy w koloniach byli mianowani bezpośrednio przez króla i od niego zależni, z czym wicekról musiał się godzić. Także bardzo drobiazgowo uregulowane akty normatywne z regułami prawnymi rządzącymi Nowym Światem stanowiły pewną barierę przed ewentualną samowolą wicekróla. Wreszcie miejscowe audyencje, które stanowiły najwyższe instytucje w zakresie sądownictwa, w tym także odwoławcze wobec decyzji wicekróla. Ponadto wicekról musiał konsultować z nimi swoje decyzje w sprawach najwyższej wagi. Audyencje pełniły także obowiązki wicekróla podczas jego nieobecności. Niemniej jednak rzeczywista władza wicekróli w Ameryce była szersza niż wcześniej na terenie Korony Aragonii lub w Królestwie Nawarry, przede wszystkim ze względu na odległość, jaka dzieliła metropolię od kolonii, a co za tym idzie bardzo wydłużony czas przepływu informacji. O ewentualnych nadużyciach władzy lub niekompetencji wicekróla dwór hiszpański dowiadywał się zwykle ze znaczącym opóźnieniem w stosunku do terenów europejskich²⁶². Władza wicekrólewska została poważnie ograniczona dopiero wraz z wprowadzeniem intendentów do Ameryki w dobie panowania króla Karola III²⁶³.

²⁶¹ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 431.

²⁶² Przyjmuje się, że w połowie XVII w. korespondencja pomiędzy Madrytem a Limą, stolicą wicekrólestwa Peru, w najlepszym wypadku potrafiła kursować osiem miesięcy. Patrz: M.C. Eakin, *Historia Ameryki Łacińskiej. Zderzenie kultur*, przeł. B. Gutowska-Nowak, Kraków 2009, s. 111. Nie ma powodu, by przypuszczać, że kilkadziesiąt lat później cokolwiek się poprawiło w tym zakresie.

²⁶³ Szerzej o relacji pomiędzy intendentami a wicekrólami, ale również na temat wcześniejszego zakresu władzy samego wicekróla w koloniach, patrz: J. Lynch, *Spanish Colonial Administration, 1782–1810. The Intendant System in the Viceroyalty of the Rio de la Plata*, London 1958, s. 90–115.

3.5. Audiencje (*Audiencias*)

Jak już zostało wspomniane przy okazji wyjaśniania statusu króla w monarchii hiszpańskiej, jednym z podstawowych jego zadań w zakresie sprawowanej władzy była rola najwyższego sędziego. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym monarchowie zaczęli posiłkować się specjalnymi instytucjami, które w ich imieniu stawały się najwyższymi instancjami sądowymi. W ten sposób, w epoce późnośredniowiecznej, zaczęły kształtować się pierwsze audiencje, organizmy posiadające jednocześnie kompetencje judykacyjne i polityczne.

Pierwsze audiencje zinstytucjonalizowały się już w dobie Królów Katolickich. Istniały osobne dla Kastylii, a także osobne dla Aragonii. Te ostatnie, ostatecznie uformowane w XVI w., były jednak autonomiczne w stosunku do króla i reprezentowały tzw. królestwo, czyli *de facto* mieszkańców swoich regionów. Ponadto pięć audiencji aragońskich (Aragonia, Katalonia, Walencja, Majorka i Sardynia) posiadało szersze kompetencje niż ich odpowiedniczki kastylijskie, gdyż sprawowały funkcję doradczą wobec wicekrólów, a niekiedy także prowadziły działalność *stricte* administracyjną w poszczególnych królestwach dawnej Korony Aragonii²⁶⁴.

Wraz z reformą *Nueva Planta* aragońskie audiencje w dotychczasowych kształtach uległy likwidacji. Nowe instytucje o tej samej nazwie, często opierające się na podobnym schemacie organizacyjnym, a także zatrudniające tych samych urzędników niższego szczebla, zostały powołane przez króla Filipa V na wzór kastylijski. W kastylijskich audiencjach z kolei *Nueva Planta* nie wprowadziła bezpośrednich zmian w działaniach. Funkcjonowały one dalej na dotychczasowych zasadach. Dotyczyło to zarówno tych posiadających dodatkowo przewilej prowadzenia kancelarii królewskiej – Valladolid i Granady oraz tych regionalnych, czyli Galisji i Sewilli. Jedyłą nowością było tu wydzielenie z Kancelarii w Valladolid osobnej Audiencji dla Asturii.

Podobnie nie było zasadniczych zmian dla audiencji kolonialnych, które jednak od początku spełniały nieco inną rolę niż iberyjskie. Jak słusznie zauważył John H. Parry, brytyjski badacz zajmujący się imperiaлизmem hiszpańskim, amerykańskie audiencje swoim ustrojem i zakresem kompetencji „upodabniało do Rady Indii, a różniło od sądów ape-

---

²⁶⁴ P. Molas Ribalta, *Las audiencias...*, s. 70–72.

lacyjnych w Valladolid i Granadzie to, że były jednocześnie sądami apelacyjnymi i radami gabinetowymi, którym powierzono dużą władzę polityczną i administracyjną²⁶⁵. Szersza władza audiencji kolonialnych wynikała przede wszystkim, podobnie jak w przypadku wicekróli, z odległości od metropolii, ale także z rozległości obszaru, nad którym rozstrzygały jurysdykcję oraz z uproszczonej hierarchii administracyjnej w stosunku do funkcjonującej na Półwyspie Iberyjskim.

Miasta stołeczne poszczególnych audiencji miały nakaz zorganizowania swojej lokalnej administracji zgodnie ze schematem panującym na królewskim dworze. Rolę alkaldów dworskich przyjmowali alkaldowie izbowi (*Alcaldes de Sala*). Do pomocy w wykonywaniu funkcji wyznaczono alkaldom izbowym jego zastępcę (*Subalterno*) i strażnika więzkiego (*Alguacil Mayor*)²⁶⁶.

3.5.1. Aragonia

Jak już zostało wspomniane, po zajęciu Aragonii w 1707 r. król Filip V szybko powołał Audiencje dla Aragonii i Walencji, które miały działać w taki sam sposób i na tych samych zasadach co Kancelarie w Valladolid i Granadzie. Wprowadzało to tym samym na tereny Królestwa Aragonii kastylijskie prawo publiczne. Wyłączone spod jurysdykcji nowej Audiencji zostały sprawy kościelne, zgodnie z odpowiednimi normami ustanowionymi w konkordatach ze Stolicą Apostolską²⁶⁷. Niemal cztery kolejne lata zajęło dworowi przygotowanie konkretnych rozwiązań ustrojowo-administracyjnych i proceduralnych dla powołanych wcześniej instytucji. Zmienne losy wojny spowodowały względne poluzowanie polityki prowadzonej wobec terytoriów Korony Aragonii, co król manifestował w kolejnych dekretach *Nueva Planta*, organizujących na nowo prawno-ustrojowy system administracji „zbuntowanych” terytoriów, a później częściowo przeszczepił na całe państwo.

Aktem z 3 kwietnia 1711 r. król Filip V ustanawiał nową formę rządów w Aragonii i nadawał tymczasowy reżim Królewskiej Audiencji w Saragossie. W jej skład miał wchodzić regent (*Regente*) i dziewięciu mini-

²⁶⁵ J.H. Parry, *Morskie imperium Hiszpanii*, przeł. S. Bławat, Gdańsk 1983, s. 180–181.

²⁶⁶ J. Pérez Beneyto, *Historia...*, s. 476.

²⁶⁷ RDyRC1707.

strów (Ministros), podzielonych między dwie izby (*Salas*), jedna izba – dla spraw cywilnych (*para lo civil*), w której zasiadało czterech ministrów i jedna dla spraw kryminalnych (*para lo criminal*), w której działało pięciu ministrów. Dodatkowo powołano jednego prokuratora (*Fiscal*) dla obu izb. Zaledwie kilka miesięcy później doszło do pierwszej modyfikacji działalności aragońskiej Audiencji, która odtąd miała wzorować się na równorzędnej instytucji z Sewilli, w związku z czym dodano dodatkową, drugą Izbę Cywilną złożoną z czterech nowych ministrów²⁶⁸. Prawo mianowania członków Audiencji król rezerwował bezpośrednio i wyłącznie dla siebie, bez względu na ich pochodzenie, co w praktyce oznaczało dopuszczenie do najwyższych miejscowych urzędów Kastylijczyków. Kontrolę nad działalnością Audiencji aragońskiej i obowiązek jej przewodniczenia posiadał komendant generalny Aragonii. Izba odpowiedzialna za sprawy karne miała rozpatrywać je według prawa kastylijskiego, natomiast Izba Cywilna zajmowała się właściwymi postępowaniami według norm przywróconego prawa aragońskiego, nazwanego w dekrete municypalnym (*leyes municipales*). Wyjątek stanowiły sprawy, w których uczestnikiem był sam monarcha – te podlegały procedurze kastylijskiej. Mimo wszystko należy podkreślić jeszcze raz, że restytucja aragońskiej Audiencji, choć opartej na innej podstawie prawnej i w zmienionym kształcie, była ogromnym wyłomem w zakresie restrykcji wprowadzanych po odzyskaniu kontroli przez króla Filipa V nad królestwami dawnej Korony Aragonii. Odtąd kolejne normatywne akty prawnoustrojowe zachowywały obowiązywanie miejscowych regulacji w zakresie prawa prywatnego, a i ustrój administracji terenowej był reformowany z większą powściągliwością.

Od wyroków Audiencji przysługiwała apelacja do Rady Kastylii i, co istotne, sprawy cywilne w instancji odwoławczej były rozpatrywane także zgodnie z normami aragońskimi, by zachować właściwość materialną sprawy i ciągłość postępowania. Dodatkowo w ramach Audiencji miała działać oddzielna izba odpowiedzialna za sprawy fiskalne prowincji, tj. wspomniany już Trybunał Królewskiego Skarbu. Lokalny wymiar sprawiedliwości w miastach, wsiach i miejscach (*ciudades, villas y lugares*) sprawowali justycjariusze (*Justicias*) i sędziowie (*Jueces*) oraz ich zastępcy, wszyscy wyznaczeni bezpośrednio przez króla²⁶⁹.

²⁶⁸ RD1711b.

²⁶⁹ RD1711a.

3.5.2. Katalonia

Utworzona dekretem ze stycznia 1716 r., poza sprawami natury *stricte* sądowniczej, Audiencia stała się, wraz z kapitanem generalnym, najwyższym organem rządzącym regionu²⁷⁰. W rzeczywistości o sprawach rządowych decydował jednoosobowo kapitan generalny, o którym będzie jeszcze szerzej mowa, a który skupił w swoim ręku w praktyce władzę wojskową, polityczną i sądowniczą. Jednak, by zapobiec nadużyciom ze strony kapitana generalnego, właściwym naczelnikiem Audiencji w sprawach judycjalnych pozostawał regent, co prowadziło do zatargów między tymi instytucjami²⁷¹. Głos kapitana generalnego został ograniczony jedynie do spraw rządowych (*cosas de Gobierno*), czyli w kwestiach nominacji urzędowych (*Nominaciones de Oficio*) oraz w sprawach nagłych. Zdanie kapitana generalnego mogło być brane pod uwagę wyłącznie w czasie jego obecności podczas obrad²⁷². Ten swoisty duopol nadrzędnej władzy w regionie nazwano Królewskim Porozumieniem (*Real Acuerdo*). Nie była to jednak instytucja nowa, gdyż z powodzeniem funkcjonowała zarówno w niektórych strategicznych regionach Hiszpanii iberyjskiej (Galisja, Wyspy Kanaryjskie), jak i w Nowym Świecie²⁷³.

Poza nowością, jaką było wyznaczenie na jej przewodniczącego gubernatora (*Gobernador*), czyli kapitana generalnego, zwanego też komendantem generalnym, zachowano wiele z rozwiązań dotychczasowej Audiencji działającej według prawa aragońskiego. W przypadkach zwyczajnych związanych z wymiarem sprawiedliwości obradom Audiencji przewodniczył regent (*Regente*), a w jej skład wchodziło ponadto piętnastu ministrów (*Ministros*). Dziesięciu ministrów, zwanych także słuchaczami (*oidores*), zasiadało w dwóch Izbach do spraw Cywilnych, zaś pięciu pozostałych, jako alkaldowie kryminalni (*alcaldes del crimen*), w Izbie

²⁷⁰ Kompetencje z zakresu władzy kapitana generalnego i Audiencji w pierwszym stuleciu panowania burbońskiego wyczerpująco opisał w swoim monumentalnym dziele S. Solé i Cot, *El Gobierno del Principado de Cataluña por el Capitán General y la Real Audiencia – el Real Acuerdo – bajo el régimen de Nueva Planta (1716–1808). Una aportación al estudio del procedimiento gubernativo a finales del Antiguo Régimen*, Barcelona 2008.

²⁷¹ Patrz szerzej: E. Escartín Sánchez, *El desacord del Reial Acord (1716–1755)*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 1984, s. 113–146.

²⁷² Art. 2, RD1716.

²⁷³ Patrz szerzej: G. Valencia Álvarez, *El Real Acuerdo: instrumento de consulta visto desde los aportes de la diplomática (siglos XVII al XIX)*, "Estudios Humanísticos. Historia" 2013, núm. 12, s. 347–365.

do spraw Kryminalnych. Ponadto w skład Audiencji wchodziło dwóch prokuratorów (*Fiscales*), cywilny i kryminalny, a także strażnik wielki (*Alguacil Mayor*), odpowiedzialny za egzekucję wyroków karnych²⁷⁴. Każdemu z prokuratorów asystował agent podatkowy (*Procurador* lub *Agente Fiscal*)²⁷⁵. Ponadto ministrowie każdej z izb posiadali do pomocy dwóch sprawozdawców (*Relatores*), którzy mieli odciążać swoich przełożonych od zadań proceduralnych, usprawniając w ten sposób postępowanie przed Audiencją²⁷⁶.

Poszczególne izby Audiencji obsługiwane były przez pisarzy (*escribanos*)²⁷⁷. W izbach cywilnych było ich sześciu, w tym jeden główny (*principal*), odpowiedzialny m.in. za archiwum (*Archivo*)²⁷⁸. W Izbie Karnej było dwóch pisarzy mających prowadzić sprawy, zaś sześciu kolejnych asystowało ministrom i strażnikowi wielkiemu²⁷⁹. Ten ostatni kierował pracą ośmiu strażników (*Alguaciles*)²⁸⁰. Skład urzędników Audiencji Katalonii dopełniało czterech woźnych (*Porteros*)²⁸¹. Adwokaci (*Abogados*) i pełnomocnicy procesowi (*Procuradores*) mogli reprezentować swoich klientów wyłącznie, jeśli zostali uprzednio przyjęci przez Audiencję²⁸². Przewidziano także powołanie adwokata i pełnomocnika procesowego dla osób ubogich (*de Pobres*)²⁸³.

W sprawach cywilnych i karnych Audiencja miała działać według procedur dawnego prawa katalońskiego²⁸⁴. Nakazano, by więźniowie Audiencji byli odseparowani od więźniów korektora. Naczelników więzień mianował sam król²⁸⁵. Urzędowym językiem we wszystkich sprawach rozpatrywanych przed Audiencją miał być kastyljski²⁸⁶ i to pomimo zachowania dawnych praw katalońskich jako subsydialnych. Podkreśla się

---

²⁷⁴ Art. 3, RD1716.

²⁷⁵ Art. 9, RD1716.

²⁷⁶ Art. 8 i 22, RD1716.

²⁷⁷ Art. 3, RD1716.

²⁷⁸ Art. 10, RD1716.

²⁷⁹ Art. 23, RD1716.

²⁸⁰ Art. 24, RD1716.

²⁸¹ Art. 26, RD1716.

²⁸² Art. 14, RD1716.

²⁸³ Art. 25, RD1716.

²⁸⁴ Art. 28, RD1716.

²⁸⁵ Art. 29, RD1716.

²⁸⁶ Art. 5, RD1716.

także, że kapitanowie generalni, a więc przewodniczący Audiencji, nie byli Katalończykami. Przeważnie wywodzili się z Kastylii lub byli obco-krajowcami. Znamienne pozostaje, że jedyny, do okresu inwazji napoleońskiej, miejscowy regent, Josep Francesc d'Alòs i de Ruis, zawdzięcza swoją nominację w dużej mierze protekcji swojego przyjaciela José Patiño²⁸⁷. Podobnie większość ministrów była pochodzenia kastylijskiego, co powodowało częste konflikty urzędnicze kastylijsko-katalońskie zarówno w kwestiach proceduralnych, jak i materialnych. Mniejszość katalońska słusznie zarzucała przyjezdnym nieznaną miejscowego prawa oraz wyniosłość i nieumiejętność dostosowania się do miejscowych zwyczajów. Baczny obserwator konstytuującej się na nowo barcelońskiej Audiencji, *notabene* Włoch, więc niezaangażowany w spór kastylijsko-kataloński, porównał ją do rozstrojonego instrumentu²⁸⁸.

3.5.3. Majorka

Audiencję dla Królestwa Majorki ustanowiono dekretem z listopada 1715 r., czyli redagowanym w tym samym czasie co analogiczny akt dla Katalonii. Dekret wyspiarski, choć w założeniu miał być podobny do katalońskiego, zachowywał pewne różnice zarówno w instytucjach, jak i procedurze pomiędzy oboma terytoriami. Przede wszystkim zwraca uwagę, że Audiencja miała rozpatrywać sprawy cywilne i kryminalne z zastosowaniem dawnych miejscowych praw i według tej samej procedury, jak czyniono to zanim Baleary dostały się pod rzeczywistą władzę burbońską²⁸⁹. Jedynym wyjątkiem od tej reguły pozostawała droga odwoławcza, która dotychczas prowadziła przed oblicze Rady Aragonii, ale wobec jej skasowania, z przyczyn oczywistych zdecydowano, że wyższą instancją dla spraw rozpatrywanych przez Audiencję Majorki będzie Rada Kastylii²⁹⁰. W ten sposób król Filip V dokonywał największego z dotychczasowych odstępstw wobec „terytoriów zbuntowanych”. O braku konsekwencji monarchy świadczy fakt, że przecież Majorka poddała się jako ostatnia

²⁸⁷ S. Solé i Cot, dz. cyt., s. 714.

²⁸⁸ [Pío de Savoia y de Moura F.] Marques de Castel-Rodrigo, *Informe sobre la Audiencia de Cataluña*, Barcelona 5 IX 1716, AGS, Gracia y Justicia, leg. 134.

²⁸⁹ Art. 2, RD1715M.

²⁹⁰ Art. 4, RD1715M.

z bastionów habsburskich, a pomimo tego została potraktowana o wiele łagodniej niż Walencja czy Aragonia. Nawet w dekreście ustanawiającym *Nueva Planta* dla Katalonii nie uchwalono wprost prawa do stosowania dawnej miejscowej legislacji w sprawach sądowych, a jedynie przyznano katalońskiemu prawu subsydiarność w przypadku braku stosownych uregulowań w samym dekreście.

Podobnie jak w przypadku Katalonii, na czele Audiencji stanął urzędnik o szerokich kompetencjach cywilnych i wojskowych, komendant generalny (*Comandante General*), pełniący podobną funkcję do kapitana generalnego. Nie miał on głosu w sprawach sędowniczych, ale przysługiwał mu w politycznych. W sprawach nagłych musiał być on powiadomiony za pośrednictwem pisarza wielkiego (*Escribano Mayor*) lub pismem regenta (*Regente*), który nadzorował codzienne prace Audiencji o charakterze jurysdykcyjnym. Poza nim w skład instytucji wchodziło pięciu ministrów (*Ministros*) i prokurator (*Fiscal*), którego rola została ograniczona jedynie do spraw leżących w interesie królewskich organów fiskalnych, zaś wszystkie pozostałe sprawy o charakterze sędowniczym miały być rozpatrywane przez regenta i ministrów, odpowiedzialnych ponadto za sprawy polityczne²⁹¹. Ministrów w sprawach sądowych odciążać miało dwóch sprawozdawców (*Relatores*)²⁹². Ponadto jeden minister miał stale rezydować na Ibizie, rozstrzygając lokalne sprawy według dawnych zwyczajów²⁹³. Liczba i kompetencje pozostałych urzędników Audiencji miały pozostać bez zmian w stosunku do okresu przedwojennego²⁹⁴.

Sprawy w pierwszej instancji w sprawach cywilnych i kryminalnych rozstrzygali **wikariusze** (*vegueres*) w Palmie i Alcudii, zaś w pozostałych miejscach **baliwowie** (*bailes*). W Palmie wikariuszowi pomagali dwaj asesorowie dyplomowani (*asesores letrados*), zaś w Alcudii jeden. Baliwów mianowała rada wsi (*Consejo de la Villa*) na trzyletnią kadencję, za zgodą Audiencji i komendanta generalnego. Apelacja od wyroków w pierwszej instancji przysługiwała stronom do Audiencji²⁹⁵. W 1718 r. wikariusz Palmy otrzymał tytuł korektora, w ramach ujednolicenia nomenklatury systemu administracyjnego państwa, z prawem zasiadania i przewodni-

---

²⁹¹ Art. 2, RD1715M.

²⁹² Art. 3, RD1715M.

²⁹³ Art. 12, RD1715M.

²⁹⁴ Art. 4, RD1715M.

²⁹⁵ Art. 6, RD1715M.

czenia w zarządzie miejskim (*Ayuntamiento*), natomiast wikariusz Alcudii został zdegradowany do rangi baliwa²⁹⁶.

3.5.4. Asturia

Zwykle nie wiąże się powstania Audiencji Asturii z reformami *Nueva Planta*. Księstwo Asturii (*Principado de Asturias*) było bowiem integralną częścią Korony Kastylii. Niemniej jednak utworzenie nowej Audiencji właśnie w tym miejscu, niemal natychmiast po zakończeniu wojny domowej i w trakcie największej działalności legislacyjnej w państwie, nie było przypadkowe i stało się kolejnym elementem na drodze wdrażania absolutyzmu burbońskiego w Hiszpanii. Asturyjczycy zabiegali bowiem o utworzenie Audiencji od dawna, gdyż odległość od Valladolid stanowiła poważną przeszkodę w prawidłowym funkcjonowaniu sądownictwa. Już na początku panowania król Filip V nakazał utworzenie stanowiska specjalnego ministra do spraw Asturii przy Kancelarii w Valladolid. W wyniku otrzymanego poparcia dla strony burbońskiej w wojnie sukcesyjnej, monarcha wynagrodził Asturyjczyków własną Audiencją, podnosząc w ten sposób rangę samego regionu, ale przede wszystkim usprawniając działanie miejscowego wymiaru sprawiedliwości²⁹⁷.

Akt erekcyjny nowej Audiencji nosił datę 30 lipca 1717 r.²⁹⁸ i z założenia miał się wzorować na Audiencji Galisji. Od momentu rozpoczęcia pracy Audiencji w Oviedo, Asturia miała recypować prawa, nadania i ordonansy (*leyes, cédulas y ordenanzas*), obowiązujące w Galisji, w szczególności w zakresie jurysdykcji, władzy i formowania wyższego trybunału, jakim przecież była sama Audiencia²⁹⁹. Działalność instytucji z siedzibą w Oviedo rozpoczęto szybko, bo już w następnym roku. W skład Audiencji

²⁹⁶ Real Resolución de 6 de Septiembre de 1718, *Nuevos puntos resueltos respectivos á la planta de la Audiencia de Mallorca*, NR, libro V, título 10, ley 6; t. II, s. 420 (dalej: RR1718). Szerzej na temat rozwoju i działalności urzędu korektora w Palmie w XVIII w. patrz: E. Pascual Ramos, *Los corregidores del Ayuntamiento de Palma (1718–1812)*, "Espacio, Tiempo y Forma" 2015, núm. 28, s. 211–235.

²⁹⁷ Szerzej na temat utworzenia i późniejszej działalności Audiencji dla Asturii patrz: A. Menendez Gonzalez, *La Real Audiencia de Asturias, 1718–1854*, Oviedo 2011.

²⁹⁸ Real Cédula de 30 de julio de 1717, *Formación de la Real Audiencia de Asturias a similitud de la de Galicia*, NR, libro V, título 3, ley 1; t. II, s. 373–376 (dalej RC1717A).

²⁹⁹ Art. 15, RC1717A.

miał wchodzić regent (*Regente*) i czterech słuchaczy (*Oidores*), którzy jednocześnie mieli dzierżyć tytuł alkaldów większych (*Alcalde Mayor*) rozpatrujących wszystkie sprawy świeckie w zakresie cywilnym i kryminalnym, a także w sprawach kościelnych w przypadkach i według procedur stosowanych w Kancelarii Valladolid. Regent, zwany też przewodniczącym (*Presidente*), przejął także tytuł i kompetencje dawnych korektorów oraz kapitanów generalnych, przez co skupił w swoim ręku potężną władzę w sferach cywilnej, sądowniczej, wojskowej i skarbowej, stając się w praktyce gubernatorem regionu³⁰⁰. Powołano także prokuratora (*Fiscal*) zobowiązanego do bycia stroną w sprawach dotyczących kwestii skarbowych, zarówno cywilnych, jak i karnych³⁰¹. Do zadań alkaldów większych i prokuratora należał także nadzór nad dwoma więzieniami, a przede wszystkim dbałość o ubogich więźniów³⁰², co wskazuje na przejawy wysoko rozwiniętego humanitaryzmu prawodawcy w kontekście ówczesnych realiów penitencjarnych. Utworzono stanowiska dwóch sprawozdawców (*Relatores*) oraz dwóch pisarzy izby (*Escibanos de Cámara*), którzy mieli służyć pomocą słuchaczom w rozpatrywaniu wpływających do Audiencji spraw. Uznano przy tym prawa dziedzicznego posiadania tytułu pisarza dla zastępowanego rodu Quintanilla³⁰³. Ponadto innymi urzędnikami w Audiencji byli: wielki strażnik (*Alguacil* lub *Merino Mayor*), adwokat i rzecznik ubogich (*Abogado de pobres* i *Procurador de pobres*), rzeczoznawca (*Tasador*), sześciu odbiorców (*Receptores*), czterech woźnych izby (*Porteros de Cámara*), urzędnik egzekucyjny (*Oficial de la vía ejecutiva*), dziesięciu strażników zwyczajnych (*Alguaciles ordinarios*) oraz agent podatkowy (*Agente Fiscal*), wybierani przez prezydium Audiencji spośród osób zdolnych i posiadających odpowiedni potencjał do tej roli (*personas hábiles y capaces*), które jednocześnie wywodziłyby się spoza Asturii, co świadczyło o chęci zachowania bezstronności w sprawach sądowych³⁰⁴.

Audiencja stawała się najważniejszą instytucją w regionie. W sprawach nadzwyczajnych został jej poddany zarząd miejski (*Ayuntamiento*), czyli

---

³⁰⁰ Art. 10–13, RC1717A. Por. E.C. Martínez-Radio Garrido, *La organización de las milicias de Asturias bajo el reinado de Felipe V y el Regimiento Provincial de Oviedo*, Madrid 2013, s. 61.

³⁰¹ Art. 3, RC1717A.

³⁰² Art. 2, RC1717A.

³⁰³ Art. 4, RC1717A.

³⁰⁴ Art. 5, RC1717A.

najważniejszy organ stołecznego administracyjny Oviedo. Jeden z alkałdów wielkich miał obowiązek uczestniczenia i przewodzenia posiedzeniom zarządu miejskiego, które dotyczyły wyborów sędziów miejskich (*Jueces*) i pozostałych urzędników mianowanych przez włodarzy miejskich oraz w sesjach zwołanych w celu rozpatrzenia wszystkich spraw nagłych i nadzwyczajnych. Regent ponadto miał prawo uczestniczyć we wszystkich posiedzeniach, w których uzna za wskazane przybycie we własnej osobie, przejmując dawne uprawnienia gubernatora w tej dziedzinie³⁰⁵.

Król zobowiązał się także do zachowania zgromadzeń generalnych (*Juntas Generales*) i zgromadzeń szczególnych (*Juntas Particulares*) jako instytucji przedstawicielskich miejscowego społeczeństwa, które stanowiły „głos i reprezentację Księstwa” (*voz y representación de Principado*). Miały się one odbywać w dotychczasowej formie zwyczajowej, jednak z obowiązkowym sporządzaniem sprawozdania dla Audiencji, która miała aprobować lub dezaprobować postanowienia poszczególnych zgromadzeń, by były one jak najkorzystniejsze dla monarchii oraz interesu publicznego³⁰⁶.

W ten sposób uformował się na nowo ustrój administracyjny prowincji stale lojalnej wobec króla Filipa V. Zaczepnięto przy tym rozwiązania znane z aktów implemmentowanych w dawnej Koronie Aragonii, wynosząc Audiencję w regionie ponad inne instytucje. Również jednak utrzymano istniejące unormowania miejscowe, przede wszystkim zachowując regionalne zgromadzenie reprezentacyjne i przekazując regentowi Audiencji uprawnienia dawnego gubernatora, choć w znacznie rozszerzonej formie³⁰⁷. Asturia stała się tym samym wzorem dla unormowań kolejnych regionów, godząc tendencje absolutyzmu burbońskiego z miejscową tradycją ustrojowo-administracyjną.

3.6. Korektorowie (*Corregidores*)

Właściwie byłoby można przyporządkować korektorów jako podległych audiencjom urzędników o kompetencjach głównie z zakresu wymiaru

³⁰⁵ Art. 10, RC1717A.

³⁰⁶ Art. 14, RC1717A.

³⁰⁷ Por. E.C. Martínez-Radio Garrido, dz. cyt., s. 62–63.

sprawiedliwości. Jednakże zbytnio upraszczałoby to sprawę, gdyż była to instytucja praktycznie samodzielna, odpowiadająca przed królem, którą dopiero *Nueva Planta* sprowadziła do podległej intendentom. Ponadto zakres uprawnień i obowiązków korektorów wykraczał daleko poza samo sądownictwo, a geneza urzędu była inna niż w przypadku audiencji.

Pierwsze wzmianki o korektorach pochodzą z połowy XIV w. Występowali w Kastylii jako sędziowie i przedstawiciele królewscy wysyłani na zgromadzenia rad municypalnych (*concejos municipales*). Nie była to jednak praktyka powszechna i ciągła, a stosowana jedynie doraźnie w ramach potrzeby ingerencji królewskiej w życie konkretnych społeczności lokalnych. Sytuacja uległa zmianie dopiero w dobie panowania Królów Katolickich, którzy postanowili wysłać swoich przedstawicieli do miejscowości, w których odbywały się regionalne zgromadzenia reprezentacyjne³⁰⁸. Oczywiście, wyłączone z tej zasady zostały senioraty (*señoríos*), czyli dziedziczna własność ziemska o charakterze prywatnym oraz dobra należące do zakonów rycerskich (*Órdenes Militares*), gdyż władza korektorów roztaczała się wyłącznie na dobra królewskie (*realengo*). Przyjmuje się, że te ostatnie stanowiły ok. 60% całości terytorium iberyjskich posiadłości Korony Kastylii³⁰⁹. W powyższym zakresie urząd przypominał nieco właściwościami środkowoeuropejskiego starostę.

Korektorowie występowali także w Nowym Świecie. W XVI w. pojawili się także osobni korektorowie dla Indian (*Corregidor de Indios*), działający w terenie, nadzorując porządek publiczny i sprawując wymiar sprawiedliwości wśród ludności tubylczej³¹⁰. Ponadto korektor był poborcą podatkowym na podległym mu obszarze. Korektorowie dla Indian byli podporządkowani tzw. korektorom miejskim (*Corregidores de ciudades*), czyli działającym wśród miejscowych Hiszpanów, którzy dzielili się na „Półwyspiarzy” (*Peninsulares*), czyli urodzonych w metropolii i Kreoli, czyli potomków Europejczyków, ale urodzonych już w Ameryce.

---

³⁰⁸ G. Martínez Díez, *Génesis histórica de las provincias españolas*, "Anuario de historia del derecho español" 1981, núm. 51, s. 539–540; J.H. Elliott, *Imperial Spain 1469–1716*, London 1988, s. 94–97.

³⁰⁹ J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes de la división provincial en España*, Madrid 2012, s. 93.

³¹⁰ Por. J.H. Parry, dz. cyt., s. 186 i 258–259.

Korektora mianował król³¹¹. W XVII w. ukształtował się jako urząd kadencyjny, ze sztywno określonym czasem trwania kadencji obejmującym trzy lata. Apogeum znaczenia kastylijskich korektorów przypada na okres habsburski, kiedy stanowili znaczącą siłę w aparacie administracyjnym państwa³¹². W dobie burbońskiej ich władza i wpływy sukcesywnie malały na rzecz innych instytucji, przede wszystkim intendentów i kapitanów generalnych³¹³.

Autor monumentalnego dzieła dotyczącego urzędu korektora z końca XVI w., Jerónimo Castillo de Bobadilla, definiuje tę godność następującymi słowami: „Urzędnik magistracki i królewski, który w miejscowościach lub prowincjach trzyma większą i mniejszą jurysdykcję, w sprawach karnych i cywilnych, na mocy której rozwiązywane są sporne sprawy, karane przestępstwa i wykonywane akty prawne. Nosi laskę na znak panowania i zajmowanego stanowiska: jest najważniejszy zaraz po księciu republiki, który rządzi”³¹⁴. Jak wynika z powyższej definicji, korektor zajmował się sprawami sądowymi w pierwszej instancji, choć także przysługiwało mu niekiedy rozpatrywanie niektórych spraw w trybie odwoławczym. Sprawował całkowitą jurysdykcję karną w podległym mu obwodzie, natomiast w sprawach cywilnych podlegały mu sprawy, gdzie wartość przedmiotu sporu była wyższa od 600 maravedis (moneta brązowa)³¹⁵. W zakresie lokalnym był przewodniczącym zarządu miejskiego (*Presidente del Ayuntamiento*) w miejscowościach stołecznych (*población cabezera*) danej

³¹¹ Przykładowo podstawa prawna dla Aragonii w tym zakresie patrz: RD1711a, zaś dla Katalonii: art. 43, RD1716.

³¹² Więcej na ten temat patrz: J.I. Fortea Pérez, *Los corregidores de Castilla bajo los Austrias: elementos para el estudio prosopográfico de un grupo de poder (1588–1633)*, "Studia historica. Historia moderna" 2012, núm. 34, s. 97–144.

³¹³ O konfliktach kompetencyjnych pomiędzy korektorami i kapitanami generalnymi czasów pierwszych Burbonów na przykładzie Andaluzji patrz: M.L. Álvarez y Cañas, *Las conflictivas relaciones entre los corregidores militares y los capitanes generales de la Costa de Andalucía y de la Costa de Granada en el siglo XVIII*, "Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia" 2011, núm. 33, s. 253–281.

³¹⁴ J. Castillo de Bobadilla, *Política para Corregidores y señores de vasallos en tiempos de paz y guerra, y para Jueces Eclesiásticos y Seglares, y de Sacas, Aduanas, y de Residencias, y sus Oficiales y para Regidores, y Abogados; y del valor de los Corregimientos, y Gobiernos Realengos, y de las Órdenes*, Madrid 1597, t. I, s. 18. "Magistrado y Oficio Real que en los pueblos o provincias contiene en sí jurisdicción alta y baja, mero y mixto imperio, por el cual son despachos los negocios contenciosos, castigados los delitos y puestos en ejecución los actos. Trae vara en señal de señoría y cargo que ejerce: es el mayor después del Príncipe en la República que rige" (przet. aut.).

³¹⁵ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 481.

korektury. Czyniło to z korektora centralną postać lokalnej administracji, którą kierował przy pomocy podległych mu urzędników. Do grupy najbliższych współpracowników korektora należeli m.in. strażnik wielki, zaś w sprawach karnych prokurator. Na podlegającym mu obszarze korektor mógł rozstrzygać sprawy karne i wykonywać kary pozbawienia wolności we współpracy z baliwami³¹⁶, o których jeszcze będzie mowa. W swoich dystryktach wykonywał czynności nadzorcze nad rządcami municypalnymi, mogąc w razie podejrzenia o naruszenie powinności przez tych ostatnich, pociągnąć ich do odpowiedzialności przed Audiencją (postępowanie odbywało się przed ministrami do spraw cywilnych)³¹⁷. Ponadto odpowiadał za pobór podatków od cechów miejskich i innych danin lokalnych (rady lokalne, na czele których stał korektor, są uważane za najbardziej pewne z ówczesnych hiszpańskich administracyjnych podmiotów finansowo-fiskalnych³¹⁸), nadzór nad rozwojem gospodarczym podległego mu obszaru i stosowanie niezbędnych środków do utrzymania porządku publicznego³¹⁹.

Istotne z punktu widzenia dworu były zadania polityczne korektora. Głównym celem jego działania miało być przedłożenie interesów monarchii nad partykularnymi interesami lokalnymi³²⁰. Odpowiadał za wdrożenie i stosowanie woli króla. Po instauracji Burbonów w szczególności dotyczyło to nowych jednostek przyłączonych do kastylijskiego systemu prawno-administracyjnego na mocy reform *Nueva Planta*, czyli dawnych królestw Korony Aragonii³²¹. Oczywiście nie było też tak, że w Koronie Aragonii nie istnieli przedstawiciele króla przed wprowadzeniem korektorów. Od XIV w. delegatami królewskimi, odpowiedzialnymi przede wszystkim za kwestie sądownicze, byli tzw. *gerentes vices*, występujący

---

³¹⁶ Art. 44, RD1716.

³¹⁷ Art. 47, RD1716.

³¹⁸ Szerzej w zakresie polityki skarbowo-podatkowej korektora i władz lokalnych patrz: J. Infante Miguel-Motta, *Aportación al estudio de las haciendas de los concejos castellanos en las ordenanzas municipales durante el tardofeudalismo*, "Estudis. Revista de Historia Moderna" 1993, núm. 19, s. 193–232.

³¹⁹ J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 93.

³²⁰ B. González Alonso, *El Corregidor castellano (1348–1808)*, Madrid 1970, s. 215.

³²¹ E. Giménez López, *La Nueva Planta de Aragón. Corregimientos y corregidores en el reinado de Felipe V*, "Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses" 1988, núm. 101, s. 16.

w Aragonii, Katalonii, Walencji, Majorce, Rosellón i Sardynii³²². Oczywiście zniknęli oni wraz z reformami *Nueva Planta*, zaś ich obowiązki przejęli korektorowie, w dużo szerszym zakresie.

Wskazuje się, że w XVIII w. korektor przyjmował także czasami funkcje wojskowe, w zależności od położenia podległego mu obszaru. Przykładowo na wybrzeżach andaluzyjskich, w takich korekturach, jak Kadyks, Malaga, Almería czy Motril, sprawował on rządy wojskowo-cywilne, ze względu na konieczność fortyfikowania miast i utrzymywania obrony w obawie przed rajdami śródziemnomorskich piratów przybywających często głównie z wybrzeży afrykańskich. Jednakże w korekturach położonych nieco bardziej w głębi lądu, jak Granada, Jaén, Ronda czy Écija, korektorowie nie musieli już zajmować się sprawami wojskowymi, gdyż nie było takiej potrzeby, więc ich zadania skupiały się na sprawach *stricte* cywilnych. W związku z tym, w sprawach z zakresu militarnego korektorowie zostali wyłączeni spod nadzoru Rady Kastylii, podlegając w zamian kapitanom generalnym kapitanii, w której znajdowała się korektura³²³.

Znakiem charakterystycznym dla absolutyzmu burbońskiego była dywersyfikacja urzędu korektora. Pojawili się korektorowie tzw. *plaszacza* i *szpady* (*de capa y espada*), a także korektorowie dyplomowani (*de letras*). Duże kontrowersje w hiszpańskim społeczeństwie wzbudzała ta pierwsza godność. Posiadała charakter głównie prestiżowy i obsadzana była praktycznie dożywotnio, za zasługi okazane Koronie. Desygnowani na to stanowisko przez Sekretariat Wojny nie musieli wykazywać się jakimkolwiek wcześniejszym doświadczeniem w sprawach administracyjnych, spełniać jakichkolwiek wymagań w zakresie kompetencji do sprawowania urzędu, a także posiadać znajomości podległego im terytorium³²⁴.

W czasach habsburskich nadzór nad korektorami sprawowało pięciu radców Izby Rządu Rady Kastylii. Każdemu z nadzorujących radców przydzielono korektury zgrupowane według kryteriów geograficznych w pięć obwodów (*partidos*), wydzielając dwa dodatkowe pod koniec

³²² J.M. García Marín, *La reconstrucción de la Administración territorial y local*, Madrid 1987, s. 12.

³²³ Szerzej na ten temat: M.L. Álvarez Cañas, *Corregimientos militares en la administración territorial de la Andalucía del siglo XVIII*, w: *Ejército, ciencia y sociedad en la España del Antiguo Régimen*, E. Balaguer i Perigüell, E. Giménez López (eds.), Alicante 1995, s. 241–270.

³²⁴ E. Giménez López, *Los corregimientos de capa y espada como retiro de militares. El ejemplo de las Cinco Villas de Aragón en el siglo XVIII*, "Revista de Historia Jerónimo Zurita" 1991, núm. 63–64, s. 189.

XVII w. Po wprowadzeniu dekretami *Nueva Planta* korektur także w prowincjach na wschodzie państwa liczba *partidos* powiększyła się do dziesięciu, pozostawiając nad każdym nadzór jednemu z radców Izby Rządu Rady Kastylii, zwanemu odtąd *Superintendente de Partido*³²⁵. Podkreśla się jednak w historiografii znaczną autonomię urzędu i nieefektywną kontrolę Rady Kastylii nad poszczególnymi korektorami, którzy z czasem stawali się jako grupa społeczna coraz bardziej skłonni do nadużywania swoich szerokich prerogatyw, wykorzystując je głównie w celach korupcyjnych³²⁶.

Wraz z pojawieniem się intendentów prowincji po reformie z 1718 r. otrzymywali oni równocześnie stanowisko korektora w miejscu rezydowania w danej prowincji³²⁷. Wyjątkami od tej zasady stały się Barcelona, Kadyks, Pamplona, Merida, Cáller (Cagliari) oraz Wyspy Kanaryjskie, gdzie korektor wciąż pozostawał osobnym stanowiskiem, nie łącząc go z urzędem intendenta³²⁸. Taka konstrukcja ustrojowo-administracyjna wynikała z newralgiczności strategicznej tych regionów, gdzie intendent winien poświęcać więcej czasu sprawom wojskowym, a korektor miał odciążać go od zadań związanych z wymiarem sprawiedliwości. W Kadyksie dodatkowo dochodziły jeszcze sprawy związane z organizacją floty hiszpańskiej, a także handlem zamorskim. W dotychczasowych korekturach, gdzie intendenta nie wprowadzono, korektorowie pozostawali na swoich urzędach na dawnych zasadach, choć ich praca stawała się nadzorowana przez intendenta, który mógł zlecać im zadania według własnego uznania³²⁹.

---

³²⁵ Ley de 3 de julio de 1717, *Conocimiento que deben tomar los Ministros de Consejo Superintendentes de Partidos de quanto ocurre en ellos digno de practicarse o precaverse*, NR, libro IV, título 15, ley 2; t. II, s. 280. W skład pierwszego obwodu wchodziły korektury północno-wschodnio-kastylijskie i baskijskie, drugiego: północno-zachodnio-kastylijskie i Asturia, trzeciego: Galisja oraz Salamanka, Zamora i Ciudad Rodrigo, czwartego: korektury La Mancha, czyli południowo-kastylijskie oraz Murcja, piątego: Estremadura, szóstego Granada i Jaén, siódmego: Sewilla i Kordoba, ósmego: Aragonia, dziewiątego: Walencja i Majorka, dziesiątego: Katalonia. Por. także: G. Martínez Díez, dz. cyt., s. 548–549.

³²⁶ Por. A. Domínguez Ortíz, *Sociedad y Estado en el siglo XVIII español*, Barcelona 1988, s. 94.

³²⁷ Art. 66, RO1718Int.

³²⁸ Por. H. Kamen, *El establecimiento de los intendentes en la administración española*, "Hispania" 1964, núm. 95, s. 376.

³²⁹ J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 100.

3.6.1. Alkaldowie (*Alcaldes*) i baliwowie (*Bailes*)

W mniejszych miejscowościach funkcje jurysdykcyjnie spełniali **alkaldowie** (*Alcaldes*). Stanowisko to było sprawowane przez prawników z tytułem uniwersyteckim, jednak często bez jakiegokolwiek doświadczenia. Zwykle właśnie w ten sposób młodzi urzędnicy zaczynali swoją karierę, pnąc się następnie po kolejnych szczeblach hierarchii administracji. Bywało, że alkaldowie, jako ludzie wykształceni i zaznajomieni z obowiązującym prawem, zastępowali zupełnie korektora w jego obowiązkach z zakresu wymiaru sprawiedliwości³³⁰. Wiązało się to często z niedostateczną wiedzą prawniczą i brakiem doświadczenia korektora w meandrach postępowań sądowych, wynikających z nadawania tej godności osobom zasłużonym, wspomnianym już korektorom „płaszca i szpady”.

Urząd alkalda wywodził się z muzułmańskiego terenu Al-Andaluz, gdzie *alqādi* był miejscowym sędzią lub gubernatorem. Jeszcze w średniowieczu alkald został przejęty przez królestwa chrześcijańskie, stając się z czasem naczelnikiem administracji publicznej w swojej miejscowości. Vicente Vizacaíno Pérez w swoim traktacie stanowiącym nieformalny podręcznik dla alkaldów, terminem tym ujmuje osobę posiadającą autorytet, by mianować ją sędzią. W miejscach z przywilejem podziału urzędów na szlacheckie i kmiecie wyróżniało się alkalda szlacheckiego (*por el estado noble*) i alkalda kmiecego (*por el estado llano*)³³¹.

W niektórych korekturach zadania korektora w zakresie wymiaru sprawiedliwości na podległym mu terenie wypełniali ich zastępcy (*Teniente Letrado*). Mniejsze miejscowości, charakteryzujące się tradycjami posiadania samodzielnych rejonów sądowych, miały zastępców korektorów w postaci alkaldów, tak było np. w Kastylii, ale także w Aragonii³³², lub baliwów (*Bailes*) w Katalonii lub na Majorce. Urzędy alkaldów gdzieśniedzie bywały zhierarchizowane, wyróżniając alkaldów większych lub starszych (*Alcalde Mayor*), którzy pełnili funkcje nadrzędne nad zwykłymi alkaldami. Podobnie jak w przypadku korektora, także i jego zastępcy nominowani byli jedynie na czas określony, w dodatku uzależniony w ich przypadku od kadencji samego korektora.

³³⁰ J.H. Elliott, *Imperial...*, s. 97.

³³¹ V. Vizacaíno Pérez, *Tratado de la jurisdicción ordinaria para dirección y guía del los Alcaldes de los pueblos de España*, Madrid 1802, s. 1–3.

³³² RD1711a.

W ważniejszych miejscowościach alkalda wyznaczał król wedle własnego mniemania w porozumieniu z Radą Izby Kastylii, która proponowała trzech kandydatów na to stanowisko „biegłych w nauce i świadomości” (*hábiles en ciencia y conciencia*)³³³. Taka praktyka ukonstytuowała się dopiero po objęciu tronu przez Burbona, gdyż wcześniej to zwykle korektorowie samodzielnie wybierali swoich zastępców. Nowe rozwiązanie wiązało się ze wzrostem sprzedaży tych urzędów przez poszczególnych korektorów, co stanowiło proceder zakazany, ale wobec niewielkiej kontroli Rady Kastylii, dość powszechny³³⁴. Po wprowadzeniu rozwiązań kastylijskich na tereny dawnej Korony Aragonii, także i tu spopularyzował się zwyczaj kupczenia urzędami³³⁵. Oczywiście uwaga ta nie dotyczy wyłącznie alkaldów, ale także pozostałych urzędów lokalnych mniejszej wagi. Uprzywilejowane miejscowości, w których alkaldowie występowali z nadania królewskiego, dzierżyły miano miasta (*ciudad*) lub wsi (*villa*).

Po reformie wprowadzającej intendencje w całym państwie alkaldowie więksi w stolicach intendencji stali się faktycznymi zastępcami intendenta. Ten ostatni przekazywał im kompetencje sądownicze nabywane wraz z nadawaniem mu z urzędu tytułu korektora w swojej siedzibie. Zwykle w podobnych przypadkach alkald większy występował samodzielnie. W znaczniejszych miejscowościach niekiedy było ich dwóch.

Delegatem króla na obszary mniejsze niż korektury, gdzie nie było alkaldów, był **baliw** (*baile*, kat. *batlles*). Geneza urzędu wywodziła się ze średniowiecza i przybyła na Półwysep Iberyjski z Francji. Instytucja przyjęła się w północno-wschodniej Hiszpanii. W Katalonii baliwów nominowała Audiencja na dwa lata, wyznaczając im zakres terytorialny urzędowania³³⁶. Zajmowali się oni egzekucją podatkową. W swoich obwodach przysługiwał im nadzór w podobnym zakresie nad rządzcami municipalnymi, jaki posiadali w dystryktach korektorowie³³⁷. Tam, gdzie było to konieczne, Audiencja mogła również powołać zastępców baliwów, tzw.

---

³³³ J.I. Cebreiro Núñez, *La administración periférica provincial: orígenes y evolución al final del Antiguo Régimen*, Madrid 2017, s. 74.

³³⁴ B. González Alonso, dz. cyt., s. 266–269.

³³⁵ E. Orduña Rebollo, *Nueva Planta de la administración provincial y local*, w: 1714. Cataluña..., s. 182–183.

³³⁶ Art. 43, RD1716.

³³⁷ Art. 47, RD1716.

podbaliwów (*subbailes*, kat. *sotsbatlles*). Baliwowie występowali także w dobrach prywatnych – senioratach³³⁸.

W Nawarze funkcje o charakterze policyjno-sądowym oraz fiskalnym na niższym szczeblu spełniali także naczelnicy (*prebostes*), admirałowie (*almirantes*) i justycjariusze (*justicias*)³³⁹.

Tytuł alkałda nie przynależał wyłącznie do sędziów mniejszych regionów. Należy pamiętać, że istniała spora grupa urzędników centralnych, którzy również byli alkałdami:

- alkałd domu i dworu (*Alcalde de Casa i Corte*), wspomniany już przy okazji Rady Kastylji;
- alkałd kryminalny (*Alcalde del Crimen*), czyli ministrowie w poszczególnych audiencjach zajmujący się sprawami karnymi;
- alkałd stopni (*Alcalde de Grados*), minister charakterystyczny wyłącznie dla Audiencji w Sewilli, również odpowiedzialny za sprawy karne;
- alkałd szlachecki (*Alcalde de Hijosdalgos*), zajmujący się rozpatrywaniem spraw cywilnych niższej szlachty (*hidalgos*) w Kancelariach Valladolid i Granady.

Ponadto występowali także inni alkałdowie lokalni o mniejszym znaczeniu, wyznaczeni do sprawowania jurysdykcji w skonkretyzowanych sprawach, jak np. alkałd nocny (*Alcalde de Noche*) odpowiedzialny za utrzymanie bezpieczeństwa w podległej mu miejscowości w porze nocnej czy alkałd apelacyjny (*Alcalde de las Alzadas*), do którego można było odwołać się od wyroku wydanego w zwyczajnym postępowaniu, jeśli powzięto podejrzenie mataczenia przez sędziów³⁴⁰.

3.7. Urzędy wojskowe

Nie jest bynajmniej celem niniejszej pracy skupianie się na wartości bojowej armii hiszpańskiej w XVIII w., lecz na miejscu wojskowości w strukturze administracyjnej państwa. Zagadnienie to jest wyjątkowo

³³⁸ V. Ferro i Pomà, *El dret Català durant els segles XVI i XVII*, "Revista de Dret Històric Català" 2013, vol. 12, s. 66.

³³⁹ Patr.: m.in. Ley 10, Título 10; Ley 4, Título 31, w: *Novissima Recopilación de las Leyes de el Reino de Navarra*, t. I, Pamplona 1735.

³⁴⁰ V. Vizcaino Pérez, dz. cyt., s. 2–10.

istotne, gdyż doktryna absolutyzmu opierała się o silne siły zbrojne, które były fundamentem ustroju państwowego³⁴¹. Jak zostało wskazane powyżej, armia hiszpańska była w bardzo słabej kondycji w momencie przybycia króla Filipa V na Półwysep Iberyjski. Zatem oprócz reformy ustrojowo-administracyjnej państwa jednym z głównych zadań młodego monarchy w początkowych latach panowania była restrukturyzacja i modernizacja armii, by stała się wystarczająco silnym narzędziem w ręku króla, zdolnym ochronić dopiero kiełkujący po południowej stronie Pirenejów burboński absolutyzm. Niemniej oba zagadnienia pozostawały w zażytej symbiozie, gdyż struktura ustrojowo-administracyjna Hiszpanii łączyła i mieszała funkcje typowo administracyjne z sądowniczymi i wojskowymi. Reforma wojskowości hiszpańskiej zatem nierozzerwalnie związana była z reorganizacją administracyjną, w szczególności terytorialną w najbardziej strategicznych obszarach państwa, zarówno na Półwyspie Iberyjskim, jak i w koloniach.

Nie tak dawno historiografia hiszpańska udowodniła, że wielka restrukturyzacja armii hiszpańskiej nastąpiła na początku XVIII w., nie zaś z końcem stulecia, jak chciały tego dawniejsze opracowania znawców tematu³⁴². Król Filip V i jego najbliżsi współpracownicy przystąpili do działań natychmiast po przyjeździe monarchy do Hiszpanii. Z jednej strony było to podyktowane nadciągającą wojną i naleganiem króla Francji Ludwika XIV, z drugiej zaś próbą przeszczepienia na grunt iberyjski kolejnych rozwiązań francuskich, tym razem w zakresie wojskowości. Przede wszystkim oprócz regularnej armii wprowadzono oddziały gwardyjskie, elitarne formacje bezpośrednio podlegające królowi. Bynajmniej nie oznacza to, że monarcha nie zwiększył zakresu swojego zwierzchnictwa nad tradycyjnymi jednostkami, głównie poprzez obsadę nowych urzędów nadzorujących armię, a także przez wpływ na bezpośrednie mianowanie oficerów regularnych wojsk.

Reformy w regularnej armii zapoczątkowane zostały zmianą nazw tradycyjnych hiszpańskich jednostek bojowych – *tercios*³⁴³, które od tej pory

---

³⁴¹ Tę zależność historiografia hiszpańska zaczęła dostrzegać dopiero w ostatnich dekadach. Patrz cenna praca: F. Andújar Castillo, *La Corte y los militares en el siglo XVIII*, Valencia 2001, s. 212. Tam też odestanie do dalszej literatury zagadnienia.

³⁴² F. Andújar Castillo, *Los militares...*, s. 33–45.

³⁴³ W XIX-wiecznej polskiej historiografii zaproponowano jako ekwiwalent dla *tercios* termin „trzeciaki”. Patrz: A.R. Villa, *Wyprawa na Węgry Bernarda Aldany generała kawalerii hiszpańskiej w latach 1548–1566*, przeł. F. Różański, Kraków 1882, s. 7.

stały się regimentami (*regimentos*) podzielonymi na bataliony (*batallones*) i kompanie (*compañías*). Także przeistoczeniu uległa nazwa stopnia mistrza polnego (*maestro de campo*), który odtąd był tytułowany pułkownikiem (*coronel*), analogicznie zastępca mistrza polnego (*teniente de maestro de campo*) został przemianowany na podpułkownika (*teniente coronel*). Wprowadzono także stopień brygadiera (*brigadier*)³⁴⁴. Jednakże nie zagadnienia związane z przegrupowaniem poszczególnych szarż i zmiana ich nomenklatury były najważniejszymi nowościami wprowadzonymi przez Burbonów w armii hiszpańskiej.

Od 1702 r. do króla miało należeć samodzielne i bezpośrednie mianowanie wojskowych od stopnia pułkownika w górę³⁴⁵. Dwa lata później jeszcze bardziej rozszerzono jego kompetencje, przyznając mu prawo do desygnowania żołnierzy wszystkich rang od sierżanta wzwyż³⁴⁶. Tym samym monarcha odbierał uprawnienie przynależne do tej pory wicekrólom i gubernatorom lub kapitanom generalnym, co zasadniczo uszczuplało ich kompetencje kosztem wzmocnienia potęgi władzy króla, odtąd mającego bezpośredni wpływ na kształtowanie kadry oficerskiej swojej armii. Jednakże wobec trudności rzeczywistego wprowadzenia w życie ordonansów królewskich i przywiązania miejscowych oddziałów wojskowych do społeczności lokalnej (w szczególności w koloniach), prerogatywa rekrutacji i awansowania żołnierzy w poszczególnych jednostkach często nadal pozostawała w gestii ich dowódców, którzy z kolei nagminnie wywodzili się spośród regionalnych elit³⁴⁷. Jednakże, jak w pozostałych ważnych sprawach państwowych, tak i tu, ostateczna decyzja należała do monarchy, który mógł zablokować awans wojskowy lub przyspieszyć go wedle własnej woli.

³⁴⁴ Art. 134–141, *Real Ordenanza de 10 de abril de 1702*, w: J.A. Portugues, dz. cyt., t. I, s. 315–320 (RO1702). Akt jest powszechnie znany jako „Ordonans flamandzki” (*Ordenanza de Flandres*).

³⁴⁵ Art. 169, tamże, s. 329–330. Wcześniej mistrza polnego mianował król w obecności Rady Państwa, jeśli obejmował dowództwo nad nowym *tercio*, albo naczelny dowódca armii polowej w celu zajęcia wakującego stanowiska. Ten odpowiadał za rekrutację najwyższej kadry oficerskiej do stopnia kapitana, zaś ci ostatni czynili zaciągi wszystkich pozostałych żołnierzy niższych stopniami. Nad promocjami czuwała Rada Wojny. Por. I. i I. Notario López, dz. cyt., s. 15–18.

³⁴⁶ Art. 142–143, *Real Ordenanza de 28 de septiembre de 1704*, w: J.A. Portugés, dz. cyt., t. I, s. 389–390.

³⁴⁷ Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 122–123.

Najważniejsze jednak z punktu ustrojowo-administracyjnego stało się wyznaczenie dwóch urzędów, którym bezpośrednio podlegały wojska hiszpańskie. W ten sposób zreformowano urząd kapitana generalnego, którego władza opierała się o właściwość miejscową i była skuteczna wobec wszystkich rodzajów oddziałów, a także utworzono urząd dyrektora generalnego, odpowiedzialnego za poszczególne rodzaje wojsk na terenie całego państwa. Ich kompetencje i wzajemne relacje zostały ustalone dopiero w 1728 r.³⁴⁸ Wkrótce do nich dokooptowano zwierzchników floty morskiej w postaci intendenta generalnego marynarki i komendanta generalnego, zamykając w ten sposób katalog zwierzchników sił zbrojnych.

3.7.1. Kapitan generalny (*Capitán General*)

Urząd kapitana generalnego (*Capitán General*) posiadał bogatą tradycję w historii ustrojowej hiszpańskiej, choć jednocześnie uznawany był za urząd „dziwny” w tradycji administracji hiszpańskiej³⁴⁹. Pierwotnie wiązał się z kompetencjami wyłącznie wojskowymi, gdyż kapitan generalny był naczelnikiem wojska na wyznaczonym podległym mu terytorium. Geneza urzędu sięgała końca rekonkwisty i początków ery nowożytnej. Istotną rolę odegrał urząd kapitana generalnego w posiadłościach pozaiberyjskich Imperium Hiszpańskiego, gdzie zwykle pozostawał on w rękach właściwego wicekróla lub gubernatora, którzy w ten sposób łączyli władzę wykonawczo-sądowniczą i wojskową na podległym sobie terytorium. Należy jednak podkreślić, że pomimo wspomnianego wyżej zespolenia z innymi *stricte* politycznymi organami władzy, urząd kapitana generalnego zawsze pozostawał odrębny.

W Kastylii kapitanowie generalni pojawili się dopiero w okresie habsburskim, w miarę jak poszczególne regiony stawały się miejscem spodziewanych walk zbrojnych. W ten sposób trzech kapitanów generalnych osadzono na granicy z Portugalią, odpowiednio w Galisji, Starej Kastylii

---

³⁴⁸ F. Andújar Castillo, *Capitanes generales y capitánías generales en el siglo XVIII*, "Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante" 2004, núm. 22, s. 35.

³⁴⁹ J. Beneyto Pérez, *Las Autonomías. El poder regional en España*, Madrid 1980, s. 251. Autor podkreśla niewielkie pierwotne różnice pomiędzy kapitanami generalnymi i wicekrólami. Dopiero reformy *Nueva Planta* jasno określiły znaczenie pozycji kapitana generalnego w systemie ustrojowo-administracyjnym Hiszpanii.

i Estremadurze, a także na południowych wybrzeżach – wschodnim, Wybrzeżu Granady (w celu obrony przed piratami północnoafrykańskimi) oraz zachodnim, Wybrzeżu Andaluzji (chroniąc strategiczne porty związane z transportem z Nowego Świata: Sewillę i później Kadyks). Na granicy francusko-kastylijskiej utworzono urząd kapitana generalnego w baskijskiej prowincji Guipúzcoa, która sąsiadowała z Nawarą, gdzie tę funkcję spełniał jednocześnie wicekról.

Wojna sukcesyjna, która objęła niemal całość terytorium Hiszpanii, co stanowiło nowość wobec dotychczasowych wojen regionalnych, uwypukliła znaczenie pozycji kapitanów generalnych, głównie w zakresie militarnym, ale także w kwestii ich kompetencji politycznych. Wymagania koordynacji ruchów wojsk, ich zaopatrzenia, zakwaterowania, a także utrzymania niezbędnej dyscypliny na całym obszarze państwa uczyniło z kapitanów generalnych istotnych statystów w strukturze polityczno-administracyjnej państwa przechodzącego przeobrażenie ustrojowe. Już w dekrete ustanawiającym Audiencję w Saragossie z 1711 r. kapitan generalny (jeszcze pod nazwą komendanta generalnego) miał przewodniczyć tej instytucji, nadzorując pracę ministrów, tym samym stając się centralną postacią w strukturze ustrojowo-administracyjnej Aragonii. Otrzymał on władzę z zakresu wojskowego, politycznego, ekonomicznego i zarządczego³⁵⁰. Znaczenie nabyte przez kapitanów generalnych podczas wojny sukcesyjnej zostało zinstytucjonalizowane przez króla Filipa V instrukcją wydaną w pierwszy dzień 1714 r.³⁵¹ Nie wszędzie jednak rola kapitana generalnego była jednakowa.

Szczególnie ważką sytuacją dotyczyła dawnych królestw Korony Aragonii jako „zbuntowanych”, które w efekcie pacyfikacji przez wojska burbońskie pozostały terytoriami silnie zmilitaryzowanymi. Odtąd na wschodzie państwa każdy kapitan generalny w praktyce zastępował dotychczasowych wicekrólów, stając się najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych i jednocześnie przewodniczącym lokalnej audiencji, co faktycznie nadawało mu pierwszoplanową rolę w strukturze administracyjnej każdej z prowincji utworzonych z ziem dawnej Korony Aragonii.

Forma, w jakiej kapitan generalny zastąpił wicekróla wschodnich prowincji Hiszpanii, stając się najwyższym urzędnikiem zarówno o charak-

---

³⁵⁰ RD1711a.

³⁵¹ Real Instrucción de 1 de enero de 1714, *Obligaciones, facultades y sueldos de los Capitanes Generales de Provincia*, w: J.A. Portugés, dz. cyt., t. II, s. 1–10 (dalej: RI1714CG).

terze wojskowym, jak i cywilnym, widoczna jest najlepiej na przykładzie Katalonii. W rzeczywistości żaden akt prawny nie stanowił o likwidacji godności wicekróla Katalonii, który na trwałe wpisał się w ustrój administracyjny regionu, działając nieprzerwanie od 1471 r. Zatem oficjalne zniesienie urzędu nigdy nie miało miejsca. Niemniej jednak powołanie nowej instytucji skupiającej większość kompetencji dawnego wicekróla spowodowało unicestwienie urzędu tego ostatniego. Kapitan generalny Katalonii ostatecznie przejął najwyższe kompetencje wojskowe w regionie, które wicekrólowie Katalonii dzierżyli od początku XVI w. By jednak podkreślić także funkcje polityczne, jakie przypadły nowemu urzędowi, ostatecznie oficjalnie ukształtował się tytuł gubernatora i kapitana generalnego (*Gobernador y Capitán General*). Władza kapitana generalnego nie była jednakże tak rozległa, jak w przypadku wygaszanego urzędu wicekróla. Przede wszystkim, w porównaniu do poprzednika, ograniczono niemal do minimum jego kompetencje w dziedzinie sądownictwa, zaś w kwestiach politycznych także nie osiągnął uprawnień dawnego wicekróla, który był w tym względzie samodzielny w podejmowaniu decyzji, mając radę do pomocy jedynie w charakterze doradczym. Niezależność działania w tej dziedzinie została zamieniona na obligatoryjne współdziałanie z członkami audyencji na zasadach równorzędności w podejmowaniu ostatecznych decyzji³⁵². Z drugiej strony podkreśla się, że działalność kapitana generalnego była właściwie bezkarna, gdyż odpowiadał on jedynie przed królem, który jako jedyny mógł go odwołać z zajmowanego stanowiska. Ponadto stała za nim rzeczywista siła zbrojna w postaci podległych mu terytorialnie wojsk, zaś od jego decyzji nie było instancji odwoławczej. W związku z tym nawet Rada Kastylii pozostawała bezsilna wobec wszelkich działań i ewentualnej samowoli kapitanów generalnych. Skarżono się na taki stan rzeczy np. w Walencji, twierdząc że miejscowy kapitan generalny swoimi działaniami przeszkadza w skutecznej aplikacji norm prawa kastylijskiego³⁵³.

Według królewskiej instrukcji kapitan generalny w sprawach wojskowych miał m.in. prawo przeprowadzania inspekcji wszystkich oddziałów przebywających w podległej mu prowincji lub choćby jedynie przez

---

³⁵² Szerzej na temat porównania instytucji Wicekróla i Kapitana Generalnego w Katalonii patrz: J. Lalinde Abadía, *La institución virreinal en Cataluña (1471–1716)*, Barcelona 1964, s. 431–432.

³⁵³ Por. A. Furió, *Història del País Valencià*, Valencia 1995, s. 381.

nią przechodzących. Podlegał mu nadzór nad całością umocnień i punktów oporu, a także wszystkimi osobami i działaniami odpowiedzialnymi za pomoc materialną i logistyczną wojskom. Ponadto sprawował pieczę nad szpitalami, miejscami zakwaterowania wojska, aprowizacją jednostek itp.³⁵⁴ Przypadło mu w udziale sprawowanie sądownictwa w sprawach wojskowych, zarówno między wojskowymi (miał prawo delegowania spraw do Rady Wojny) oraz pomiędzy wojskowymi a cywilami (z obowiązkiem osobistego rozstrzygnięcia spraw)³⁵⁵. Dodatkowo sprawował nadzór nad sprawami kadrowymi wojsk w swojej prowincji, wreszcie ustalał trasy przemarszu oddziałów. Raporty ze swoich działań składał królowi za pośrednictwem Sekretariatu Gabinetu. Powyższe prerogatywy dotyczyły wszystkich kapitanów generalnych, a więc także tych stacjonujących na granicy z Portugalią i strzegących wybrzeży morskich.

Nie we wszystkich regionach za to kapitan generalny mógł liczyć na dodatkowe kompetencje w zakresie politycznym i wymiaru sprawiedliwości. Nadrzędność pozycji kapitana generalnego dotyczyła głównie terytoriów strategicznych, a w związku z tym zmilitaryzowanych, tzn. takich, gdzie na czele hierarchii administracyjnej stał wojskowy. Takimi regionami były np. Galisja lub Wyspy Kanaryjskie. Podobnie stało się w przypadku dawnych królestw Korony Aragonii, gdzie poza sprawami wojskowymi kapitan generalny reformami *Nueva Planta* otrzymał bardzo szerokie kompetencje cywilne. Należy przy tym pamiętać, że poszczególne dekrety dla terytoriów aragońskich były wydawane w odstępstwie czasowym i o ile instrukcja dla kapitanów generalnych uwzględniać musiała stan prawny wprowadzony dekretami dla Walencji i Aragonii, o tyle analogiczne akty dla Katalonii i Majorki miały powstać później. Stąd też pojawiły się pewne różnice dotyczące zakresu działalności kapitana generalnego w poszczególnych prowincjach wschodnich, jednak nie aż tak istotne, by nie móc wyszczególnić najważniejszych kompetencji urzędu. Przykładową różnicą jest np. zastrzeżenie dla komendanta generalnego, gdyż taki tytuł oficjalnie figuruje w dokumentach, na Majorce sądownictwa w sprawach o obrazę majestatu królewskiego (*crimen de lesa Magestad*)³⁵⁶. We wszystkich dawnych królestwach

---

³⁵⁴ Tak np. na Majorce: art. 11, RD1715M.

³⁵⁵ F. Colón y Larriategui, *Juzgados militares de España y sus Indias*, t. II, Madrid 1787, s. 64–65.

³⁵⁶ Art. 13, RD1715M.

Korony Aragonii kapitan generalny stał się przewodniczącym poszczególnych audiencji³⁵⁷, a także reprezentował osobę króla w sprawach najwyższej wagi bezpośrednio dotyczących monarchy (...*solamente en casos y cosas graves tocantes al servicio de Su Majestad*). Oznaczało to, że kapitan generalny, wedle własnego uznania, w przypadkach nadzwyczajnych mógł przewodniczyć obradom w każdej instytucji publicznoprawnej (także w jurysdykcjach kościelnych, senioralnych czy municypalnych), a także w każdym zgromadzeniu w podległej mu prowincji (jak synody kościelne, zgromadzenie generalne, zebrania w ratuszach municypalnych, zgromadzenia cechowe itp), co nadawało urzędowi potężną władzę sprawowaną w obronie interesów króla³⁵⁸. Ponadto sprawował nadzór nad wszystkimi urzędnikami na podległym mu obszarze i miał uprawnienie anulowania przyznania łask królewskich osobom niegodnym (*desafectos a la monarquía*) sprawującym urząd publiczny³⁵⁹.

Należy przy tym wyjaśnić, że przypadki nadzwyczajne występowały często ze względu na specyfikę nieuporządkowanego systemu jurysdykcyjnego, gdzie różne instytucje nagminnie rywalizowały w zakresie kompetencji do prowadzenia poszczególnych spraw. W ten sposób jedynie subiektywna ocena kapitana generalnego determinowała, czy dana sprawa wymaga jego interwencji i uczestnictwa w niej jako przewodniczącego, marginalizując tym samym rolę właściwych kierowników danego trybunału (*regentes letrados* lub *magistrados*).

Kapitan generalny posiadał bezpośrednio podległych mu urzędników lokalnych – **gubernatorów wojskowych** (*gobernadores militares*). Zastępowali oni kapitanów generalnych w czasie ich nieobecności na podległych sobie obszarach. Otrzymali oni podobne kompetencje, jakie posiadał korektor³⁶⁰. W 1721 r., na wniosek kapitana generalnego Walencji,

---

³⁵⁷ Patrz np. dla Aragonii: RD1711a; dla Katalonii: art. 2, RD1716. Tak ukonstytuowany układ z dwoma wzajemnie konkurencyjnymi ośrodkami władzy lokalnej musiał szybko prowadzić do licznych konfliktów na tle kompetencyjnym. Pomimo prób wytyczenia granic pomiędzy działalnością obu instytucji, za pomocą omawianego już Królewskiego porozumienia (*Real Acuerdo*), scysje pomiędzy audiencjami i kapitanami generalnymi były na porządku dziennym. Analiza przypadków patrz szerzej: E. Escartín Sánchez, *El desacord...*, w szczególności s. 117–124.

³⁵⁸ Art. 7–9, RI1714CG, s. 4.

³⁵⁹ Art. 20, RI1714CG, s. 8.

³⁶⁰ Por. E. Giménez López, *Militares en Valencia (1707–1808): los instrumentos del poder borbónico entre la Nueva Planta y la crisis del Antiguo Régimen*, Alicante 1990, s. 216; J. Beneyto Pérez, *Las Autonomías...*, s. 252.

dwór królewski zaczął sondować możliwość wprowadzenia urzędów gubernatorów wojskowych w Kastylii. Spotkało się to ze zdecydowanym sprzeciwem Rady Kastylii, zazdrośnie broniącej własnej pozycji w stabilizującym się systemie ustrojowo-administracyjnym³⁶¹. Tym samym projekt upadł i nie powrócono już do niego, a Kastylia pozostała wolna od administracyjnych rządów wojskowych do końca istnienia *ancien régime*.

Pomimo licznych sporów kompetencyjnych, jakie wywoływali kapitanowie generalni w starciach z innymi instytucjami regionalnymi w prowincjach na wschodzie państwa, system ustrojowo-administracyjny wprowadzony reformami *Nueva Planta*, gdzie figura kapitana generalnego w praktyce stawała się samodzielnym gubernatorem danego terytorium, ułatwiał w znakomity sposób sprawowanie władzy i był gwarantem właściwej koordynacji we wdrażaniu decyzji podjętych przez organy administracji centralnej. Militaryzacja dawnych królestw Korony Aragonii nie była jednak, jak wspomniano, pomysłem innowacyjnym, gdyż już wcześniej występowały regiony, gdzie podobną władzę dzierżyli kapitanowie generalni, skupiając w swoim ręku ekskluzywną władzę wojskową oraz szereg prerogatyw w zakresie cywilnym, głównie o charakterze wykonawczym i sądowym.

3.7.2. Dyrektor generalny (*Director General*)

Już w 1702 r. powołano Dyrekcje Generalne (*Direcciones Generales*) osobne dla piechoty, dla kawalerii oraz dla dragonów³⁶². Dyrektorzy generalni posiadali pełnię władzy nad podległymi im rodzajami wojsk bez względu na ich położenie lub aktualny stan, za wyjątkiem właściwych działań operacyjnych. Odpowiadali za skład osobowy, wyposażenie i wyszkolenie oddziałów. Dowódcy poszczególnych oddziałów podlegali dyrektorom generalnym, zobowiązani byli słuchać ich rozkazów i raportować im. Dyrektorzy generalni byli odpowiedzialni za rekrutację nowych żołnierzy, produkcję broni oraz umundurowania. Donosili królowi o jakości podległych im wojsk i posiadali głos doradczy odnośnie awansów i przydziałów podkomendnych. Bezpośrednio podlegli dyrektorom gene-

---

³⁶¹ E. Giménez López, dz. cyt., s. 37–38.

³⁶² Art. 37 i 90, RO1702, w: J.A. Portugues, dz. cyt., t. I, s. 287 i 303.

ralnym byli inspektorowie generalni (*Inspectores Generales*), odpowiedzialni za wyznaczony rejon państwa³⁶³.

Dyrektorzy generalni odpowiadali wyłącznie przed królem, za pośrednictwem sekretarza gabinetu ds. wojny. Przejściowo jednak utworzono urząd nadrzędny względem dyrektorów generalnych. „Minister wojny” (*Ministro de la Guerra*), który działał w latach 1707–1716 oraz 1737–1746, miał skupiać wszystkie kompetencje, za które odpowiadali dyrektorzy generalni, ale dla wszystkich rodzajów wojsk jednocześnie³⁶⁴.

3.7.3. Intendent generalny marynarki (*Intendente General de la Marina*) i komendant generalny (*Comandante General*)

Po reformie z 1714 r. sprawy marynarki wojennej zaczęły podlegać bezpośrednio jednemu z sekretarzy gabinetu – sekretarzowi marynarki i Indii. Sprawował on bezpośredni nadzór nad urzędem intendenta generalnego marynarki (*Intendente General de la Marina*) odpowiedzialnego za wszelkie sprawy związane z polityką morską, za wyjątkiem bezpośrednich operacji wojskowych. Do najważniejszych zadań intendenta generalnego marynarki należały nadzór nad budową okrętów, a także ich pełne zaopatrzenie, w tym także w uzbrojenie. Ponadto był odpowiedzialny za rekrutację i wyszkolenie załogi okrętów, sprawując jednocześnie kontrolę finansową nad marynarką wojenną.

Zadania te były spełniane za pomocą podległej intendentowi generalnemu marynarki administracji, na którą składali się, poczynając od najwyższego szczebla: intendenci portów (*intendentes de puertos*) oraz departamentów (*intendentes de departamentos*), komisarze porządkowi (*comisarios ordenadores*), rachmistrzowie marynarki (*contadores de marina*), komisarze królewscy (*comisarios reales*), skarbnicy-płatnicy (*tesoros-pagadores*), pisarze królewscy (*escribanos reales*) oraz mistrzowie takielunku (*maestres de jarcia*), a także urzędnicy odpowiedzialni za kontrolę konsumpcji na morzu³⁶⁵. Bardzo rozwinięta organizacja administra-

³⁶³ Real Instrucción de 16 de octubre de 1704, w: J.A. Portugues, dz. cyt., t. I, s. 397–405.

³⁶⁴ Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 124–125.

³⁶⁵ Cała skomplikowana struktura ustroju administracji związana ze sprawami dotyczącymi marynarki została ujęta i opublikowana drukiem, wraz z późniejszymi zmianami

cji morskiej może świadczyć o wielkiej wadze, jaką przywiązywali Burbonowie do tej gałęzi spraw państwowych. Jest to zrozumiałe ze względu na posiadane rozległe kolonie za Atlantykiem. Z drugiej strony Hiszpania dawno już utraciła status hegemonu na morzu na rzecz Anglików, ale także Holendrów czy Francuzów. Rewindykacja utraconej pozycji na morzach z pewnością była jednym z celów Burbonów na tronie hiszpańskim³⁶⁶.

W 1726 r. utworzono trzy departamenty morskie (*Departamentos Marítimos*), dzieląc wybrzeże hiszpańskie na: północne, południowe i lewantyjskie (wschodnie). Każdy departament morski posiadał siedzibę, w której zbudowano bazy morskie, każdą zaopatrzoną w arsenał, stocznię i suchy dok. Mieściły się one odpowiednio w Ferrol, Kadyksie i Kartagenie³⁶⁷. Od początku lat 30. XVIII w. departamenty morskie zaczęły być obsadzane komendantami generalnymi (*Comandante General*), jednoosobowymi stanowiskami, z kompetencjami identycznymi jak kapitanowie generalni w swoich prowincjach, w tym także w zakresie sądownictwa w sprawach morskich w pierwszej instancji³⁶⁸. W ten sposób także w marynarce wytworzono dualizm władzy: terytorialny objęty przez komendantów generalnych oraz materialny wykonywany za sprawą intendentów generalnych marynarki. Również i w tym przypadku celem reorganizacji było praktyczne oddanie władzy nad siłami morskimi królowi poprzez ominięcie pośrednich instytucji, przede wszystkim tradycyjnych rad.

3.7.4. Organizacja Gwardii Królewskiej (*Guardia Real*)

Po utworzeniu bezpośrednio podległej monarsze Gwardii Królewskiej (*Guardia Real*) zorganizowano ją w dwie formacje: gwardię przyboczną

---

z ordonansów i instrukcji z lat 1725–1726, w: *Ordenanzas e instrucciones generales, formadas de Real Orden, de lo que se debe observar por los Intendentes y demás Ministros de Marina y dependientes del Ministerio de ella, segun lo respectivé al empleo y encargo de cada uno, para la mejor administracion de la Real Hazienda y cuenta y razon de ella*, Cádiz 1736.

³⁶⁶ Bogata bibliografia w tym temacie przywołana została przez J. Cepeda Gómez, *La historiografía sobre la marina en los siglos XVIII y XIX*, "Cuadernos Monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval" 2008, núm. 56, w szczególności s. 134–136.

³⁶⁷ M.P. Del Campo Hernán, *Los archivos históricos de la Armada*, w: *De re diplomatica militari: archivos y documentos de la Defensa*, dir. J.C. Galende Díaz, Madrid 2018, s. 195.

³⁶⁸ Por. E. De Diego García, *Estructuras de la organización naval: departamentos y arsenales peninsulares*, "Cuadernos Monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval" 2002, núm. 41, s. 24–25.

(*guardia de corps*) oraz gwardię piechoty (*guardia de infantería*). Obie charakteryzowały się niezawistością wobec regularnych urzędów wojskowych: kapitanów generalnych i dyrektorów generalnych, odpowiadając wyłącznie przed królem za pośrednictwem swoich naczelników: kapitanów kompanii (*capitanes de compañía*) dla gwardii przybocznej oraz pułkowników regimentów (*coroneles de regimientos*) dla gwardii piechoty³⁶⁹. Podkreślając elitarny charakter formacji, a zarazem jej inność od wojska klasycznego, znawca tematu Francisco Andújar Castillo nazwał ją „armią w armii”³⁷⁰.

Krół Filip V po wstąpieniu na tron, w latach 1702–1704, rozwiązał dotychczasowe jednostki gwardyjskie działające od czasów przybycia Habsburgów do Hiszpanii jako ich straż przyboczna, pozostawiając jedynie stuosobową Kompanię Halabardników (*Compañía de Alabarderos*) jako bezpośrednią ochronę monarchy. W miejsce zlikwidowanych jednostek utworzono w lipcu 1704 r. konną gwardię przyboczną, złożoną na wzór francuski z czterech kompanii (dwóch hiszpańskich, flamandzkiej i włoskiej) po 200 żołnierzy każda³⁷¹. Głównym zadaniem gwardii była fizyczna ochrona osoby króla i jego rodziny, choć spełniały także funkcję elitarnych oddziałów podczas zmagañ zbrojnych. Obowiązywać tu miała inna struktura hierarchiczna niż w regularnej armii, zaś stopnie gwardii odpowiadały stopniom oficerskim. Na czele każdej kompanii stał kapitan, który był równy stopniem marszałkowi polnemu lub generałowi-porucznikowi tradycyjnego wojska. Hierarchia stopni była różna od tradycyjnej, uwzględniając zastępcę kapitana kompanii (*teniente de capitán*), *exento* lub *exempto*, odpowiadającego stopniowi pułkownika w regularnej armii, brygadiera, podbrygadiera, kadeta i gwardzistę. Najwyższe stopnie zajmowała zwykle młodzież pochodząca z warstw najbogatszych, albowiem wyłącznie od woli króla zależał przydział poszczególnych stanowisk, stąd wielu niezawodowych wojskowych pośród członków gwardii, gdyż dla arystokracji był to sposób na znalezienie się w pobliżu króla i dalszą ścieżkę awansu w hierarchii dworskiej i państwowej, na dworze burboń-

³⁶⁹ Mieli oni bezpośredni dostęp do osoby króla, choć w przypadku pułkowników regimentów gwardii piechoty zwykle kontaktowali się z sekretarzem gabinetu ds. wojny. Por. F. Andújar Castillo, *La »confianza«...*, s. 514.

³⁷⁰ F. Andújar Castillo, *La Corte...*, s. 211.

³⁷¹ Z czasem ilość kompanii uległa redukcji do dwóch w 1716 r., by znów cztery lata później wzrosnąć do trzech, zaś liczbę żołnierzy obniżono w 1716 r. ostatecznie do 675, by w takim kształcie przetrwać do początków XIX w. Por. J.P. Dedieu, dz. cyt., s. 128.

skim mocno ze sobą skorelowanych. Awansować według starszeństwa można było wyłącznie do stopnia *exento*, stąd powszechną praktyką było przechodzenie starych gwardzistów do jednostek kawaleryjskich regularnego wojska w stopniu kapitana³⁷².

O ile gwardia przyboczna chronić miała króla i jego najbliższych bezpośrednio wewnątrz budynku lub kompleksu, w którym akurat monarcha się znajdował, o tyle gwardia piechoty odpowiadała za utrzymanie porządku w szerszej pojętym miejscu rezydowania króla, np. w danym mieście. Jak celnie ujął to przywoływany już Andújar Castillo – pierwsi odpowiadali za ochronę „w środku pałacu”, a drudzy „na zewnątrz pałacu”³⁷³. Utworzona została w wyniku bezpośredniej inicjatywy króla Filipa V, wobec sprzeciwu hiszpańskich członków jego Rady Gabinetu w latach 1702–1703³⁷⁴. Gwardia piechoty, służąca oczywiście pieszo, była formacją dużo liczniejszą od *guardia de corps*. Jej liczebność ostatecznie ustaliła się w latach 20. XVIII w. na ok. 9000 żołnierzy, stanowiąc istotną siłę militarną, zdolną do samodzielnych działań taktycznych. Stąd jej bezpośredni udział we wszystkich kampaniach militarnych Burbonów doby *ancien régime*. Gwardziści stacjonowali częściowo w Madrycie, częściowo w Katalonii, gdzie stanowili istotny element utrzymania porządku publicznego³⁷⁵. Gwardia składała się z dwóch regimentów, hiszpańskiego i walońskiego³⁷⁶. Dowódcy każdego z regimentów, zwani pułkownikami, byli wybierani bezpośrednio przez króla i posiadali do niego swobodny dostęp. Musieli wywodzić się z najwyższej szlachty – grandów.

Zarówno kapitanowie gwardii przybocznej, jak i pułkownicy gwardii piechoty posiadali nad gwardzistami swoich jednostek wyłączną jurys-

---

³⁷² Szerzej na temat rozwoju oddziałów gwardii, ich znaczenia w systemie polityczno-społecznym Hiszpanii XVIII w. i wewnętrznej struktury patrz: F. Andújar Castillo, *La Corte...*, s. 211–238.

³⁷³ F. Andújar Castillo, *La »confianza«...*, s. 510.

³⁷⁴ Na utworzenie gwardii nalegał dwór wersalski, a nieformalnie nadzorowała jej stworzenie agentka francuska, księżna de Ursinis. Por. W. Coxe, dz. cyt., vol. I, s. 260.

³⁷⁵ Szerzej na temat procesu formowania się jednostek Gwardii Królewskiej patrz: Th. Glesener, *El Conde de Ursel y la financiación de la reforma de la Guardia Real (siglo XVIII)*, "Chronica Nova" 2014, núm. 40, s. 107–130.

³⁷⁶ Oba regimenty ukształtowały się ostatecznie po wojnie sukcesyjnej. W Centralnej Bibliotece Wojskowej w Madrycie zachował się ich regulamin obowiązujący od 1 listopada 1716 r. Biblioteca Central Militar, IV-6457(27).

dykcję, zarówno w sprawach cywilnych, jak i karnych³⁷⁷. Obie formacje gwardyjskie podlegały kontroli ze strony specjalnie wyznaczonego komisarza wojennego (*comisario de guerra*), który zdawał raporty bezpośrednio królowi (w przypadku gwardii przybocznej) lub sekretarzowi gabinetu ds. wojny (dla gwardii piechoty). Szczegółowe badania wykazały, że oddziały gwardyjskie stanowiły wylęgarnie przyszłych polityków i urzędników wysokich szczebli w administracji państwowej i lokalnej³⁷⁸. Dzięki swobodnej możliwości dysponowania nadaniami stopni gwardyjskich król pragnął zjednać sobie czołowe rody arystokratyczne, budując tym samym elitarne grono popleczników, którzy oddziaływali na społeczności lokalne. Natomiast sama Gwardia Królewska stała się realną siłą w rękach monarchy, w której ten znajdował oparcie dla forsowania swojej woli politycznej, zdolną złamać wszelki opór opozycyjnych mu polityków, o czym miał się przekonać po latach król Karol III.

3.8. Urzędy skarbowe

Obejmując tron, król Filip V zastał nadzwyczajnie skomplikowany system skarbowy i podatkowy w swoim nowym królestwie. W samej Kastylii pobierano przeszło 50 różnych podatków i opłat, niektóre na terenie całego królestwa, inne jedynie lokalnie. Co więcej, do każdej nowo wprowadzanej daniny publicznej tworzono inną administrację pobierczą, z jej własnymi skarbnicami (*tesorerías*) oraz podziałem terytorialnym okręgów skarbowych. Każda skarbnica każdej daniny publicznej w każdym okręgu skarbowym była niezależna od pozostałych. Każda z nich pobierała też wyłącznie konkretne daniny i żadnych innych. Wszystkie miały obowiązek przelewać środki na rzecz Skarbu Królewskiego (*Hacienda Real*). Jeśli skarbnik danej skarbnicy w chwili otrzymania rozkazu zapłaty (*orden de pago* lub *libranza*) nie posiadał odpowiedniej ilości gotówki, wpisywał dokument na listę oczekujących i redukował dług wraz z kolej-

³⁷⁷ Real Cédula de 15 de julio de 1718, *Fuero y Jurisdicción privativa para el conocimiento en las causas civiles y criminales de individuos de las Guardias de Infantería Española y Walona*, NR libro III, título 11, ley 10; t. II, s. 89–90.

³⁷⁸ Przykładowo wskazuje się, że niemal przez połowę XVIII w. stanowiska gubernatorów w prowincjach katalońskich zajmowali byli członkowie Gwardii Królewskiej. Patrz: J.P. Dedieu, *Los gobernadores de Lérida, Barcelona y Gerona en el siglo XVIII*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 1998, núm. 18, vol. 2, s. 491–507.

nymi wpływami ściąganych poborów. W ten sposób król był swoistym kredytodawcą wobec swoich poddanych, jednocześnie mogąc obietnicami nadań spłacić własne zobowiązania. Przy obrotnych skarbnikach królewskich taki system umożliwiał, z jednej strony, opłacać wydatki niewymagające zwłoki, dawać nadzieję pozostałym wierzycielom na spłatę ich wierzytelności, jednocześnie pozwalając im na spekulację długami państwowymi (wierzyciele posiadali możliwość proszenia o przyspieszenie zwrotu wierzytelności w całości lub części) i trzymając w szachu, ważąc ich lojalność wobec dworu. Słabym punktem systemu pozostawał brak kontroli nad funduszami posiadanymi przez poszczególnych skarbników odpowiedzialnych za pobór różnych danin publicznych, co prowadziło do licznych nadużyć, jako że tylko ci urzędnicy wiedzieli, jaki jest rzeczywisty stan ich skarbu³⁷⁹.

Kolejne rodzaje danin publicznych były wprowadzane do połowy XVII w., kiedy w końcu postanowiono zreformować i uprościć system, gdyż wobec swojej zawichości sprawiał niespotykane problemy nawet samym poborcom i urzędnikom królewskim, o poddanych nie wspominając. Utworzono tzw. kasy (*arcas*), które miały skupiać skarby wyznaczone dla poszczególnych poborów w danym okręgu terytorialnym. W ten sposób ukrócono nadużycia skarbników, gdyż odtąd wyłącznie kasy były odpowiedzialne za odprowadzanie gotówki do skarbu królewskiego, podczas gdy dawne skarbnice zredukowano do roli bezpośrednich poborców, którzy ściągniętą gotówkę w całości przekazywali okręgowej kasie.

W celu uproszczenia zarządzania kwestiami fiskalnymi w dobie ostatniego Habsburga na hiszpańskim tronie utworzono stanowisko **superintendenta generalnego skarbu** (*Superintendente General de Hacienda*)³⁸⁰, który miał nadzorować całość poboru podatkowego. Podlegali mu regionalni **superintendenci dochodów królewskich i dotacji miliono-**

---

³⁷⁹ Por. J.P. Dedieu, J.I. Ruiz, *Tres momentos en la historia de la Real hacienda*, "Cuadernos de Historia Moderna" 1994, núm. 15, s. 77–98. Kiedy przystany przez Ludwika XIV Jean Orry przyjrzał się hiszpańskiemu systemowi finansowemu, stwierdził że w Kastylii kasa publiczna zasilana jest jedynie połową sumy zebranych podatków, zaś przeważająca część dostaw kruszców z Ameryki trafia bezpośrednio do wierzycieli skarbu. Por. H. Kamen, *Imperium...*, s. 457.

³⁸⁰ Szerzej na temat genezy tej instytucji patrz: J.L. Bermejo Cabrero, *Superintendencias en la Hacienda del Antiguo Régimen*, "Anuario de la Historia del Derecho Español" 1984, núm. 54, s. 410–418.

wych³⁸¹ (*Superintendentes de Rentas Reales y Servicios de Millones*) działający w każdej z 21 prowincji będących okręgami skarbowymi i pokrywających swym zasięgiem niemal całą mapę Królestwa Kastylii. Stanowisko z nadania Rady Skarbu obejmował korektor (*corregidor*) najważniejszego miasta (później już oficjalnie stolicy) danej prowincji, stojąc na czele hierarchii skarbowej złożonej z innych korektorów prowincji, którzy otrzymywali miano subdelegatów (*Subdelegados*) i mieli do pomocy rachmistrzów (*contadores*), skarbników (*tesoreros*) i poborców (*receptores*) w niższych jednostkach administracyjnych – *partidos*. Do najważniejszych zadań superintendenta dochodów należało: negocjowanie z podległymi mu podatnikami kwot (np. *encabezamiento*³⁸²) do uiszczenia z tytułu administrowanych przez siebie podatków; nadzór i egzekucja poboru; przyjmowanie skarg na wysokość podatków i wniosków o ich obniżenie, które przekazywał Radzie Skarbu, jednocześnie prowadząc obserwację lokalnej gospodarki, by dopasować obciążenia podatkowe podległych mu podatników do ich możliwości ekonomicznych; sporządzanie bilansu pobranych kwot i zadłużenia poszczególnych ratuszy; wreszcie niezwłoczne przekazywanie zebranych funduszy do kasy³⁸³. Ponadto superintendenci i subdelegaci otrzymali jurysdykcję nad sprawami skarbowymi w podległych im okrę-

---

³⁸¹ Dotacjami milionowymi (*Servicios de Millones*) nazywano nadzwyczajne pośrednie podatki, w sprawie których król zwracał się do Cortes, by uregulować nieprzewidziane i niecierpiące zwłoki wydatki państwa. Pierwszy raz zostały ustanowione podczas zjazdu parlamentu w Madrycie w 1588 r. tuż po tym, jak flota hiszpańska powróciła z nieudanej inwazji na Wyspy Brytyjskie i potrzeba było odbudować Wielką Armadę. Wówczas Filip II zwrócił się do Cortes o dofinansowanie w wysokości 8 milionów dukatów, nakładając podatki od konsumpcji sześciu artykułów pierwszej potrzeby: wina, octu, oleju, mięsa, mydła i świec łojowych. Podatek obejmował swoim zakresem jedynie Kastylię. W XVII w. był regularnie odnawiany co sześć lat w różnych wysokościach. Patrz szerzej: J.I. Andrés Ucendo, *Una herencia de Felipe II: los servicios de millones en Castilla durante el siglo XVII*, w: *Felipe II (1527–1598): Europa y la monarquía católica*, J. Martínez Millán (ed.), vol. II, Madrid 1998, s. 53–66.

³⁸² Był to podatek zbliżony w swej naturze do znanego w Rzeczypospolitej pogłównego, ale pobierany od wstępnej kalkulacji należnego podatku zależnego od zaludnienia miejscowości, mógł posiadać przy tym charakter podatku pośredniego, gdyż nie miała znaczenia forma poboru, a jedynie wynegocjowana pomiędzy poborcem a podatnikami kwota należna.

³⁸³ *Instrucciones que han de observar los Superintendentes de las Rentas Reales de las provincias del Reyno en la administración y cobranza de ellas, en conformidad de lo resuelto y mandado por S.M. en su Real Orden de 23 de julio de 1691*. Pełen tekst instrukcji zawierającej obowiązki i prawa superintendentów w: *Autos Acordados*, t. III, libro 3, título 3, auto II, Madrid 1775, s. 359–363; J. De la Ripia, *Práctica de la administración y cobranza de las Rentas Reales y visita de los ministros que se ocupan de ellas*, t. I, Madrid 1795, s. 288–294.

gach, wyłączając z nich tym samym audiencje i kancelarie. Instancją odwoławczą od ich postanowień stanowiła Rada Skarbu³⁸⁴. Rola superintendenta była zatem niezwykle ważna, gdyż posiadając wszystkie informacje, od kalkulacji należności aż do przekazania pieniędzy wierzycielom, był on jedynym urzędnikiem, na którym spoczywał obowiązek zagwarantowania, że fundusze nie utkną na kolejnych szczeblach systemu.

Reforma systemu rozpoczęła się jeszcze za rządów króla Filipa IV Habsburga w 1648 r. i trwała także za panowania jego syna króla Karola II. Rozbudowany i skomplikowany model fiskalny był wciąż daleki od doskonałości. Pomimo wysiłków dworu i częściowego domknięcia luk podatkowych, część pierwotnych danin publicznych nadal nie trafiała ostatecznie do Skarbu Królewskiego. System fiskalny nadal przeciekał, pozostawiając znaczną część poborów w rękach kolejnych szczebli urzędników, opornych wobec zachodzących zmian ustroju skarbowego. Za ognisko największej opozycji wobec reform uważa się powszechnie Radę Kastylii³⁸⁵.

Nueva Planta kontynuowała reformy skarbowe rozpoczęte jeszcze w czasie panowania króla Karola II. W latach 1712–1713 wdrożono kolejne nowe rozwiązania w dziedzinie fiskalnej, na mocy których król rozwiązał wszystkie dotychczasowe umowy dotyczące dzierżawy skarbnic i przywilejów na pobór podatków, by od nowego roku zawrzeć nowe w znacznie uszczuplonej ilości. Nastąpiła redukcja umów do liczby pokrywającej się z okręgami skarbowymi nadzorowanymi przez superintendentów generalnych prowincji, o których szerzej będzie mowa w dalszej części. W każdym z okręgów podpisano tylko jedną umowę z pojedynczym dzierżawcą, zwanym skarbnikiem prowincji (*tesorero de provincia*), na pobór wszystkich należnych rodzajów danin publicznych, m.in. *alcabala*³⁸⁶,

---

³⁸⁴ Real Decreto de 26 de mayo de 1715, *Conocimiento de los negocios de Real Hacienda por los Superintendentes y Subdelegados de ella, con apelación a su Consejo, e inhibición de los demas Tribunales*, NR, libro VI, título 10, ley 6; t. III, s. 158.

³⁸⁵ Na temat polityki skarbowej końca XVII w. patrz: J.L. Bermejo Cabrero, *Organización hacendística de los Austrias a los Borbones: Consejos, Juntas y Superintendencias*, Madrid 2016, s. 58–64 i nn. oraz J.A. Sánchez Belén, *La política fiscal en Castilla durante el reinado de Carlos II*, Madrid 1996, s. 1–37.

³⁸⁶ Najważniejszy podatek starego porządku, płacony od zbywania rzeczy, zwykle uznaniowy (5–10% wartości zbywanej rzeczy), przynosił największy dochód skarbowi publicznemu. Szerzej o średniowiecznej genezie podatku patrz: M.Á. Ladero Quesada, *Los primeros pasos de la alcabala castellana, de Alfonso X a Pedro I*, "Anuario de Estudios Medievales" 1992, núm. 22, s. 785–801.

*tercias*³⁸⁷ czy wspomniane już *millones*, by ograniczyć się do podatków najważniejszych i przynoszących największe dochody państwu. Pierwszy raz w historii Hiszpanii tylko jedna osoba (przeważnie poborcami zostawały prywatne instytucje finansowe o wypróbowanej wierności wobec monarchy) prowadziła pobór wszystkich należnych danin publicznych z podległego jej obszaru, przekazując je do jedynej okręgowej kasy, którą nadzorował pojedynczy superintendent. Szybko zatem zaczęto nazywać ten system daninami prowincjalnymi (*rentas provinciales*)³⁸⁸. Sukces usprawniający system podatkowy państwa spowodował, że reforma fiskalna stała się przyczynkiem do reorganizacji administracyjnej Kastylii, gdyż już wkrótce dopasowano granice okręgów podatkowych do zasięgu prowincji, w ten sposób, by każda z nich posiadała tylko jedną instytucję w postaci superintendenta dochodów królewskich, odpowiedzialną za pobór danin publicznych.

Równolegle utworzono drugi filar podatkowy, który zawierał daniny należne skarbowi królewskiemu od obrotu towarowego. Podobnie jak w przypadku danin prowincjonalnych, także i daniny generalne (*rentas generales*) miały posiadać jeden ośrodek wykonawczy. Taki sam los przeznaczono dla monopolii państwowych, tworząc już w poprzednim wieku dla każdego z nich osobną superintendencję:

- tytoniową (*del tabaco*),
- nadzoru skarbowego (*de resguardo*),
- solną (*de la sal*),
- pocztową (*de correos*).

Wszystkie powyższe wytworzyły specjalistyczną administrację podatkową ze względu na specyfikę przedmiotową każdego z podległych im monopolii³⁸⁹. Jeśli dodamy niemal natychmiastowe wprowadzenie uproszczonego systemu poboru podatków do dawnych królestw Korony Aragonii³⁹⁰, tworzy nam się obraz nowego, zjednoczonego i znacznie łatwiejszego aparatu fiskalnego burbońskiej Hiszpanii, który w podobnym kształcie miał przetrwać do końca *ancien régime*.

---

³⁸⁷ Przenoszony przez Kościół na skarb publiczny od zebranej dziesiątej (*diezmo*) w wysokości 2/9 całości dochodu.

³⁸⁸ Por. J.P. Dedieu, *La Nueva Planta...*, s. 134.

³⁸⁹ Szerzej na temat poszczególnych superintendencji skarbowych patrz: J.L. Bermejo Cabrero, *Superintendencias...*, s. 418–448.

³⁹⁰ M.Á. Pérez Samper, *La España del Siglo de las Luces*, Barcelona 2000, s. 88–90.

Przy tym wszystkim, co zostało wyżej powiedziane, należy nadmienić jeszcze jedną istotną okoliczność kształtującą system skarbowy w początkach burbońskiej Hiszpanii. Największe obciążenia dla skarbcza publicznego stanowiło utrzymanie armii. Zaprowadzenie porządku w państwie i spacyfikowanie zbuntowanych prowincji wymagało olbrzymich nakładów. Stąd tak wielki nacisk położony na reorganizację systemu fiskalnego, do której król Filip V desygnował swoich najlepszych ludzi: Jeana Orry'ego, księcia Bergeyck czy Juana Patiño. Król miał „zarządzać swoimi finansami samodzielnie” (*gobemar su Hacienda po sí solo*), jak czynił to jego dziadek³⁹¹. Nawet kiedy wojna domowa została zakończona, utrzymano dotychczasowe wojsko, dążąc do jego rozbudowy i modernizacji. Część terytoriów wyraźnie zmilitaryzowano, oddając ich zarząd w ręce wojskowych. Absolutyzm potrzebował silnej armii, żeby utrzymać posłuch dla władcy i porządek w państwie. Silna armia natomiast wymagała nieustannych nakładów finansowych. Znamienne, że odtąd skarb państwowy i wojsko zostały politycznie połączone, co widać choćby w kształtujących się ministerstwach, gdzie przez pewien czas obie dziedziny pozostawały w rękach tego samego sekretarza gabinetu. Dotychczasowy system fiskalny Hiszpanii z pewnością nie byłby w stanie podostać piętrzącym się wydatkom. Stąd pomysł przeniesienia na grunt iberyjski instytucji intendentów na wzór francuski jako bezpośrednich reprezentantów króla o kompetencjach wykraczających daleko poza kwestie *stricte* skarbowe.

3.8.1. Intendenci (*Intendentes*)

Tradycyjnie wskazuje się, że jedną z najważniejszych nowości ustrojowo-administracyjnych, jakie wiążą się z reformami *Nueva Planta*, jest utworzenie w Hiszpanii instytucji intendentów, a wraz z nimi podział terytorialny państwa na podległe im intendencje. Historiografia frankistowska kazała upatrywać w intendentach szkodliwej imitacji urzędu francuskiego przeszczepionego w sposób niemal bezkrytyczny na grunt hiszpański³⁹². W ostatnim półwieczu udowodniono jednak, że urząd,

---

³⁹¹ A. Dubet, *¿Tesorería Mayor o Tesorería General? El control contable en los años 1720: una historia conflictiva*, "De Computis. Revista Española de Historia de la Contabilidad" 2010, núm. 13, s. 96.

³⁹² J. Pérez Beneyto, *Historia...*, s. 471–472.

choć powołany z inspiracji i na wzór francuski, wcale nie był wynalazkiem Francuzów, a jego wprowadzenie na Półwyspie Iberyjskim nie było lustrzanym odbiciem wzorca galijskiego³⁹³. Nie było to też ciało całkiem obce dla ustroju Imperium Hiszpańskiego. Przede wszystkim ewolucja instytucji trwała od końca czasów habsburskich, gdyż protoplastami intendentów byli wspomniani już wyżej superintendenci dochodów królewskich. Jeszcze wcześniej, w 1673 r., ustanowiono ponadto siedmiu intendentów dla Niderlandów Hiszpańskich³⁹⁴. Także i sam król Filip V w instrukcji dla intendentów, ostatecznie ustanawiając urząd w Hiszpanii w 1718 r., pisze, że urząd „którego idea dawniej powstała w Hiszpanii, został wykorzystany później przez inne narody”³⁹⁵. Początkowo jednakże dotyczyła wyłącznie urzędników *stricte* skarbowych, natomiast wraz z kolejnymi reformami zaczęła obejmować godność o charakterze przede wszystkim politycznym, nie tracąc przy tym swoich pierwotnych właściwości. Wprawdzie wysunięto tezę, że propozycja wprowadzenia intendentów po raz pierwszy na dworze hiszpańskim ujrzała światło za sprawą angielskiego przedstawiciela króla Jakuba I³⁹⁶, wspomina się także pomysł Charlesa Augusta d’Allonville markiza de Louville, który był wychowawcą młodego Filipa Andegaweńskiego i od razu po in-tronizacji Burbona w Hiszpanii postulował wprowadzenie intendencji w Sewilli i Neapolu, ograniczając jednocześnie władzę wicekrólów. Jednakże pierwszy projekt mający możliwość urzeczywistnienia się, datowany na 1703 r., był autorstwa znanego nam już Jeana Orry’ego. Zakładał on utworzenie nowego porządku administracyjnego państwa. Na czele prowincji, nowych jednostek podziału administracyjnego, miało stanąć dwóch bezpośrednich reprezentantów monarchy – gubernator i intendent. Orry wykazywał przy tym, że nie jest to przeszczepianie zagranicznych rozwiązań na grunt hiszpański, a stworzenie rozwiązań nawiązu-

---

³⁹³ H. Kamen, *El establecimiento...*, s. 368–369. We Francji instytucja intendentów także ewoluowała od połowy XVI w., by ostatecznie okrzepnąć jako urzędnika do spraw sprawiedliwości, porządku i skarbu we wczesnej dobie panowania Ludwika XIV. Por. G. Morazzani de Pérez Enciso, *La intendencia en España y América*, Caracas 1966, s. 30–31.

³⁹⁴ Szerzej na ten temat: H. Hasquin, *Les intendants et la centralistaion administrative dans les Pays-Bas méridionaux au XVIIe et XVIIIe siècle*, "Anciens pays et assemblées d’etats" 1968, núm. 47, s. 173–224.

³⁹⁵ Wstęp, RO1718Int. (...*cuya idea habiendo antiguamente nacido en la España, fue luego aprovechada de otras naciones* – przeł. aut.).

³⁹⁶ O projekcie autorstwa Diego Sarmiento de Acuña, księcia Gondomar wspominała Rada Kastylii w 1770 r. Tekst znajduje się w: AGS, Gracia y Justicia, leg. 348.

jących do tradycji kastylijskiej, zwłaszcza urzędu korektora, z tą jednak różnicą, że ten ostatni pozostawał dotychczas pod bezpośrednią kontrolą Rady Kastylii³⁹⁷.

W rzeczywistości projekt francuskiego agenta nie był rewolucyjny. Należy pamiętać, że podobna instytucja, jaką proponował Orry, w Kastylii już istniała w postaci superintendentów dochodów królewskich. Nowość zatem miała polegać na zredukowaniu liczby intendentów z 21 do 17 i dodaniu im do pomocy gubernatora, który nadzorować miał pracę korektorów w danej prowincji w sprawach niefiskalnych. Projekt francuski nigdy nie zdołał wyjść poza plany snute na dworze króla Filipa V przez wysłannika jego dziadka.

Próba zmiany sytuacji ze strony dworu było utworzenie stanowisk **superintendentów generalnych prowincji** (*Superintendentes Generales de Provincias*), całkowicie niezależnych od superintendentów dochodów królewskich. Nowy urząd pojawił się w 1711 r. i miał zająć się administrowaniem nowego podatku przeznaczonego na cele utrzymania armii, nie tylko w Kastylii, ale także na terenie dawnej Korony Aragonii. Król Filip V w ten sposób szybko spróbował połączyć oba stanowiska w jednym ręku, pozostawiając oczywiście urzędującego superintendenta generalnego prowincji, mianowanego bezpośrednio przez monarchę. Tym razem projekt był już wyraźną próbą przekalkowania francuskich rozwiązań ustrojowych na grunt hiszpański. O tym, jaką wagę przywiązywano do nowej instytucji, świadczy fakt nadania poszczególnych intendentur tak istotnym stronnikom burbońskim, jak Macanaz (Aragonia) czy Patiño (Estremadura)³⁹⁸. Znamienne, że jego głównym architektem był pochodzący z Niderlandów Jan van Brouhoven, książe Bergeyck, który jednak nie mógł dopilnować instytucjonalizacji swojego dzieła, gdyż wkrótce wszedł w skład delegacji hiszpańskiej wysłanej na rokowania pokojowe do Utrechtu. Jego zadania przejęli Orry oraz Grimaldo.

Na czele każdej z istniejących prowincji miał pojawić się intendent z kompetencjami identycznymi, jakie posiadali analogiczni urzędnicy we Francji, czyli na czterech płaszczyznach: wymiaru sprawiedliwości,

³⁹⁷ H. Kamen, *El establecimiento...*, s. 368–370.

³⁹⁸ J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 90. Nadzwyczaj pomyślne dla dworu działania Patiño w Estremadurze sprawiły, że wkrótce otrzymał urząd intendenta Barcelony, na ponad rok przed zdobyciem miasta przez wojska burbońskie. Por. M.C. Saavedra Vázquez, *Las disposiciones militares de la Ordenanza de Intendentes de 1718*, "Estudis. Revista de Historia Moderna" 2020, núm. 46, s. 209.

policji, finansów oraz wojska. W dziedzinie skarbowości superintendenci przejęli kompetencje dawnych superintendentów dochodów królewskich, czyli zadanie zorganizowania sprawnej struktury poboru podatków oraz wzięcie odpowiedzialności za wydatki ze skarbu publicznego. W zakresie wojskowości powstała instrukcja dla superintendentów, której autorstwo przypisuje się Grimaldo, a wydana została w marcu 1714 r.³⁹⁹ Lista ich szczegółowych kompetencji w zakresie zaspokajania potrzeb ekonomicznych jednostek wojskowych przebywających w ich okręgach była pokaźna. Należały do niej np. pobór podatków przeznaczonych na wynagrodzenia urzędników i żołnierzy, nadzór nad podległymi urzędnikami czy naprawa szkód wyrządzanych przez stacjonujące w prowincji oddziały wojskowe. Mogli także wyznaczać delegatów kierowanych do miejscowości, gdzie stacjonowały oddziały armii. Jasno stąd wynika, że nominacje superintendentów w rzeczywistości objęły tereny, na których toczyły się działania wojenne lub stacjonowały wojska i że w latach wygasania wojny sukcesyjnej największą wagę przywiązywano do funkcji superintendentów z zakresu sprawowania administracji nad wojskiem.

Jednakże po kilku początkowych nominacjach entuzjazm dla nowej instytucji na dworze wyraźnie przygaś. Wprawdzie w kolejnych latach już raz ustanowione superintendencje na granicy portugalskiej i w prowincjach dawnej Korony Aragonii przetrwały i kontynuowały swoją działalność, lecz było to powiązane przede wszystkim z obecnością stacjonujących wojsk na tych terenach. Niepowodzenie reformatorskie Macanaza i porażka radykalnych reformatorów ustroju, skupionych wokół króla Filipa V, z tradycyjnymi radami w zmaganiach o zasięg władzy doprowadziły w 1715 r. do wygaszenia i ostatecznej likwidacji pomysłu wdrożenia instytucji superintendentów generalnych prowincji w prowincjach o charakterze cywilnym⁴⁰⁰.

Należy przy tym jednak wspomnieć, że kompetencje wśród pozostałych intendencji, stacjonujących w zwanych odtąd intendencjami wojennymi (*Intendencias de guerra*) na wschodzie państwa, były nieco szersze niż ich odpowiedników na zachodzie. Wiązało się to z koniecznością

---

³⁹⁹ *Instrucción que en 18 de marzo de 1714 se dio a los superintendentes de provincia para su gobierno*, w: *El libro de las Leyes del siglo XVIII*, ed. S.M. Coronas González, t. I, Madrid 1996, s. 59–63.

⁴⁰⁰ J.P. Dedieu, *La Nueva Planta...*, s. 135; H. Kamen, *El establecimiento...*, s. 370–372.

wdrożenia norm ustrojowo-administracyjnych zawartych w reformie *Nueva Planta* na tereny dawnej Korony Aragonii. W głównej mierze zadaniem tym zostali obarczeni właśnie intendenci nowych prowincji jako bezpośredni przedstawiciele króla. Ponadto odpowiadali za kontrolę urzędników cywilnych na podległym sobie obszarze, realizację prac publicznych oraz dokonywanie rozwoju niezbędnych inwestycji i stymulowanie rozwoju w swoich prowincjach. Oczywiście należał do nich także pobór danin publicznych, czyli podobnie jak gdzie indziej⁴⁰¹.

Zwolennicy absolutyzmu skupieni wokół króla jednak nie rezygnowali z obsadzania lokalnych kierowniczych stanowisk skarbowych, a co za tym idzie, bezpośredniej kontroli nad poborem i administracją podatkami przez reprezentantów królewskich. Ich kompetencje jednak nie miały ograniczać się wyłącznie do spraw skarbowych, gdyż intendenci z natury instytucji mieli posiadać prerogatywy polityczne i sądownicze w danej jednostce terytorialnej. Ostatecznie w lipcu 1718 r. doszło do ukonstytuowania się urzędu **intendentów prowincji** (*Intendentes de Provincia*). Królewski ordonans⁴⁰², który powstał z inspiracji kardynała Giulio Alberoniego, wówczas głównego sternika polityki króla Filipa V⁴⁰³, przenosił kompetencje dawnych superintendentów na intendentów, wyposażając tych ostatnich w dodatkowe prerogatywy. Za redakcję instrukcji odpowiedzialny został generalny intendent marynarki, co jednocześnie łączyło się kompetencyjnie ze stanowiskiem intendenta Kadyksu, José Patiño y Rosales, znany już z działalności pacyfikacyjnej w Katalonii. Posiadał on niezbędne doświadczenie praktyczne do tej roli, gdyż wcześniej pełnił funkcję superintendenta Estremadury (1711–1713) oraz pierwszego superintendenta Katalonii, jeszcze przed zajęciem jej stolicy przez wojska burbońskie. Także z inicjatywy Patiño część intendencji została obsadzona przez jego protegowanych, w tym jego brata Baltasara, markiza de Castelar, który w latach 1718–1721 sprawował funkcję intendenta Aragonii⁴⁰⁴. Powyższe praktyki wskazują na jeden z naj-

⁴⁰¹ Por. J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 91–92.

⁴⁰² RO1718Int.

⁴⁰³ O zawrotnej karierze politycznej poczynionej przez Włocha na dworze króla Filipa V i głównych założeniach jego polityki patrz szerzej: R.M. Alabrús Iglesias, *La trayectoria política del Cardenal Giulio Alberoni (1708–1720)*, "Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante" 2011, núm. 29, s. 171–184.

⁴⁰⁴ Szerzej na temat doświadczenia Patiño patrz: M. Luzzi Traficante, *Los hombres del catastro y la nueva Monarquía. Patiño y Ensenada en la gestión doméstica de la Monarquía*

większych problemów administracji hiszpańskiej, nie tylko XVIII w., ale w ogóle: korupcję, protekcjonizm i nepotyzm. Jednak państwo iberyjskie nie było wówczas wyjątkiem w zmaganiach z tymi problemami, gdyż była to tendencja ogólnoeuropejska, obecna nie tylko w monarchiach absolutnych, ale także np. w Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁰⁵.

Sam akt był regulacją bardzo zaawansowaną, jak na owe czasy, z punktu widzenia techniki legislacyjnej. Tekst „instrukcji dla intendentów” został podzielony na 143 artykuły zawarte w rozdziałach wykraczających normatywnie daleko poza samą regulującą kompetencyjną nowych urzędników. Pierwszy raz jasno określone zostały wszystkie kompetencje urzędników i wyznaczone ramy ich działania. Pierwsze sześć artykułów dotyczyło spraw z zakresu wymiaru sprawiedliwości i porządku publicznego. Artykuły od 7 do 35 dotyczyły spraw skarbowych, w tym przede wszystkim fiskalnych. Normy zawarte w artykułach 36–61 wiązały się z kwestiami policji administracyjnej oraz wdrożenia środków niezbędnych do rozwoju rolnictwa, hodowli i przemysłu, a także obowiązku realizacji prac publicznych, dbałości o opiekę medyczną, urbanizację, dozór spichlerzy, archiwów i innego typu zadania. Pozostałe unormowania regulowały sprawy związane z oddziałami wojskowymi, zbieżne do zawartych w instrukcji José de Grimaldo z 1714 r. Tym samym można uznać ordonans za protoplastę nowoczesnych uregulowań administracyjnych czy też skarbowo-administracyjnych. Do tego nominacje na stanowiska zostały przeprowadzone w krótkim czasie i wszystkie w jednym dniu, co dodatkowo wzbudza uznanie dla sprawności działania aparatu państwowego, w tak przecież niesprawnym i chaotycznym systemie administracyjnym, jaki posiadała ówczesna Hiszpania.

Główną przyczyną reformy był fakt, że do tej pory nie udało się królowi Filipowi V, podobnie jak jego poprzednikowi, wprowadzić do systemu

---

del siglo XVIII, "CT Catastro" 2014, núm. 82, s. 51–55. Tam też szersza bibliografia dotycząca jednego z najważniejszych statystów polityki hiszpańskiej pierwszej połowy XVIII w.

⁴⁰⁵ M.M. Wiszowaty, *Papierowy relikw, czyli o zasadności postępowania się określeniem „monarchia absolutna” w stosunku do państw współczesnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, t. 31, s. 161; o korupcji w państwach absolutnych w ogólności patrz szerzej: J. Baszkiewicz, *Powszechna...*, s. 194–196; na temat zjawiska w ówczesnej Hiszpanii patrz: F. Andújar Castillo, A. Feros, P. Ponce Leiva, *Corrupción y mecanismos de control en la Monarquía Hispánica: una revisión crítica*, "Tiempos Modernos" 2017, núm. 35, vol. 2, s. 284–311; o korupcji w Polsce patrz np.: J. Kaniewski, *Z badań nad zjawiskiem korupcji w nowożytnej Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku*, „Wieki Stare i Nowe” 2009, nr 1 (6), s. 136–159, tam też odniesienia do szerszej bibliografii zagadnienia.

administracyjnego superintendentów z własnego nadania, czyli za pośrednictwem najpierw Rady Skarbu lub później Sekretariatu Skarbu. Superintendentami dochodów królewskich zostawali, jak wyżej wskazano, automatycznie korektorowie stolic danego okręgu skarbowego (prowincji). Oznaczało to, że ich wybór należał do Rady Izby Kastylii, w praktyce zależnej od Rady Kastylii. Korektorowie przeważnie nie posiadali znajomości zagadnień skarbowych, a przede wszystkim nie dysponowali czasem niezbędnym do prawidłowego wykonywania powierzonych im funkcji fiskalnych, ze względu na liczne obowiązki piastowane w ramach własnego urzędu. Ponadto podkreśla się, że korektorowie zwykle wywodzili się z kręgów konserwatywnych, przeciwnych wszelkim reformom aparatu skarbowego⁴⁰⁶.

Na mocy nowej regulacji intendent prowincji stawał się najważniejszym urzędnikiem cywilnym na podległym sobie terytorium. Zasadniczo w każdej z niezmilitaryzowanych prowincji kastylijskich zainstalowano jednego intendenta prowincji. Niektórzy intendentzi prowincjalni odpowiadali za dwie lub trzy prowincje. Ponadto już wcześniej, jak wspomniano, istnieli intendentzi prowincji w każdej z tzw. intendentzji wojennych, których nie objęła abolicja superintendentów. Na tych terytoriach dostosowano istniejący urząd intendentów wojskowych, by zakresem uprawnień odpowiadał nowo powołanym intendentom prowincji, jednocześnie przekazując jego kompetencje dotychczasowym gubernatorom wojskowym. W ten sposób gubernator wojskowy stawał się jednocześnie intendentem prowincji. Tam, gdzie urzędnicy militarni nie występowali, intendentzi prowincji otrzymywali także urząd korektora. W tym wypadku sprawami o charakterze sądowniczym zajmowali się ich zastępcy (*Tenientes Letrados*), gdzieś indziej zwani także alkaldami większymi (*Alcalde Mayor*), czyli pozostawiono hierarchię urzędniczą stosowaną w przypadku instytucji korektora. Różnica pomiędzy zastępcami korektora w prowincjach zmilitaryzowanych a zastępcami intendenta sprawującego jednocześnie funkcję korektora polegała na braku kadencyjności dla urzędników podległych temu ostatniemu, gdyż intendentura miała być co do zasady urzędem dożywotnim⁴⁰⁷.

Dla zachowania efektywności w działaniu intendentów przydano mu do pomocy znanych z reformy 1691 r. subdelegatów (*subdelegados*),

⁴⁰⁶ Por. J.P. Dedieu, *La Nueva Planta...*, s. 135.

⁴⁰⁷ Por. J.I. Cebreiro Núñez, *La administración...*, s. 74.

którzy reprezentowali go w podległych mu poszczególnych obwodach podatkowych (*partidos*). Ponownie instytucja subdelegatów pojawiła się w instrukcji dla superintendentów z 1714 r. Przyznano im wówczas prawo do wyznaczania subdelegata dla każdej wsi (*villa*) w celu realizacji należących do superintendenta funkcji wojskowych. Rok później król Filip V nakazał, by żaden inny organ administracji publicznej nie rozpatrywał spraw w zakresie skarbowym, pozostawiając te zagadnienia w wyłącznej gestii superintendentów i ich subdelegatów⁴⁰⁸. Instrukcja z 1718 r. nakładała zwierzchność intendentów prowincji nad korektorami w podległej im intendencji, czyniąc z tych ostatnich automatycznie subdelegatów. Jednakże intendent prowincji mógł także mianować subdelegatów, którzy nie byłiby jednocześnie korektorami, ale wyłącznie za zgodą króla⁴⁰⁹. W ten sposób wyłonił się podział na subdelegatów-korektorów i subdelegatów, bez kompetencji korektora. Szczególnie dotyczyło to terytoriów wyjętych spod ordynacji królewskiej (*realengos*), pozostających w rękach własności prywatnej, czyli senioratów i terenów należących do zakonów rycerskich, gdzie jak wcześniej wspomniano, korektorowie nie występowali.

Intendenci prowincji posiadali szersze kompetencje jurysdykcyjne niż wcześniej superintendenti dochodów królewskich, gdyż mogli występować w każdej sprawie związanej ze skarbem publicznym i poborem należnych danin, mając przy tym moc nadrzędną nad każdym innym urzędnikiem posiadającym kompetencje jurysdykcyjne w tej sprawie. Ponadto mogli interweniować w sprawy municypalne w kwestiach skarbowych. W związku z tym, w praktyce, stawali się odpowiedzialni za całość spraw gospodarczych prowincji: zatrudnienie, handel, przemysł, rolnictwo, transport. Dawało to intendentom prowincji ogromne możliwości i potężną faktyczną władzę, szczególnie na terenach, gdzie stacjonowały jednostki wojskowe, w których sprawowali nadzór nad kwestiami administracyjnymi. O tym, że intendenci mieli być „oczami i rękami władzy królewskiej”⁴¹⁰, świadczy procedura ich mianowania, która przechodziła bezpośrednio przez Sekretariat Gabinetu, ograniczając kompeten-

---

⁴⁰⁸ Tamże, s. 70–72.

⁴⁰⁹ Art. 34, RO1718Int.

⁴¹⁰ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 471. (*ojos y manos del poder del rey* – przeł. aut.).

cję Rady Kastylii do proceduralnego wręczania im tytułu korektora⁴¹¹. Jak z powyższego wynika, intendenci zatem zostali uzbrojeni w kompetencje skarbowe, wojskowe, sądownicze i policyjne na podległych im obszarach, z czasem nazwanymi prowincjami. Bezpośrednia odpowiedzialność za swoje działania przed królem czyniła ich także właściwie wyjętymi spod obowiązującego prawa, stawiając ich w pozycji nadrzędnej do społeczeństwa i pozostałych instytucji.

W tym miejscu wypada się jednak zgodzić z tymi autorami, którzy widzą w intendencjach hiszpańskich urząd oparty wprawdzie w swej istocie na pierwowzorze francuskim, jednak innowacyjny z nieznanymi francuskiemu ustrojowi administracyjnemu rozwiązaniami, zaczerpniętymi z doświadczeń czasów habsburskich oraz bliskiej współpracy, a nie raz połączeniu w jednym ręku urzędów intendenta z korektorem⁴¹². Taka konstrukcja nowego urzędu to spektakularny sukces króla na drodze do niczym nieograniczonej władzy i całkowitej kontroli aparatu państwowego. Rada Kastylii została odsunięta od wpływu na sprawy podatkowe, stanowiące podwalinę w każdym państwie. Administracja skarbem państwa jest bowiem, niezależnie od czasów i ustroju, najbardziej newralgicznym punktem administracji publicznej w ogóle i stanowi w efekcie o potędze państwa na arenie międzynarodowej.

Niedługo po wydaniu instrukcji dla intendentów pojawił się królewski rozkaz, który rozdzielał stanowiska poszczególnych intendentów prowincji i wyznaczał ich wynagrodzenie. Wahało się ono między 4000 a 8000 escudos rocznie, co było różnicą znaczącą i wskazującą, do których intendencji dwór przywiązywał największą wagę, traktując je jako najbardziej istotne w systemie ustrojowo-administracyjnym państwa. Najlepiej uposażony został intendencja Barcelony, który otrzymywał maksymalną kwotę roczną. Na 6000 escudos wyceniono stanowiska inten-

---

⁴¹¹ Por. J.P. Dedieu, *La Nueva Planta...*, s. 136. Szerzej na temat sporu kompetencyjnego dotyczącego mianowania urzędników przez sekretarzy gabinetu, z pominięciem tradycyjnej ścieżki wiodącej przez poszczególne rady, patrz: M.V. López-Cordón Cortezo, *El nacimiento de la esfera pública: camarillas, familias y criaturas del rey en la corte borbónica*, w: *Población y grupos sociales en el Antiguo Régimen*, vol. II, eds. J.J. Bravo Caro, J. Sanz Sampelayo, Málaga 2009, s. 926.

⁴¹² Klasyczne stanowisko hiszpańskiego pochodzenia urzędu prezentuje L. Navarro García, *Intendencias en Indias*, Sevilla 1959, s. 7–8, podobnie H. Kamen, *El establecimiento...*, s. 370. Zwolenniczką poglądu o francuskim charakterze ustroju pozostaje G. Morazzani de Pérez Enciso, dz. cyt., s. 27, a także E. Escartín Sánchez, *La intendencia de Cataluña en el siglo XVIII*, "Hispania" 1978, vol. 38, núm. 9, s. 43. Wydaje się, że spór, czy instytucja intendenta ma

dentów w Meridzie, Saragossie i Walencji, o tysiąc mniej zarabiali rezydenci Cagliari (Cáller), Granady, Salamanki i Guadalajary, 4800 Santa Cruz de Tenerife, zaś 4500 Leónu i Burgos. Pozostali intendenci musieli się zadowolić wynagrodzeniem rządu 4000 escudos rocznie⁴¹³. Charakterystyczne, że najwyższe wynagrodzenia otrzymywali intendenci z największymi kompetencjami, głównie w okręgach zmilitaryzowanych. Może to świadczyć o kierunku reform zakładanym przez dwór. Być może właśnie wyposażając intendentów w kompetencje administracyjno-wojskowe, próbowano wzmocnić ich władzę w regionie i przez to posiadać w Madrycie kontrolę nad sprawami najbardziej strategicznych prowincji państwa.

Zwraca uwagę szczególnie wysokie wynagrodzenie intendenta Barcelony. W zamian za tak szczodłą pensję oczekiwano od niego najwięcej. W udziale przypadła mu najbardziej niesubordynowana prowincja państwa i to właśnie w tym miejscu dwór zamierzał eksperymentować z rozwiązaniami ustrojowymi, gdyż w Katalonii i tak nie narażał się przesadnie na utratę popularności, której w tym regionie, w świetle wydarzeń z ostatnich kilkudziesięciu lat, właściwie nie posiadał. Jednym z najważniejszych zadań, którym został obciążony intendent Barcelony zaraz po zakończeniu działań wojennych, było wprowadzenie nowego podatku, tzw. katastru (*catastro*). Miał on przybrać dwutorową postać: katastru realnego (*catastro real*), polegającego na obciążeniu nieruchomości oraz katastru osobowego (*catastro personal*), obciążającego różnego rodzaju świadczenia majątkowe, w tym dzienne wynagrodzenie za pracę (*jornales*). Powodzenie wprowadzenia nowego podatku opierało się na jego przejrzystości i prostocie, gdyż jego podstawowa stawka wynosiła 10%, zaś dla *jornales* przypisano wartość obniżoną do 8 i 1/3%⁴¹⁴. Dwór posiadał podwójny cel w nałożonym podatku: długoterminowy, zakładający wprowadzenie sprawiedliwości fiskalnej, gdyż podatek ten dotykał przede wszystkim osoby majątne – im więcej posiadały, tym więcej płaciły. W perspektywie krótkoterminowej kataster miał służyć zgroma-

---

bardziej charakter francuski czy też hiszpański, jest w gruncie rzeczy bezcelowy. Właściwym wyjściem z tej polemiki, które nie podlega żadnej wątpliwości, to przydzielenie intendentowi rodowodu po prostu burbońskiego.

⁴¹³ Real Órden de 26 de julio de 1718, *Lista de Intendentes, Contadores y Pagadores de Ejército y Provincias*, AGS, Guerra, serie 21, leg. 2355. Por. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 99. Escudos to monety złote.

⁴¹⁴ Por. M.Á. Pérez Samper, dz. cyt., s. 88–89.

dzeniu niezbędnych środków na prowadzenie nowej kampanii wojennej, która miała na celu odzyskanie wpływów hiszpańskich we Włoszech⁴¹⁵. Pomimo że wprowadzenie nowej daniny publicznej okazało się sukcesem i przyniosło nadspodziewane dochody w Katalonii, większe niż podobne podatki oparte na pogłównym, włożone w Aragonii (Jedyna Królewska Składka – *Real Contribución Única*), Walencji (Ekwiwalent – *Equivalente*) i na Majorce (*Talla*), nie udało się jednak rozszerzyć zakresu terytorialnego nowego podatku na Kastylię, aż do drugiej połowy XVIII w. Wciąż zatem pobierano tradycyjne podatki kastylijskie *alcabala* i *millones*. Zdecydował o tym opór rosnącej w siłę Rady Kastylii⁴¹⁶. Jeszcze inny był ustrój podatkowy w prowincjach baskijskich. Jego ewolucja doprowadziła do ukształtowania się tzw. *Concierto*, który funkcjonuje do dzisiaj we Wspólnocie Autonomicznej Kraju Basków (*Comunidad Autónoma del País Vasco*) jako odstępstwo od państwowego systemu podatkowego w Hiszpanii⁴¹⁷.

Wszzechwładza intendentów szybko doprowadziła do licznych konfliktów z innymi urzędnikami administracji terenowej, przede wszystkim z podlegającymi im teraz korektorami, a także z organami administracji sądowej. Nie układała się od początku również współpraca intendentów z administracją wojskową, która straciła na ich rzecz pewne kompetencje⁴¹⁸. Brak jasno określonych granic w zakresie sprawowanej władzy był przyczyną zatargów pomiędzy intendentami a kapitanami generalnymi, którzy uciekali się do powtarzających się oskarżeń o korupcję i malwersacje finansowe⁴¹⁹. Także Rada Kastylii starała się obronić swoją pozycję w systemie administracji publicznej i w 1720 r. wystąpiła przeciw instytucji intendentów, wskazując na nadużywanie kompetencji i wy-

⁴¹⁵ Szerzej patrz: Ll. Ferrer Alós, *¿Modernización fiscal? La implantación del Catastro en Cataluña*, "CT Catastro" 2002, núm. 46, s. 27–35; C. Camarero Bullón, P. Faci Lacasta, *La estructura documental del Catastro de Patiño, según las Reglas Anexas al Real Decreto de 9 de diciembre de 1715*, "CT Catastro" 2006, núm. 56, s. 89–113.

⁴¹⁶ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 484.

⁴¹⁷ O rozwoju *Concierto Económico* patrz: M.Z. Dankowski, *Kryzys konstytucyjny w Hiszpanii początku XXI w. Szkice prawnoustrojowe: geneza – rozwój – perspektywy*, Toruń 2021, s. 147–150. Tam też odesłanie do obszerniejszej bibliografii.

⁴¹⁸ Por. J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 100.

⁴¹⁹ O konfliktach między intendentami i kapitanem generalnym Walencji patrz: E. Giménez López, J. Pradells Nadal, *Conflictos entre la intendencia y la capitania general de Valencia durante el reinado de Felipe V. Las denuncias de corrupción*, "Studia Historica. Historia moderna" 1989, núm. 7, s. 591–599.

wyższanie się przez intendentów ponad inne organy administracyjne⁴²⁰. Na Wyspach Kanaryjskich doszło nawet do otwartego buntu przeciw tamtejszemu intendentowi, którym od początku powstania stanowiska był Juan Antonio Ceballos. Sprawa zakończyła się zabójstwem urzędnika i zrzuconiem winy na pospólstwo (*populacho*), a także faktyczną likwidacją intendencji na wyspach, co w efekcie przywróciło pełnię kompetencji kanaryjskiemu kapitanowi (komendantowi) generalnemu⁴²¹. Napięcie wywołane w całej Kastylii przez pojawienie się intendentów, jako ciał obcych w dotychczasowej strukturze administracyjnej państwa, przyczyniło się do rychłego częściowego ograniczenia ich kompetencji.

Już na początku trzeciej dekady XVIII w. większości intendentów odebrano szerokie prawa z dziedziny skarbowości. Pozostawiono je wyłącznie intendentom wojennym, czyli rezydującym na granicy z Portugalią: w Galisji, Salamance, Estremadurze i Sewilli, a także w czterech prowincjach przekształconych z dawnych królestw Korony Aragonii na wschodzie państwa⁴²². Pozostali intendentzi „cywilni”, występujący w charakterze intendentów prowincji, zachowali prawo do tytułu, wynagrodzenia i stanowiska korektora miasta stołecznego w danej intendencji, a ich kompetencje przypominały posiadane przez dawnych superintendentów generalnych prowincji i ograniczały się niemal wyłącznie do poboru podatków. Nieco później intendentzi militarni także utracili kompetencje o charakterze jurysdykcyjnym i policyjnym; ich pozycja zdegradowana została do roli urzędników odpowiedzialnych za sprawy wojskowe (co z kolei prowadziło do dalszych nieporozumień z kapitanami generalnymi) i w efekcie pozostali wyłącznie w przygranicznych miejscowościach, gdzie stacjonowały oddziały armii.

Wydawało się, że kolejna próba wprowadzenia instytucji intendenta, jako bezpośredniego przedstawiciela króla w terenie, zakończy się w Hiszpanii niepowodzeniem. Być może właśnie niemożność doprowa-

---

⁴²⁰ H. Kamen, *El establecimiento...*, s. 393.

⁴²¹ Szerzej na temat zdarzenia patrz: M. Hernández González, *Intrahistoria de una rebelión contra la Intendencia: el motín de Ceballos de 1720*, "Anuario de Estudios Atlánticos" 2000, núm. 46, s. 319–347. Szczególna eskalacja zatargu pomiędzy intendentem a pozostałymi urzędnikami archipelagu była spowodowana przede wszystkim zakresem nadzoru i kontroli nad handlem wyrobami tytoniowymi, nad którym Wyspy Kanaryjskie miały wyłączność, a który przynosił sprawującym im urzędnikom ogromne dochody, pochodzące głównie z nielegalnych źródeł.

⁴²² Por. J.I. Cebreiro Núñez, *La administración...*, s. 52.

dzenia do końca reformy ustroju była jedną z przyczyn, które ostatecznie zniechęciły króla Filipa V do rządzenia i zmusiły do abdykowania na rzecz pierworodnego syna Ludwika⁴²³. Królewscy reprezentanci sprawujący dotychczas urząd intendentów prowincji zachowali swoje korektury dożywotnio, nie będąc jednocześnie zależnymi od Rady Izby Kastylii. Pomimo teoretycznej utraty tytułu intendenta nad prowincjami, gdzie nie stacjonowały wojska po 1724 r., większość dotrwała na swoich stanowiskach do końca życia, zaś niektórzy doczekali się przywrócenia instytucji intendentów prowincji w 1749 r., co pieczętowało ostateczne zwycięstwo dworu. Instytucja intendentów wracała do pierwszego szeregu urzędów administracji publicznej w Hiszpanii, ale już w nieco innym charakterze i przy zmienionych kompetencjach.

3.8.2. Skarbiec Generalny (*Tesorería General*)

Kolejnym zwycięstwem króla w zmaganiach z tradycyjnymi radami było powołanie do życia Skarbcza Generalnego (*Tesorería General*). O ile utworzenie superintendentów dochodów królewskich usprawniło system fiskalny w prowincjonalnych daninach publicznych, o tyle ich kasy nie zajmowały się wieloma podatkami i opłatami innego charakteru. Wciąż występowało zbyt wiele kas, które odpowiedzialne były za zbieranie funduszy na rzecz skarbu państwa.

Na początku panowania króla Filipa V fundusze na zaspokojenie potrzeb dworu, administracji centralnej oraz niespodziewanych wydatków na sprawy publiczne, których nie można było odwlec w czasie, były dostarczane z poszczególnych kas do Skarbcza Wielkiego (*Tesorería Mayor*), zarządzanego przez Radę Skarbu. Pieniądze służyły nieregularnie, zwy-

---

⁴²³ Nie zachowały się żadne dokumenty wskazujące na przyczyny rezygnacji króla Filipa V z tronu hiszpańskiego, poza oficjalnym listem monarchy do Rady Kastylii, znajdującym się w Narodowym Archiwum Hiszpanii (AHN, Estado, leg. 2460), a także jego wcześniejszym kilkakrotnie powtarzanym od 1720 r. tajnym wotum dotyczącym sprawy abdykacji. Na początku lat 20., po inwazji francuskiej, która była dla hiszpańskiego Burbona szokiem, a następnie dotkliwej porażce w wojnie czwórprzymierza, król nie czuł się na siłach do rządzenia i chciał oddać się kontemplacjom religijnym. Z pewnością niedokończona reforma ustrojowo-administracyjna i opór społeczeństwa, w tym przede wszystkim jego elit, wobec zmian przekształcających Hiszpanię w monarchię absolutną na wzór francuski, także przyczyniły się do bezradności króla Filipa V i nadwąliły jego siły, a w efekcie do chęci wycofania z życia politycznego. Szerzej o rzeczywistych przyczynach abdykacji Andegawczyka patrz dywagacje jego biografa: H. Kamen, *Felipe V...*, s. 173–177.

kle na wyraźne żądanie Rady Skarbu. W związku z toczącą się wojną, król utworzył w 1703 r. Skarbiec Wojenny (*Tesorería de Guerra*), na czele którego stanął skarbnik generalny wydatków wojennych (*Tesorero General de los Gastos de Guerra*), do którego spywały fundusze z podatków specjalnych, darowizny i wpływy ze sprzedaży urzędów w celu sfinansowania wydatków przeznaczonych na armię⁴²⁴. Podlegał on dopiero co utworzonemu urzędowi sekretarza gabinetu do spraw wojny, dwa lata później, na skutek reorganizacji Rady Gabinetu, przechodząc pod zwierzchnictwo Sekretariatu Gabinetu do spraw Skarbu i Wojny. W związku z nieudaną próbą włączenia Skarbcza Wielkiego w skład Skarbcza Wojennego w latach 1711–1713 (według projektu księcia Bergeyck rolę tego pierwszego mieli przejąć superintendenci w każdej prowincji, którzy byli umocowani do wyboru skarbnika dla podlegającego im terenu), po zwycięskiej wojnie dwór zdecydował się na stworzenie całkiem nowej instytucji skarbowej – Skarbcza Generalnego (*Tesorería General*), która miała być odtąd odpowiedzialna za pobór wszystkich dochodów i wykonywanie wszystkich wydatków.

W ten sposób, na kolejnym, być może najważniejszym polu działalności państwowej, król zdobywał bezwzględną władzę, desygnując samodzielnie, niezależnego od Rady Skarbu, skarbnika generalnego (*Tesorero General*) jako bezpośrednio odpowiedzialnego za wszystkie dochody i wydatki królestwa. Lokalne kasy utraciły w ten sposób możliwość wykonywania zapłat wierzycielom skarbu publicznego, oddając wszystkie zebrane fundusze Skarbcowi Generalnemu. Wszyscy zainteresowani otrzymaniem pieniędzy publicznych musieli odtąd ubiegać się o nie z kasy państwowej, posiadającej wyłączność na zarządzanie środkami publicznymi. Powstała w ten sposób instytucja „jedynego rachunku” (*cuenta única*). Skarbnik generalny był zobowiązany spełniać polecenia wszystkich sekretarzy gabinetu. Jego kompetencje były bardzo rozległe. Przede wszystkim odpowiadał za obrót finansami publicznymi, a także sprawował nadzór nad prawidłowym prowadzeniem księgowości państwowej. Mianował płatników (*pagadores*) i głównych rachmistrzów (*contadores principales*) każdej prowincji, którzy wraz z intendentami prowincji mieli odpowiadać za kwestie fiskalne na podległym im terytorium.

---

⁴²⁴ A. Dubet, *Administrar los gastos de guerra: Juan Orry u las primeras reformas de Felipe V (1703–1705)*, w: *El equilibrio de los imperios: De Utrecht a Trafalgar*, coord. A. Gumierá Ravina, V. Peralta Ruiz, Madrid 2005, s. 494–495.

Wraz z pozbawieniem intendentów kompetencji skarbowych, w 1721 r. siłą rzeczy musiało także dojść do kolejnej reorganizacji administracyjnej publicznego skarbcza. Powrócono do nazwy Skarbcza Wielkiego, a w każdej prowincji zmilitaryzowanej skarbnik zastąpił płatnika. W założeniu teoretycznym Skarbiec Wielki miał podlegać wyłącznie superintendentowi skarbu (*Superintendente de Hacienda*), ale w praktyce sekretarze gabinetu wciąż wydawali polecenia skarbnikowi wielkiemu, aż do 1726 r., kiedy ostatecznie ustalono podległość Skarbcza Wielkiego wyłącznie wobec sekretarza skarbu. Rola superintendenta skarbu także ewoluowała na przestrzeni lat, ograniczając się po 1716 r. do odpowiedzialności za pobór tzw. danin generalnych (*rentas generales*), zostając następnie w efekcie związana z funkcją sekretarza gabinetu ds. skarbu⁴²⁵.

To właśnie na początku lat 20. miała miejsce ostra walka polityczna, która wpłynęła na ostateczny kształt finansów publicznych w absolutystycznej Hiszpanii. Po jednej stronie konfliktu występował Nicolás de Hinojosa, zwolennik autonomii skarbu publicznego i wydzielenia finansów intendentów prowincji wojennych spod wspólnego budżetu państwa. W przeciwnym obozie znaleźli się Fernando Verdes Montenegro i potężny José Patiño, zwolennicy całkowitego podporządkowania finansów publicznych sekretarzowi skarbu, a co za tym idzie, oddanie bezpośredniej nad nim kontroli królowi wraz z zachowaniem jednego rachunku dla ogółu spraw skarbowych. Kiedy Patiño zdołał w swoich rękach skumulować stanowiska sekretarza gabinetu ds. skarbu, przewodniczącego Rady Skarbu oraz superintendenta skarbu, w październiku 1726 r. zdymisjonował Hinojosę i przywrócił ostatecznie Skarbiec Wielki, a także instytucję jednego rachunku oraz kontrolę wewnętrzną sprawowaną przez rachmistrzów zysków i strat (*Contadores del cargo y la data*), wchodzących w skład administracyjny Skarbcza⁴²⁶.

Ostateczne scentralizowanie systemu fiskalnego stanowiło ostatni etap porządkowania zawitej struktury zarządzania funduszami publicznymi. Administracja skarbowa została ujednolicona dla całej Hiszpanii iberyjskiej, stworzono nowe okręgi skarbowe, które pokrywały się z granicami prowincji i przede wszystkim usprawniono system poboru danin publicznych. Jednocześnie ułatwiono jego zarządzanie, a co za tym idzie domknięto przepływ środków publicznych na poszczególnych etapach,

⁴²⁵ J.L. Bermejo Cabrero, *Superintendencias...*, s. 412–413.

⁴²⁶ Por. A. Dubet, *¿Tesorería Mayor...*, s. 127.

eliminując tym samym utratę pieniędzy na rzecz nieuczciwych urzędników. W związku z tym, znacznie zwiększyła się transparentność całego systemu finansowego, o co postulowali twórcy reform od samego ich początku⁴²⁷. Inną kwestią pozostawał wciąż daleki od doskonałości mechanizm poboru należności od podatników.

W dziedzinie skarbowości walka o wpływy polityczne, a także o ostateczne ukształtowanie ustrojowe organizacji zarządzania finansami publicznymi, trwały najdłużej. Jednak i na tym polu udało się zwyciężyć partii absolutystycznej, pozostawiając najważniejsze decyzje zarówno w kwestiach materialnych, proceduralnych, jak i kadrowych królowi. W ten sposób, w niecałe dwie dekady, domknął się proces ugruntowywania hiszpańskiego absolutyzmu burbońskiego w zakresie ustrojowo-administracyjnym. Najważniejsze sektory władzy: sądownictwo, wojsko i skarby, pozostawały w bezpośredniej gestii króla. Wiele pozostało jeszcze do zrobienia, by przywrócić państwu iberyjskiemu należne mu miejsce na scenie międzynarodowej i skonsolidować je wewnętrznie, ale objęcie nieskrępowanej władzy nad finansami publicznymi stanowiło symboliczny moment pełnego ukonstytuowania się absolutyzmu w Hiszpanii.

Wraz z pozbawieniem intendentów prowincji wpływu na sprawy skarbowe, siłą rzeczy reorganizacji musiał ulec także skarbiec. Powrócono do nazwy Skarbcza Wielkiego, przywrócono skarbników wojska (*tesoreros de ejército*) na terytoriach zmilitaryzowanych i skarbników prowincji (*tesoreros de provincia*) w pozostałych okręgach wedle własnego uznania. Skarbnicy wojska i prowincji byli delegowani do poszczególnych prowincji, wykonując tam zadania zlecone przez skarbnika generalnego z zakresu zarządzania funduszami publicznymi, przede wszystkim będąc zobowiązani do nadzoru nad poborem należnych danin publicznych i dysponowania funduszami w celach regulowania długów skarbu państwa. Odpowiadali za swoje działania bezpośrednio przed skarbnikiem generalnym, działając w jego imieniu, co istotnie redukowało możliwość ewentualnej defraudacji środków⁴²⁸.

---

⁴²⁷ Słowa o „jasności rachunku” (*claridad de la cuenta*) zawarte w projekcie reform z listopada 1713 r. (z cytowanych już dokumentów archiwalnych: AHN, Estado, leg. 3148) przypisuje się Jeanowi Orry’emu. Por. J.L. Bermejo Cabrero, *Organización...*, s. 215.

⁴²⁸ *Instrucción de lo que vos, el tesorero general, habéis de observar en el ejercicio de vuestro empleo*, AGS, Dirección General del Tesoro, Inv. 39, leg. 2.

3.9. Urzędnicy lokalni

Na radach miejskich (zwanych *Concejos* lub *Cabildos*)⁴²⁹ i na ich zarządach (*Ayuntamientos*) miał spoczywać ciężar sprawowania władzy lokalnej. Jak stanowiła ówczesna doktryna: „rząd nad lokalnymi społecznościami zgodnie z prawem naturalnym należy do nich samych”⁴³⁰. W związku z niemal całkowitym zanikiem zgromadzeń ogólnopolskich – *Cortes*, czynnik „ludowy” pozostał aktywny jedynie na płaszczyźnie regionalnej. Element królestwa (*Reino*), jako jednego z dwóch filarów władzy, został sprowadzony wyłącznie do ram lokalnych i spraw samorządowych. Choć jak wskazuje José Manuel de Bernardo Ares badający relacje pomiędzy zgromadzeniami parlamentarnymi, lokalnymi a dworem – od połowy XVII w. głos mieszkańców królestwa często docierał do monarchy właśnie za pośrednictwem rad samorządowych, które przejęły rolę ogólnopolskiego parlamentu, nieraz dążąc do konfrontacji z królem, z tą różnicą, że czyniono to osobno, a nie wspólnie z innymi reprezentantami stanów⁴³¹. Dekoncentracja siły przedstawicieli lokalnych oligarchii osłabiła ich pozycję polityczną, automatycznie wzmacniając siłę króla. Był to kolejny element sprzyjający ukonstytuowaniu się burbońskiej monarchii absolutnej w Hiszpanii.

Pomimo zawładnięcia niemal w całości życiem politycznym i dążenia do centralizacji państwa, nie było fizycznej możliwości, by król decydował o obsadzie wszystkich stanowisk hierarchii administracyjnej państwa. Pozostawiono zatem administrację lokalną (z wyłączeniem urzędu korektora) w gestii mieszkańców regionów, którzy autonomicznie decydowali w sprawach życia codziennego, politycznych i gospodarczych, związanych z ich najbliższą okolicą. Kontrolę administracyjną, prawną, judykacyjną i ekonomiczną nad władzami lokalnymi sprawowały Rada

---

⁴²⁹ W języku hiszpańskim występuje rozróżnienie pomiędzy radami powołanymi w celach doradczych dla podejmowania decyzji (*Consejos*), którymi były organy centralnej administracji państwowej obecne przy dworze, a radami wywodzącymi się ze starożytnych zebrań lub zgromadzeń (łac. *concilium*), które występują na szczeblu lokalnej władzy samorządowej (*Concejos*). Z kolei nazwa *Cabildos* (dosłownie „kapituła”) upowszechniła się w Nowym Świecie.

⁴³⁰ L. de Santayana Bustillo, *Gobierno político de los pueblos de España, y el Corregidor, Alcalde y juez en ellos*, Zaragoza 1742, s. 1 (*El Gobierno de los Pueblos por Derecho natural, pertenece a los Pueblos mismos* – przeł. aut.).

⁴³¹ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen...*, s. 54–55.

Kastylii oraz poszczególne audiencje⁴³². Jednakże system został skonstruowany w ten sposób, że jeśli zarządzanie społecznością lokalną nie budziło większych wątpliwości, a tym samym nie powodowało wniesienia skarg lub wniosków do urzędów wyższych instancji administracyjnych, wówczas ani audiencja, ani żadna inna instytucja nie ingerowała w sprawy lokalne⁴³³. Wyróżnia się podział na trzy segmenty organów administracji lokalnej. Pierwszy stanowiła elita i najwyższy szczebel miejscowej hierarchii ustrojowo-politycznej. Z jednej strony korektorowie lub seniorzy jako reprezentanci władzy suwerena, czyli króla, z drugiej zaś rządcy i przysięgli mający swoje umocowanie w miejscowej sile ekonomicznej, a więc członkowie lokalnej oligarchii. To właśnie na tej płaszczyźnie najlepiej uwidoczniła się w Kastylii zasada dualizmu król – królestwo, która nie odgrywała aż tak doniosłej roli, jak w przypadku Korony Aragonii. W drugiej grupie miejscowej hierarchii administracyjnej znajdowały się organy o charakterze technicznym, których zadaniem było przygotowywanie raportów, prowadzenie sekretariatu i zarządzanie budżetem rady. W jej skład wchodził prawnicy (*abogados*), pisarze (*escribanos*), rachmistrzowie (*contadores*) i majordomowie (*mayordomos*). Ci ostatni byli odpowiedzialni za finanse municypium. W trzecim kręgu funkcjonariuszy przynależących do instytucji lokalnych widzimy woźnych (*porteros*), strażników (*alguaciles*), budowniczych (*alarifes*), wyznaczanych do zadań *stricte* wykonawczych⁴³⁴.

3.9.1. Rady (*Concejos*)

Lokalne rady (*Concejo*) sięgają swoją tradycją czasów rzymskich (*concillium*). Protoplastą hiszpańskiej rady były zgromadzenia lokalne w dobie Królestwa Wizygotów (*Conventus publicus vicinorum*). Właściwe rady narodziły się w X w., w czasach formowania się królestw chrześcijańskich na północy Półwyspu Iberyjskiego. Z czasem w aspekcie terytorialnym stały się tożsame z municypiami (*municipio*). Radę definiuje się jako zgromadzenie osób o zróżnicowanej liczbie, które stanowiło reprezentację

---

⁴³² Tamże, s. 53–54.

⁴³³ L. de Santayana Bustillo, dz. cyt., s. 1–2.

⁴³⁴ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen...*, s. 34.

o charakterze municypalnym⁴³⁵. Tworzyli ją sąsiedzi (*vecinos*), czyli pełnoletni i będący głową rodziny (*cabeza de familia*) okoliczni mieszkańcy niesprecyzowanej bliżej najmniejszej jednostki terytorialnej, uznani przez pozostałych członków tej społeczności za sąsiadów. Komu nie został przyznany statut sąsiada, nie mógł korzystać z przywilejów łączących się z sąsiedztwem, czyli użytkować dóbr wspólnych i brać udziału w zebraniach rady⁴³⁶. Wyróżniano dwa typy zgromadzeń lokalnych. Te, w których uczestniczenie przysługiwało wszystkim uprawnionym mieszkańcom okolicy, przyjmowały nazwę rad otwartych (*concejos abiertos*). W miejscach, gdzie ograniczono się wyłącznie do sąsiadów wyróżniających się, przeważnie majątkiem, spośród innych mieszkańców, tzw. *boni homines*, zbierały się rady zamknięte (*concejos cerrados*). Pierwsze zgromadzenia dominowały w Koronie Kastylii, natomiast rady zamknięte występowały przede wszystkim w Koronie Aragonii. Najważniejsze funkcje w radach kastylijskich spełniali alkaldowie (jeden lub dwóch), pierwotnie prowadząc swoją władzę do spraw z zakresu wymiaru sprawiedliwości, następnie zaś pod koniec średniowiecza przejmując przewodnictwo w obradach. Wraz z pojawieniem się urzędu korektora w Kastylii objął on przewodnictwo w obradach rady municypalnej jako przedstawiciel króla. W Aragonii funkcję przewodniczącego rady pełnił *zalmedina*, w Katalonii baliw, zaś w Nawarze justycjariusz. Na skutek reform *Nueva Planta* korektorowie stali się przewodniczącymi rad także w dawnej Koronie Aragonii. Ostatecznego ujednoczenia dokonano w 1718 r., oczywiście z wyjątkiem Nawarry. W razie nieobecności korektora podczas obrad rady jego obowiązki pełnił asesor lub alkald większy, sprowadzony tym samym do roli zastępcy korektora w miejscu ich siedziby⁴³⁷. Tam, gdzie korektorowie nie występowali, przewodniczącymi lokalnej rady wciąż pozostawali alkaldowie. Niższymi rangą funkcjonariuszami rady byli m.in.: przysięgli (*jurados*), konsulowie (*cónsules*), kaci oraz wykonawcy majątkowych egzekucji przymusowych (*verdugos* i *sayónes*), funkcjonariusze odpowiedzialni za nadzór nad miarami i wagami (*fieles ejecutores*), krzykacze miejscy (*pregoneros*) czy strażnicy (*alguaciles*). Pierwotnie rada zbierała się zwyczajowo w niedzielę po zakończeniu mszy świętej w miejscowym kościele. Obecność mieszkańców podczas obrad rady była obowiązkowa. Za nie-

---

⁴³⁵ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 476.

⁴³⁶ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen...*, s. 51.

⁴³⁷ RR1718.

usprawiedliwione niestawiennictwo groziła kara grzywny. W XVIII w. zarząd rady obradował już trzy razy w tygodniu.

Rady uzupełniały w swych kompetencjach działania miejscowego korektora, który faktycznie był osobą decyzyjną w najważniejszych sprawach na poziomie lokalnym⁴³⁸. Na władzach lokalnych spoczywał obowiązek zajęcia się przede wszystkim sprawami codziennego życia okolicy, w tym zachowania porządku publicznego, nadzór nad miarami i wagami, zaopatrzenie w niezbędne produkty, kontrola jakości sprzedawanych towarów, zagospodarowanie łąk, lasów i wzgórz w celach uprawnych lub hodowlanych, eksploatacja młynów, zachowanie czystości miejsc publicznych, w tym miejskich ulic, przeciwdziałanie pożarom czy zapobieganie włośczęgostwu. Rady były również odpowiedzialne za wykrywanie i niszczenie antykrólewskich paszkwili oraz znieślawiających pism ulotnych. Ponadto wśród najważniejszych zadań władz lokalnych wymienia się utrzymanie budynków użyteczności publicznej, prowadzenie archiwum, rozstrzyganie spraw obywatelstwa miasta oraz nadzór nad robotami publicznymi. Do kompetencji lokalnych rad (*Concejos*) należały sprawy miejscowego ustroju (organizacja ratusza jako ciała wykonawczego, uchwałodawstwo w sprawach municypalnych, zarządzanie wyborami) oraz administracja regionalną gospodarką. Zadaniem miejskich alkaldów była także kontrola praktyk religijnych na podległym im obszarze. W tym zakresie mieli oni dopilnować m.in., aby mieszkańcy oddawali się obowiązkowej modlitwie (codziennie miał być odmawiany różaniec w kościołach). Kontrolowano także prowadzenie się niechrześcijańskich poddanych królewskich, czyli muzułmanów (*moros*) i żydów (*judíos*)⁴³⁹.

Choć władza lokalna była najważniejszym zadaniem lokalnych rad, to nie ograniczano się wyłącznie do spraw miejscowych, często wdając się w deliberacje na tematy uniwersalne. Wskazuje się, że to właśnie instytucje lokalne były często impulsem dla kierunku politycznego w absolutnym państwie⁴⁴⁰.

---

⁴³⁸ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen...*, s. 34.

⁴³⁹ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 473–474.

⁴⁴⁰ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen...*, s. 35.

3.9.2. Najważniejsi urzędnicy municypalni

W większych miastach najważniejszymi urzędnikami po korektorze byli rządcy (*regidores*). *Nueva Planta* reformowała ich pozycję w królestwach dawnej Korony Aragonii. W Barcelonie powołano 24 rządców miejskich (*Regidores*), zaś w pozostałych miastach Katalonii po ośmiu. Monopol na ich nominowanie posiadał bezpośrednio król. W miejscach (*Lugares*) mianowanie rządców na jednoroczną kadencję należało do kompetencji audiencji, w liczbie, którą ta uznawała za słuszną⁴⁴¹.

W gestii rządców leżał rząd polityczny nad miastami, wsiami i miejscami oraz administracja nad lokalnym systemem skarbowym (*propios y rentas*), przy współpracy z odpowiednim korektorem lub baliwem⁴⁴². Obrady rządców musiały odbywać się w obecności korektora lub baliwa, a także cechów rzemieślniczych lub kupieckich (*Gremios de Artesanos o Mercaderes*) albo jakichkolwiek innych. Korektor lub baliw mieli prawo wystać swojego pełnomocnika w zastępstwie na zgromadzenie rządców (*Junta de Regidores*)⁴⁴³. W październiku 1718 r. zniesiono dawny sposób głosowania rządców. Dotychczasową metodę tajną zastąpiła jawna, „na głos” (*en voz alta*)⁴⁴⁴.

Po ukonstytuowaniu się norm zawartych w *Nueva Planta*, rządcy w Walencji, Saragossie i Palmie przejęli obowiązki wygaszonego urzędu miejskiego majordoma (*Almotacén*, kat. *Mostassaf*)⁴⁴⁵. Jeszcze w XVII w. był on powszechny w największych miastach Korony Aragonii, popularny także w Kastylii. Odpowiadał on w mieście za zachowanie czystości i nadzór nad handlem, posiadając kompetencję jurysdykcyjną w sprawach o fałszerstwa miar i wag⁴⁴⁶.

W Walencji król zarezerwował dla siebie prawo mianowania rządców w najważniejszych miejscowościach. Natomiast w miejscach (*lugares*)

⁴⁴¹ Art. 45, RD1716.

⁴⁴² Art. 46, RD1716.

⁴⁴³ Art. 48, RD1716.

⁴⁴⁴ Por. J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 477.

⁴⁴⁵ RR1718.

⁴⁴⁶ Szerzej na temat zakresu kompetencji urzędu *almotacén* i jego miejsca w społeczeństwie Hiszpanii wczesnonowoczesnej patrz: E. Bejarano Galdino, *El almotacén como institución armonizadora de las relaciones sociales*, "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" 2000, núm. 56, s. 243–260.

i wioskach (*aldeas*) przywilej ten otrzymała miejscowa Audiencja, w liczbie według jej uznania.

Na Majorce, jak już wspomniano, zrezygnowano z zasady losowości w wyborze urzędników, cedując tę kompetencję na króla i Audiencję. Monarcha rezerwował sobie prawo wyboru przysięgłych (*Jurados*) odpowiedzialnych za zarządzanie miastami. Dla stolicy archipelagu – Palmy wybierać miano 20 urzędników na dwuletnią kadencję, zaś dla Alcudii 12. W pozostałych miejscach Królestwa Majorki przysięgłych wybierała Audiencja w liczbie niezbędnej zgodnie z wielkością zamieszkania⁴⁴⁷.

W senioratach, na które Korona nakładała obowiązek mianowania miejscowych rządców, prawo ich wyboru (na zasadzie wyznaczenia lub konkursu) należało do seniora.

3.9.3. Pozostali urzędnicy lokalni

Poza radami w każdym regionie hierarchia niższych urzędników lokalnych przedstawiała się w sposób odmienny. W Kastylii występowały syndykowie (*síndicos*), pisarze (*escribanos*), *sexmeros* i różni pełnomocnicy albo rzecznicy (*procuradores*). W Estremadurze ponadto działali m.in.: starszy budowniczy (*obrero mayor*), nadzorca prac budowlanych (*veedor de obras*), nadzorca wodociągów (*veedor „del caño de agua”*), nadzorca konopny (*veedor del cáñamo*), zagrodnik (*corralero*), sędzia kłaczy (*juez de yeguas*), woźny (*portero*), kapelan (*capellán*), opiekun pieczęci (*acogedor de bulas*), a także różnego rodzaju usługobiorcy (*serviciarios*).

W Aragonii z kolei spotyka się justycjariuszy (*justicias*), syndyków (*síndicos*) i pisarzy (*escribanos*) lub *fieles de fechos*. Sydykowie występują pojedynczo, alkaldowie co do zasady również, choć zdarza się, że jest ich dwóch, rządców od dwóch do czterech.

---

⁴⁴⁷ Art. 5, RD1715M oraz RR1717.

Rozdział IV.
Administracyjny
podział Hiszpanii
i instytucje
administracji
terytorialnej

Cytowany już wielokrotnie Juan Beneyto Pérez twierdził, że w okres burboński Hiszpania iberyjska wchodziła jako konfederacja dziewięciu stanów (Kastylia, Aragonia, Walencja, Katalonia, Majorka, Alava, Nawarra, Guipúzcoa i Bizkaia) o zróżnicowanych ustrojach prawnych, politycznych i administracyjnych⁴⁴⁸. Można oczywiście się spierać o zasadność takiego podziału, dodając terytoria pozaiberyjskie, ale także wyróżniając część specyficznych obszarów w samej Kastylii, jak Galisja czy Granada. W podobny sposób można zmniejszyć ilość wymienionych stanów (*estados*)⁴⁴⁹ tworzących Imperium Hiszpańskie, choćby przez redukcję prowincji baskijskich i klasyfikację ich jako odrębnej całości. Jakkolwiek jednak by nie klasyfikować powyższych terytoriów oddziedziczonych przez króla Filipa V, nie zmienia to faktu, że państwo rzeczywiście tworzyło rodzaj konfederacji, którą jednoczyła osoba panującego, a także zwykle polityka zagraniczna i wspólna armia. Systemy ustrojowo-administracyjne tych obszarów różniły się jednak zasadniczo.

Tak jak skomplikowany był podział i zakres kompetencji poszczególnych instytucji w administracji publicznej Hiszpanii wczesnonowoczesnej, tak równie zawity był administracyjny podział terytorialny państwa. Pozorna niezrozumiałość wynika ze złożoności i nakładania się na siebie poszczególnych jednostek administracyjnych. W podobny sposób, jak w przypadku administracyjnych instytucji państwowych, podział terytorialny państwa można podzielić na kilka grup w zależności

⁴⁴⁸ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 470.

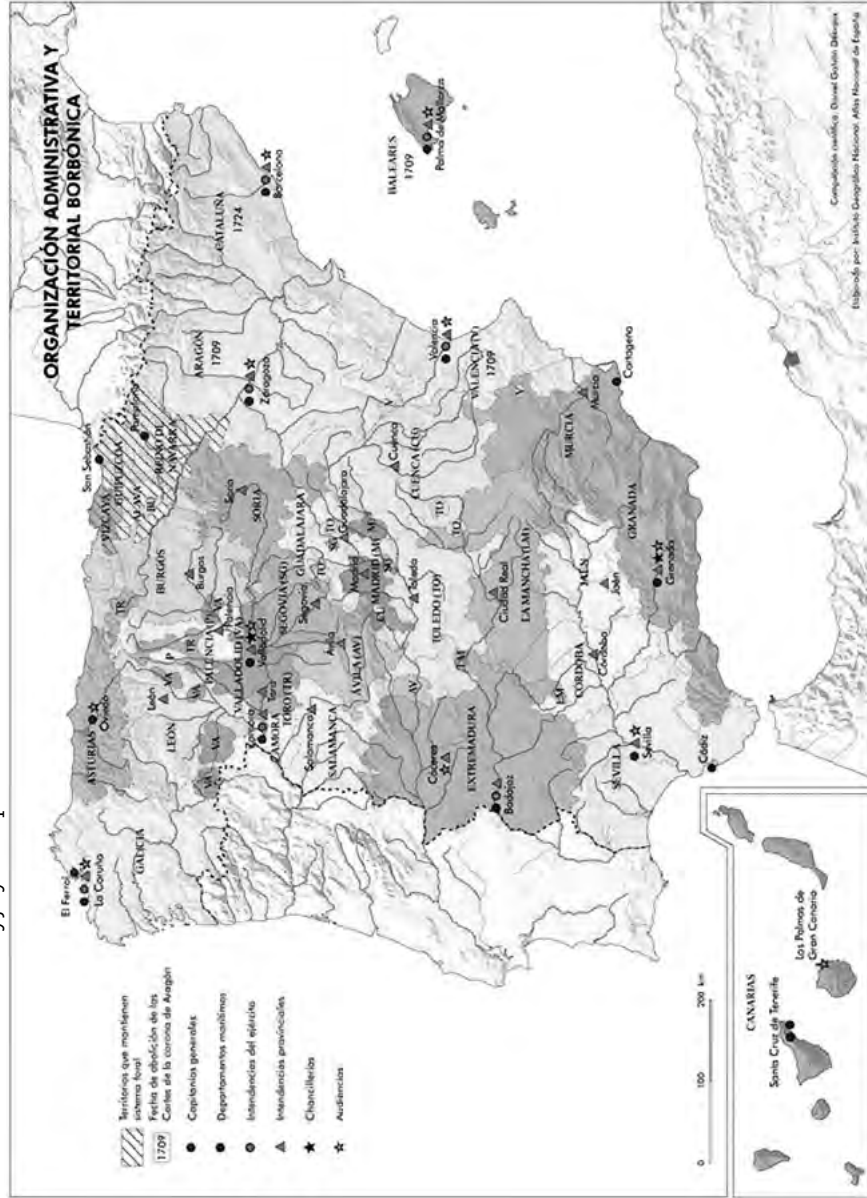
⁴⁴⁹ W języku hiszpańskim *estado* może oznaczać zarówno „państwo”, jak i „stan”. Aby nie wprowadzać dodatkowego chaosu nomenklaturowego i tworzyć za hiszpańską doktryną swoistych „państw w państwie” czy też „monarchii państw” (*monarquía de estados*), przyjmujemy tu nieco sztucznie nazywanie poszczególnych terytoriów charakteryzujących się odrębnościami ustrojowo-administracyjnymi „stanami”, choć oczywiście nie wedle norm charakteryzujących nowoczesne stany państw federalnych. Natomiast termin „państwo” pozostawiamy dla określenia całokształtu ziem pod władzą królów Hiszpanii, a zatem także terenów pozaiberyjskich, w tym kolonii, stosując przy tym wąską definicję państwowości jako aparatu rządowego w jego najszerszym znaczeniu. Por. A. Heywood, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, T. Żyro (red.), przeł. M. Jasiński, B. Maliszewska, D. Stasiak, Warszawa 2009, s. 80. W tym przypadku dotyczyć to będzie obszaru podległego królowi i innym ogólnopaństwowym instytucjom publicznoprawnym.

od zakresu spraw publicznych, jakie im podlegały. W ten sposób istniały równoległe jednostki administracyjne o charakterze sądowniczym, wojskowym i skarbowym, wszystkie wyposażone w szereg kompetencji politycznych. Niespójność terytorialna poszczególnych jednostek administracyjnych prowadziła często do konfliktu interesów zarówno w zakresie kompetencji materialnych poszczególnych instytucji, jak i w zakresie terytorialnym. W związku z tym należy przyjąć, że po przeprowadzeniu reformy wprowadzonej w życie dekretemi *Nueva Planta* podstawowymi jednostkami administracyjnymi Hiszpanii, które nakładały się na siebie obszarowo w różnych konfiguracjach, były:

- audiencje (*Audiencias*), jako okręgi przede wszystkim sądowo-polityczne;
- kapitanie generalne (*Capitanías Generales*), jako obszary wojskowo-polityczne;
- intendencje (*Intendencias*), jako jednostki skarbowo-polityczne.

Do powyższych należy dodać prowincje (*provincias*), które dopiero z czasem w XVIII w. zespoliły się z intendencjami i kapitaniami generalnymi na terenie całego państwa, gdyż jednostki te występowały wcześniej tylko w Kastylii i nie obejmowały pierwotnie tych samych obszarów, co kastylijskie intendencje ani tym bardziej kapitanie generalne. Ponadto poniżej podstawowych jednostek podziału terytorialnego istniał cały system jednostek lokalnych, wyjątkowo mocno zdywersyfikowany w zależności od poszczególnych regionów. Proces ujednoczania jednostek administracji terytorialnej trwał cały XVIII w. i zakończył się ostatecznie dopiero reformą opracowaną przez Javiera de Burgos z 1833 r., kiedy definitywnie ustalono podział Hiszpanii na prowincje jako podstawowe administracyjne jednostki terytorialne. *Nueva Planta* położyła jednak kamień węgielny pod tę próbę wyprostowania niesamowicie skomplikowanej struktury administracji terenowej państwa, przenoszącej Hiszpanię ze średniowiecznego rozdrobnienia dzielnicowego i administracyjnych stosunków feudalnych w szeregi nowoczesnych państw ze scentralizowanym, ujednoczonym porządkiem ustrojowo-administracyjnym całego państwa.

1. Podział administracyjny Hiszpanii w XVIII w.

4.1. Wicekrólestwa (*Virreinos*)

Po ujednoczeniu administracyjnym niemal całego Półwyspu Iberyjskiego zlikwidowano dotychczas istniejące królestwa Aragonii, Katalonii, Walencji i Majorki, gdzie najwyższą władzę sprawowali wicekrólowie. Pozostawiono jedynie Królestwo Nawarry na czele z wicekrólem działającym w imieniu monarchy. Na skutek strat terytorialnych likwidacji uległy także europejskie wicekrólestwa pozaiberyjskie: Neapolu, Sycylii i Sardynii. Zakończyły swoje istnienie także Gubernie Generalne (*Gobernaciones Generales*) Flandrii i Mediolanu. W związku z tym uchowały się jedynie hiszpańskie wicekrólestwa w Nowym Świecie – Nowej Hiszpanii, na którą składały się terytoria w Ameryce Północnej i Środkowej oraz Peru, obejmujące całą Amerykę Południową, z którego północnej części w 1717 r. wydzielono wicekrólestwo Nowej Granady.

4.1.1. Nawarra

Od momentu inkorporacji Królestwa Nawarry do Hiszpanii w 1512 r., terytorium to posiadało szeroką autonomię i współistniało jako wicekrólestwo na podobnych zasadach, jak terytoria Korony Aragonii. Ustrój Nawarry był autonomiczny w stosunku do pozostałych części monarchii. Poniżej wskazano jego najważniejsze odrębności prawno-administracyjne.

Wicekróla Nawarry mianował król Hiszpanii, aczkolwiek nieraz w porozumieniu z Radą Kastylii. Pozostawał on *alter ego* monarchy na podległym mu terytorium. Posiadał kompetencje z zakresu polityki wewnętrznej wicekrólestwa, w ramach wyznaczonych przez decyzje królewskie spraw wojskowych (pełnił jednocześnie funkcję kapitana generalnego) oraz sądownictwa i spraw skarbowych we współpracy z odpowiednimi instytucjami wicekrólestwa. Miał także możliwość mianowania niższych urzędników administracyjnych, m.in.: alkaldów zwyczajnych (*alcaldes ordinarios*), naczelników (*prebostes*), admirałów (*almirantes*) i baliwów (*bailes*), zaś dla wyższych urzędów, których obsadzanie leżało w ekskluzywnej gestii króla, miał prawo proponować własnych kandydatów. W przypadku wakatu na stanowisku wicekróla jego obowiązki przejmował

wali biskup Pamplony lub regent Rady Nawarry, choć obaj z wyłączeniem spraw wojskowych⁴⁵⁰.

Najważniejszą instytucją miejscową była Rada Królewska Nawarry (*Consejo Real de Navarra*), jedyna, która od czasów habsburskich nie rezydowała przy dworze królewskim. Na czele rady stał regent (*Regente*). Ponadto w radzie zasiadało sześciu radców (*consejeros*). Wszyscy byli mianowani przez króla na czas nieoznaczony, zatem ich kadencja zależała od woli monarchy. Przeważnie rekrutowali się spośród miejscowych prawników. Rada składała się z czterech izb, z czego jedna zajmowała się rządem, a pozostałe (cywilna, karna, skarbowa) wymiarem sprawiedliwości⁴⁵¹. Stanowiła najważniejszy organ polityczny regionu w zakresie władzy wykonawczej i najwyższą instancję apelacyjną od wyroków miejscowych sądów. Jednocześnie doradzała wicekrólowi w sprawach politycznych. Rada i wicekról w porozumieniu wydawali ordonansy. Rada była najważniejszym organem nadzoru terytorialnych jednostek administracyjnych⁴⁵².

Nawarra posiadała także własną instytucję reprezentacyjną – *Cortes*. Składała się z przedstawicieli trzech stanów, zwanych podobnie jak w Aragonii „ramionami” (*brazos*). Interesującą anomalią w stosunku do innych iberyjskich zgromadzeń stanowych pozostaje fakt, że początkowo podejmowano decyzje za pomocą głosowania większościowego przez poszczególne stany. W późniejszych czasach zaczęto wymagać jednomyślności wszystkich trzech stanów, tak że każdy z nich mógł zawetować niechcianą uchwałę⁴⁵³. Działalność *Cortes* ograniczała się głównie do kontroli aktów wydawanych przez króla, wicekróla lub innych urzędników podległych monarsze i ewentualnej próby ich podważenia lub

⁴⁵⁰ Por. F. de Arvizu, dz. cyt., s. 441 i nn. oraz J.M. Sesé Alegre, M.D. Martínez Arce, dz. cyt., *passim*.

⁴⁵¹ Zakres kompetencji spraw, którymi zajmowały się poszczególne izby, podobnie jak w przypadku innych instytucji, był jednak bardzo płynny. Por. F. Tomás y Valiente, *El gobierno...*, s. 134.

⁴⁵² Szerzej na temat ustroju administracji Nawarry patrz: M.I. Ostolaza Elizondo, *Administración del Reino de Navarra en la etapa de los Austrias*, "Hispania" 2000, vol. 60, núm. 205, s. 563–596. Praca traktuje wprawdzie o czasach habsburskich, ale po reformach *Nueva Planta*, pomimo zakusów ze strony zwolenników centralizacji całego państwa na dworze króla Filipa V, w zamian za lojalność okazaną Burbonowi podczas wojny domowej, Nawarra zachowała dotychczasową autonomię i swoje instytucje. Na temat Rady Nawarry patrz także: F. de Arvizu, dz. cyt., s. 444–447.

⁴⁵³ J.M. Arriaga Sagarra, *Las Cortes de Navarra*, "Principe de Viana" 1954, núm. 56–57, s. 301–302.

zmiany. Pierwotnie obradowały co roku, później co dwa lata, by w efekcie stracić na znaczeniu i zbierać się rzadziej, analogicznie do tendencji występujących w innych częściach Hiszpanii⁴⁵⁴.

Inną autonomiczną instytucją Nawarry, która pozostawała poza zwierzchnictwem Cortes, obok wicekróla i Rady Nawarry, pozostała Izba Rachunkowa (*Cámara de Comptos*), podlegająca bezpośrednio królowi. Zajmowała się ona poborem podatków i wydatkami na cele publiczne. W jej skład wchodził słuchacze (*oidores*) odpowiedzialni za zarządzanie finansami regionalnymi. Podobnie jak inne instytucje własne Nawarry przetrwała aż do połowy XIX w.⁴⁵⁵

4.2. Audiencje (*Audiencias*)

Królewska Audiencja w Koronie Kastylii została powołana w 1371 r. w Valladolid przez króla Henryka II jako naczelny organ do stosowania i egzekwowania norm prawnych Królestwa Kastylii, stanowiący jednocześnie instancję odwoławczą dla miejscowych sądów. W związku z rozwojem terytorialnym i legislacyjnym królestwa w 1494 r. królowa Izabela Katolicka zdecydowała się wydzielić dodatkową Audiencję w Granadzie, która na tych samych warunkach i zasadach co jej imienniczka w Valladolid miała działać w sprawach na południe od rzeki Tag⁴⁵⁶. Od tej pory obie Audiencje stały się również Kancelariami Królewskimi, depozytariuszami pieczęci królewskiej (*sello real*), co czyniło z ich przewodniczącego (*presidente*) bezpośredniego reprezentanta osoby króla.

---

⁴⁵⁴ Szerzej na temat Cortes Nawarry patrz: M.P. Huici Goñi, *Las Cortes de Navarra durante la Edad Moderna*, Madrid 1963.

⁴⁵⁵ Kompleksowe monografie dotyczące Izby Rachunkowej Nawarry patrz: M.P. Huici Goñi, *La Cámara de Comptos de Navarra en los siglos XVI y XVII*, Pamplona 1996 oraz M.P. Huici Goñi, *La Cámara de Comptos de Navarra entre 1700 y 1836*, Pamplona 1999.

⁴⁵⁶ Reales Ordenanzas de 1489, cap. I y de 8 de febrero de 1505, *Continua residencia de las dos Chancillerías, una en Valladolid y otra en Granada*, NR, libro V, título 1, ley 1. Pierwotnie audiencja południowa miała mieć siedzibę w Ciudad Real, jednak już w 1500 r. zdecydowano o jej przeniesieniu do Granady.

Dynamiczny rozwój demograficzny Kastylii, idący w parze z rozbudową aparatu państwowego, co niosło za sobą intensyfikację występowania sporów sądowych, wymusiły powołanie kolejnych audiencji. W ten sposób powstały Królewskie Audiencje (choć niższe rangą, bo bez tytułu Kancelarii Królewskiej) w:

- Galisji, faktycznie od 1480 r., oficjalnie między 1494 i 1500 r.; pierwotnie jako instytucja bez stałej siedziby, dopiero po jakimś czasie osiadła w Santiago de Compostela, ostatecznie przeniesiona do La Coruñi w 1563 r. (faktycznie dopiero od ok. 1580 r.)⁴⁵⁷. Sprawowała jurysdykcję na obszarze historycznego Królestwa Galisji.
- Sewilli (jako Królewska Audiencja Stopni lub Szczebli – *Real Audiencia de los Grados*), od 1525 r. lub 1566 r., kiedy zostały wydane odpowiednie ordonansy⁴⁵⁸, stanowiąca wzorzec dla przyszłych tego typu instytucji w dobie *Nueva Planta*⁴⁵⁹. Swoją jurysdykcją obejmowała zachodnią część Andaluzji, stanowiącą dawne Królestwo Sewilli.
- Na Wyspach Kanaryjskich, utworzona w 1526 r. z siedzibą na wyspie Gran Canaria⁴⁶⁰. Jej działalność ograniczała się do archipelagu kanaryjskiego.

---

⁴⁵⁷ Ley de 1566, *Creación de un Regente Letrado de la Audiencia de Galicia en lugar del Gobernador para presidir, ver y votar pleytos en ella*, NR, libro V, título 2, ley 1. Na temat utworzenia i początkowej działalności audiencji patrz szerzej: A. Eiras Roel, *Sobre los orígenes de la Real Audiencia de Galicia y sobre su función de gobierno en la época de la monarquía absoluta*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 1984, vol. 54, s. 323–384. Kompleksowo o dziejach audiencji w monografii: L. Fernández Vega, *La Real Audiencia de Galicia órgano de gobierno del Antiguo Régimen (1480–1808)*, La Coruña 1982.

⁴⁵⁸ Nazwę zawdzięcza faktowi, że pierwotnie, zanim jeszcze powołano Królewską Audiencję, w tym samym miejsku obradowali sędziowie różnych instancji (stopni lub szczebli). Patrz: J. Escriche, *Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia*, t. I, Madrid 1874, s. 863. W historiografii istnieją spory dotyczące daty faktycznego przekształcenia dotychczas istniejącej instytucji jurysdykcyjnej w Sewilli w Królewską Audiencję. Por. B. Clavero Salvador, *Sevilla, Concejo y Audiencia: invitación a sus Ordenanzas de Justicia*, Sevilla 1995, s. 77–85.

⁴⁵⁹ Reales Ordenanzas de Madrid, cap. I y de Bruselas de 10 de enero de 1556, cap. I, *Regente y Jueces de la Audiencia de Grados de Sevilla y su conocimiento por apelación de causas civiles*, NR, libro V, título 4, ley 1. Przy okazji ustanawiania Audiencji dla Aragonii Filip V nakazał, by ta wzorowała się na rozwiązaniach z Sewilli, por: RD1711b.

⁴⁶⁰ Ley de 1566, *Regente y Jueces de la Audiencia de Canaria y su conocimiento en apelación y primera instancia*, NR, libro V, título 5, ley 1. Szerzej na temat historii działalności audiencji kanaryjskiej patrz: L. De la Rosa Olivera, *La Real Audiencia de Canarias. Notas para su historia*, "Anuario de Estudios Atlánticos" 1957, núm. 3, s. 91–161.

Ponadto przy Kancelarii w Valladolid od 1507 r. działała Izba Baskijska (*Sala de Vizcaya*), zajmująca się wyłącznie sprawami dotyczącymi prowincji baskijskich⁴⁶¹. Podobnie było do początku XVIII w. ze sprawami asturyjskimi. Jednak jak wyżej wspomniano, pokłosiem reform *Nueva Planta* stało się pojawienie kolejnej Królewskiej Audiencji w 1717 r., tym razem właśnie dla Asturii⁴⁶². Wydzielona z Audiencji i Kancelarii w Valladolid obejmowała północne terytoria nadmorskie znajdujące się w obrębie Księstwa Asturii, pomiędzy Audiencją Galisji na zachodzie i prowincjami baskijskimi na wschodzie. Siedzibą Audiencji zostało Oviedo.

Nigdy nie ustanowiono natomiast Audiencji dla Nawarry. Jej funkcję spełniała Rada Królewska Nawarry (*Consejo Real de Navarra*).

Ponadto w chwili obejmowania tronu hiszpańskiego przez Filipa V istniało 11 audiencji w Nowym Świecie. Wraz z rozwojem kolonizacji w XVI i XVII w. powstały następujące audiencje:

- Santo Domingo (od 1511 r. formalnie, od 1526 r. faktycznie),
- Meksyk (dla Nowej Hiszpanii, od 1527 r.),
- Panama (w latach 1538–1543 i ponownie od 1563 r.),
- Lima (dla Peru, od 1542 r.),
- Gwatemala (od 1543 r., z przerwą na lata 1563–1570),
- Guadalajara (dla Nowej Galicji, od 1548 r.),
- Santafé de Bogotá (dla Nowej Granady, od 1548 r.),
- Charcas (od 1559 r.),
- Quito (od 1563 r.),
- Concepción (dla Chile, w latach 1565–1575),
- Manila (dla Filipin, od 1584 r.),
- Santiago (dla Chile, od 1605 r.),
- Buenos Aires (w latach 1661–1671).

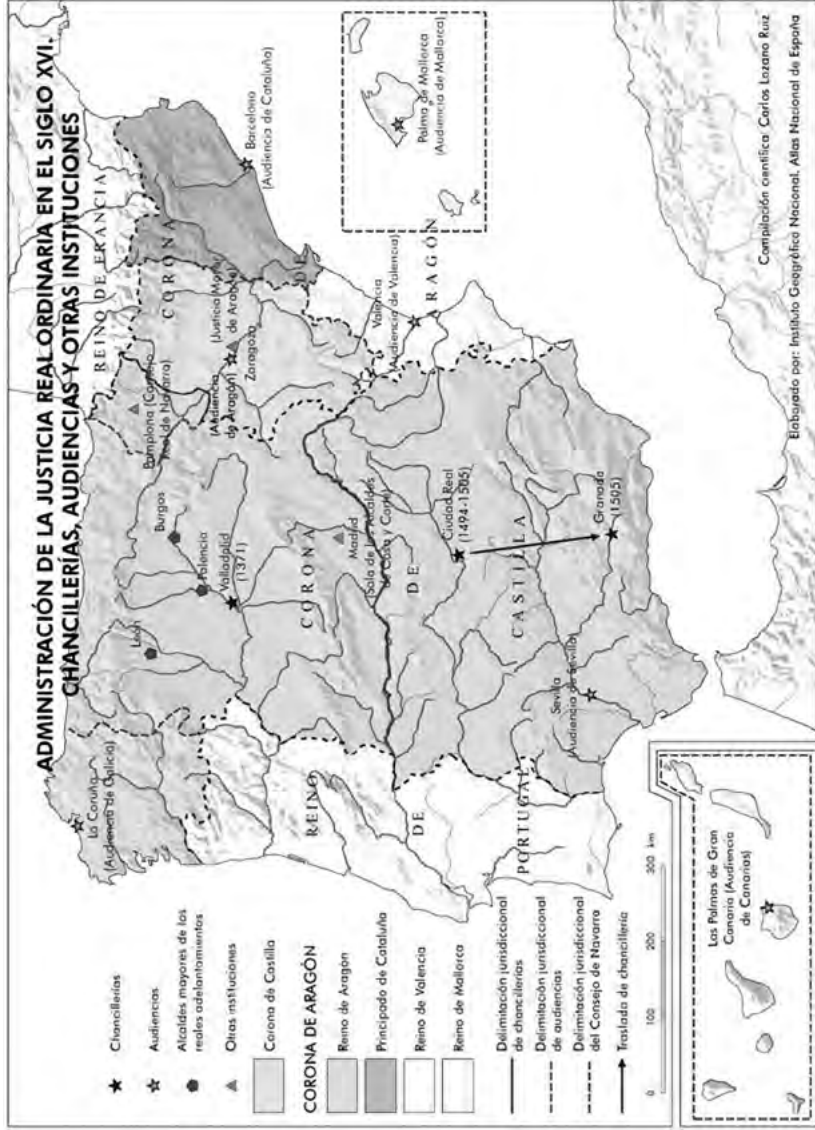
Reformy *Nueva Planta* doprowadziły do inkorporacji czterech aragońskich audiencji, dotychczas istniejących na zasadach odrębnych, rządzących się według prawa aragońskiego, do standardów kastylijskich. Wszystkie dotychczasowe audiencje, podobnie jak inne instytucje własne działające w Koronie Aragonii, zniósł wielokrotnie już wspomniany dekret

---

⁴⁶¹ Reales Ordenanzas de Medina y Provisión del Consejo de 5 de Febrero de 1507, *Audiencia del Juez de Vizcaya en las Chancillería de Valladolid y suplicación de sus sentencias en Sala de Oidores*, NR, libro V, título 16, ley 1; t. II, s. 442–443.

⁴⁶² Real Decreto de 30 de julio de 1717, *Formación de la Real Audiencia de Asturias a similitud de la de Galicia*, NR, libro V, título 3, ley 1; t. II, s. 373–376.

2. Podział na audiencje przed reformami Nowa Planta

Nueva Planta z czerwca 1707 r.⁴⁶³ Król Filip V zdecydował się wskrzesić audiencje na spacyfikowanych terenach, ale już według unormowań kastylijskich. Pierwsza powstała Audiencja w Saragossie w 1711 r.⁴⁶⁴, a następnie niemal zaraz po zajęciu tych regionów przez wojska wierne Burbonowi przywrócono Audiencje na Majorce (w 1715 r.)⁴⁶⁵, w Barcelonie⁴⁶⁶ i Walencji (obie w 1716 r.)⁴⁶⁷. Przy czym Saragossa i Walencja otrzymały początkowo dodatkowo przywilej uformowania Kancelarii Królewskiej⁴⁶⁸. Zakres terytorialny wszystkich przywróconych audiencji pokrywał się z granicami dawnych królestw Korony Aragonii.

4.2.1. Korektury (*Corregimientos*)

Pierwotnie korektor nie był przypisany do konkretnego obszaru. Nie desygnowano go do jakiegokolwiek terytorialnej jednostki administracyjnej, gdyż był kierowany do konkretnych miejscowości jako wysłannik króla. W związku z tym jego zakres władzy terytorialnej ulegał permanentnym modyfikacjom. Dopiero z czasem zaczęły kształtować się korektury jako skonkretyzowany obszar podziału administracyjnego, wówczas już niezależne od osoby konkretnego urzędnika. Zastąpiły one średniowieczne obszary zwane *adelantamientos*. Stanowiły one regiony przygraniczne w dobie późnośredniowiecznej rekonkwisty o charakterze silnie zmilitaryzowanym, w których *adelantado* posiadał władzę na podobieństwo rzymskich gubernatorów prowincji (*Praeses Provinciae*) oraz prefektów (*Praefectus Legionis*)⁴⁶⁹.

---

⁴⁶³ RD1707a.

⁴⁶⁴ RD1711a.

⁴⁶⁵ RD1715M.

⁴⁶⁶ RD1716.

⁴⁶⁷ Real Resolución de 16 de mayo y 11 de junio de 1716, *Reducción de la Chancillería de Valencia a Audiencia conforme a la de Aragón y conclusión de los pleytos en ella, con reserva de los recursos de segunda suplicación al Consejo*, NR, libro V, título 8, ley 1; t. II, s. 404.

⁴⁶⁸ RDyRC1707; O Walencji patrz także szerzej: M. Peset Reig, *La creación de la Chancillería de Valencia y su reducción a Audiencia en los años de la Nueva Planta*, w: *Estudios de Historia de Valencia*, Valencia 1978, s. 309–334.

⁴⁶⁹ Szerzej na temat roli *adelntado* w zbiorze praw *Siete Partidas*, patrz: J.M. Ortuño Sánchez-Pedreño, *El adelantado en las Partidas*, "Miscelánea Medieval Murciana" 1993–1994, vol. 18, s. 161–174. Wraz z ostatecznym unicestwieniem państw muzułmańskich na terenie

W Kastylii stałe korektury, jako wydzielone obszary administracji publicznej, pojawiły się po raz pierwszy w 1494 r. (choć sama instytucja korektora jest starsza o półtora stulecia), stanowiąc podstawową jednostkę organizacji terytorialnej i administracyjnej oraz sądowniczej państwa. Punktem wyjścia do utworzenia tych jednostek stały się *municipios* (lub rady (*consejos*) oraz wspólnoty wsi i ziemi (*Comunidades de Villa y Tierra*)⁴⁷⁰. Na pierwszej oficjalnej liście widnieją 54 korektury, w przeważającej ilości występujące na północ od Tagu, jako miejsca wówczas bardziej zaludnione i z ustabilizowaną strukturą społeczną i gospodarczą. Do powyższej liczby należy dodać jeszcze dwie korektury bałkańskie (Bizkaia i Guipuzcoa), posiadające odrębny charakter prawno-ustrojowy od pozostałych. Łącznie zatem pod koniec XV w. Kastylia podzielona była na 56 korektur. Na liście nie figuruje Królestwo Granady oraz terytoria należące do zakonów rycerskich (*Órdenes Militares*), również wyróżniające się inną strukturą administracyjną. Cztery spośród łącznej liczby korektur posiadały charakter terytorialny (Galisja, Andaluzyja, Prowincja Kastylii oraz Prowincja Leonu), pozostałe zaś lokalny⁴⁷¹.

Liczba i granice poszczególnych korektur zmieniały się przez kolejne dwa stulecia. Wprawdzie zdarzały się sytuacje, że miejscowości, w których urzędował korektor, traciły na znaczeniu, były pozbawiane wystanika królewskiego i przyłączane do sąsiednich znaczniejszych korektur. Przeważnie jednak sytuacja wyglądała odwrotnie i z kolejnych korektur wydzielano nowe, na skutek rozwoju poszczególnych miejscowości. Zdarzały się też fuzje i rozpady poszczególnych korektur, dokonywane nawet kilkakrotnie na przestrzeni ich istnienia. Pod koniec panowania króla Filipa II wielki kastylijski ideolog absolutyzmu Jerónimo Castillo de Bobadilla⁴⁷² w przywołanym już dziele *Política para Corregidores* wymie-

---

Półwyspu Iberyjskiego *adelantamientos* były wygaszane i w ich miejsce pojawiły się korektury. Z powodzeniem jednak przeszczepiono *adelantamientos* do Nowego Świata, gdzie stały się dziedziczne i przetrwały właściwie do końca epoki kolonialnej. W dobie wczesnego panowania Filipa V utworzono dwa ostatnie nowe *adelantamientos*: po zdobyciu ostatniego miasta cywilizacji Majów w Petén w 1705 r. oraz na archipelagu wysp Palau (*Palaos*) w 1715 r.

⁴⁷⁰ G. Martínez Díez, dz. cyt., s. 539.

⁴⁷¹ B. González Alonso, dz. cyt., s. 238.

⁴⁷² Szerzej na temat osoby tego wybitnego prawnika i jego dorobku legislacyjnego patrz: F. Tomás y Valiente, *Castillo de Bobadilla (c. 1547 – c. 1605). Semblanza personal y profesional de un juez del Antiguo Régimen*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 1975, núm. 45, s. 159–232. O wpływach poglądów Jeana Bodina na jego myśl polityczno-prawną i jej recepcji w Kastylii patrz: H.E. Braun, *Making the Canon? The Early Reception of the République*

nia 68 korektur oraz dodatkowo trzy *adelantamientos* (Castilla, Campos oraz León), gdzie funkcje korektora spełniał alcałde większy (*Alcalde Mayor*)⁴⁷³. Nieco ponad sto lat później, w dokumencie z 1711 r., ilość korektur osiągnęła liczbę 81, przy czym pojawił się ich podział na korektury tzw. płaszcza i szpady (*de capa y espada*, oznaczone poniżej jako CE), których było 51 oraz korektury dyplomowane (*de letras*, oznaczone poniżej jako L) w liczbie 30⁴⁷⁴. Te pierwsze były bardziej atrakcyjne, przede wszystkim pod względem ekonomicznym, ale także i strategicznym. Wyróżniały się większymi dochodami dla korektora. W związku z tym były często nadawane za zasługi dawnym wojskowym⁴⁷⁵. Korektury dyplomowane cieszyły się mniejszą estymą, przede wszystkim ze względów prestiżowych i ekonomicznych, gdyż były mniejsze i uboższe. Obsadzano je sędziami dyplomowanymi (*jueces letrados*)⁴⁷⁶. Pełne zestawienie korektur w dobie implementacji *Nueva Planta* przedstawia się następująco:

- Ágreda (L),
- Alcalá la Real – Loja – Alhama (CE),
- Alcaraz (L),
- Almería (L),
- Andújar (L),
- Antequera (CE),
- Aranda de Duero – Sepúlveda (L),
- Arévalo (L),
- Asturias de Oviedo (CE),
- Atienza – Molina (L),
- Ávila (CE),
- Badajoz (CE),
- Baeza – Ubeda (CE),
- Bajonna (*Bayona*, L),

---

in *Castilian Political Thought, w: The Reception of Bodin*, H.A. Lloyd (ed.), Leiden–Boston 2013, s. 257–292.

⁴⁷³ J. Castillo de Bobadilla, dz. cyt., t. II, s. 644–649. Autor dodatkowo wskazuje jeszcze 21 gubernacji pod zwierzchnictwem trzech zakonów rycerskich działających w Kastylii.

⁴⁷⁴ *Relación de Corregimientos castellanos en 1711*, AGS, Gracia y Justicia, leg. 816. Por. B. González Alonso, dz. cyt., s. 280 i nn.

⁴⁷⁵ E. Giménez López, *Los corregimientos...*, s. 174 i nn.

⁴⁷⁶ Na temat niższości rangi i prestiżu, a także dużo słabszego zaopatrzenia ekonomicznego korektur dyplomowanych w stosunku do korektur płaszcza i szpady na przykładzie Andaluzji patrz: M.L. Álvarez Cañas, *Los corregidores de letras en la administración territorial andaluza del siglo XVIII*, "Revista de Historia Moderna" 1995, núm. 13–14, s. 123–149.

- Becerril (L),
- Bizkaia (*Vizcaya*, L),
- Bujalance (L),
- Burgos (CE),
- Cáceres (CE),
- Carmona (CE),
- Carrión – Sahagún (CE),
- Ciudad Real (L),
- Ciudad Rodrigo (CE),
- Chinchilla (CE),
- Cuatro Villas de la Costa de la Mar (nazywana też Laredo, CE),
- Cuatro Villas de la Hoya de Málaga (L),
- Cuenca – Huete (L),
- Écija (CE),
- Gran Canaria (CE),
- Granada (CE),
- Guadalajara (CE),
- Guadix – Baza (CE),
- Guipúzcoa (L),
- Huete (L),
- Illescas (L),
- Jaén (CE),
- Jerez de la Frontera (CE),
- Kadyks (*Cádiz*, CE),
- Kartagena (*Cartagena*, CE),
- Kordoba (*Córdoba*, CE);
- La Coruña (CE),
- León (CE),
- Logroño – Calahorra – Alfaro – La Guardia (CE),
- Lorca (CE),
- Madrigal de las Altas Torres (L),
- Madryt (*Madrid*, CE),
- Málaga (CE),
- Mancha Real de Jaén (CE),
- Medina del Campo (CE),
- Medina de Rioseco (L),
- Motril (CE),
- Murcja (*Murcia*, CE),

- Olmedo (L),
- Orense (L),
- Palencia (CE),
- Plasencia (CE),
- Ponferrada (L),
- Quesada (L),
- Reinosa (także pod nazwą Campoo de Reinosa, L),
- Requena (CE),
- Ronda – Marbella (CE),
- Salamanka (*Salamanca*, CE),
- San Clemente (CE),
- Sanlúcar (CE),
- Santo Domingo de la Calzada (L),
- Segowia (*Segovia*, CE),
- Sewilla (*Sevilla*, CE),
- Siete Merindades de Castilla Vieja (L),
- Soria (CE),
- Tarifa (CE),
- Tenerife – La Palma (CE),
- Toledo (CE),
- Tordesillas (L),
- Toro (CE),
- Trujillo (CE),
- Utiel (L),
- Valladolid (CE),
- Vélez-Málaga (L),
- Villena (L),
- Vivero (L),
- Zamora (CE).

Dodatkowo baskijska Vitoria posiadała wyjątkowy przywilej wyboru alkałda (*Alcalde*), który zajmował miejsce korektora.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że pomimo rozwoju liczby korektur i permanentnego wzrostu znaczenia instytucji korektora, nie zdołano do końca *Ancien Régime* utworzyć jednolitej struktury administracyjnej całego państwa na ich podstawie. Na przeszkodzie stanęły wykluczenia licznych terytoriów spod zwierzchności korektorów. Dotyczyło to przede wszystkim dóbr prywatnych, których właściciele posiadali

szerokie immunitety terytorialne oraz przedmiotowe w zakresie władzy sprawowanej przez korektorów. Także tereny należące do zakonów rycerskich nigdy nie poddały się zwierzchnictwu władzy korektorów.

Wszystkie królestwa dotychczas zrzeszone w Koronie Aragonii podzielono na korektury (*corregimientos*), na których czele postawiono korektorów (*Corregidores*). W Aragonii przed reformą występowały *sobrecolidas*, których według spisu z 1495 r. było 11. Dzieliły się one na mniejsze okręgi – *collidas*, które skupiały poszczególne gospodarstwa zwane „ogniami” (*fuegos*). Reforma terytorialna wprowadzająca korektury, zwane także w Aragonii dystryktami (*districtos*) lub obwodami (*partidos*), ustanawiała ich w sumie 13⁴⁷⁷:

- Saragossa (*Zaragoza*),
- Albarracín,
- Alcañiz,
- Barbastro,
- Benabarre,
- Borja,
- Calatayud,
- Cinco Villas,
- Daroca,
- Huesca,
- Jaca,
- Tarazona,
- Teruel.

W tych samych jednostkach terytorialnych, już pod nazwą *partidos*, urządzono obwody podatkowe, do których byli kierowani subdelegaci podlegli intendentom. Nie były to jednak zupełnie nowe jednostki terytorialne, gdyż zastępowały istniejące dotychczasowe obwody podatkowe (*circunscripciones*), działające od XVII w.⁴⁷⁸

W Katalonii korektury zastąpiły tradycyjne katalońskie jednostki administracyjne – wikariaty (*veguerías*)⁴⁷⁹. Nowy podział korzystał z rozwiązań dawnego, jedynie redukując liczbę jednostek z 15 do 12, dążąc do ich ho-

⁴⁷⁷ E. Giménez López, *La Nueva Planta...*, s. 16 i nn.

⁴⁷⁸ J.I. Cebreiro Núñez, *Los origenes...*, s. 93.

⁴⁷⁹ Na temat genezy wikariatów patrz szerzej: M.Z. Dankowski, *The Specifics of the Territorial Organization of Catalonia – History and Perspectives*, "Scientia et Societas" 2019, vol. 4 (15), s. 99–100.

mogenizacji pod względem wielkości. W zamian wyznaczono licznych zastępców korektorów w mniejszych miejscowościach. Różnice w dawnych i nowych granicach terytorialnych poszczególnych jednostek również nie były znaczne z zachowaniem tradycyjnych podziałów historycznych. Dwanaście katalońskich korektur utworzono dla⁴⁸⁰:

- Barcelony, dwóch zastępców;
- Mataró, dwóch zastępców, w tym jeden w Granollers;
- Gerona, dwóch zastępców, w tym jeden w Besalú lub Figueras;
- Vique, jeden zastępca w Oló lub Campredón;
- Puigcerda;
- Talarn;
- Lérida, trzech zastępców, w tym jeden w Balaguér i jeden w Tarraga;
- Tortosa, dodatkowo z alkaldem większym (*Alcalde Mayor*);
- Tarragona, dwóch zastępców, w tym jeden w Monblanch;
- Villafranca, dwóch zastępców, w tym jeden w Igualada;
- Cervera, dwóch zastępców, w tym jeden w Agramunt;
- Manresa, dwóch zastępców, w tym jeden w Berga.

Korektury katalońskie, które w początkowej fazie obejmowali wojskowi korektorowie, zgodnie z praktyką militaryzacji regionu, stały się jednocześnie także obwodami podatkowymi, analogicznie do Aragonii nazywanymi *partidos*. Za sprawy fiskalne także i tu odpowiadali subdelegaci podlegli poszczególnym intendentom. Stąd też często zamiennie stosowane jest nazewnictwo katalońskich jednostek administracyjnych jako korektury lub obwody (*partidos*)⁴⁸¹.

Wyłączona z katalońskich korektur została Dolina Arán (*Valle de Arán*, w miejscowym języku oksytańskim *Val d'Aran*), gdzie król Filip V postanowił zachować tradycyjne instytucje i zwyczaje, pomimo że mieszkańcy tego górskiego regionu podczas wojny opowiedzieli się w większości po stronie habsburskiej (z wyjątkiem kilku miejscowych dygnitarzy)⁴⁸². Jest to kolejny przykład braku konsekwencji w traktowaniu tzw. „zbunto-

⁴⁸⁰ Art. 32–42, RD1716. Dokładne granice i zasady organizacji administracji lokalnej ustalono w: [F. Pío de Saboya y Moura], Marques de Castel Rodrigo, *Edicto que explica la división y confines de los doze corregimientos del Principado de Cataluña y distrito del Valle de Arán*, Barcelona 1719.

⁴⁸¹ J.I. Cebreiro Núñez, *Los origenes...*, s. 94.

⁴⁸² Patrz szerzej: J. Mercader, *El Valle de Arán, la Nueva Planta y la invasión anglo-francesa de 1719*, Zaragoza 1952.

wanych” terytoriów przez dwór i liczne wyjątki od zasady ujednoczenia ustroju prawno-administracyjnego państwa.

W Walencji, po zajęciu jej przez oddziały burbońskie, powołano gubernatorów wojskowych w celu obsadzenia dotychczasowych gubernacji (*governacions*), które w 1708 r. zamieniono na 13 korektur, w tym trzy o charakterze specjalnym:

- Walencja (Valencia),
- Alcira,
- Alcoy,
- Alicante,
- Castellón de la Palma,
- Jijona (lub Xixona),
- Morella,
- Orihuela,
- Peñíscola,
- San Felipe, które wcześniej nazywało się Játiva (lub Xátiva), ale miasto w szczególny sposób naraziło się królowi w czasie wojny sukcesyjnej, co w konsekwencji spowodowało zmianę jego nazwy.

Wskazuje się dodatkowo, że Onteniente, pomimo że nie otrzymało statusu korektury, to urzędujący w niej rządcy (*regidores*) faktycznie pełnili obowiązki tożsame z korektorami, dzierżąc urząd dożywotnio i będąc wyznaczani bezpośrednio przez króla. Sytuację ostatecznie uregulowano dopiero w 1752 r., kiedy oficjalnie ustanowiono korekturę w Onteniente⁴⁸³.

Ponadto wyznaczono trzy dodatkowe korektury, po raz kolejny robiąc wyłom w uniformizacji ustrojowo-administracyjnej państwa. Jednakże tym razem był to precedens, który zaplanowany został w celu przyszłego ujednoczenia podziału terytorialnego. Jak wspomniano już wcześniej, korektury w Kastylii obejmowały do tej pory jedynie tereny bezpośrednio przynależne do Korony, pozostawiając poza jurysdykcją urzędników królewskich senioraty i ziemie zakonu rycerskiego. Wprowadzenie korektorów na tereny prywatne i zakonne, pod pretekstem pacyfikacji buntowników, miało przynieść w przyszłości efekty pokrycia całej mapy państwa urzędnikami z nadania królewskiego. Wielowiekowa tradycja uniemożliwiała wprowadzenie podobnej reformy w Kastylii, gdyż byłoby to trak-

---

⁴⁸³ Szerzej na temat procesu ustanawiania korektur w Walencji patrz: E. Giménez López, *Militares...*, s. 19–48.

towane jako zamach na własność prywatną i spotkało z poważnymi konsekwencjami w stosunku do dworu, który musiał się liczyć z warstwą kastylijskich elit, do której należeli właściciele senioratów i członkowie zakonów rycerskich jako siły politycznej i gospodarczej, w której oparcia szukali kolejni królowie Hiszpanii. Niepostrzeżona implementacja korektorów na terenach dawnej Korony Aragonii, gdzie przecież sama instytucja była obca, a nastawienie do niej lokalnej społeczności od początku było wrogie, gdyż postrzegano ją jako element narzucający władzę kastylijską nad wschodnią częścią Półwyspu Iberyjskiego, była jednak sprytnym wybiegiem dworu dla przyszłego zlikwidowania niezależności elit i podporządkowania ich woli suwerena. Dwór króla Filipa V nigdy wprawdzie nie skorzystał z możliwości narzucenia korektorów lub innych urzędników królewskich dobrom prywatnym w Kastylii, ale próba wprowadzenia gubernatorów wojskowych w Kastylii, na wzór tych obecnych na wschodzie państwa, o której była już mowa, wskazuje niezbicie o możliwości brania pod uwagę wyżej sformułowanej hipotezy, w szczególności w świetle ogólnych założeń polityki burbońskiej dążącej do wzmocnienia absolutyzmu w Hiszpanii. Precedensowymi korekturami w walenckich posiadłościach prywatnych stały się:

- Denia, gdzie korektor był wyznaczany przez miejscowego markiza (*Marqués de Denia*), prywatnego właściciela miasta, przynależnego do senioratu Denii;
- Montesa;
- Cofrentes, obie podległe zakonowi rycerskiemu Montesa.

Po reorganizacji administracyjnej z 1718 r. na Majorce ostała się jedyna korektura z siedzibą w Palmie, na czele której stał wikariusz Palmy z tytułem korektora. Także w zakresie skarbowości Majorka stanowiła odtąd jeden okręg.

Narzucenie nowego podziału administracyjnego dawnym królestwom Korony Aragonii odbyło się w pośpiechu i przy braku dokładnego rozoznania w sprawach terytorialnych poszczególnych ziem, w szczególności zaś w kwestiach precyzyjnego przebiegu granic dóbr prywatnych oraz terenów należących do zakonów rycerskich. Nowe prowincje podzielono w całości na korektury, jednak podobnie jak w Kastylii zachowano wyłączenie spod władzy korektorów prywatnych dóbr świeckich i duchownych oraz terytoriów pozostających we władaniu zakonów rycerskich. Nieznajomość dokładnych granic posiadłości prywatnych i zakonnych do-

prowadziła do kuriozalnych sytuacji, kiedy pod władzą korektora pozostawała jedynie stolica danej korektury, a pozostałe tereny znajdowały się w orbicie zwierzchności władz zakonnych, co z kolei skutkowało notorycznymi konfliktami kompetencyjnymi pomiędzy obiema instytucjami⁴⁸⁴.

Zatem łącznie po reformach administracyjnych *Nueva Planta* iberyjska Hiszpania podzielona była na 120 korektur, w tym trzy specjalne w dobrach prywatnych oraz jedno miasto wydzielone (Vitoria), obejmujące swym zasięgiem większość terytorium iberyjskiego. Poza granicami działań korektorów po 1720 r. pozostawała oczywiście Nawarra, a także w dalszym ciągu większość dóbr prywatnych (senioraty, własność zakonów rycerskich) oraz Dolina Arán.

4.2.2. Baliwaty (*Bailías*)

Tam, gdzie nie było miejsca na korektora, tworzono mniejsze jednostki administracyjne zwane baliwatami (*bailías*). Ich zakres terytorialny był określany przez nadrzędną im audiencję, według aktualnych potrzeb, w nawiązaniu do urzędzeń sprzed wprowadzenia *Nueva Planta*, jak miało to miejsce np. w Katalonii⁴⁸⁵.

Geneza tej jednostki terytorialnej sięga średniowiecznej Francji, stamtąd rozprzestrzeniła się na inne monarchie europejskie, m.in. Anglię, ale także na państwa zakonów rycerskich. Na Półwyspie Iberyjskim baliwaty występowały tam, gdzie na ustrój administracyjny miał znaczący wpływ model francuski, tj. na terenach dawnych królestw Korony Aragonii. Reformy *Nueva Planta* nie zlikwidowały baliwatów; przetrwały one aż do ostatecznej centralizacji administracji terytorialnej w pierwszej połowie XIX w.

Okręg podlegający zwierzchności baliwów w sprawach sądowych nazywany był jurysdykcją (*Jurisdicción*), a jego granice bywały wyznaczone przez audiencje lub seniorów w dobrach prywatnych⁴⁸⁶.

---

⁴⁸⁴ Przykład podobnej sytuacji miał miejsce w aragońskiej korekturze Alcañiz. Patrz: E. Giménez López, *La Nueva Planta...*, s. 19.

⁴⁸⁵ Art. 43, RD1716.

⁴⁸⁶ V. Ferro i Pomà, dz. cyt., s. 66.

4.3. Kapitanie generalne (*capitanías generales*)

Pierwsze samodzielne okręgi wojskowe, zwane kapitaniami generalnymi, na których czele stał kapitan generalny, powstały po zakończeniu rekonkwisty i ostatecznym wyparciu muzułmanów z Półwyspu Iberyjskiego. Na terenie dawnego Emiratu Granady utworzono Królestwo Granady, które włączono do Korony Kastylii i natychmiast ustanowiono w nim kapitanie generalną, której głównym zadaniem była obrona południowo-wschodnich wybrzeży półwyspu oraz nadzór nad przymusowym wychodźstwem ludności muzułmańskiej do Afryki Północnej⁴⁸⁷. Niedługo później powstała Kapitanía Generalna Galisji, gdzie stanowisko gubernatora łączyło się z kapitanem generalnym jako przewodniczącym miejscowej Audiencji. Właściwości terytorialne Galisji jako regionu przygranicznego i nadmorskiego z ważnym portem w Vigo czyniły z niej niezwykle strategiczne miejsce, więc utrzymywanie władzy wojskowej nad regionem było wskazane⁴⁸⁸. W XVI i XVII w. powstają dalsze kapitanie generalne w strategicznych punktach Kastylii, czyli na jej granicach i wybrzeżach. Wojna sukcesyjna, pierwsza od stuleci toczona na Półwyspie Iberyjskim, przyniosła wzrost znaczenia urzędu kapitana generalnego oraz militaryzację wschodnich prowincji, co wiązało się z utworzeniem w każdym dawnym królestwie Korony Aragonii osobnej kapitanii generalnej. W efekcie podzielono całą Hiszpanię iberyjską na kapitanie generalne, z wyjątkiem Nowej Kastylii⁴⁸⁹.

Ostatecznie po 1717 r. ukształtowało się 12 kapitanii generalnych w Hiszpanii iberyjskiej. Wcześniej w Koronie Kastylii istniały następujące kapitanie generalne:

- Granada, powstała jako pierwsza po podboju muzułmańskiego Emiratu Granady w 1492 r., od 1574 r. nadano jej oficjalnie nazwę

⁴⁸⁷ Szerzej na temat utworzenia Kapitanii Generalnej Granady i jej działalności w pierwszym stuleciu istnienia patrz monografia: A. Jiménez Estrella, *Poder, ejército y gobierno en el siglo XVI. La Capitanía General del Reino de Granada y sus agentes*, Granada 2004.

⁴⁸⁸ Szerzej na temat utworzenia Kapitanii Generalnej w Galisji patrz wspomniany już: A. Eiras Roel, dz. cyt., w szczególności s. 326 i nn.

⁴⁸⁹ Pomimo kilku prób, począwszy od 1714 r., wprowadzenia jednostki w Nowej Kastylii pod różnymi nazwami: Gubernii i Kapitanii Generalnej Madrytu (*Gobernación y Capitán General de Madrid*) oraz Gubernatorstwa i Komendantury Madrytu (*Gobierno y Comandancia de Madrid*), udało się skutecznie utworzyć Kapitanie Generalną Nowej Kastylii dopiero w czasach Karola IV. Por. F. Andújar Castillo, *Capitanes...*, s. 32–33.

Kapitanii Generalnej Wybrzeża (*Capitanía General de Costa*) z siedzibą w Maladze;

- Galisja (*Galicja*), istniejąca od 1494 r., wskazuje się na wystanników królewskich z kompetencjami zbliżonymi do późniejszych kapitanów generalnych już na początku lat 80. XV w.⁴⁹⁰;
- Guipúzcoa, utworzona w XVI w., z siedzibą w Fuenterrabia, od 1572 r. do 1662 r. z przerwami połączona personalnie z Kapitanią Generalną Nawarry;
- Sewilla (Sevilla), istniejąca od 1588 r., pierwotnie jako Kapitanía Generalna Morza Oceanicznego i Wybrzeży Andaluzji (*Capitanía General del Mar Océano y Costas de Andalucía*);
- Wyspy Kanaryjskie (*Canarias*), istniejąca od 1589 r.;
- Estremadura (*Extremadura*), istniejąca od 1641 r.;
- Stara Kastylija (*Castilla la Vieja*), utworzona w 1714 r.

Do powyższych dokooptowano cztery powstałe na terenach dawnej Korony Aragonii:

- Aragonia (*Aragón*);
- Katalonia (*Cataluña*);
- Walencja (*Valencia*), do której inkorporowano dawną kapitanie generalną Murcji, znosząc w ten sposób tradycyjną granicę pomiędzy Koronami Kastylii i Aragonii;
- Majorka (*Mallorca*).

Kapitanía generalna funkcjonowała również w Nawarze, gdzie funkcje kapitana generalnego sprawował jednocześnie wicekról. W XVIII w. kontynuowano rozwój kapitanii generalnych, by ostatecznie pod koniec stulecia pokryły one swoim zasięgiem całe terytorium Hiszpanii.

Natomiast nieco inaczej niż w metropolii jednostka terytorialna kapitanii generalnych kształtowała się w Nowym Świecie. Po podboju Ameryki wstępnie podzielono posiadłości hiszpańskie na dwa wicekrólestwa. Szybko jednak wydzielono z nich strategicznie położone terytoria, które nazwano guberniami (*gobernaciones*) lub królestwami (*reinos*). W XVII w. te jednostki administracyjne zaczęto nazywać kapitaniami generalnymi

---

⁴⁹⁰ Niepewna jest data powstania zarówno Audiencji jak i Kapitanii Generalnej Galisji. Przyjmuje się, według różnych źródeł, że obie powstały mniej więcej w tym samym czasie, z pewnością po 1480 r., jednak nie później niż w 1494 r. Zależność obu powyższych organów administracji publicznej była istotna, gdyż na czele audiencji stał gubernator, skupiający w swoim ręku jednocześnie władzę kapitana generalnego. Nie dzierżąc tytułu wicekróla, posiadał kompetencje niewiele mu ustępujące. Por. A. Eiras Roel, dz. cyt., s. 326–336.

(*capitanía general*), od nazwy urzędnika stojącego na czele jej hierarchii administracyjnej. Pierwotnie posiadały charakter przede wszystkim strefy zmilitaryzowanej. Zwykle po spacyfikowaniu ludności tubylczej odwoływano stąły garnizon wojskowy z regionu. W ten sposób kapitanie generalne stawały się autonomiczną jednostką administracyjną wewnątrz danego wicekrólestwa, zaś stanowisko kapitana generalnego tożsame było z gubernatorem. Oznaczało to wprawdzie formalną podległość odpowiedniemu wicekrólowi, ale w rzeczywistości pozwalało na niemal niezależne zarządzanie podległym terytorium. Jeszcze w XVI w. powstały w ten sposób:

- Kapitanie Generalna Santo Domingo (*Capitanía General de Santo Domingo*, 1535 r., pozostająca pod okupacją francuską w latach 1795–1809),
- Kapitanie Generalna Chile (*Capitanía General de Chile*, 1541 r.),
- Kapitanie Generalna Gwatemali (*Capitanía General de Guatemala*, 1542 r.),
- Kapitanie Generalna Jukatano (*Capitanía General de Yucatán*, 1565 r.),
- Kapitanie Generalna Filipin (*Capitanía General de las Filipinas*, 1565 r.),
- Kapitanie Generalna Portoryko (*Capitanía General de Puerto Rico*, 1582 r.).

Kolejne kapitanie generalne w Nowym Świecie powstały w dobie kompleksowych reform administracyjno-ekonomicznych króla Karola III i częściowo przetrwały aż do końca obecności hiszpańskiej za Atlantykiem, który wyznaczyła klęska w wojnie ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki w 1898 r.

4.4. Prowincje (*Provincias*)

Poniżej poziomu audiencji i kapitanii generalnych występowały prowincje, głównie w charakterze okręgów podatkowych. Bogata tradycja instytucji prowincji na Półwyspie Iberyjskim sięga czasów starożytnego Rzymu, choć na przestrzeni wieków ze zmiennym zakresem samej istoty, a także terytorium tej jednostki administracyjnej⁴⁹¹. W epoce wcze-

⁴⁹¹ O dziejowym rozwoju i ewolucji instytucji od czasów rzymskich do przełomu XVII i XVIII w. patrz szerzej: J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 13–86.

snonowożytniej są one charakterystyczne wyłącznie dla Korony Kastylii. Nie wszystkie jednak z 40 podstawowych kastylijskich okręgów podatkowych występujących w czasach habsburskich były nazywane wprost prowincjami. Część z nich stanowiły inne jednostki terytorialne wywodzące swoje nazwy z tradycji historycznych. Należały do nich przykładowo Księstwo Asturii, Biskupstwo Lugo czy Królestwo Granady. Niemniej wszystkie 40 okręgów administracyjnych podporządkowanych zostało tym samym prawom w dziedzinie skarbowości⁴⁹². Skomplikowany system fiskalny spowodował jednak, że powyższe „prowincje” grupowały się w większe okręgi, również w dokumentach z epoki nazywane „prowincjami”, w których znajdowały się miasta posiadające od średniowiecza prawo do wysyłania reprezentacji mającej czynny głos w Cortes Kastylii. W pierwszej połowie XVII w. było ich 18. Pod koniec tego stulecia dokooptowano trzy dodatkowe okręgi, Galisję, Palencję i Estremadurę, ustalając ostatecznie ilość kastylijskich prowincji podatkowych na 21⁴⁹³. To właśnie wówczas na czele każdej z tych prowincji podatkowych pojawił się superintendent dochodów królewskich i dotacji milionowych.

Dekrety *Nueva Planta* zredukowały królestwa Korony Aragonii do roli prowincji. W ten sposób do kastylijskich dołączyły cztery nowe prowincje: Aragonia, Walencja, Katalonia i Majorka, ostatecznie kształtując ich liczbę w Hiszpanii iberyjskiej na 25. Nowe prowincje wyróżniały się od 1711 r. urzędem intendenta jako głównego urzędnika administracyjnego systemu państwowego. Jak już wspomniano, a co istotne, intendenci we wschodnich prowincjach wyposażeni zostali w szersze kompetencje w stosunku do intendentów kastylijskich. W ten sposób obszary dawnej Korony Aragonii stały się pierwowzorem dla wprowadzenia podobnych rozwiązań na terenie całej Hiszpanii, czyniąc z prowincji podstawową jednostkę terytorialną państwa. Znamienne pozostawało, że prowincje na wschodzie państwa były dużo większe obszarowo i ludnościowo niż prowincje kastylijskie, co stanowiło sprytny zabieg dworu, który w ten sposób wyzyskiwał bezwzględną dominację ilościową prowincji kastylijskich nad aragońskimi dla celów pomniejszenia roli politycznej dawnych „zbuntowanych” terytoriów. Pełne zespolenie ustroju jednostek teryto-

---

⁴⁹² Por. G. Martínez Díez, dz. cyt., s. 534 i nn.

⁴⁹³ Por. M.D. Alamo Martell, „*Racionalización impositiva*: una aproximación a las medidas hacendísticas de Jean Orry en la Guerra de Sucesión Española”, *Revista de Ciencias Jurídicas* 1997, núm. 2, s. 13–15.

rialnych Kastylii i Aragonii trwało jednak praktycznie aż do końca *ancien régime* i nastąpiło dopiero w XIX w. Niemniej jednak *Nueva Planta* stała się impulsem do reorganizacji i ujednoczenia administracji terytorialnej Hiszpanii, przekształcając ją z czasem z państwa feudalnego w nowoczesną monarchię scentralizowaną.

Prowincje nie pokrywały jednak całego obszaru państwa. Koegzystowały z innymi jednostkami podziału terytorialnego. Wyłączone spod ich zasięgu pozostawały tzw. wspólnoty wsi i ziemi (*Comunidades de Villa y Tierra*) oraz senioraty kościelne (*Señoríos eclesiásticos*) i szlacheckie (*Señoríos nobiliarios*), a także dobra zakonów rycerskich⁴⁹⁴. Poza nawiasem reformy pozostało także i w tym zakresie Królestwo Nawarry. Podzielone było ono na tradycyjne jednostki administracyjne o genezie średniowiecznej – strażnice (*merindades*)⁴⁹⁵, na których czele stał strażnik (*merino*), urzędnik o kompetencjach polityczno-wojskowych, a także sądowniczych, odpowiedzialny przede wszystkim za sprawy obronne.

4.4.1. Prowincje baskijskie

W tym miejscu należy jeszcze po krótko wspomnieć o odrębnościach ustrojowych tzw. prowincji baskijskich, które wprawdzie wchodziły w skład Korony Kastylii, ale charakteryzowały się swoistymi prawami foralnymi. Secesja prawno-ustrojowa Basków nastąpiła pod koniec XIV w. W ten sposób w każdej z prowincji baskijskich, do których zalicza się Bizkaia (*Vizcaya*), Guipúzcoa i Álava, ukształtował się własny unikatowy system ustrojowo-administracyjny, choć z wyraźnymi wpływami kastylijskimi.

Władzę w Bizkaii dzierżył korektor wyznaczany przez króla, posiadający miejscowych zastępców (*lugartenientes*) w trzech *merindades*:

⁴⁹⁴ R. Pérez-Bustamante, *Historia de las instituciones públicas de España*, Madrid 1995, s. 154.

⁴⁹⁵ Pod koniec XVIII w. spotyka się tłumaczenie *merindad* jako powiat. Termin nie wydaje się w pełni trafny, tym bardziej, że jest to tłumaczenie dzieła angielskiego z jego francuskiego przekładu, aczkolwiek zapewne został użyty, żeby przybliżyć ówczesnemu czytelnikowi egzotyczne na owe czasy pojęcia administracyjne. Patrz: L. Echard, *Dykcyonarzyk geograficzny czyli opisanie Królestw, Prowincyi, Miast, Biskupstw, Xięstw, Hrabstw, Margrabstw, Portów, Fortec y innych mieysc znaczniejszych w czterech częściach świata*, t. II, Warszawa 1782, s. 237.

Encartaciones, Guernica i Durango. W Guipúzcoa na czele administracji stoi kolegialna deputacja (*Diputación*), która stanowi ciało doradcze miejscowego korektora i jest reprezentowana przez jednego z deputowanych mającego siedzibę w tym samym miejscu co korektor. Nazywa się on deputowanym generalnym (*diputado general*).

Każda z prowincji baskijskich posiadała własne zgromadzenie o charakterze reprezentacyjnym. Każda też była podzielona na mniejsze jednostki administracyjne: Bizkaia na siedem *merindades*, Guipúzcoa na trzy alkaldie większe (*alcaldías mayores*), zaś w Álavie występował nawet dwustopniowy podział: sześć kwartałów (*cuadrillas*) i 54 bractwa (*hermandades*)⁴⁹⁶.

4.5. Intendencje (*Intendencias*)

Prawdziwie nową, burbońską jednostką terytorialną były intendencje. O ile wszystkie wcześniej wymienione podziały znane były już iberyjskiemu ustrojowi administracyjnemu i funkcjonowały z większym lub mniejszym powodzeniem od kilku stuleci, o tyle intendencje były zjawiskiem zupełnie obcym. Pojawienie się instytucji intendentów początkowo jeszcze zwiększyło chaos ustrojowo-administracyjny w zakresie podziału terytorialnego. Intendencje powstały ostatecznie w 1718 r., początkowo z zamierzeniem podporządkowania bezpośrednio królowi okręgów podatkowych. W krótkim czasie jednak stały się podstawowymi jednostkami administracyjnymi burbońskiej Hiszpanii, przyjmując nazwę prowincji.

Pierwszy znany projekt podziału państwa na intendencje wyszedł spod ręki Jeana Orry'ego w 1703 r. i dotyczył wyłącznie Korony Kastylii, dzieląc ją na wzór francuski na 17 takich prowincji-intendencji, na których czele staliby gubernator i intendent⁴⁹⁷. Projekt francuskiego agenta jednakże nigdy nie wszedł w życie, za to już kolejny pomysł wprowadzający pozycję superintendentów prowincji w 1711 r. został zinstytucjonalizowany za sprawą reformy autorstwa księcia Bergeyck i dotyczył już całego państwa. Nie zachowały się, niestety, dane na temat liczby

⁴⁹⁶ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 470.

⁴⁹⁷ H. Kamen, *El establecimiento...*, s. 370. Francja w czasach Ludwika XIV podzielona była na 32 intendentury.

i granic jednostek administracyjnych, które miały zostać wprowadzone tą reformą. Wiadomo jedynie, że superintendenci mieli pojawić się na terenie całej Hiszpanii iberyjskiej, zatem być narzędziem wprowadzającym uniformizację administracyjną państwa, bez dawnych podziałów na Kastylię i Aragonię. Ostatecznie udało się ustalić, że z pewnością powstały i rozpoczęły swoją działalność superintendencje znajdujące się na granicy z Portugalią⁴⁹⁸. Nie jest to zdarzenie przypadkowe, gdyż w związku z wciąż toczącą się wojną sukcesyjną Hiszpania była zagrożona od zachodu, a tereny Portugalii stanowiły bazy wypadowe dla wojsk koalicji antyburbońskiej. Stąd obecność w tych prowincjach licznych jednostek wojskowych i potrzeba stworzenia odpowiedniego nadzoru administracyjnego nad nimi. Powstały także superintendencje dla prowincji utworzonych z dawnej Korony Aragonii⁴⁹⁹. Po zakończeniu działań wojennych na zachodzie półwyspu i zarzuceniu dalszego wdrażania instytucji superintendentów upadła także idea tworzenia kolejnych superintendencji, przez co z pewnością, przynajmniej częściowo, oficjalnie nigdy się nie uformowały.

W pierwotnym projekcie z 1718 r., zredagowanym przez Patiño, planowano utworzenie 21 intendencji na terenie całej iberyjskiej Hiszpanii, redukując w ten sposób ich liczbę względem okresu przejściowego, kiedy, jak wspomniano wyżej, po przekształceniu byłych królestw Korony Aragonii w prowincje, które dołączyły do dawnych prowincji o charakterze fiskalnym w łącznej liczbie 25. Jak zostało wyżej wyjaśnione, prowincje dawnej Korony Aragonii stały się odtąd jednocześnie intendencjami, których oficjalne nazwy brzmiały:

---

⁴⁹⁸ Wymienia się z nazwy jedynie siedem kastylijskich prowincji-superintendencji: Estremadurę lub Meridę, Salamankę, León, La Coruñę, Sewillę, Murcję i Kadyks. W tym gronie ten ostatni stanowił nową jednostkę, nieobecną wśród dawnych 21 prowincji podatkowych i zawdzięczał swoją pozycję utworzeniu Intendencji Generalnej Marynarki. Patrz: G. Martínez Díez, dz. cyt., s. 550–551.

⁴⁹⁹ Już w grudniu 1711 r. desygnowano superintendentów dla Saragossy i Walencji, zaś w marcu 1713 r. dla Barcelony, choć jeszcze bez możliwości realnego objęcia urzędu w stolicy, gdyż przez kolejne półtora roku miasto znajdowało się pod kontrolą stronników habsburskich. W momencie nominacji pod jego zwierzchnictwem znalazła się zachodnia część Katalonii z komarchiami Lérida i Tortosa. W 1715 r. powstała natomiast intendencja Majorcki. Por. J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 91. Zwraca uwagę, że intendencja Majorcki została utworzona już po oficjalnej rezygnacji z tworzenia superintendencji. Wskazuje to, jak wielką wagę przywiązywano do wojskowych kompetencji intendentów i konsekwencję dworu w umieszczaniu kolejnych swoich przedstawicieli na mapie państwa, pod pretekstem potrzeby zarządzania terytoriami, gdzie stacjonowały oddziały wojskowe.

- Zaragoza, obejmująca dawne Królestwo Aragonii;
- Valencia, obejmująca dawne Królestwo Walencji;
- Barcelona, obejmująca dawne Księstwo Katalonii;
- Palma de Mallorca, obejmująca dawne Królestwo Majorcki wraz z Ibizą⁵⁰⁰.

Stanowiły one pierwowzór nowych jednostek administracyjnych, które zamierzano przeszczepić na grunt kastylijski. Jednakże nie wszystkie dawne kastylijskie prowincje podatkowe przekształcono automatycznie w intendencje. Z reguły intendencje w Kastylii pokrywały się terytorialnie z dotychczasowymi prowincjami, ale występowały od tej zasady pewne wyjątki, gdyż ostatecznie ich liczbę zredukowano o 1/3, do 14 względem 21 okręgów skarbowych końca czasów habsburskich. Układ nowych intendencji przedstawiał się następująco (idąc na wschód od północnego krańca państwa):

- La Coruña, obejmująca całe dawne Królestwo Galisji;
- León – Asturias, obejmujące dawne Królestwo Leónu oraz Księstwo Asturii;
- Salamanca – Toro – Zamora, powstała z połączenia trzech dawnych prowincji podatkowych;
- Burgos, wraz z prowincjami baskijskimi Bizkaia i Álava;
- Valladolid – Palencia, powstała z połączenia dwóch dawnych prowincji podatkowych;
- Ávila – Segovia;
- Toledo;
- Guadalajara – Cuenca – Soria, powstała z połączenia trzech dawnych prowincji podatkowych;
- Madrid;
- Ciudad Real, powstała z wydzielenia południowej części dawnej prowincji podatkowej Toledo;
- Mérida, obejmująca teren całej Estremadury;
- Sevilla, z siedzibą w Kadyksie, skupiająca zachodnią część Andaluzji;
- Córdoba – Jaén, powstała z połączenia dwóch dawnych prowincji podatkowych;
- Granada, obejmująca dawne Królestwo Granady.

---

⁵⁰⁰ Art. 12, RD1715M.

Dodatkowo utworzono intendencję Tenerife dla archipelagu Wysp Kanaryjskich. Przewidywano także utworzenie intendencji Cáller (Cagliari), która miała objąć Sycylię, chwilowo odzyskaną wówczas dla Hiszpanii. Oczywiście, wobec ostatecznej utraty kontroli nad wyspą po traktacie haskim z 1720 r. zarzucono te plany. Projektowano utworzenie również intendencji Pamplona, obejmującej Królestwo Nawarry, dokooptowując do niej jednocześnie baskijską prowincję Guipúzcoa. Ostatecznie intendencja Pamplony istniała krótko, gdyż w 1724 r. została rozwiązana, zaś Nawarra wzmocniła swoją autonomiczną pozycję ustrojowo-administracyjną względem reszty ujednociającego się państwa⁵⁰¹. Taka sytuacja trwała aż do połowy XIX w. Nie tylko Guipúzcoa miała zostać oderwana z dawnych prowincji kastylijskich. Powielono także połączenie Murcji z Walencją, podobnie jak w przypadku kapitanii generalnych tych samych terytoriów, także i tutaj naruszając dawną granicę aragońsko-kastylijską⁵⁰².

Wobec konfliktów kompetencyjnych pomiędzy intendencjami i innymi urzędami, o których wspomniano szerzej wyżej, szybko nastąpiło wykształcenie się intendencji wojennych (*intendencias de guerra*), które zachowały kompetencje finansowe i wojskowe, zaś intendencje prowincjalne (*intendencias de provincia*) zostały zlikwidowane, a władza intendentów została poważnie zredukowana, właściwie do poboru miejscowych podatków i obowiązków korektora w miejscu siedziby danej intendencji (z wyjątkiem Méridy, gdzie urząd przeniesiono do Badajoz). W ten sposób oprócz dawnych „buntowniczych”, położonych na wschodzie państwa, tylko intendencje graniczące z Portugalią stały się wojennymi, tj.: La Coruña, Salamanca, Mérida i Sevilla. Jak już wcześniej wspomniano, zlikwidowano natomiast intendencje wojskowe w Pamplonie oraz na Wyspach Kanaryjskich. Do ich odrodzenia w połowie stulecia zachowało się zatem zaledwie osiem działających intendencji o charakterze militarnym.

Intendencje dzieliły się na okręgi (*partidos*), których granice zasadniczo pokrywały się z historycznymi korekturami i *merindades* epoki habsburskiej. Do każdego z *partidos* był delegowany poborca podatkowy pod nazwą subdelegata (*subdelegado*), działający z ramienia intendenta. *Partidos* nie wyczerpywały pełnej listy jednostek administracyjnych, gdyż oprócz nich istniały także doliny (*valles*), alkałdie większe (*alcaldías mayores*) i inne.

⁵⁰¹ J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 103.

⁵⁰² H. Kamen, *El establecimiento...*, s. 385–388; G. Martínez Díez, dz. cyt., s. 551.

4.6. Lokalna administracja terytorialna

Podstawową jednostką podziału terytorialnego, jaki ukształtował się na przestrzeni wieków niemal na całym Półwyspie Iberyjskim, było sąsiedztwo (*vecindad*). Bezpośrednią władzę administracyjną nad tym określonym terytorium sprawowała lokalna rada (*concejo*). Mogła ona obejmować swoim zasięgiem tereny wiejskie, miejskie lub mieszane miejsko-wiejskie⁵⁰³. W tym zakresie jednak także nie było jasnego podziału. Zasadniczo dzielono jednostki według obowiązujących je praw i otrzymanych przywilejów. Podstawowy podział opierał się na miastach (*ciudades*), wsiach (*villas*) i miejscach (*lugares*). Regionalnie występowały też inne miejscowości. W Aragonii i Walencji spotykamy np. wioski (*aldeas*) czy gospodarstwa (*granjas*). Najważniejszym kryterium podziału terytorialnego stało się wyznaczenie ośrodków skupionych wokół jednej rady (*concejo*). Od średniowiecza jednostki administracyjne pozostające pod władzą poszczególnych rad zaczęto nazywać municypiami (*municipio*) i stały się podstawowymi, najmniejszymi jednostkami podziału terytorialnego w Hiszpanii.

Terytorialna administracja lokalna Półwyspu Iberyjskiego była wybitnie nieujednolicona i zdywersyfikowana. Istniało ponad trzydzieści różnych jednostek podziału terytorialnego, które, bywało, że ulegały dalszemu podziałowi. Nieraz poszczególne jednostki terytorialne były charakterystyczne dla konkretnego regionu, niekiedy zaś występowały rozsiane we wszystkich rejonach danego królestwa lub nawet w całym imperium. Nie sposób wymienić wszystkie jednostki terytorialne niższego rzędu, jednocześnie skupiające municypia, gdyż w wielu przypadkach w źródłach pojawiają się niejasności, powtórzenia, wewnętrzne sprzeczności, pominięcia, co jeszcze bardziej potęguje chaos i bałagan w organizacji lokalnych jednostek. W tym miejscu należy się ograniczyć jedynie do wyszczególnienia charakterystycznych ponadmunicipialnych jednostek terytorialnych na terenie Hiszpanii iberyjskiej. Najczęściej występujące to⁵⁰⁴:

---

⁵⁰³ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen...*, s. 51–52.

⁵⁰⁴ Opracowano na podstawie: F. García Rubio, *Evolución histórica del espacio comarcal*, Madrid 2007, s. 76.

- *Alfoz*,
- alkaldia (*alcaldía*), ze szczególną formą alkaldii większej (*alcaldía mayor*),
- bractwo (*hermandad*),
- dolina (*valle*),
- dystrykt (*distrito*),
- gubernia (*gobernación*),
- hrabstwo (*condado*),
- jurysdykcja (*jurisdicción*),
- korektura (*corregimiento*),
- kwarta (*cuarto*),
- kwartał (*cuadrilla*),
- obszar (*coto*), ze szczególną formą obszaru ciągłego (*coto redondo*),
- obwód lub okręg (*partido*),
- oktawa (*ochavo*),
- opactwo (*abadía*),
- pole (*campo*),
- prowincja (*provincia*), nie mylić z prowincjami wyżej opisanymi, jako okręg fiskalno-administracyjny,
- rada (*concejo*),
- *roda*,
- *segma*,
- *segmo*,
- setnia (*cenдея*),
- *sexmo*,
- stan (*estado*),
- strażnica (*merindad*),
- *tachas*,
- tercja (*tercia*),
- termin (*término*),
- wspólnota (*comunidad*),
- zgromadzenie (*junta*),
- ziemia (*tierra*),
- zjednoczenie (*unión*).

Do powyższej listy należy dodać jeszcze inne jednostki, które klasyfikuje się jako wolne, samodzielne lub samorządne, jak choćby markizaty (*marquesados*) czy senioraty (*señoríos*), a także takie, które są jednost-

kami unikatowymi na skalę państwa, jak tytularne Księstwo Medinaceli (*Ducado de Medinaceli*)⁵⁰⁵.

Liczba jednostek niższego rzędu, podobnie jak ich szczeble, nie były w żaden sposób uregulowane. Przykładowo Asturia podzielona była na 113 rad (*consejos*), Aragonia, jak już wspomniano, na 11 obwodów (*partidos*), Ávila na 13 *sexmos*, za to w Galisji występowały aż 664 jurysdykcje⁵⁰⁶. Na tych kilku przykładach widać ogromne różnice w podziale terytorialnym poszczególnych regionów, zarówno w zakresie nomenklatury, struktury, wielkości czy posiadanej przez lokalnych urzędników kompetencji władczych. Żeby jeszcze bardziej skomplikować sytuację, należy zauważyć, że w niektórych regionach poszczególne jednostki o tej samej nazwie nie odpowiadały ekwiwalentnym w innych miejscach. Tak choćby działo się w przypadku Galisji, gdzie termin *partido* był używany jako tożsamy z *municipio*, podczas gdy np. w Aragonii stanowił jednostkę nadrzędną. Skomplikowana i niejednolita nomenklatura podziału terytorialnego wynikała często z uwarunkowań geograficznych lub z pozostawienia dawnych jednostek terytorialnych, sięgających swoimi korzeniami głębokiego średniowiecza⁵⁰⁷.

W Kastylii występowały także nieco większe jednostki zwane wspólnotami wsi i ziemi (*Comunidades de Villa y Tierra*), powstałe również w średniowieczu, na południe od rzeki Duero, w wyniku postępującej rekonkwisty. Skupione wokół największej okolicznej wsi (*villa*) charakteryzowały się dość szeroką autonomią samorządową. Dzieliły się na sześć (*sexmos*) lub osiem (*ochavos*) podjednostek. Mogły posiadać charakter królewsczyzny, podlegając wówczas bezpośrednio monarsze, ale także należeć do dóbr zakonnych lub kościelnych (biskupich), szlacheckich oraz mieć możliwość samodzielnego wyboru pana (*behetría*), wedle

---

⁵⁰⁵ Należy przy tym rozróżnić pojęcie księstwa ziemskiego (*ducado*) w posiadaniu księcia ziemskiego (*duque*, łac. *dux*), odpowiadającego środkowoeuropejskiemu tytułowi wojewody, z księstwem, będącym samodzielnym państwem lub, jak w przypadku hiszpańskim, częścią składową terytorium większej monarchii (*principado*), którego suweren nosi tytuł księcia krwi (*principe*, łac. *princeps*). W Hiszpanii burbońskiej tytularnymi księstwami w znaczeniu *principados* były Asturia i Katalonia. Pierwszy tytuł istnieje do dziś i przysługuje następcy tronu hiszpańskiego, drugi natomiast został zniesiony wraz z ostateczną reformą administracyjną w 1833 r.

⁵⁰⁶ Por. E. Orduña Rebollo, dz. cyt., s. 169–170.

⁵⁰⁷ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 470–471; F. García Rubio, dz. cyt., s. 64.

największych korzyści, jakie mogła uzyskać wspólnota⁵⁰⁸. Wspólnoty wsi i ziemi koncentrowały się wokół jednej rady. Pierwotnym celem wspólnot było przede wszystkim zasiedlenie niezamieszkałych obszarów odbitych z rąk muzułmańskich, a także obrona przed ewentualnymi kontratakami nieprzyjaciela, stąd wykształcił się militarny charakter wspólnot, przejawiający się w stacjonujących oddziałach wojska, a także licznych budowach wojskowych, jak choćby mury obronne, cytadele, zamki i kościoły obronne. W ten sposób, obok klasycznych miast i wsi, stały się także protoplastami współczesnego municypium. Odpowiednikiem kastylijskich wspólnot wsi i ziemi w Aragonii były wspólnoty wiosek (*Comunidades de Aldeas*)⁵⁰⁹.

Nieco inaczej wyglądał lokalny podział terytorialny ponadmunicipalny we wschodnich regionach Półwyspu Iberyjskiego. Katalonia była tradycyjnie podzielona na wikariaty (*veguerías*). Wyznaczeni korektorowie dla tego regionu obejmowali swoim działaniem zwykle jeden lub dwa wikariaty.

Jeszcze innymi regionalnymi jednostkami podziału terytorialnego były komarchie (*comarcas*). Ich tradycja sięga średniowiecznych wypraw Franków na Półwysep Iberyjski, gdzie walczyli z muzułmanami i zakładali przygraniczne przyczółki o charakterze przede wszystkim wojskowym już pod koniec VIII w. W taki sposób powstała Marchia Hiszpańska, która wraz z postępowaniem rekonkwisty zaczęła rozszerzać swoje posiadanie. Podkreśla się, że termin „komarchia” pochodzi z połączenia wyrażań „comes” (hrabia lub podobny urząd w dobie późnośredniowiecznej) oraz właśnie marchia (*marca*)⁵¹⁰. Z czasem komarchie zaczęły rozprzestrzeniać się na całym Półwyspie Iberyjskim, trafiając także do Ameryki. Historiografia stoi na stanowisku, że termin „komarchia” jako określenie jednostki administracyjnej nie występował wcześniej niż w XVII wieku; uprzednio nazywano tradycyjny podział terytorialny „częściami” (*partes*)⁵¹¹. Kastylijskim odpowiednikiem komarchii były ziemie (*tierra*). Używano tego

⁵⁰⁸ Szacuje się, że u progu epoki nowożytnej ok. 600 miejscowości posiadało prawo samodzielnego wyboru pana. Szerzej na temat zjawiska: C. Estepa Díez, *Las behetrías castellanas*, Valladolid 2003.

⁵⁰⁹ Szerzej patrz: J.L. Corral Lafuente, *El origen de las comunidades medievales aragonesas*, "Aragón en la Edad Media" 1984, núm. 6, s. 67–94.

⁵¹⁰ F. García Rubio, dz. cyt., s. 13.

⁵¹¹ P. Vila i Dinarès, *La divisió territorial de Catalunya*, Barcelona 1977, s. 48.

określenia dla jednostek terytorialnych, w których ludność pozostawała względnie rozproszona i nie występował tam silny ośrodek miejski⁵¹².

Jak wynika z powyższego przeglądu, podstawowy podział terytorialny w dobie reform *Nueva Planta* był wybitnie skomplikowany, co czyniło go przestarzałym i niekompatybilnym z nowoczesną administracją. Wielostopniowość jednostek, a także ich różnorodność, powodowały niemożność efektywnego zarządzania poszczególnymi regionami państwa. Restrukturyzacja Hiszpanii na początku XVIII w. rozpoczęła się od szczytów administracji publicznej. Zanim udało się urzeczywistnić ideę centralizacji przyświecającą Burbonom, a jednocześnie uporządkować i ujednolicić system terytorialno-administracyjny, minęło jeszcze przeszło stulecie. Dopiero w XIX w. ostatecznie zlikwidowano różnice dzielące poszczególne regiony i zuniformizowano strukturę lokalnej administracji państwowej i jednostek terytorialnych.

4.7. Senioraty oraz dobra zakonów rycerskich

Senioraty (*señoríos*) były to dziedziczne dobra ziemskie przekazywane we władanie seniorów, świeckich (szlacheckich) i duchownych, jako darowizny suwerena (w średniowieczu nie musiał to być król; senioraty mogli nadawać także jego wasale). Beneficjenci otrzymywali je w ramach zapłaty za świadczone usługi lub jako nagrodę za zasługi dla Korony, ale ich nadania zależały wyłącznie od woli króla. Szczególnie hojnie szafowali nadaniami monarchowie późnośredniowieczni. W czasach króla Filipa V były to relikty epoki feudalnej, jednakże nadal pokrywały znaczącą część terytorialną Hiszpanii iberyjskiej. Pomimo że następowała tendencja inkorporacji senioratów do królewszczyzn⁵¹³, przyjmuje się, że dobra prywatne mogły osiągać nawet do 40% całości obszaru państwa, choć były rozłożone nierównomiernie⁵¹⁴.

Seniorzy winni działać na nadanych im terenach jako przedstawiciele króla, jedyne go suwerena w państwie. Otrzymali podobny za-

---

⁵¹² F. García Rubio, dz. cyt., s. 70.

⁵¹³ Patrz szerzej J.M. Usunáriz Garayoa, *La política de incorporación de señoríos a la Corona en la Navarra de la edad moderna*, "Studia Historica. Historia Moderna" 1997, núm. 17, s. 157–192, tam też szeroka bibliografia przedmiotu.

⁵¹⁴ J.I. Cebreiro Núñez, *Los orígenes...*, s. 93.

kres kompetencji, jaki posiadali w podległych im obszarach korektorie, tj. w sprawach zarządczych, sądowniczych (zarówno cywilnych, jak i karnych) i podatkowo-skarbowych. Senior rozstrzygał sprawy sądowe w instancji odwoławczej od wyroków alkaldów. Od decyzji wydawanych przez seniora przysługiwała apelacja do właściwej miejscowo Kancelarii Królewskiej jako najwyższego organu sądownictwa⁵¹⁵. Inaczej niż miało to miejsce w królewstwach, w dobrach senioralnych panowała względna demokracja, gdyż mieszkańcy samodzielnie, podczas posiedzeń miejscowej rady, wybierali swoje władze samorządowe – alkaldy i rządców. Senior zwykle akceptował wybór swoich wasali⁵¹⁶. Choć zdarzało się, że to on wyznaczał władze lokalne bezpośrednio lub wywierał wpływ na zgromadzonych na posiedzeniu rady w celu preferowania kandydata.

W XVIII w. w dobrach prywatnych ich właściciele zazwyczaj już nie interweniowali w administracyjne życie lokalne, jak miało to miejsce we wcześniejszych czasach. Zaczęły tworzyć się samozwańcze nieformalne organizacje ustrojowe, nazwane w literaturze „kacykowymi” (*caciquil*)⁵¹⁷. Uwypukliło to niezwołaną potrzebę włączenia władztw prywatnych w ogólnopaństwowy system ustrojowo-administracyjny.

Zakony rycerskie (*Órdenes Militares*) posiadają długą i bogatą historię w dziejach Półwyspu Iberyjskiego. Jako pierwsza linia zachodniego frontu krucjat w średniowieczu chrześcijańskie królestwa hiszpańskie były szczególnie zainteresowane obecnością zakonów rycerskich na swoim terytorium, posiadających doskonałych rycerzy i zasobne kasy, niezbędne do skutecznej walki z muzułmanami. Oprócz obecności zakonów uniwersalnych, jak templariusze, joannici itd., z biegiem lat powstawały kolejne zakony iberyjskie. W Kastylii były to Santiago, Calatrava, Alcántara, zaś w Aragonii Montesa. W dobie wstępowania na tron hiszpański króla Filipa V zakony rycerskie już dawno zatraciły swój militarny charakter, pozostając organizacjami prestiżowymi, zrzeszającymi przede wszystkim wpływowych i możnych członków, a także zarządzając pokaznymi majątkami.

Liczne nadania na rzecz poszczególnych zakonów rycerskich sprawiły, że stały się one bogatymi posiadaczami ziemskimi, w dodatku wy-

⁵¹⁵ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen...*, s. 31.

⁵¹⁶ J.H. Elliott, *Imperial...*, s. 96.

⁵¹⁷ J. Beneyto Pérez, *Historia...*, s. 476.

łączone były spod ogólnego systemu ustroju administracyjnego państwa. Dobra zakonne nie podlegały w związku z tym władzy korektorów. Terytorialny podział administracyjny zakonów rycerskich w Hiszpanii różnił się zatem od standardowego, dzieląc posiadłości zakonów na gubernie (*Gobernaciones*), zwane też alkaldiami większymi (*Alcaldías Mayores*). Zakon Santiago posiadał 13 takich gubernii (Llerena, Mérida, Ocaña, Caravaca, Ucles, Castilla la Vieja, Montánchez, Hornachos, Villanueva de los Infantes y Campo de Montiel oraz Jerez de Badajoz, a także Quintanar, Segura de la Sierra i Segura de León). Czterema guberniami Zakonu Calatrava były: Almagro, Almonacid, Martos i Almodóvar. Zakon Alcántara dzielił się również na cztery gubernie: Alcántara, Valencia de Alcántara, Sierra de Gata oraz Las Brozas⁵¹⁸.

Sprawami dóbr zakonów rycerskich zajmowała się Rada Zakonów Rycerskich, jednak nie posiadała ona wyłącznej jurysdykcji wobec tych terytoriów. Najwyższą władzę sądowniczą w tym zakresie, podobnie jak w sprawach świeckich, sprawowała Kancelaria Królewska⁵¹⁹.

4.8. Podział administracyjny Kościoła katolickiego

Na koniec należy jeszcze wspomnieć o administracyjnym podziale Kościoła katolickiego, instytucji, która odgrywała bardzo istotną rolę polityczną w Hiszpanii na przestrzeni wieków. Terytorialny system kościelny zaczął kształtować się na Półwyspie Iberyjskim wraz z przybyciem chrześcijaństwa w II w. n.e. Kościół dynamicznie rozwijał swoją działalność w czasach rzymskich oraz wizygockich. Nie zaprzestał jej także po podboju muzułmańskim, tworząc wraz z rozwojem rekonkwisty nowy podział terytorialny administracji kościelnej. Od IX w. o podziale terytorialnym Kościoła decydowała Stolica Apostolska, choć Królowie Katoliccy otrzymali od papieża tzw. prawo patronatu (*derecho de presentación*), czyli możliwość kontroli nad obsadzaniem stanowisk w hierarchii kościelnej. Ostatecznie podział terytorialny Kościoła został ukształtowany w dobie panowania króla Filipa II.

---

⁵¹⁸ G. Martínez Díez, dz. cyt., s. 548.

⁵¹⁹ J.M. de Bernardo Ares, *El régimen...*, s. 32.

Na terenie Hiszpanii iberyjskiej na początku XVIII w. znajdowało się 55 diecezji skupionych w ośmiu metropoliach (*provincias eclesiásticas*), obejmujących archidiecezje (*archidiócesis*), na czele których stał arcybiskup i diecezje (*diócesis*), administrowane przez biskupa:

- Sevilla (od IV w.),
- Tarragona (od V w.),
- Toledo (od 646 r.),
- Santiago de Compostela (od 1120 r.),
- Zaragoza (od 1318 r.),
- Granada (od 1492 r.),
- Valencia (od 1492 r.),
- Burgos (od 1574 r.).

Ponadto dwie diecezje (Owiedo i León) były wyłączone spod zwierzchności metropolitarnej i podlegały bezpośrednio papieżowi⁵²⁰. Pozostałe archidiecezje i diecezje były podporządkowane metropoliom, choć były rozłożone nierównomiernie na mapie państwa. Przykładowo, w metropolii Santiago znajdowało się arcybiskupstwo i 12 biskupstw, zaś w Granadzie zaledwie jedno arcybiskupstwo i dwa podległe mu biskupstwa. Diecezje dzieliły się na dekanaty (*decanatos*) skupiające od kilku do kilkunastu parafii (*parroquias*), czyli podstawowych jednostek podziału terytorialnego Kościoła katolickiego. Na czele dekanatu stał dziekan (*decano*), zaś parafii proboszcz (*párroco*).

Sądownictwo kościelne było skupione wokół jurysdykcji diecezjalnych. Drugą instancją od wyroków diecezjalnych był trybunał metropolitalny, zaś sądem apelacyjnym tzw. Rota Hiszpańska (*Rota Española*)⁵²¹. Szczególną formą podziału terytorialnego była organizacja Trybunałów Świętej Inkwizycji.

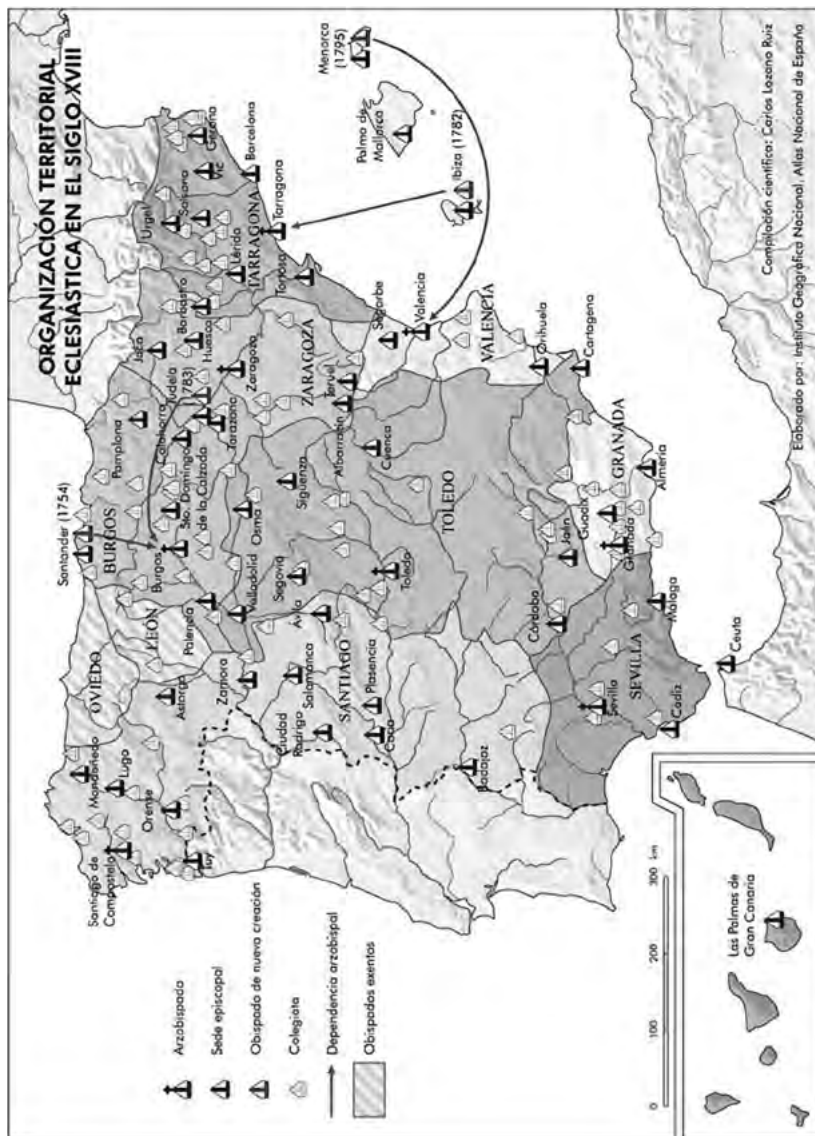
---

⁵²⁰ Por. F. García Rubio, dz. cyt., s. 78.

⁵²¹ Na temat tej instytucji ukazała się ciekawa monografia w języku polskim: R. Kantor, „Rota Hiszpańska”. *Struktura i działalność Trybunału Roty Nuncjatury Apostolskiej w Hiszpanii (studium historyczno-prawne)*, Tarnów 2013.

4. Organizacja terytorialna Kościoła katolickiego w XVIII w.

Rozdział V.

Znaczenie ustrojowo- -administracyjne reform *Nueva Planta*

Sens zmian wprowadzonych dekretami *Nueva Planta* nie ogranicza się wyłącznie do kwestii ustrojowo-administracyjnych, gdyż szerokie reformy oddziaływały na różne obszary państwowości i społeczeństwa hiszpańskiego. Nastąpiły zmiany zarówno w sferze materialnej, jak i mentalnej mieszkańców Półwyspu Iberyjskiego. Począwszy od wstąpienia na tron Burbonów, rosła siła polityczna i ekonomiczna nowożytnej burżuazji kosztem tradycyjnej szlachty, zmieniał się system zarządzania państwem, postrzegania istoty armii i floty, wreszcie znaczenia nabierają nowe lub całkowicie zreorganizowane instytucje publicznoprawne, które zaczęły wypierać klasyczne ośrodki władzy administracyjnej państwa, choć te ostatnie wciąż pozostawały aktywne. Jak słusznie zauważa Jan Baszkiewicz, pisząc o absolutyzmie w ogóle: „obiecował racjonalny ład, stabilizację, bezpieczeństwo i porządek”⁵²². Uwaga nadzwyczajnie pasuje do działań dworu króla Filipa V w pierwszych dwóch dekadach jego panowania w Hiszpanii, gdyż przecież takie właśnie były założenia reform *Nueva Planta*, która miała stworzyć podstawy ustrojowe, by zastąpić irracjonalny bałagan panujący w państwie polisynodialnym.

Biorąc powyższe pod uwagę, tym bardziej przekonuje fakt zbiorczego nazywania dekretów *Nueva Planta* „prekonstytucją”, swoistym fundamentem prawnym absolutyzmu, utrwalającym ustrój państwowy i działanie administracji publicznej na przyszłe stulecie. Jednocześnie ma rację José Luis Bermejo Cabrero, wybitny znawca instytucji administracji publicznej *Ancien Régime*, pisząc że: „(...) transformacja, którą nadaje *Nueva Planta* nie wykształciła się w jednym czasie na różnych obszarach, ani nie zastosowano jej w sposób jednakowy, ani też nie podano takich samych oficjalnych powodów przy okazji wprowadzania zmian”⁵²³. Jednakże z perspektywy przeszło trzech stuleci jasno można dostrzec w zbiorze dekretów *Nueva Planta* pewną jednolitość legislacyjną, która w efekcie wykrystalizowała ustrój hiszpańskiego absolutyzmu. Oczywiście można

---

⁵²² J. Baszkiewicz, *Powszechna...*, s. 178.

⁵²³ J.L. Bermejo Cabrero, *Derecho y administración pública en la España del Antiguo Régimen*, Madrid 1985, s. 83.

zarzucić poszczególnym działaniom legislatorów brak spójności samych aktów, chaos czy, przede wszystkim, niezachowanie konsekwencji. Nie można też powiedzieć, że *Nueva Planta* wyczerpała istotę niezbędnych zagadnień państwowotwórczych i uregulowała wszystkie dziedziny życia państwowego, jak zwykle czynią to nowoczesne konstytucje. Wprowadzone rozwiązania ustrojowe nie były też w całości zupełnie odmienne od zastanych, gdyż korzystano chętnie z wzorców doby habsburskiej lub nawet późnośredniowiecznej, które sprawdzały się w praktyce i jednocześnie nie przeszkadzały we wprowadzaniu pożądanych przez dwór zmian. Niemniej jednak, odwołując się do słów znanego teoretyka prawa Oty Weinberga, „nie ma państwa jako społecznej instytucji globalnej bez konstytucji i skonstruowanego przez nią porządku prawnego. Porządek prawny obowiązuje zaś dokładnie wtedy, kiedy jest w taki sposób zinstytucjonalizowany, że system państwowych organizacji w swoich najważniejszych założeniach funkcjonuje w sposób odpowiadający systemowi konstytucyjnemu”⁵²⁴, można bez wątplenia wskazać, że *Nueva Planta* w swej kompleksowości taki właśnie porządek prawny zinstytucjonalizowała. W związku z powyższym, uniwersalność dekretów i pewnego rodzaju koherencja między poszczególnymi aktami normatywnymi o charakterze ustrojowym, regulującymi najważniejsze kwestie administracyjne i polityczne w państwie, powoduje, że można ostatecznie zaryzykować nazwanie aktów *Nueva Planta* w swojej zbiorowości „konstytucją absolutystyczną”.

Hiszpania wyszła z wojny sukcesyjnej jako państwo w większości scentralizowane na wzór francuski, bez archaicznego podziału na autonomiczne królestwa, za wyjątkiem Nawarry i prowincji baskijskich. Podkreśla się, że wojownicza polityka Filipa V pierwszych lat jego panowania przyniosła w efekcie integrację administracyjną państwa, a co za tym idzie, wzrost kontroli sprawowanej przez urzędników królewskich, zwiększenie dochodów skarbu oraz odbudowę armii i marynarki⁵²⁵. Początek centralizacji administracyjnej państwa zaczętej przez pierwszego Burbona na Półwyspie Iberyjskim tylko potwierdza tezę postawioną przez wielkiego myśliciela francuskiego Alexisa de Tocqueville’a, że to właśnie jeszcze w czasach *Ancien Régime* należy szukać genezy nowocze-

---

⁵²⁴ O. Weinberger, *Teoria konstytucji w świetle pozytywizmu instytucjonalnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1993, rok 55, z. 4, s. 6.

⁵²⁵ H. Kamen, *Imperium...*, s. 465.

snego scentralizowanego państwa⁵²⁶. Uniformizacja systemu nie dotyczyła wyłącznie królestw dawnej Korony Aragonii, które miały przyjąć ustrój kastylijski. Także instytucje kastylijskie uległy gruntownym przemianom. Stąd wskazuje się, że *Nueva Planta* przyczyniła się do unicestwienia nie tylko szeroko pojętego władztwa regionalnego, ale także tradycyjnej administracji kastylijskiej⁵²⁷. Jednakże cena, jaką Hiszpania zapłaciła za wewnętrzne odrodzenie, była bardzo wysoka, albowiem utraciła ona niemal wszystkie posiadłości europejskie poza Półwyspem Iberyjskim. W praktyce doszło do rozbiorów terytorialnych Imperium Hiszpańskiego, pozabawiających je przede wszystkim posiadłości we Włoszech i w Niderlandach, a także wysp śródziemnomorskich poza Majorką i Ibizą (Minorka została odzyskana z rąk brytyjskich po ponad 70 latach). Na rzecz Brytyjczyków Hiszpania straciła bezpowrotnie także Gibraltar. Ponadto w trakcie zmagañ wojennych utracono hiszpańskie enklawy na wybrzeżu północnoafrykańskim. Państwo wyszło zatem z europejskiego konfliktu wzmocnione wewnętrznie, lecz okaleczone zewnętrznie. Jak podkreślił Joaquim Albareda Salvadó, starano się oddać minimum, by zachować to co najistotniejsze⁵²⁸. Minimalną ceną za koronę hiszpańską dla Burbona okazały się jej europejskie posiadłości pozaiberyjskie. W efekcie należy skonstatować, że może nie tyle sam król, ale zwolennicy przekazania korony hiszpańskiej królowi Filipowi V ponieśli porażkę, gdyż głównym motywem, dla którego osadzano młodego Burbona na tronie w Madrycie, miało być zachowanie integralności imperium⁵²⁹. Ewentualne reformy ustrojowe były dla możliwych kastylijskich kwestią drugorzędą, choć z pewnością sprzyjali oni idei centralizacji wynoszącej przy tym Kastylię ponad inne regiony państwa. Ponadto podkreśla się jeszcze inną przyczynę utraty terytoriów pozaiberyjskich oprócz zewnętrznej. Wska-

---

⁵²⁶ A. de Tocqueville, *Dawne rządy i rewolucja*, przeł. W.M. Kozłowski, Warszawa 2003, s. 39 i nn.

⁵²⁷ J. Beneyto Pérez, *Las Autonomías...*, s. 255.

⁵²⁸ J. Albareda Salvadó, *Los tratados de Utrecht – Rastatt y España: ceder lo mínimo para conservar lo principal*, w: *El declive...*, s. 65–122.

⁵²⁹ Por. J. Albareda Salvadó, *La Guerra...*, s. 485. Wybitny znawca wojny sukcesyjnej puentuje, że konflikt stał się „polityczną konkluzją dekadencji hiszpańskiej” (*la conclusión política de la decadencia española* – przeł. aut.). Tym ostatnim określeniem popularnie wskazuje się w historiografii hiszpańskiej powolny upadek państwa w przeciągu XVII w. Polemizuje z tym stanowiskiem Henry Kamen, uważając że ogólna pozycja państwa wcale nie była słabsza niż w poprzednich stuleciach, lecz przyczyną niepowodzeń Hiszpanii było odcięcie od współpracy z innymi państwami europejskimi, H. Kamen, *Imperium...*, s. 459.

zuje się, że niewłaściwy sposób zarządzania posiadłościami apenińskimi czy flandryjskimi sprawił, że zostały one utracone. System oparty o prowadzenie polityki imperialnej z Madrytu był wadliwy i już sam w sobie, ze względu na odmienność kulturową oraz styl rozumienia i uprawiania polityki, prowadził do wzrostu napięcia poddanych króla hiszpańskiego na obszarach pozaiberyjskich. Ponadto desygnowani urzędnicy królewscy, wicekrólów nie wyłączając, często byli nieprzygotowani do swoich ról i podatni na korupcję⁵³⁰. W efekcie taki stan rzeczy musiał prowadzić do nieporozumień i konfliktów pomiędzy Hiszpanami a miejscowymi elitami. Stąd nie dziwi fakt, że Włosi czy Flandryjczycy podlegli królowi Hiszpanii nie oponowali zasadniczo przeciw zmianom władcy na ich tronach. Tym bardziej, jeśli mieli do wyboru wpaść w orbitę burbońskiego absolutyzmu i stać się definitywnie jedynie zamorską prowincją hiszpańską z wyraźnie ograniczoną władzą samorządową czy też pozostać przy względnie liberalnym panowaniu, chociażby Habsburgów austriackich.

Czy zatem ujednocająca państwo reorganizacja ustrojowo-administracyjna mogła stać się rekompensatą za degradację na arenie międzynarodowej i poważne straty terytorialne? Wydaje się, że na tak postawione pytanie odpowiedź nie może być jednoznaczna. Wskazuje się, że król Filip V przywiózł ze sobą „nową sztukę panowania”, inspirowaną z pewnością na działaniach króla Francji Ludwika XIV. Opierała się ona na „miłości Króla do swoich poddanych”, patriotyzmie i woli pojednania interesu ogółu narodu z potrzebami poszczególnych jego członków. Jednakże rzeczywiste przedkładanie dobra państwa nad interesem dynastycznym zaczął być widoczny w polityce króla Filipa V dopiero w latach 30. Wówczas zaczęto odwoływać się do idei miłowania ojczyzny i tworzyć zręby ideologii wczesnego nacjonalizmu hiszpańskiego⁵³¹. Jednakże ani propaganda dworska, ani reformy ustrojowo-administracyjne zmierzające do centralizacji państwa nie spowodowały konsolidacji społeczeństwa w jeden naród hiszpański. Pomimo narzucenia języka hiszpańskiego (kastyljskiego) jako urzędowego, w wielu regionach podkreślano wciąż swoją odrębność kulturową. W szczególności uwaga ta dotyczy Katalonii i w nieco mniejszym stopniu pozostałych terytoriów wchodzących w skład Korony Aragonii, największych ofiar administracyjnych zaszytych zmian ustrojowych, bo przecież pozbawionych dotychczasowej, całkiem szerokiej wewnętrznej autonomii

⁵³⁰ Por. J. Beneyto Pérez, *Las Autonomías...*, s. 217–218.

⁵³¹ Por. A. Morales Moya, dz. cyt., s. 217–221.

strukturalno-politycznej. Choć w odniesieniu do epoki nie można jeszcze mówić o wykształceniu tożsamości narodowej, to przypuszczalnie abolicja instytucjonalnych odrębności dawnych królestw aragońskich obudziła w wielu miejscach poczucie lokalnej wspólnoty. Bez wątplenia przyczyniło się do tego także poszerzenie kastylijskich przywilejów handlowych na całe państwo, co w efekcie spowodowało gwałtowny rozwój ekonomiczny Barcelony i terenów położonych w jej najbliższym sąsiedztwie⁵³². Okoliczność ta także zaczęła wyróżniać północno-wschodni region Hiszpanii spośród pozostałych. Jednakże nie tylko sama Katalonia zyskała gospodarczo na reformach ustrojowo-administracyjnych, gdyż jak zauważa cytowany już wielokrotnie Henry Kamen: „Rząd Filipa V, zaczynając wszystko od nowa, zdołał, dzięki sprawnej machinie biurokratycznej zorganizowanej przy pomocy Francuzów, uzyskać znaczny wzrost przychodów z podatków, i to pobieranych przede wszystkim z miejscowych, a nie zamorskich źródeł. W połowie XVIII wieku Hiszpania stała się w związku z tym rzadko spotykanym przykładem mocarstwa czerpiącego swoją siłę nie z zamorskiego imperium, lecz z dochodów wewnętrznych”⁵³³. Oczywiście bardzo wątpliwe jest, by król Filip V z góry założył przeprowadzenie tak gruntownej reformacji państwa, ale zbieg okoliczności spowodował, że *Nueva Planta* położyła grunt pod odbudowę gospodarczą państwa.

Nie wszystkie innowacje prawnoustrojowe wprowadzone dekretemi *Nueva Planta* były udane i przetrwały dłużej. Niektóre były zbyt radykalne jak na owe czasy, inne z kolei okazały się nieadekwatne do wkomponowania w zastany ustrój hiszpański, jeszcze inne były zwyczajnie nieudane w swojej istocie. Z pewnością reforma ustrojowo-administracyjna za panowania króla Filipa V była niepełna i nieskończona. System zarządzania państwem przypominał ogromny plac budowy, gdzie architekci posiadali plan zaczerpnięty z innej konstrukcji (francuskiej), ale budowali metodą prób i błędów, choć z pewnością nie można im odmówić rozmachu i odwagi w projektowaniu przyszłego gmachu administracji państwowej. Po 1724 r. i abdykacji króla, a później jego powrocie na tron, wobec śmierci syna Ludwika, zapął reformatorski dwór wyraźnie osłabł. Niemniej jednak *Nueva Planta* stworzyła wyraźne i trwałe podwa-

---

⁵³² O rozwoju gospodarczym regionu w XVIII w. patrz: C. Martínez Shaw, *La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión*, w: *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*, ed. R. Fernández Díaz, Barcelona 1985, s. 67–97.

⁵³³ H. Kamen, *Imperium...*, s. 465.

liny pod ustrój monarchii absolutnej w stylu burbońskim, ale już w odmianie hiszpańskiej, a nie francuskiej, jak w pierwowzorze.

Reforma państwa zasadzała się na dwóch zasadniczych fundamentach: racjonalizacji i efektywności⁵³⁴. Administracja państwowa miała się stać skuteczna w działaniu, odcinając się od dotychczasowej powolności i zawitości w pracach tradycyjnych rad, trudnych do koordynowania ciał kolegialnych o skomplikowanej strukturze i nieefektywnej działalności. Początek centralizacji państwa w celu usprawnienia jego działań administracyjnych, wyniesienie postaci króla na pierwszy plan jako motoru napędowego polityki państwowej czy utworzenie intendentur, choć w tym przypadku początkowo pomysł mógł się wydawać chybiony, nie były celami samymi w sobie, a jedynie narzędziami do modernizacji ustroju administracyjnego państwa. Z perspektywy czasu doskonale wykazały to nieustanne przekształcenia instytucji intendentów i prace nad aparatem skarbowym państwa, dokonane już po śmierci króla Filipa V. Znaczenie urzędu intendentów w drugiej połowie XVIII w. stało się bez wątpienia pierwszoplanowe w systemie ustrojowo-administracyjnym państwa. Następcy pierwszego Burbona chcieli konsolidować instytucje utworzone przez króla Filipa V – szczególnie w zakresie regulacji stosunków z Kościołem oraz relacji między władzą centralną a lokalnymi ośrodkami municypalnymi, pogłębiając w ten sposób zasięg i efektywność władzy absolutnej. Doprowadziło to w konsekwencji do wykrystalizowania się modelowej monarchii absolutnej w stylu oświeconym w czasach panowania króla Karola III, która z pewnością nie osiągnęłaby takiego kształtu, gdyby nie ogromny trud włożony przez dwór króla Filipa V w zbudowanie solidnych podstaw prawnoustrojowych.

Jednocześnie historiografia hiszpańska stoi na stanowisku, że implementacja absolutyzmu burbońskiego oraz późniejsze reformy w duchu oświeceniowym przyczyniły się do wykształcenia, tak pożądanego przez centralistów, poczucia narodowego Hiszpanów⁵³⁵. Dodatkowo wzmocnienie władzy króla i powołanie zależnej od niego Rady Gabinetu usprawniło system rządzenia państwem, co przyczyniło się do ułatwienia wprowadzania ewentualnych późniejszych reform. Niektórzy badacze epoki stoją na dość dyskusyjnym stanowisku, że to właśnie Filip V był pierwszym prawdziwym królem Hiszpanii, a nie jedynie królem Kastylii i hrabią Barce-

⁵³⁴ M.Á. Pérez Samper, dz. cyt., s. 140.

⁵³⁵ J.P. Fusi Aizpúrua, *España. La evolución de la identidad nacional*, Madrid 2000, s. 130.

lony⁵³⁶. Absolutyzm w wersji hiszpańskiej przyniósł państwu upragniony komfort w dziedzinie legislacji, upraszczając procedurę wydawania aktów normatywnych o charakterze państwowym. Stanowiło to pozytywny impuls umożliwiający dostosowanie rozwiązań prawno-ustrojowych do panujących w wiodących imperiach epoki, które to działania w okresie istnienia archaicznych rad były niemalże sparaliżowane.

Paradoksalnie przeszczepienie na Półwysep Iberyjski scentralizowanego ustroju absolutnego wzorowanego na francuskim państwie króla Ludwika XIV, który zastąpił archaiczny hiszpański system polisynodialny doby panowania habsburskiego, zbiegło się w czasie z podjęciem odwrotnego kierunku (choć o nieco innej organizacji) po drugiej stronie Pirenejów. Po śmierci Króla Słońce w 1715 r. regent Królestwa Francji Filip II Burbon-Orleański, rządzący w imieniu nieletniego Ludwika XV, wprowadził administracyjny system polisynodialny na terenie całej Francji, tworząc siedem kolegialnych rad złożonych z możliwych, które miały zastąpić dotychczasowy system intendentów i sekretarzy. Reforma francuska okazała się katastrofalna w skutkach i wobec nieudolności administracyjnej nowego ustroju szybko przywrócono dawne urządzenia⁵³⁷. W ten sposób po obu stronach Pirenejów rządili Burbonowie w sposób absolutny, oba państwa charakteryzował podobny ustrój administracji, ostatecznie grzebiąc idee polisynodii w administracji publicznej. Pierwszy krok w stronę utworzenia nowoczesnego państwa, niezbędnego dla odbudowy Imperium Hiszpańskiego na arenie międzynarodowej, został zrobiony⁵³⁸, stając się potencjalnym pozytywnym intronizacji króla Filipa V i zakończenia wojny sukcesyjnej w długofalowej perspektywie dla Hiszpanii.

⁵³⁶ Taki pogląd wyraził J.H. Elliot, *Imperial...*, s. 377, a powtórzył J. Beneyto Pérez, *Las Autonomías...*, s. 253. Wydaje się on jednak chybiony, choćby z tego względu, że w dobie habsburskiej najważniejsze organy administracyjne dla poszczególnych ogniw spajających się w jedną całość jako Imperium Hiszpańskie, czyli rady, działały przy dworze królewskim, więc możemy mówić o pewnego rodzaju władzy i administracji centralnej, oczywiście w zakresie federacyjnym, ale jednak ogólnopaństwowej.

⁵³⁷ Ostatecznie ustrój polisynodialny na rzecz przywrócenia ministrów i sekretarzy stanu został zniesiony we Francji w 1723 r. Por. J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, wyd. IV, Wrocław 1999, s. 263–264.

⁵³⁸ Spotkać można opinie, że *Nueva Planta* powinna być traktowana właśnie jako wykonanie pierwszego kroku w stronę zbudowania nowej administracji hiszpańskiej, kontynuowanej później przez następców króla Filipa V, w odróżnieniu od tradycyjnego odbioru dekretów jako wyłącznie próby narzucenia kastylijskiego ustroju prawno-administracyjnego Koronie Aragonii – procesu zamkniętego i zakończonego sukcesem. Por. J. Morales Arrizabalaga, *La Nueva Planta...*, s. 368.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne i archiwalne:

Archivo Histórico Nacional (Madryt)

- Consejos, leg. 18190; lib. 7990; lib. 11113; Estado, leg. 320–1; leg. 3148; Inquisición, leg. 3697; Osuna, leg. 3117.

Biblioteca Central Militar (Madryt):

- IV-6457(27).

Biblioteca Nacional Española (Madryt):

- Mss/905.

Archivo General de Indias (Sewilla):

- Indiferente General, 542; 829.

Archivo General de Simancas:

- Gracia y Justicia, leg. 134; leg. 816; Guerra, serie 21, leg. 2355; Dirección General del Tesoro, Inv. 24, leg. 648; Inv. 39, leg. 2.

Źródła drukowane

- *Autos Acordados*, t. I–III, Joaquín Ibarra, Madrid 1775.
- Blancas J., *Comentarios de las cosas de Aragón*, trad. M. Hernández, Diputación Provincial, Zaragoza 1878.
- Bodin J., *Sześć ksiąg o Rzeczypospolitej*, przetł. R. Bierzanek, Z. Izdebski, J. Wróblewski, PWN, Warszawa 1958.
- Castillo de Bobadilla J., *Política para Corregidores y señores de vasallos en tiempos de paz y guerra, y para Jueces Eclesiásticos y Seglares, y de Sacas, Aduanas, y de Residencias, y sus Oficiales y para Regidores, y Abogados; y del valor de los Corregimientos, y Gobiernos Realengos, y de las Órdenes*, Luis Sánchez, Madrid 1597.
- Colón y Larriateguá F., *Juzgados militares de España y sus Indias*, t. II, Viuda de Ibarra, Hijos y Compañía, Madrid 1787.

- *Constitutions y altres drets de Catalunya, compilats en virtut del Capítol de Cort LXXXII*, Casa de Joan Pau Martí y Joseph Llopis Estampers, Barcelona 1704.
- Coxe W., *Memoirs of the Kings of Spain of the House of Bourbon from the accession of Philip V to the death of Charles III. 1700 to 1788*, wyd. 2, vol. I–V, Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, Paternoster-Row, London 1815.
- de Cabrera J., *Crisis política. Determina el más florido imperio y la mejor institución de príncipes y ministros*, Eusebio Fernández de Huerta, Madrid 1719.
- de Díos S., *Fuentes para el estudio del Consejo Real de Castilla*, Diputación de Salamanca, Salamanca 1986.
- De la Ripia J., *Práctica de la administración y cobranza de las Rentas Reales y visita de los ministros que se ocupan de ellas*, t. I, Antonio Ulloa, Madrid 1795.
- Echard L., *Dykcyonarzyk geograficzny czyli opisanie Królestw, Prowincyi, Miast, Biskupstw, Xięstw, Hrabstw, Margrabstw, Portów, Fortec y innych mieysc znaczniejszych w czterech częściach świata*, t. II, Piotr Dufour, Warszawa 1782.
- *El libro de las Leyes del siglo XVIII*, ed. S.M. Coronas González, t. I–VI, Boletín Oficial del Estado – Centro de Estudios Constitucionales, Madrid 1996.
- Fernández de Mesa T.M., *Arte histórica y legal de conocer la fuerza y usos de los derechos nacional y romano en España*, t. I, Imprenta de la Viuda de Geronimo Conejos, Valencia 1747.
- FitzJames J., Duke of Berwick, *Memoirs*, vol. I–II, T. Cadell, London 1779.
- "Gaceta de Madrid" 1713, núm. 46.
- Grotius H., *O prawie wojny i pokoju*, przeł. R. Bierzanek, PWN, Warszawa 1957.
- *Konsulat Morski według wydania barcelońskiego z roku 1494*, przeł. i opr. K. Libera, PWN, Warszawa 1957.
- *Las Capitulaciones de Santa Fe*, introd. M. Molina Martínez, Diputación Provincial, Granada 1989.
- *Las Siete Partidas*, glos. G. López, t. III, Andrea de Portonariis, Salamanca 1555.

- López de Mendoza y Pons A., conde de Robres, *Historia de las guerras civiles de España desde la muerte del Señor Carlos II, que sucedió en 1.º de noviembre de 1700, en ocho libros por los mismos años regulados hasta el de 1708*, Diputación Provincial, Zaragoza 1882.
- Martínez Salazar A., *Colección de memorias y noticias del gobierno general y político del Consejo*, Oficina de D. Antonio Sanz, Madrid 1764.
- *Novísima Recopilación de las leyes de España*, t. I–VI, Madrid 1805–1807.
- *Novissima Recopilación de las Leyes de el Reino de Navarra*, t. I, Joseph Joachin Martínez, Pamplona 1735.
- *Nueva Planta de la Real Audiencia del Principado de Cataluña*, Eulalia Piferrer, Barcelona 1716.
- *Ordenanza de 4 de julio de 1718 para el establecimiento e instrucción de intendentes y para Tesoro General, Pagadores y Contadores de los Exercitos y Provincias*, Juan de Aristia, Madrid 1720.
- *Ordenanzas e instrucciones generales, formadas de Real Orden, de lo que se debe observar por los Intendentes y demás Ministros de Marina y dependientes del Ministerio de ella, segun lo respectivé al empleo y encargo de cada uno, para la mejor administracion de la Real Hazienda y cuenta y razon de ella*, Juan de Peralta, Cádiz 1736.
- *Pedimiento del Fiscal General Don Melchor de Macanaz sobre Abusos de la Dataría; provisión de Beneficios; pensiones; coadjutorías; dispensas matrimoniales; espólios y vacantes; sobre el Nuncio; derechos de los Tribunales eclesiásticos; jucios posesorios y otros asuntos gravísimos*, Diputación Provincial, Córdoba 1841.
- [Pío de Saboya y Moura F.], Marques de Castel Rodrigo, *Edicto que explica la división y confines de los doze corregimientos del Principado de Cataluña y distrito del Valle de Arán*, Ioseph Texidó, Barcelona 1719.
- Portugués J.A., *Colección General de las Ordenanzas Militares*, t. I–X, Antonio Marin, Madrid 1764.
- *Prawo salickie podług textu rękopisu Biblioteki Głównej Warszawskiej*, wyd. R. Huba, Drukarnia Gazety Polskiej, Warszawa 1867.
- Santayana Bustillo L. de, *Gobierno político de los pueblos de España, y el Corregidor, Alcalde y Juez en ellos*, Francisco Moreno, Zaragoza 1742.

- *Testamento de Carlos II*, introducción A. Dominguez Ortiz, Editora Nacional, Madrid 1982.
- Tocqueville A. de, *Dawne rządy i rewolucja*, przeł. W.M. Kozłowski, De Agostini, Warszawa 2003.
- Villa A.R., *Wyprawa na Węgry Bernarda Aldany jenerała kawaleryi hiszpańskiej w latach 1548–1566*, przeł. F. Różański, Redakcja „Przełądu Polskiego”, Kraków 1882.
- Vives y Cebriá P.N., *Traducción al Castellano de los usages y demás derechos de Cataluña, que no están derogados o no son notoriamente inútiles*, ed. II, t. I–II, Librería de Emilio Font – Librería del Plus Ultra, Madrid – Barcelona 1861–1862.
- Vizcaíno Pérez V., *Tratado de la jurisdicción ordinaria para dirección y guía del los Alcaldes de los pueblos de España*, Imprenta Real, Madrid 1802.

Akty prawne

- Real Decreto de 17 de julio de 1691 y 6 de marzo de 1701, *Nueva planta del Consejo con el número de veinte Ministros y su Presidente ó Gobernador*.
- Real Decreto de 2 de octubre de 1706, *Reduciendo a una las dos Secretarías del Consejo de Guerra*.
- Real Decreto de 29 de junio de 1707, *Derogación de los Fueros de Aragón y Valencia; y su reducción a las leyes y gobierno de Castilla*.
- Real Decreto de 29 de Junio y Real Cédula de 7 de Septiembre, *Gobierno de las Audiencias de Aragón y Valencia conforme al de las Chancillerías de Valladolid y Granada y conservación de las Jurisdicciones eclesiástica y secular en los dos Reynos*.
- Real Decreto de 29 de julio de 1707, *Subsistencia de los fueros y privilegios de los buenos vasallos de Aragón y Valencia; y gobierno de estos Reynos uniforme al de Castilla*.
- Real Decreto de 3 de abril de 1711, *Establecimiento de un nuevo gobierno en Aragón y planta interina de su Real Audiencia en Zaragoza*.
- Real Decreto de 14 de septiembre de 1711, *Aumento de una Sala civil en la Audiencia de Zaragoza y formación de esta según la planta de Sevilla*.

- Real Decreto de 10 de noviembre de 1713 *para la nueva reforma de los Consejos de Castilla, Hacienda e Indias.*
- Real Decreto de 30 de noviembre de 1714, *Nueva planta de las Secretarías del Despacho y establecimiento de un Consejo de Gabinete y un Intendente universal de la Hacienda.*
- Real Decreto de 26 de mayo de 1715, *Conocimiento de los negocios de Real Hacienda por los Superintendentes y Subdelegados de ella, con apelación a su Consejo, e inhibición de los demas Tribunales.*
- Real Decreto de 9 de junio de 1715, *Reducción del Consejo á su antigua planta, con varias declaraciones sobre el número de Ministros y forma de se despacho.*
- Real Decreto de 9 de junio de 1715, *Restitución de la Cámara de Castilla á su primer estado: número, asiento y salarios de sus Ministros y Secretarios y destino de sus efectos a la Real Hacienda.*
- Real Decreto de 9 de junio de 1715, *Establecimiento de dos Fiscales en el Consejo, uno para los negocios civiles, y otro para los criminales.*
- Real Decreto de 22 de junio de 1715, *Nueva planta de la Sala de Corte y sus Ministros.*
- Real Decreto de 28 de noviembre de 1715, *Establecimiento y planta de la Real Audiencia de Mallorca.*
- Real Decreto de 16 de enero de 1716, *Establecimiento de nueva planta de la Real Audiencia de Cataluña.*
- Real Decreto de 20 de enero de 1717, *Nueva Planta del Consejo de Indias.*
- Real Decreto de 30 de julio de 1717, *Formación de la Real Audiencia de Asturias a similitud de la de Galicia.*
- Real Decreto de 24 de noviembre de 1717, *Nueva planta de la Real Audiencia del Reyno de Zerdeña establecida por su Magestad.*
- Ley de 15 de julio de 1707, *Agregación al Consejo y Cámara de Castilla de todos los negocios correspondientes al Consejo extinguido de Aragón.*
- Ley de 10 de mayo de 1713, *Nuevo reglameto sobre la sucesión en estos Reynos.*
- Ley de 3 de julio de 1717, *Conocimiento que deben tomar los Ministros de Consejo Superintendentes de Partidos de quanto ocurre en ellos digno de practicarse o precaverse.*

- Ley de 18 de enero de 1721, *Provisión de Oficiales de las Secretarías del Despacho y su remoción.*
- Real Cédula de 27 de mayo de 1717, *Creación del Virreinato del Nuevo Reino de Granada.*
- Real Cédula de 30 de julio de 1717, *Formación de la Real Audiencia de Asturias a similitud de la de Galicia.*
- Reales Cédulas de 17 de agosto de 1717 y 19 de julio de 1718, *Erección y fundación de la Universidad de Cervera.*
- Real Cédula de 3 de julio de 1718, *Incorporando a la Sala de Gobierno del Consejo de Hacienda la de Justicia, Millones y Tribunal de Cuentas.*
- Real Cédula de 15 de julio de 1718, *Fuero y Jurisdicción privativa para el conocimiento en las causas civiles y criminales de individuos de las Guardias de Infantería Española y Walona.*
- Real Órden de 23 de julio de 1691, *Instrucciones que han de observar los Superintendentes de las Rentas Reales de las provincias del Reyno en la administración y cobranza de ellas.*
- Real Órden de 26 de julio de 1718, *Lista de Intendentes, Contadores y Pagadores de Ejércitos y Provincias.*
- Reales Ordenanzas de Medina y Provisión del Consejo de 5 de Febrero de 1507, *Audiencia del Juez de Vizcaya en las Chancillería de Valladolid y suplicación de sus sentencias en Sala de Oidores.*
- Real Ordenanza de 10 de abril de 1702 ("*de Flandres*").
- Real Ordenanza de 28 de septiembre de 1704.
- Real Ordenanza de 4 de julio de 1718, *Establecimiento e instrucción de intendentes y para Tesoro General, Pagadores y Contadores de los Ejércitos y Provincias.*
- Real Resolución de 15 de septiembre de 1711, *Declaración de dudas acerca de la planta de la Audiencia de Aragón establecida por las leyes precedentes.*
- Real Resolución de 16 de mayo y 11 de junio de 1716, *Reducción de la Chancillería de Valencia a Audiencia conforme a la de Aragón y conclusión de los pleytos en ella, con reserva de los recursos de segunda suplicación al Consejo.*
- Real Resolución de 11 de diciembre de 1717 *sobre diez y seis dudas propuestas por la Real Audiencia de Mallorca de resultas de su establecimiento.*

- Real Resolución de 6 de Septiembre de 1718, *Nuevos puntos resueltos respectivos a la planta de la Audiencia de Mallorca*.
- Real Instrucción de 16 de octubre de 1704.
- Real Instrucción de 1 de enero de 1714, *Obligaciones, facultades y sueldos de los Capitanes Generales de Provincia*.
- Petición 91 de 1523 y petición 125 de 1528, *Prohibición a los Ministros del Consejo y Audiencias, y Oficiales de la Corte de tener dos oficios incompatibles, y diversos salarios por ellos*.

Monografie zwarte

- Albareda Salvadó J., *“El Cas dels Catalans” la conducta dels aliats arm la guerra de successió (1705–1742)*, Fundació Noguera, Barcelona 2005.
- Albareda Salvadó J., *La Guerra de Sucesión de España (1700–1714)*, Crítica, Barcelona 2010.
- Albareda Salvadó J. (ed.), *El declive de la monarquía y del imperio español. Los tratados de Utrecht (1713–1714)*, Crítica, Barcelona 2015.
- Andújar Castillo F., *Consejo y consejeros de Guerra en el siglo XVIII*, Universidad de Granada, Granada 1996.
- Andújar Castillo F., *La Corte y los militares en el siglo XVIII*, Real Sociedad Económica de Amigos del País, Valencia 2001.
- Andújar Castillo F., *Los militares en la España del siglo XVIII. Un estudio social*, Universidad de Granada, Granada 1991.
- Artola Gallego M., *La Monarquía de España*, Alianza, Madrid 1999.
- Ayala F., *El pensamiento vivo de Saavedra Fajardo. Estudio y selecciones de las Empresas políticas*, Barcelona 2001.
- Balcells A., *Breve historia del nacionalismo catalán*, Alianza, Madrid 2004.
- Baltar Rodríguez J.F., *Las juntas de gobierno en la Monarquía Hispánica (siglos XVI–XVII)*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid 1998.
- Barrios Pintado F., *El Consejo de Estado de la Monarquía Española (1521–1812). Estudio histórico-jurídico*, Consejo de Estado, Madrid 1984.
- Baszkiewicz J., *Historia Francji*, wyd. IV, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1999.

- Baszkiewicz J., *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Arche, Gdańsk 2002.
- Baszkiewicz J., Ryszka F., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, PWN, Warszawa 1970.
- Becker J., Rivas Groot J.M., *El Nuevo Reino de Granada en el siglo XVIII*, Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, Madrid 1921.
- Beneyto Pérez J., *Historia de la administración española e hispano-americana*, Aguilar, Madrid 1958.
- Beneyto Pérez J., *Las Autonomías. El poder regional en España, Siglo XXI*, Madrid 1980.
- Bermejo Cabrero J.L., *Derecho y administración pública en la España del Antiguo Régimen*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 1985.
- Bermejo Cabrero J.L., *Organización hacendística de los Austrias a los Borbones: Consejos, Juntas y Superintendencias*, Boletín Oficial del Estado, Madrid 2016.
- Burke P., *Fabrykacja Ludwika XIV*, przeł. M. Szczubiałka, R. Pucek, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2011.
- Cabrera Bosch M.I., *El Consejo de Castilla y la ley*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 1993.
- Capel Martínez R.M., Cepeda Gómez J., *El siglo de las luces. Política y sociedad*, Síntesis, Madrid 2006.
- Castellano J.L., *Gobierno y poder en la España del siglo XVIII*, Universidad de Granada, Granada 2006.
- Ceballos-Escalera y Gila A., *El Admirantazgo General de España e Indias en la Edad Moderna*, Palafox & Pezuela, Madrid 2012.
- Cebreiro Núñez J.I., *La administración periférica provincial: orígenes y evolución al final del Antiguo Régimen*, Instituto Nacional de Administración Pública, Madrid 2017.
- Cebreiro Núñez J.I., *Los orígenes de la división provincial en España*, Instituto Nacional de Administración Pública, Madrid 2012.
- Clavero Salvador B., *Sevilla, Concejo y Audiencia: invitación a sus Ordenanzas de Justicia*, Guadalquivir, Sevilla 1995.
- *Colección de Cortes de los antiguos reinos de España*, Real Academia de la Historia, Madrid 1855.

- Coronas González S.M., *Ilustración y Derecho. Los fiscales del Consejo de Castilla en el siglo XVIII*, Ministerio de Administraciones Públicas, Madrid 1992.
- Coronas González S.M., *Los juramentos forales y constitucionales de Felipe V en los Reinos de España (1700–1702)*, Boletín Oficial del Estado, Madrid 2017.
- Cos-Gayón F., *Historia de la administración pública de España*, José Villetti, Madrid 1851.
- Crespo Solana A., *La Casa de la Contratación y la Intendencia General de Marina en Cádiz (1717–1730)*, Universidad de Cádiz, Cádiz 1996.
- Dankowski M.Z., *Kryzys konstytucyjny w Hiszpanii początku XXI w. Szkice prawnoustrojowe: geneza – rozwój – perspektywy*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit – Jagielloński Instytut Wydawniczy, Toruń 2021.
- De Castro Monsalve C., *A la sombra de Felipe V. José de Grimaldo, ministro responsable*, Marcial Pons, Madrid 2004.
- Domínguez Ortíz A., *Sociedad y Estado en el siglo XVIII español*, Ariel, Barcelona 1988.
- Dubet A., *Un estadista francés en la España de los Borbones. Jean Orry y las primeras reformas de Felipe V (1701–1706)*, Biblioteca Nueva, Madrid 2008.
- Eakin M.C., *Historia Ameryki Łacińskiej. Zderzenie kultur*, przeł. B. Gutowska-Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Eissa-Barroso F.A., *The Spanish Monarchy and the Creation of the Viceroyalty of New Granada (1717–1739)*, Koninklijke Brill, Leiden 2017.
- Escudero López J.A., *Felipe II: el rey en el despacho*, Boletín Oficial del Estado, Madrid 2019.
- Escudero López J.A., *Los orígenes del Consejo de Ministros en España. La Junta Suprema de Estado*, vol. I–II, Editora Nacional, Madrid 1979.
- Elliott J.H., *España, Europa y el mundo de ultramar (1500–1800)*, trad. M. Balcels, J.C. Bayo, Taurus, Madrid 2009.
- Elliott J.H., *Imperial Spain 1469–1716*, Penguin Books, London 1988.
- Escriche J., *Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia*, t. I, Eduardo Cuesta, Madrid 1874.

- Estepa Díez C., *Las behetrías castellanas*, Junta de Castilla y León, Valladolid 2003.
- Fernández Álvarez M., *Felipe II y su tiempo*, Espasa – Calpe, Madrid 1998.
- Fernández Vega L., *La Real Audiencia de Galicia órgano de gobierno del Antiguo Régimen (1480–1808)*, Diputación Provincial, La Coruña 1982.
- Furió A., *Història del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim, Valencia 1995.
- Fusi Aizpúrua J.P., *España. La evolución de la identidad nacional*, Temas de Hoy, Madrid 2000.
- Gamboa Montejano M.C., Gutiérrez Sánchez C.M., *Inmunidad parlamentaria y/o fuero constitucional de los legisladores*, Dirección General de Servicios de Documentación, Información y Análisis, México DF 2011.
- García Marín J.M., *La reconstrucción de la Administración territorial y local*, Instituto Nacional de Administración Pública, Madrid 1987.
- García Rubio F., *Evolución histórica del espacio comarcal*, Dykinson, Madrid 2007.
- Gay Escoda J.M., *El corregidor a Catalunya*, Marcial Pons, Madrid 1997.
- Giménez López E., *Militares en Valencia (1707–1808): los instrumentos del poder borbónico entre la Nueva Planta y la crisis del Antiguo Régimen*, Diputación de Alicante, Alicante 1990.
- González Alonso B., *El Corregidor castellano (1348–1808)*, Instituto de Estudios Administrativos, Madrid 1970.
- Górski G., *Historia administracji*, Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, Toruń 2011.
- Górski G., *Historia ustrojów państw*, Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, Toruń 2010.
- Grodecki R., *Początki immunitetu w Polsce*, Kasa im. Rektora J. Mianowskiego, Lwów 1930.
- Hanotin G., *Jean Orry. Un homme des finances royales entre France et Espagne*, Universidad de Córdoba, Córdoba 2009.
- Heywood A., *Teoria polityki. Wprowadzenie*, red. T. Żyro, przeł. M. Jasiński, B. Maliszewska, D. Stasiak, PWN, Warszawa 2009.

- Huet J.M., *Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia*, Madrid 1867.
- Huici Goñi M.P., *La Cámara de Comptos de Navarra en los siglos XVI y XVII*, nakład wł. aut., Pamplona 1996.
- Huici Goñi M.P., *La Cámara de Comptos de Navarra entre 1700 y 1836*, nakład wł. aut., Pamplona 1999.
- Huici Goñi M.P., *Las Cortes de Navarra durante la Edad Moderna*, Universidad de Navarra – Institución Príncipe de Viana – Rialp, Madrid 1963.
- Jiménez Estrella A., *Poder, ejército y gobierno en el siglo XVI. La Capitanía General del Reino de Granada y sus agentes*, Universidad de Granada, Granada 2004.
- Kamen H., *Felipe V. El rey que reinó dos veces*, przeł. E. Vilà Palomas, Temas de Hoy, Madrid 2000.
- Kamen H., *Imperium Hiszpańskie. Dzieje rozkwitu i upadku*, przeł. T. Prochenka, Bellona, Warszawa 2008.
- Kamen H., *Inkwizycja hiszpańska*, przeł. K. Bażyńska-Chojnacka, P. Chojnacki, PIW, Warszawa 2005.
- Kamen H., *Philip of Spain*, Yale University Press, Yale 1999.
- Kantor R., „Rota Hiszpańska”. *Struktura i działalność Trybunału Roty Nuncjatury Apostolskiej w Hiszpanii (studium historyczno-prawne)*, Biblos, Tarnów 2013.
- Kieniewicz J., *Hiszpania w zwierciadle polskim*, Novus Orbis, Gdańsk 2001.
- Lalinde Abadía J., *La institución virreinal en Cataluña (1471–1716)*, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, Barcelona 1964.
- Lelewel J., *Historyczna paralela Hiszpanii z Polską w XVI, XVII, XVIII wieku*, przygot. J. Kieniewicz, przeł. M. Kudła, DiG – OBTA UW, Warszawa 2006.
- López Nevot J.A., *Manual de historia del derecho*, Comares, Granada 2018.
- Lynch J., *Spanish Colonial Administration, 1782–1810. The Intendant System in the Viceroyalty of the Rio de la Plata*, Univeristy of London, London 1958.
- Lynn J.A., *Wojny Ludwika XIV 1667–1714*, przeł. W. Brillowski, Napoleon V, Oświęcim 2017.

- Ławniczak A., *Geneza konstytucji*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2015.
- Maciejewski T., *Historia powszechna ustroju i prawa*, C.H. Beck, Warszawa 2001.
- Magdziarz W.S., *Ludwik XIV*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 1991.
- Magdziarz W.S., *Uwodziciele władzy. Geneza i organizacja dworu Ludwika XIV*, PWN, Warszawa 2013.
- Martínez-Radio Garrido E.C., *La organización de las milicias de Asturias bajo el reinado de Felipe V y el Regimiento Provincial de Oviedo*, Ministerio de Defensa, Madrid 2013.
- Menéndez González A., *La Real Audiencia de Asturias, 1718–1854*, KRK, Oviedo 2011.
- Mercader J., *El Valle de Arán, la Nueva Planta y la invasión anglo-francesa de 1719*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Zaragoza 1952.
- Miłkowski T., Machcewicz P., *Historia Hiszpanii*, wyd. III, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław 2009.
- Moranchel Pocater M., *El Consejo de Indias y su relación con la vía reservada en el reinado de Felipe V*, Universidad Complutense, Madrid 2012 (niepublikowana rozprawa doktorska).
- Morales Arrizabalaga J., *La derogación de los fueros de Aragón (1707–1711)*, Diputación Provisional, Huesca 1986.
- Morales Moya A. (ed.), *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*, Cátedra, Madrid 2014.
- Morazzani de Pérez Enciso G., *La intendencia en España y América*, Universidad Central de Venezuela, Caracas 1966.
- Navarro García L., *Intendencias en Indias*, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, Sevilla 1959.
- Notario López I. i I., *Hiszpańskie Tercios 1536–1704*, przeł. P. Szadkowski, Napoleon V, Oświęcim 2016.
- Parker G., *Filip II*, przeł. I. Szymańska, PIW, Warszawa 1985.
- Parry J.H., *Morskie imperium Hiszpanii*, przeł. S. Bławat, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1983.
- Pérez Álvarez M.B., *Aragón durante la Guerra de Sucesión*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza 2010.

- Pérez Aparicio C., *De l'alçament maulet al triomf botifler*, Tres i Quatre, Valencia 1981.
- Pérez-Bustamante R., *Historia de las instituciones públicas de España*, Universidad Complutense, Madrid 1995.
- Pérez Samper M.Á., *La España del Siglo de las Luces*, Ariel, Barcelona 2000.
- Planas Roselló A., *Legislación Histórica Mallorquina: Época medieval y moderna*, Boletín Oficial del Estado, Madrid 2018.
- Polo Martín R.M., *Consejos y consultas. La consulta como instrumento de gobierno en la Monarquía hispánica del Antiguo Régimen. Un estudio jurídico–institucional, con especial referencia al Consejo de Castilla*, Fundación BBVA, Bilbao 2018.
- Prats i Cuevas J., *La Universidad de Cervera en el siglo XVIII*, Universitat de Barcelona – Estudi General de Lleida, Lleida 1987 (niepublikowana rozprawa doktorska).
- Precioso Izquierdo F., *Melchor Macanaz, la derrota de un héroe. Poder político y movilidad familiar en la España moderna*, Cátedra, Madrid 2017.
- Puy Muñoz F., *Las ideas jurídicas en la España del siglo XVIII (1700–1760)*, Universidad de Granada, Granada 1962.
- Rabasco Valdés J.M., *El Real y Supremo Consejo de Flandes y de Borgoña (1419–1702)*, Universidad de Granada, Granada 1981 (niepublikowana rozprawa doktorska).
- Rodríguez Besné J.R., *El Consejo de la Suprema Inquisición. Perfil jurídico de una Institución*, Editorial Complutense, Madrid 2000.
- Ruiz Robledo A., *El Estado autonómico*, Centro de Estudios Municipales y de Cooperación, Granada 1989.
- San Martino de Dromi L., *Constitución Indiana de Carlos III. La Real Ordenanza de Intendentes de 1782*, Ciudad Argentina, Buenos Aires 1999.
- Sánchez Belén J.A., *La política fiscal en Castilla durante el reinado de Carlos II, Siglo XXI de España*, Madrid 1996.
- Sánchez Marcos F., *Cataluña y el Gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652–1679). El papel de Don Juan de Austria en las relaciones entre Cataluña y el Gobierno central*, Universitat de Barcelona, Barcelona 1983.

- Serrano E. (ed.), *Felipe V y su tiempo. Congreso Intenacional*, t. I–II, Institución Fernando el Católico, Zaragoza 2004.
- Skowron R., *Pax i Mars. Polsko-hiszpańskie relacje polityczne w latach 1632–1648*, Uniwersytet Śląski /Historia Jagellonica, Kraków 2013.
- Solé i Cot S., *El Gobierno del Principado de Cataluña por el Capitán General y la Real Audiencia – el Real Acuerdo – bajo el régimen de Nueva Planta (1716–1808). Una aportación al estudio del procedimiento gubernativo a finales del Antiguo Régimen*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2008.
- Tomkiewicz W., *Więźń kardynała*, Rój, Warszawa 1939.
- Tuñón de Lara M., Valdeón Baroque J., Domínguez Ortiz A., *Historia Hiszpanii*, przeł. S. Jędrusiak, wyd. II, Universitas, Kraków 2007.
- Ucelay-Da Cal E., *Breve historia del separatismo catalán*, Ediciones B, Barcelona 2018.
- Vila i Dinarès P., *La divisió territorial de Catalunya*, Seix Barral, Barcelona 1977.
- Villamarín Gómez S., *La Generalitat valenciana en el XVIII. Una pervivencia foral tras la Nueva Planta*, Universitat de València, Valencia 2005.

Artykuły

- Albareda Salvadó J., *Los tratados de Utrecht – Rastatt y España: ceder lo mínimo para conservar lo principal*, w: ed. J. Albareda Salvadó (ed.), *El declive de la monarquía y del imperio español. Los tratados de Utrecht (1713–1714)*, Crítica, Barcelona 2015.
- Alabrús Iglesias R.M., *Cataluña y la monarquía después de 1714*, w: A. Morales Moya (ed.), *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*, Cátedra, Madrid 2014.
- Alabrús Iglésias R.M., *El pensamiento político de Macanaz*, "Espacio, Tiempo y Forma. Serie IV. Historia Moderna" 2005–2006, t. 18–19.
- Alabrús Iglesias R.M., *La trayectoria política del Cardenal Giulio Alberoni (1708–1720)*, "Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante" 2011, núm. 29.
- Alamo Martell M.D., *"Racionalización impositiva": una aproximación a las medidas hacendísticas de Jean Orry en la Guerra de Sucesión Española*, "Revista de Ciencias Jurídicas" 1997, núm. 2.

- Álvarez Cañas M.L., *Corregimientos militares en la administración territorial de la Andalucía del siglo XVIII*, w: E. Balaguer i Perigüell, E. Giménez López (eds.), *Ejército, ciencia y sociedad en la España del Antiquo Régimen*, Diputación de Alicante, Alicante 1995.
- Álvarez y Cañas M.L., *Las conflictivas relaciones entre los corregidores militares y los capitanes generales de la Costa de Andalucía y de la Costa de Granada en el siglo XVIII*, "Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia" 2011, núm. 33
- Álvarez y Cañas M.L., *Los corregidores de letras en la administración territorial andaluza del siglo XVIII*, "Revista de Historia Moderna" 1995, núm. 13–14.
- Andrés Ucendo J.I., *Una herencia de Felipe II: los servicios de millones en Castilla durante el siglo XVII*, w: J. Martínez Millán (ed.), *Felipe II (1527–1598): Europa y la monarquía católica*, vol. II, Parteluz, Madrid 1998.
- Andújar Castillo F., *Capitanes generales y capitanías generales en el siglo XVIII*, "Revista de Historia Moderna. Anales de la Universidad de Alicante" 2004, núm. 22.
- Andújar Castillo F., *La "confianza" real: extranjeros y guardias en el gobierno político-militar de Cataluña (s. XVIII)*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 1998, núm. 18, vol. 2.
- Andújar Castillo F., Feros A., Ponce Leiva P., *Corrupción y mecanismos de control en la Monarquía Hispánica: una revisión crítica*, "Tiempos Modernos" 2017, núm. 35, vol. 2.
- Arenas García R., *El procés, un intento de secesión de hecho*, w: J. Coll, I. Molina, M.A. Maldonado (eds.), *Anatomía del procés. Claves de la mayor crisis de la democracia española*, Debate, Barcelona 2018.
- Arriaga Sagarra J.M., *Las Cortes de Navarra*, "Príncipe de Viana" 1954, núm. 56–57.
- Barrio Barrio J.A., *La introducción de la insaculación en la Corona de Aragón: Xàtiva, 1427. Transcripción documental*, "Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval" 1990–1991, núm. 8.
- Bejarano Galdino E., *El almotacén como institución armonizadora de las relaciones sociales*, "Bolletí de la Societat Arqueològica Lulliana" 2000, núm. 56.

- Beneyto Pérez J., *Una explicación sociológica de la no-devolución del derecho civil valenciano*, "Revista de Estudios Políticos (nueva época)" 1985, núm. 43.
- Bermejo Cabrero J.L., *En torno a las Cortes del Antiguo Régimen*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 1993–1994, núm. 63–64.
- Bermejo Cabrero J.L., *Superintendencias en la Hacienda del Antiguo Régimen*, "Anuario de la Historia del Derecho Español" 1984, núm. 54.
- Bermejo Cabrero J.L., *Un decreto mas de Nueva Planta*, "Revista del Departamento de Derecho Público" 1979–1980, núm. 5.
- Blanco Valdés R.L., *Ejército y administración militar en el siglo XVIII español*, w: A. Morales Moya (ed.), *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*, Cátedra, Madrid 2014.
- Braun H.E., *Making the Canon? The Early Reception of the République in Castilian Political Thought*, w: H.A. Lloyd (ed.), *The Reception of Bodin*, Brill, Leiden–Boston 2013.
- Camarero Bullón C., Faci Lacasta P., *La estructura documental del Catastro de Patiño, según las Reglas Anexas al Real Decreto de 9 de diciembre de 1715*, "CT Catastro" 2006, núm. 56.
- Cepeda Gómez J., *La historiografía sobre la marina en los siglos XVIII y XIX*, "Cuadernos Monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval" 2008, núm. 56.
- Coll M., Casals À., *José Patiño, l'exterminador de Catalunya*, "Sàpiens" 2014, núm. 148, 10.
- Corral Lafuente J.L., *El origen de las comunidades medievales aragonesas*, "Aragón en la Edad Media" 1984, núm. 6.
- Crespo Solana A., *La Intendencia de Marina y el "gobierno de la con-tratación": El sueño naval de José Patiño y Rosales (1717–1736)*, "Studia historica. Historia moderna" 2017, núm. 39/2.
- Dankowski M.Z., *Kazus „kortezów”. O tłumaczeniu niektórych nazw instytucji prawnych na język polski*, w: J. Wasiluk, M. Gierczyńska-Kolas, G. Lisowska (red.), *Międzynarodowy dyskurs filologiczny*, Wydawnictwo Akademii Pomorskiej, Słupsk 2019.
- Dankowski M.Z., *The Specifics of the Territorial Organization of Catalonia – History and Perspectives*, "Scientia et Societas" 2019, vol. 4 (15).
- Dankowski M.Z., *Zagadnienie stołeczności w regionach autonomicznych Hiszpanii*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 1 (35).

- De Arvizu F., *Navarra: un reino en la Monarquía Española (1512–1829)*, "Anuario de Historia de Derecho Español" 2012, núm. 82.
- De Bernardo Ares J.M., *El régimen municipal en la Corona de Castilla*, "Studia Historica. Historia moderna" 1996, núm. 15.
- De Bernardo Ares J.M., *Felipe V: la transformación de un sistema de gobierno*, w: E. Serrano (ed.), *Felipe V y su tiempo. Congreso Intenacional*, t. I, Institución Fernando el Católico, Zaragoza 2004.
- De Castro Monsalve C., *El Estado español en el siglo XVIII: su configuración durante los primeros años del reinado de Felipe V*, "Historia y Política" 2000, núm. 4.
- De Castro Monsalve C., *La Nueva Planta del Consejo de Castilla y los pedimientos de Macanaz*, "Cuadernos de Historia Moderna" 2012, núm. 37.
- De Castro Monsalve C., *Las Secretarías de los Consejos, las de Estado y del Despacho y sus oficiales durante la primera mitad del siglo XVIII*, "Hispania" 1999, vol. 59, núm. 201.
- De Diego García E., *Estructuras de la organización naval: departamentos y arsenales peninsulares*, "Cuadernos Monográficos del Instituto de Historia y Cultura Naval" 2002, núm. 41.
- De la Guardia Herrero C., *La Sala de los Alcaldes de Casa y Corte. Un estudio social*, "Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea" 1994, núm. 14.
- De la Rosa Olivera L., *La Real Audiencia de Canarias. Notas para su historia*, "Anuario de Estudios Atlánticos" 1957, núm. 3.
- Dedieu J.P., *La Nueva Planta en su contexto. Las reformas del aparato del Estado en el reinado de Felipe V*, "Manuscrits" 2000, núm. 18.
- Dedieu J.P., *Los gobernadores de Lérida, Barcelona y Gerona en el siglo XVIII*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 1998, núm. 18, vol. 2.
- Dedieu J.P., Ruiz J.I., *Tres momentos en la historia de la Real hacienda*, "Cuadernos de Historia Moderna" 1994, núm. 15.
- Del Campo Hernán M.P., *Los archivos históricos de la Armada*, w: J.C. Galende Díaz (dir.), *De re diplomatica militari: archivos y documentos de la Defensa*, Madrid 2018.
- Dubet A., *Administrar los gastos de guerra: Juan Orry u las primeras reformas de Felipe V (1703-1705)*, w: A. Gumierá Ravina, V. Peralta Ruiz (coord.), *El equilibrio de los imperios: De Utrecht a Trafalgar*, Madrid 2005.

- Dubet A., *¿Tesorería Mayor o Tesorería General? El control contable en los años 1720: una historia conflictiva*, "De Computis. Revista Española de Historia de la Contabilidad" 2010, núm. 13.
- Eiras Roel A., *Sobre los orígenes de la Real Audiencia de Galicia y sobre su función de gobierno en la época de la monarquía absoluta*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 1984, vol. 54.
- Elliott J.H., *A Europe of Composite Monarchies*, "Past & Present" 1992, vol. 137, issue 1.
- Escartín Sánchez E., *El desacord del Reial Acord (1716–1755)*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 1984, núm. 4.
- Escartín Sánchez E., *La intendencia de Cataluña en el siglo XVIII*, "Hispania" 1978, vol. 38, núm. 9.
- Fernández R., *Cataluña en las Españas de los Setecientos*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 2008, núm. 28.
- Ferro i Pomà V., *El dret Català durant els segles XVI i XVII*, "Revista de Dret Històric Català" 2013, vol. 12.
- Ferrer Alós Ll., *¿Modernización fiscal? La implantación del Catastro en Cataluña*, "CT Catastro" 2002, núm. 46.
- Ferrer i Mallol M.T., *El Consolat de Mar i els Consolats d'Ultramar, instrument i manifestació de l'expansió del comerç Català*, w: M.T. Ferrer i Mallol, D. Coulon (coord.), *L'Expansió Catalana a la Mediterrània a la Baixa Edat Mitjana*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid 1999.
- Floristán Imízcoz A., *Neoforalismo, nuevos fueros y conquistas. Navarra en la Monarquía de Carlos II*, w: B.J. García García, A. Álvarez-Ossorio Alvaríño (eds.), *Vísperas de sucesión: Europa y la Monarquía de Carlos II*, Fundación Carlos de Ambares, Madrid 2015.
- Fortea Pérez J.I., *Los corregidores de Castilla bajo los Austrias: elementos para el estudio prosopográfico de un grupo de poder (1588–1633)*, "Studia historica. Historia moderna" 2012, núm. 34.
- Franch Benavent R., *El Tribunal del Canciller de Competencias y los conflictos entre la jurisdicción real y la eclesiástica en la Corona de Aragón a finales del Antiguo Régimen (1707–1835)*, "Obradoiro de Historia Moderna" 2020, núm. 29.
- Gaşiorczyk P.K., *Marynarski socjal – prava marynarzy w późnym średniowieczu*, w: P. Nowakowski, W. Szymborski (opr.), *Miłosierdzie. Teoria i praktyka życiowa*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2009.

- Gilas T., *Hiszpania i jej amerykańskie posiadłości w XVIII wieku*, w: J. Staszewski (red.), *Europa i świat w epoce oświeconego absolutyzmu*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1991.
- Giménez López E., *La Nueva Planta de Aragón. Corregimientos y corregidores en el reinado de Felipe V*, "Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses" 1988, núm. 101.
- Giménez López E., *Los corregimientos de capa y espada como retiro de militares. El ejemplo de las Cinco Villas de Aragón en el siglo XVIII*, "Revista de Historia Jerónimo Zurita" 1991, núm. 63–64.
- Giménez López E., Pradells Nadal J., *Conflictos entre la intendencia y la capitania general de Valencia durante el reinado de Felipe V. Las denuncias de corrupción*, "Studia Historica. Historia moderna" 1989, núm. 7.
- Glesener Th., *El Conde de Ursel y la financiación de la reforma de la Guardia Real (siglo XVIII)*, "Chronica Nova" 2014, núm. 40.
- Gómez Gómez M., *La nueva tramitación de los negocios de Indias en el siglo XVIII: de la "Vía del Consejo" a la "Vía reservada"*, w: F. Barrios Pintado (coord.), *El gobierno de un mundo: virreinos y audiencias en la América hispánica*, Universidad Castilla-La Mancha, Ciudad Real 2004.
- González Mezquita M.L., *La princesa de los Ursinos: Poder y privanza en la corte española a comienzos del siglo XVIII*, "La Aljaba" 2009, vol. 13, núm. 13.
- Granda Lorenzo S., *El Presidente del Consejo de Castilla y el Generalato de la Suprema*, "Revista de la Inquisición (Intolerancia y Derechos Humanos)" 2011, vol. 15.
- Grobelna P., *Monarchia absolutna Ludwika XIV. Nowe ścieżki badawcze*, "Studia Europea Gnesnensia" 2014, nr 10.
- Guía Marín Ll.J., *La Junta de Contrafurs: uns inicis conflictius*, "Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història" 1992, núm. 42.
- Günzberg Moll J., *Origen desarrollo y extinción de un derecho histórico en Cataluña: El Derecho de Extranjería*, "Ius Fuigit" 2007–2008, núm. 15.
- Hasquin H., *Les intendants et la centralistaion administrative dans les Pays-Bas méridionaux au XVIIe et XVIIIe siècle*, "Anciens pays et assemblées d'états" 1968, núm. 47.

- Hernández González M., *Intrahistoria de una rebelión contra la Intendencia: el motín de Ceballos de 1720*, "Anuario de Estudios Atlánticos" 2000, núm. 46.
- Infante Miguel-Motta J., *Aportación al estudio de las haciendas de los concejos castellanos en las ordenanzas municipales durante el tardo-feudalismo*, "Estudis. Revista de Historia Moderna" 1993, núm. 19.
- Kamen H., *El establecimiento de los intendentes en la administración española*, "Hispania" 1964, núm. 95.
- Kaniewski J., *Z badań nad zjawiskiem korupcji w nowożytnej Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku*, "Wieki Stare i Nowe" 2009, nr 1 (6).
- Ladero Quesada M.Á., *Los primeros pasos de la alcabala castellana, de Alfonso X a Pedro I*, "Anuario de Estudios Medievales" 1992, núm. 22.
- Laurie B., *El buen gobierno de Richard Kane: ¿mito o realidad?*, "Revista de Menorca" 2001, vol. 85, núm. 2.
- León Sanz V., *Al servicio de Carlos VI. El partido español en la corte imperial*, w: J. Albareda Salvadó (ed.), *El declive de la monarquía y del imperio español. Los tratados de Utrecht (1713–1714)*, Crítica, Barcelona 2015.
- León Sanz V., *El reinado del archiduque Carlos en España: la continuidad de un programa dinástico degobierno*, "Manuscrits" 2000, núm. 18.
- León Sanz V., *La Secretaría de Estado y del Despacho Universal del Consejo de España (1713–1734)*, "Cuadernos de Historia Moderna" 1995, núm. 16.
- López-Cordón Cortezo M.V., *El nacimiento de la esfera pública: camarillas, familias y criaturas del rey en la corte borbónica*, w: J.J. Bravo Caro, J. Sanz Sampelayo (eds.), *Población y grupos sociales en el Antiguo Régimen*, vol. II, Universidad de Málaga, Málaga 2009.
- López-Cordón Cortezo M.V., *Instauración dinástica y reformismo administrativo: la implantación del sistema ministerial*, "Manuscrits" 2000, núm. 18.
- López-Cordón Cortezo M.V., *La Nueva Planta del Estado: consejos y secretarías*, w: A. Morales Moya (ed.), *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*, Cátedra, Madrid 2014.
- López-Cordón Cortezo M.V., *Secretarios y Secretarías en la Edad Moderna: de las manos del Príncipe a relojeros de la Monarquía*, "Studia Historica. Historia Moderna" 1996, núm. 15.

- Luzzi Traficante M., *Los hombres del catastro y la nueva Monarquía. Patiño y Ensenada en la gestión doméstica de la Monarquía del siglo XVIII*, "CT Catastro" 2014, núm. 82.
- Maeda M.Á., *La Ley Sállica: la forja de un mito nacional*, "Medievalia" 2020, núm. 52, vol. 1.
- Maqueda Abreu C., *En torno al. Decreto de Nueva Planta de Cerdeña. 1717–1720*, "Ius Fugit" 2004–2006, núm. 13–14.
- Maroń J., *O stopniach i stanowiskach wojskowych doby wczesnonowożytnej słów kilka*, w: B. Rok, J. Maroń (red.), *Między Lwowem a Wrocławiem: Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Martínez Díez G., *Genesis histórica de las provincias españolas*, "Anuario de historia del derecho español" 1981, núm. 51.
- Martínez Roda F., *El derecho común y la supresión de los fueros de Valencia*, "Revista de Estudios Políticos (nueva época)" 2014, núm. 163.
- Martínez Shaw C., *La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión*, w: R. Fernández Díaz (ed.), *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre Vilar*, Crítica, Barcelona 1985.
- Melón Jiménez M.Á., *Las fronteras de España en el siglo XVIII. Algunas consideraciones*, "Obradoiro de Historia Moderna" 2010, núm. 19.
- Miralles de Imperial Pujol J., *El Consolat de Mar, una institución iusprivatista en el Mediterráneo Medieval*, "Revista Electrónica del Instituto de Invesigaciones Ambrosio L. Gioja" 2017, núm. 18.
- Moatti C., *Princeps et res publica: Des multiples façons de se référer au passé*, w: C. Rocchi, S. Mussini (ed.), *Imagines Antiquitatis. Representations, Concepts, Receptions of the Past in Roman Antiquity and the Early Italian Renaissance*, De Gruyter, Berlin–Boston 2017.
- Molas Ribalta P., *"Aragón" en el Consejo de Castilla*, "Cuadernos Dieciochistas" 2001, núm. 2.
- Molas Ribalta P., *La Monarquía de Felipe V*, w: E. Serrano (ed.), *Felipe V y su tiempo. Congreso Intenacional*, t. I, Institución Fernando el Católico, Zaragoza 2004.
- Molas Ribalta P., *Las Audiencias borbónicas en la Corona de Aragón. Aportación a su estudio*, "Estudis: Revista de historia moderna" 1976, núm. 5.

- Morales Arrizabalaga J., *La Nueva Planta de Aragón. Proyecto e instrumentos*, "Ius Fugit" 2004–2006, núm. 13–14.
- Morales Moya A., *La nación española preconstitucional*, w: Morales Moya A. (ed.), *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*, Cátedra, Madrid 2014.
- Orduña Rebollo E., *Nueva Planta de la administración provincial y local*, w: A. Morales Moya (ed.), *1714. Cataluña en la España del siglo XVIII*, Cátedra, Madrid 2014.
- Ortuño Sánchez-Pedreño J.M., *El adelantado en las Partidas*, "Miscelánea Medieval Murciana" 1993–1994, vol. 18.
- Ostolaza Elizondo M.I., *Administración del Reino de Navarra en la etapa de los Austrias*, "Hispania" 2000, vol. 60, núm. 205.
- Pascual Ramos E., *Los corregidores del Ayuntamiento de Palma (1718–1812)*, "Espacio, Tiempo y Forma" 2015, núm. 28.
- Pérez Cantó M.P., *El Consejo de Indias ante los decretos de Nueva Planta, 1714*, "Boletín americanista" 1988, núm. 38.
- Pérez García J.M., *La demografía española en la primera mitad del siglo XVIII: un estado de la cuestión*, w: E. Serrano (ed.), *Felipe V y su tiempo. Congreso Intenacional*, t. I, Institución Fenando el Católico, Zaragoza 2004.
- Pérez Romero E., *Precios, salarios y carga laboral durante el siglo XVIII. El caso de la villa de El Burgo de Osma (Soria)*, "Investigaciones de Historia Económica" 2019, núm. 15.
- Peset Reig M., *La creación de la Chancillería de Valencia y su reducción a Audiencia en los años de la Nueva Planta*, w: *Estudios de Historia de Valencia*, Universidad de Valencia, Valencia 1978.
- Piña Homs R., *Mallorca 1715. Del desguace de las instituciones a la agonía de la Inquisición*, "Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics" 2016, núm. 26.
- Planas Roselló A., *La pervivencia del derecho mallorquín tras los Decretos de Nueva Planta*, "Ius Fugit" 2004–2006, núm. 13–14.
- Rivero Rodríguez M., *El Consejo de Aragón y la fundación del Consejo de Italia*, "Pedralbes. Revista d'història moderna" 1989, núm. 9.
- Rivero Rodríguez M., *El "Gran Memorial" de 1624, dudas, problemas textuales y contextuales de un documento atribuido al Conde Duque de Olivares*, "Libros de la corte.es" 2012, núm. 4.

- Saavedra Vázquez M.C., *Las disposiciones militares de la Ordenanza de Intendentes de 1718*, "Estudis. Revista de Historia Moderna" 2020, núm. 46.
- Salazar Anuncibay C.J., *El precio histórico de la vida: evolución de los precios del trigo y la cebada en la comarca de Valles alaveses (Rivabellosa, 1591–1849)*, "Sancho el Sabio" 2005, núm. 22.
- Sallés Vilaseca N., *La política exterior de Felipe V entre 1713 y 1719: un desafío al sistema de Utrecht*, w: J. Albareda Salvadó (ed.), *El declive de la monarquía y del imperio español. Los tratados de Utrecht (1713–1714)*, Crítica, Barcelona 2015.
- Szadkowski P., *Sancho de Londoño i jego Discurso sobre la forma de reducir la Disciplina Militar a mejor y antiguo estado w badaniach nad XVI-wieczną wojskowością w kontekście teorii "Rewolucji Militarnej"*, w: S. de Londoño, *Rozważania o sposobie przywrócenia dyscypliny wojskowej do jej klasycznej i doskonalszej postaci*, przeł. i red. P. Szadkowski, Napoleon V, Oświęcim 2016.
- Tomás y Valiente F., *Castillo de Bobadilla (c. 1547 – c. 1605). Semblanza personal y profesional de un juez del Antiguo Régimen*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 1975, núm. 45.
- Tomás y Valiente F., *El gobierno de la Monarquía y la administración de los reinos de España del siglo XVII*, w: F. Tomás y Valiente (coord.), *La España de Felipe IV: el gobierno de la monarquía, la crisis de 1640 y el fracaso de la hegemonía europea*, Espasa-Calpe, Madrid 1982.
- Torremocha Hernández M., *Nuevos enfoques en la historia de las universidades: la vida cotidiana de los universitarios en la Península Ibérica durante la Edad Moderna*, "Chronica Nova" 2009, núm. 35.
- Usunáriz Garayoa J.M., *La política de incorporación de señoríos a la Corona en la Navarra de la edad moderna*, "Studia Historica. Historia Moderna" 1997, núm. 17.
- Valencia Álvarez G., *El Real Acuerdo: instrumento de consulta visto desde los aportes de la diplomática (siglos XVII al XIX)*, "Estudios Humanísticos. Historia" 2013, núm. 12.
- Vicente y Guerrero G., *Fundamentación jurídica de los decretos de conquista de 1707. La reacción de los juristas aragoneses: Diego Franco de Villalba y su crisis legal*, "Anuario de Historia del Derecho Español" 2016, t. LXXXVI.

- Weinberger O., *Teoria konstytucji w świetle pozytywizmu instytucjonalnego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1993, rok 55, z. 4.
- Wiszowaty M.M., *Papierowy relikw, czyli o zasadności postępowania się określeniem „monarchia absolutna” w stosunku do państw współczesnych*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2014, t. 31.
- Yañez C., *Los negocios ultramarinos de una burguesía cosmopolita. Los Catalanes en las primeras fases de la globalización, 1750–1914*, “Revista de Indias” 2006, vol. LXVI, núm. 238.

Spis map:

- Podział administracyjny Hiszpanii w XVIII w., w: *Atlas Nacional de España*, http://atlasnacional.ign.es/wane/Archivo:España_Organizacio-n-administrativa-y-territorial-borbonica_1700-1799_mapa_14003_spa.jpg
- Podział na audiencje przed reformami Nueva Planta, w: *Atlas Nacional de España*, http://atlasnacional.ign.es/wane/Archivo:-España_Administracion-justicia-real-ordinaria-en-s.-XVI.-Chan-cil-lerias,-Audiencias-y-otras-instituciones_1371-1699_ma-pa_15227_spa.jpg
- Korektury w Koronie Kastylii, w: *Atlas Nacional de España*, http://atlasnacional.ign.es/wane/Archivo:España_Administracion-de-la-justicia-real-ordinaria-en-el-siglo-XVI.-Corregimien-tos_1371-1699_mapa_15740_spa.jpg
- Organizacja terytorialna Kościoła katolickiego w XVIII w., w: *Atlas Nacional de España*, http://atlasnacional.ign.es/wane/Archivo:España_Organizacion-territorial-eclesiastica-en-el-siglo-XVIII_1700-1799_mapa_15870_spa.jpg

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

Program:
**DOSKONAŁA
NAUKA**

**Doskonała
Nauka**

Publikacja wydana dzięki wsparciu uzyskanemu
w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki
„Doskonała Nauka” 2022.

JAGIELLOŃSKI
INSTYTUT WYDAWNICZY

Monografie
Akademii
Jagiellońskiej

Nueva Planta Filipa V —

konstytucja absolutyzmu

Studium
ustrojowo-administracyjne
z dziejów Hiszpanii
w początkach XVIII wieku

**Michał Zbigniew
Dankowski**

CONSTITVTIONS
Y
ALTRES DRETS
DE
CATHALVNYA,
SVPERFLVOS, CONTRARIS, Y
VIRIVT DEL CAP. DE CORT XXIII. DE LAS
CORTS PER LA S.C.YR. MAJESTAT DEL REY DON PHILIP
NOSTRE SENYOR CELEBRADAS EN LA VILA
DE MONTSO, ANY M.D.LXXXV.

ISBN 978-83-65824-97-4

9 788365 824974